THE

KĀTHAKAGṚHYASŪTRA

WITH

EXTRACTS FROM THREE COMMENTARIES
AN APPENDIX AND INDEXES

EDITED

FOR THE FIRST TIME

BY

Dr WILLEM CALAND

Professor of Sanskrit at the University of
UTRECHT

FEB 1925

First Edition
1000 Copies

Price Rupees Seven

ओ३म्

दयानन्द महाविद्यालय सस्कृत-ग्रन्थमाला ।

अनेक विद्वानो की सहायता से

भगवद्दत्त

सस्कृताध्यापक वा अध्यक्ष अनुसन्धान विभाग

दयानन्द महाविद्यालय, लाहौर द्वारा

सम्पादित ।

ग्रन्थाङ्क ९ ।

॥ दयानन्द महाविद्यालय संस्कृत ग्रन्थमाला सं० ९ ॥

* ओ३म् *

काठकगृह्यसूत्रम्

भाष्यत्रयसारयुतम्

परिशिष्टेन सूचीभिश्चालङ्कृतम्

यूग्रख्टविश्वविद्यालयस्य संस्कृताध्यापकेन

श्री डाक्टर विलेम कालण्डमहोदयेन

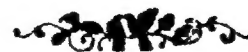
सम्पादितम् ।

V S Sr ... vasa Sastri

आर्य्य सम्वत् १९६०८५३०२५

विक्रम सं० १९८१] [दयानन्दाब्द १००

प्रथम संस्करण १००० प्रति मूल्य ७) रु०

पृष्ठ १—७२ तक विद्या प्रकाश प्रैस लाहौर में छपे ।

PRN ED Y LALJI DASS

M H R W R L HORE

ND

T R D M C L

INTRODUCTION

In the year 1875 Buehler discovered[1] in Kasmir four manuscripts of a Grhyasutra which thus far was only known by name the Kathakagrhyasutra These manuscripts were acquired by the government and used by various European Scholars Jolly published some parts of this Sutra in his paper Das Dharmasutra des Visnu und das Kathakagrhyasutra (Sitz Ber der Bayer Ak der Wiss 1879) Accurate copies of these manuscripts were made by the late French Sanskritist Aug Barth Of these he put the chapters on sraddha at my disposal to publish them in my Altindischer Ahnencult and later on he allowed me the use of the copies themselves to extract from them the passages relating to funeral ceremonies Then Barth promised me that if he should not undertake himself an edition of this text his copies should after his death be made over to me When after his lamented decease his books and manuscripts were sold by public auction Professor Senart bought his papers and with his wonted amiability made them over to me After the death of Barth many more materials for an edition of this Sutra became accessible In the first place the Kathaka was edited by Schroeder Then a great collection of so called Rcakas through the kind offices of Sir Aurel Stein were sent from Kasmir to Europe to Tuebingen Vienna Oxford and Paris and a valuable extensive Rcaka was bought from Professor Hultzsch by the Berlin Government Library Moreover the Library of Tuebingen came into the possession of another manuscript of Devapala equally acquired by Sir Aurel Stein and Pandit Bhagavaddatta of the Anglo-Vedic College at

---

1 S B hl D t l l R p t f t h f S k t M B mb y 1877

I there discovered another copy of the paddhati of Brahmanabala

The texts which contain the materials for constituting the Kathakagrhyasutra are of two kinds

In the they give the so called Devapala i e the समन्त्रकचारायणीयगृह्यसूत्रम् or समन्त्रककाठकगृह्यसूत्रम् by Devapala the son of Haripala This text is known to me from four manuscripts C (No 14 of the list of the Detailed Report page I—II) a great fragment an old manuscript on birch bark 335 leaves in Sarada writing beginning in the middle of the Mantrabhasya after chapter X

A (No 12 of the list) complete an old manuscript on paper equally in Sarada writing in two parts (126 and 67 leaves) differently paged This manuscript written in different hands and with many marginal additions and corrections must be a copy of C as is apparent from many blanks that have later been filled up from another source

D (No 11 of the list) a complete modern copy on paper in Devanagari writing on 174 leaves (39 c m long 18 broad) 14 lines in each page This manuscript also derives in last instance from C At the beginning and the end it is corrected with great care

T the manuscript from Tuebingen (M a I 406) in Sarada-writing on paper 122 leaves 27 a 28 c m long 20 broad 20 lines per page written in two different hands now agreeing more closely with A now with C It is nearly complete one or two leaves are missing This manuscript (probably dating from 1803) was purchased by Stein at Srinagar

These four manuscripts contain a commentary a Bhasya not the text proper of the Grhyasutra In many a passage the Sutra text can be extracted from the Bhasya but it happens as often as not that the Sutra text proper has been replaced by the commentary It can be proved that all our copies of Devapala derive from one and the same archetypus all have the same apparent omission in XLV 7-8 The rubrications as well as the numbers added in the text to indicate the Sutras are of no value at all

The *second* kind of text is contained in the first half of the No 13 of the list in the Detailed report the whole of this manuscript comprises 156 and (beginning with a new paging) 150 leaves on paper in Sarada writing The first 156 leaves and the first 86 of the second part contain a text different from Devapala *viz* the गृह्यपद्धतिमन्त्रसहिता of Brahmanabala son of Madhavadhvarya (read dhvaryu?) Although the first leaf of this paddhati in the Bombay manuscript is wanting the text seems to be complete the first five leaves apparently not belonging to it This is proved by another copy of this text which Pandit Bhagavaddatta discovered at Lahore This manuscript most kindly placed at my disposal by the said Pandit is on paper 186 leaves in Devanagari writing and though obviously a copy from a Sarada original It is a great pity that toward the end the manuscript is mutilated so that it is of no use to settle a moot point regarding the division of the chapters This paddhati is of the greatest help to reconstruct the text out of the indigesta moles of Devapala as it gives for each chapter first the complete text and then the paddhati subjoining in extenso after each chapter all the mantras mentioned therein by their opening words Of great importance also is the fact that Brahmanabala gives the numbers of each chapter

A *third* kind of text is contained in the last part of the same manuscript (No 13 of the list) in the vivarana of Adityadarsana beginning अथ श्रीयजुर्वेदकाठके लागाक्षिसूत्रे (the manuscript has लागाक्ष्य०) चरकशाखाया गृह्यपञ्चिकायामादित्यदर्शनविवरण लिख्यते This Pandit explains each Sutra separately giving at the end of each chapter the kandika number Toward the end the copy is incomplete it breaks off after I XX 3

In the *fourth* place of no little use were the so called Rcakas which should rather be entitled Karmakandapaddhati I was enabled to consult nearly all those to be found in the public Libraries of Europe at Oxford Paris Tuebingen Berlin only the collection of Vienna was inaccessible to me These so called Rcakas however do not contain the Sutra but fragments of the paddhati so that they are especially useful in constituting the text of Brahmanabala on which they are based Only one Tuebingen manuscript (T compare Schroeder Die Tuebingen Katha Handschriften page 31) contains a longer fragment of the last part of the Sutra agreeing closely with Brahmanabalas paddhati

Although disposing of so much material the editor of the Kathakagrhyasutra had to struggle with many difficulties particularly with three

First Is it certain that Devapala and the authors of paddhati and Vivarana explain the *same* text? Seeing that Devapala treats of a Sutra of the Carayaniyas but Brahmanabala and Adityadarsana (who in every respect agree) of the Carakas this might seem doubtful the more so as the text of Devapala disagrees in some respects with the text of the two other commentators Now as

for the difference of sakha (Carayaniya versus Caraka) the Kathaka as handed down to us in the edition of Schroeder belongs as is seen from its lemmata to the Caraka sakha According to Weber however (see his Indische Literaturgeschichte 2 page 97) the Carakas are precisely the same as the Carayaniyas with that statement agrees Buehler who (in his Detailed Report page 86) assures us that our Kathaka belongs to the Carayaniya Kathaka sakha That for Adityadarsana also Caraka and Carayaniya is identical may be inferred from the fact that although he explains a text of the Carakasakha he remarks on our Sutra under XLIX अनेनव न्यायेनान्या अपि कान्याश्चारायणा याया मुक्ता गृह्ये कर्तव्या इति सिद्धम् The statement then that Devapala treats of a Sutra of the Carayaniyas the two other commentators of a Sutra of the Carakas need not prove that they comment on different texts But there is more Devapala indeed has some readings more or less different from those presented by Adityadarsana and Brahmanabala see XXV 5 XXXI 6 XXXVIII 2 4 5 XLV 6 (इतर as against अपर) LI 3 LIV 1—14 LVII 3 (अग्निम्) LVII 7 LXII 3 (पेशि as against पेश्य) LXXI 1 Most of these differences could be explained away by assuming that Devapala had before him a text which was more or less corrupt and interpolated and by assuming that he treated his text rather carelessly admitting various readings known to him from kindred texts This however is a rather feeble argument but we can I believe produce another to assert that the text explained by Devapala and by the two other commentators was after all one and the same Devapala namely cites often and with approbation the author of the Vivaraṇa Adityadarśana whose work is known also to Brahmanabala These two

as has been remarked treat without the least doubt of the *same* text Now the author of the Karmakandaapaddhati (No 284 of the collection Stein at Oxford) who agrees throughout with the text of Brahmanabala once cites also *Devapala* Hence we may infer that Devapala and Brahmanabala were commentators of the same Sutra work

A *Second* difficulty concerns the way in which the mantras outside the Kathaka (these last are cited as in the general use by their opening words) were indicated in the original Sutra Often such a verse or prose formula is indicated by the opening words then follows the Sutra precept and then the whole of the mantra sometimes not closed by an इति Once (see IV 13) a mantra is indicated only by its pratika but afterwards (XLI 18) it is given sakalapathena Now twice in our text (see XXV 23 and LXIII 20) reference is made to an anuvaka or chapter supposed to contain the mantras needed in this context So then the gāthās mentioned in first and the śrāddhamantras mentioned in the last place must have formed part of a special text divided into anuvakas Now I guess that the Kathas possessed as a part of their liturgical work (the Yajnasutra) also an adhyaya which possibly preceded the grhya-adhyaya and commenced with the adhipatya formulae (see Ind. on I. 1 introductory remarks) In this adhyaya were contained the mantras to be used in the domestic rites These mantras were handed down *with their accents* This is proved by the text of the Sarasvaty anuvaka which has come down to us *accented* and by the fact that a certain manuscript of the Tuebingen collection marks many of the mantras which as is seen from the kindred text were intended especially for the domestic rites with their accents In this respect then the Kathas agree with the Apastambins who possess a special accented Mantrapatha for their domestic rites with the

Vaikhanasas who also know a Mantıasamhıta for domestıc use and with the Kauthumas and Raṇayaniyas who have theiı Mantıabrahmana This fact may explain the ırregularity mentioned above that first a mantra is given pratikena and afterwards Sakalapathena probably the mantra was contained ın the (supposed) Mantradhyaya and was in both places of the Sutra cited oııginally only by its pıatika but the commentatoıs of ouı text for convenience sake not only heıe but in many other ınstances gave the mantra ın full As howeveı this supposed Mantıa chapter has not been handed down to us the editoı is ın doubt whetheı a certain mantra originally belonged to this Mantıa chapter or was given Sakalapathena ın the original text see e g XXV 1 9 22 28 etc with the critial notes

The *third* difficulty concerns the numbeıs of the Kandikas towards the end Devapala is of no use whatever as his text is a great coheıent mass without any cleaı division into chapters But ın Brahmanabala and Adityadarsana the Kandikas are separated and numbered All is ceıtain up to LXVI see the last note on LXVI 1 In a Tuebingen manuscript (T mentioned above page IV) the kandika numbeıed by me LXVI has the number LXVII (though here the one numbered by me LXV is ıeckoned as LXVI) whereas my three Kandikas LXVII LXVIII and LXIX are reckoned as one single LXIX Of the following Kandikas my No LXX is numbered ot only ıs T but also ın Br as LXXII and o on so that the whole is made to comprise LXXV Kandikas As all endeavours made by Sir Stein and andit Bhagavaddatta to obtain more materials to settle this point have been vain the editoı espairing of acquiring fresh material has no longer elayed the publication of this important Sutra

To the text now offeıed to Sanskritists have been added extracts from the Bhashya of Devapala (दे०)

from the paddhati of Brahmanabala (ब्रा०) and from the vivarana of Adityadarsana (आ०). Of these three commentators Ad is the oldest and the best. Br gives more a paddhati than a commentary. Devapala gives not only the explanation of the Sutra text proper, but after each chapter or Sutra a Mantrabhasya. At the end I subjoin in an Appendix the hitherto unknown mantras from the Mantradhyaya amongst which especially the Sarasvatyanuvaka is highly remarkable.

It must be remarked that this Kathakagrhyasutra is known also under the title of Laugaksigrhyasutra (it is cited often by Hemadri and other Nibandhakaras) and that it is handed down in a double division, a continuous numbering comprising at least in my computation 73 Kandikas and divided into five larger parts (adhyayas); from this fivefold division it has the name Grhyapancika.

My thanks are due to the Librarian of the Tuebingen University, to the Directors of the Berlin, Parisian and Oxford libraries for permitting me the use of their Kcakas, to Sir Aurel Stein who allowed me the use of his valuable manuscript now preserved at Oxford, to Pandit Bhagavaddatta who put the paddhati of Br at my disposal, to Dr Thomas, Chief Librarian to the India Office, and to the Librarian of the University of Utrecht.

Utrecht, March 1922

CONTENTS

काठकगृह्यसूत्रम्

INTRODUCTORY VERSES OF DEVAPĀLA

ओं स्वस्त्यस्तु प्रजाभ्यः ॥

नमो गुरुवरचरणारविन्दमकरन्दवृन्दपरजनाङ्घ्र्यब्जयुगलेभ्यः ।
श्रीविघ्नहन्त्रे शिवाय सदाशिवाय[1] शिवदाय गुरुरूपधराय नमो नमः ।

नमो नरहरिं घोरदंष्ट्रानखरदारुणम् ।
सन्मार्गोत्सादिदुर्दान्तदैत्यनिर्मूलनायतम् ॥

अवावरीं[4] धीतिमिरस्य पीवरीं संसारसिन्धो परमार्थदृश्वरीम् ।
सुधीवरीं सत्पुरुषार्थसंपदं नमामि भक्त्या परया सरस्वतीम् ॥

पितुः श्रीहरिपालस्य नत्वा पादौ निबन्धनम् ।
समन्त्रकठगृह्यस्य[6] देवपालोऽभिधास्यते ॥

I troductory Verses of Ādityadarsana s Vivarna

यस्माद्विद्यामानमचिन्त्यरूप
ब्रह्माग्निवायरविरूपत्रयातिरूपम्[8] ।
स्थानत्रय विविधनामभिरिज्यमान
भोगापवर्ग फलदातृ नमोऽस्तु तस्मै ॥

प्रायेण मन्त्रविवृतौ[1] विवृत मयेद
गृह्य तथापि बहुभिः शबलीकृतत्वात् ।
स्पष्ट सुयुक्ति लघु वाक्यविदामभीष्ट
मिष्ट चिकीर्षुरहमत्र पुनर्विचित्रम् ॥

दे० । एकोनचत्वारिंशताध्यायैर्वैतानिकानि कर्माणि प्रतिपादितानि । साम्प्रत गृह्याग्निसाध्यानि कथ्यन्ते । यद्यपि च गृह्यानुष्ठान पूर्वाणि वैतानिकानि तथापि प्रत्यक्षविधिमूलत्वात्सूत्रकृता पूर्व प्रतिपादितानि । ततः व्रताद्य विधाय

1 सशिवाय the m... The pa... (pro... om trial ...) only in T 3 सन्मानात्मा A 4 TI T आवा A ०पदा T 6 T e h i l ०काठ In order to re tore the verse (Vasanta tilaka metrum) we m... read यस्मचिन्त्यमकममात्रमचिन्त्यरूप 8 o रूप त्रयाति० the ms Separate brahma (ne tr ... subject of the clause) ... rupam 9 The metre requires rather ०पवर्ग 10 ०विवृत्तौ the ms

म न्त्रवर्णगम्यान्संस्कारान्वक्ष्यति । तत्र त्रैवर्णिकाणा कृतविवाहाना गृह्यकर्मण्यधिकारो विवाहो ऽप्यधीतवेदस्यानन्तर वेदमधीत्य स्नायात्स्नात्वा भार्यामधिगच्छेतेत्यादिस्मृते । अध्ययनमप्युपनीतस्य व्रतचारिण । तत्रोपनयन वक्ष्यति । संस्कारव्रतानि चाह ॥

आ० । पूर्वसूत्रभागेन श्रौतकर्माण्युपदिष्टानि । इदानीमनेनाध्यायेन स्मार्तान्युपदिश्यन्ते[1] । अग्निभूतानामधिपतिरित्येवमादयो मन्त्रा अविनियुक्ता । ते लिङ्गक्रमसमाख्यानवशात्संस्कारेषु गर्भाधानादिषु पाकयज्ञेषु च विनियुज्यन्ते । एतैश्च श्रौतै कर्मभिरधिकारशेषतया व्यपेक्ष्यते[2] । न ह्यसंस्कृतस्याकृतपाकयज्ञस्य श्रौतेष्वधिकार । यस्मात्त्रैवर्णिको ऽधीतवेद कृतधर्मजिज्ञास समावृत्तधर्मद्वितीय आवसथ्यकर्मकृदग्नीनादधीतेति क्रम ।

तत्र द्वौ राशी इह गृह्यशास्त्रे वक्तव्यौ[3] संस्कारराशि पाकयज्ञराशिश्च । पाकयज्ञा[4] अग्न्यजनमपेक्ष्यन्ते[5] संस्काराश्च गर्भाधानादयो ऽक्षतयोनिभूता स्त्रियमपेक्ष्यन्ते[6] । तद्विवाहेनोभय सपद्यते ऽग्न्यर्जन च भार्या चेति मन्त्रसमाम्नायश्चेति विवाहादिरग्निर्भूतानामधिपतिरित्येवमादे । एव विवाह एव पूर्वं वक्तव्य । स चाधीतवेदस्य स्नानार्हस्यापदिश्यते । तथा च भगवान्मनु । वेदान् आवसेदिति । अतो वेदाध्ययनमेव तावदुच्यते ॥

उपनयनप्रभृति व्रतचारी स्यात् । १ ।

दे० । व्रतशब्दो यमनियमवाचक । तत्र प्रसक्तिप्रतिषेधात्मका यमा अमांसभक्षणादय । नियमास्त्वप्राप्त्यङ्गपरिपूरका भैक्षवृत्त्यादिविषया ।[8] उपनयनादारभ्या वेदाध्ययनपरिसमाप्तेर्व्रतचरणशीला भवेत् ॥

आ० । उपनयनावधि[9] वेदमधीयानो[10] ब्रह्मचारी स्यादि

1 °श्यन्ति Read perhaps °न्ते च 2 यपस्यन्ते 3 वक्तव्या 4 °यज्ञ अग्निजन° 6 Conjectural reading the ms स्त्रियमचन्त Manu III 8 Then follows Yogasutra II 30 32 9 °नयनाधि 10 °धीयनो

त्यथ । वेदाध्ययनपर्यन्त ब्रह्मचारिणा भावितव्यं । व्रतानि शास्त्रोक्तानि[1] प्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणानि । तच्चरितुं पालयितु शीलमस्येति व्रतचारी ॥

मार्गवासा ।२।

दे० । स्यादित्यनुषङ्ग । उत्तरत्रापि याग्यमेवैतत् । मृगस्येद मार्गं । वास परिधान । मार्गं वासा यस्येति मार्गवासा ॥

आ० । अविशेषेण त्रैवर्णिक । तत्र विशेष वक्ष्यति[2] । ऐणेय चर्म ब्राह्मणायेत्यादि ॥

सहृतकेश ।३।

दे० । हृ तिर्हिंसाकर्म[3] सम्यक् क्षुरेण न तु कर्तर्यादिना हृता अप सारिता केशा यस्य स तथा । मुण्डितशिरा इत्यथ । तेन[4] मुण्डनेन पौनरुक्त्यमित्याहु[5] । अथवा सहृता एकरूपा केशा यस्य स तथा एतदुक्त भवति मुण्डो जटिल शिखी वेति वक्ष्यति[5] । तत्रैकस्य त्रैवर्णिकस्य ब्रह्मचारिण कालभेदेन विक ल्पनिवृत्त्यर्थं नियमाभिधानमेतत् । एकरूपा एवैकैकेन[6] केशा कर्तव्या । जटी चेन्न मुण्डी शिखी वेति । एव मुण्डादिषु ॥

ब्र० । मुण्डो जटिल शिखी वेत्या ब्रह्मचर्यसमाप्तरेकतमवेष[7] ॥

आ० । केशवेषान्वक्ष्यति[8] मुण्डो जटिल शिखी वेत्यादि । तत्र यन्त्वाङ्गीकृत तदेव सविहितमविच्छिन्न मुण्डत्व जटिलत्व शिखित्वं वा धारयन्न स्यामिश्रम ॥

भैक्षाचार्यवृत्ति ।४।

दे० । भिक्षाणा समूहो भैक्ष । भैक्षणैव ब्रह्मचारिणा शरीरं सधारणीयमिति नियम । आचार्याधीना चास्य वृत्ति स्थितिरूपा शरीरपोषणरूपा च स्यात् । आचार्यो हि प्रेष्य काश्चिद्भिक्षा दापयतीति । आचार्येणापि तस्य शरीरपोष

1 [illegible] शास्त्रोक्तानिवसा See XLI 13 3 [illegible] read [illegible] सहृत [illegible] be corrupt though [illegible] ([illegible] the Man[illegible]) from सहृत [illegible] सहारयति 4 तन न T [illegible] I 24 6 एवैकेन T A [illegible] वेश 8 वेशान्

णलक्षणा वृत्तिरन्यचेष्टावदुपपद्यते । अन्यतो वा कदाचि द्भिक्षस्यालाभ आचार्य एव भोजमादिक ददातीति ॥

ब्र० । भैक्षाभाव आचार्यव्यापृतो वा तदनुज्ञयैकान्नाद्यो ऽपि वा ॥

आ० । भैक्षेण आचार्यानुज्ञया वा अभैक्षेणापि वृत्ति शरीरयात्रा यस्य स एवमुच्यते ॥

सशल्कदण्ड ।५।

दे० । इह सामान्याभिधाने ऽपि दण्ड पालाशादिर्यथायथं वक्ष्य माण[1] । सह शल्केन त्वचा वर्तमानो दण्डो यस्य स सशल्कदण्ड ॥

ब्र० । सत्वगित्यर्थ ॥

आ० । सशल्क सत्वको दण्डो यस्य पालाशादि स सशल्कदण्ड ॥

सप्तमुञ्जा मेखला धारयेत् । ६ ।

दे० । सप्तभिर्मुञ्जव्यक्तिभिस्त्रिवृद्यावती भवति ता मेखला धारयेत् ॥

ब्र० । इषीका यस्य हेमाभा[2] पत्र यस्य सुपिञ्जरम् ।
सप्तमुञ्ज इति ख्यात स शर पर्पढ स्मृत ॥

आ० । सप्तभिर्मुञ्जै प्रविष्टैर्यावती त्रिवृद्भवति सा सप्तमुञ्जा । ब्राह्मणस्य स्थौल्ये नियम इति केचित् । वस्तुतस्तु इषका यस्य स्मृत[3] इति दर्शनात्सप्तमुञ्जो मुञ्जविशेष । तेन त्रिवृत्ता[4] सप्तमुञ्जा मेखला रशना धारयेदिति ॥

न मधुमासे अश्नीयात् । ७ ।

दे० । माक्षिक मास च न भक्षयेदिति । तृप्त्यर्थतया प्रसक्तस्य प्रतिषेध । मधु मद्यमपि । तत्क्षत्रियवैश्ययोर्निषिध्यत इत्यु पाख्यानमेकीय । तन्न । प्रसक्त्याभावात् । तस्माद्ब्राह्मणरा जन्यौ वैश्यश्च न सुरा पिबेदिति त्रयाणामपि[5] निषेध स्यात् ॥

आ० । मधु च मांसं च ते मधुमासे । मधु माक्षिक क्षत्रियादि विषये मद्यं वा समाननिर्देशादन्यत्र निषेधे[6] द्वयोरपि स्यात् ॥

क्षारलवणवर्जी । ८ ।

1 Cp XII भा Ial 3 Tl sai e l ka a given by Br 4 R त्रिवृत A ins न 6 R 'निषेधो '

दे०। क्षारं च तल्लवणमौषरं समुद्रिकादि तद्वर्जी तद्वर्जयति तच्छील क्षारलवणवर्जी। सैन्धवसौवर्चलादिकं भक्षयेदेव। क्षारद्वयं सर्वं च[1] लवणं वर्जयेदिति केचित्॥

आ०। क्षारं यल्लवणमूषरलवणं समुद्रादि तद्वर्जयेत्। न त्वक्षारं विडसैन्धवसौवर्चलानि॥

आचार्यस्याप्रतिकूलः।९।

दे०। अनुकूल इत्यर्थः।

आ०। गुरोरप्रतिकूलः स्यात्। सदानुकूलो हितैषीत्यर्थः॥

सर्वकार्यास्वतन्त्रः।१०।

दे०। आस्ताम्। अध्ययनादिकं क्रियामात्रमप्याचार्यानुज्ञया विना न कुर्यादित्यर्थः॥

ब्र०। तदुक्तमाचार्याधीनो ऽन्यत्र धर्मचरणात्[2]॥

आ०। सर्वेषु कार्येष्वस्वतन्त्र आचार्यवशवर्ती स्यात्। आचार्यानुज्ञया कार्याणि कुर्यादित्यर्थः॥

पूर्वोत्थायी जघन्यसंवेशी।११।

दे०। शयनादिकमाश्रिते गुरावुत्थातुकामे पूर्वं प्रथममेवोत्तिष्ठेत्। शयनावस्थिते चाचार्ये तत्पादसंवाहनादिकं कृत्वा पश्चाच्छयनादिके संविशेत् जघन्यसंवेशीत्ययमर्थः। यदाचार्यः खट्वायां तिष्ठति तदा ब्रह्मचारिणा खट्वायाः सकाशाद्यज्जघन्यमासनं पट्टतलशय्यादिकं[3] तत्र संवेशनीयं। एवं शय्यामासीने[4] गुरौ ततो निम्न इत्याद्यनुमन्तव्यम्॥

ब्र०। स्नानाग्निपरिचरणार्थं प्रागाचार्यशयनात्थानात्प्रबुध्येतेति। जघन्यसंवेशी। तदाहापस्तम्बः। तस्य पादौ प्रक्षाल्य संवाह्यानुज्ञातः संविशेत्॥

आ०। आचार्यात्पूर्वं शयनात्प्रातरुत्तिष्ठति तच्छीलः। आचार्ये संविष्टे शय्यागतं तस्याङ्गसंवाहनं कृत्वा पश्चात्संवेशनशीलमस्येति जघन्यसंवेशी॥

---

1 om D (p Ap dh I 19 3 R पट 4 R शय्याया मा ² Dh I (1-

यदेनमुपेयात्तदस्मै दद्यात् ।१२।

दे०। यत्सौवर्णादिकं किञ्चिदेनमुपेयादुपनमेदुपगच्छेत्तद्ब्रह्मचारी अस्मै आचार्याय दद्यात् ॥

आ०। यत्किञ्चिदेन ब्रह्मचारिणा धनमुपेयादुपनमेदुपगच्छेत्तदस्मै आचार्याय दद्यात् ॥

बहूना येन सयुक्त ।१३।

दे०। यद्यपि ब्रह्मचारी सकलवेदवेदाङ्गोपाङ्गज्ञानार्थं यथायोग्य क्रमेण बहूनाचार्यानुपास्ते तथापि यस्य संनिधौ निवसन्यल्लभेत[1] तत्तस्मै दद्यात् । न तु सर्वदा सर्वं सर्वेभ्यो विभज्येत्यर्थ ॥

आ०। बहूनामाचार्याणा विद्यमानाना येनाचार्येण सयुक्तो लभेत तत्तस्मै दद्यात् । न विभज्य देयम् ॥

नास्य शय्यामाविशेत् ।१४।

दे०। यस्या शय्यायामाचार्य स्थित तामपाटवादिदशाया कारुण्यात् स्नेहातिशयाद्वापाटवे वाप्याचार्येणानुज्ञातो[2] ऽपि नाधितिष्ठेदित्यर्थ । तेन जघन्यसवेशी[3]त्यनेन पौनरुक्त्याभाव ॥

आ०। नाचार्यस्य शय्या शयन प्रातिष्ठिकीमाविशेत्[4] सविशेत् ॥

न रथमारुहेत् ।१५।

दे०। अस्येत्यनुषङ्ग । अनुगमने चानुज्ञातस्य प्रतिषेध । अन्ये तु शय्याग्रहणमाचार्याधिष्ठितासनाद्युपलक्षणार्थं व्याख्याय शरीरासामार्थ्ये[6] सति रथाभ्यनुज्ञानार्थं रथवाक्य वर्णयन्ति रथग्रहण च[7] करितुरगाद्युपलक्षणार्थं व्याचक्षत ॥

आ०। पादुकाद्यपि ॥

न समवस्त्रयेत ।१६।

दे०। समान वस्त्र न कुर्यात् । आचार्यपरिगृहीत वस्त्र न परिद

---

1 A 1 in यल C यत ल 2 Thus D पाटववाचार्य° A पाटवनाचार्य F 3 Sutra 11 4 Thus th ms Thus without any exception all instead of arohet Probably the reading aruhet is due to the injunction na ratham aruhah 6 शरीरासामा° A 7 च om by T instead of it A has तु

धीत। नाप्याचार्यवस्त्रेण सह समाने करण्डादिभाण्डे स्व वस्त्र संमिश्रित कुर्यात् ॥

आ०। गुरुणा सह नैकवाससासीतान्येन वा ॥

सर्वाणि सांस्पर्शकानि[1] स्त्रीभि सह वर्जयेत्।१७।

दे०। संस्पर्शनिमित्तानि यानि पाणिग्रहणाभ्यञ्जनादीनि कर्माणि तानि सर्वाण्येव सर्वाभि स्त्रीभि सह वर्जयेत्। गुराविव त पुत्रदारेषु वर्तनीयमित्यस्या[2] स्मृतेरप्ययमपवाद पादसंवाहनादिविषय ॥

आ०। सर्वाणि संस्पृश्य यानि क्रियन्ते तानि संस्पर्शिकानि। अभ्यञ्जनोत्सादनप्रसाधनानि[3] स्त्रीभि सह परस्पर वर्जयेत् ॥

न मुषिता प्रेक्षेत[4]।१८।

दे०। मुषितामिव नग्ना न पश्येत् ॥

आ०। नग्ना स्त्रिय नेक्षेत ॥

न विहारार्थं जल्पेत्।१९।

दे०। विहार क्रीडा। तदर्थं परिहासादिक न वदेत्। अथवा सर्व कार्यास्वतन्त्र इत्यनेन सर्वक्रियास्वाचार्यानुज्ञाग्रहणपूर्विकाया वृत्तौ[7] स्थिताया विहारा मूत्रमलोत्सर्गमाह। विहारार्थे न जल्पेदनुज्ञाग्रहणाय ॥

भ्र०। विहारार्थं क्रीडापर इति ॥

आ०। विहार क्रीडा। त प्रयोजन यस्यासौ विहारार्थं न जल्पेत्किञ्चित् स्त्रीभि सह जल्प वर्जयेत ॥

---

1 Thus th M of Dev pla of the ms of Br the Lahore s has tw e सास्पर्शिकानि th Bombay ms सस्पर्शकानि Thus lso Ad (text and om) and St Instead of वर्तनीयम् T ०तितीयम् 3 ०सादनानि the ms 4 This Ad and of th m of Dev T All the oth r m h ve प्रचक्षत् The direct n j t tio a t the L hore m of Ad has प्रचक्षथा 5 विहारार्थो the two mss of Br St a d of the mss of Dev A 6 Thus T & A आचार्यानुग्रहण) प्रवृत्तौ T A

न रुच्यर्थं किञ्चन धारयेत[1] **। २० ।**

दे० । रुचिर्दीप्ति रति प्रीतिश्च । तदर्थं द्रव्यविशेषादिक न सगृह्णीयात् । अलङ्करणक्रीडनादिकम् ॥

ब्र० । किञ्चित् शोभनमाल्यवस्त्रालङ्करणादिकमिति ॥

आ० । रुचिरभिलास तदर्थं क्रीडनादि न धारयेत् ॥

न स्नायात् । २१ ।

दे० । रुच्यर्थमित्यनुवर्तते ॥

आ० । दीप्त्यर्थ स्नान शोभाप्रयोजन न कुर्यात् । नित्यस्नानाविकल्प । नैमित्तिक कुर्यादेव ॥

उदकं वाभ्युपेयात् । २२ ।

दे० । अयमर्थ । रुच्यर्थ स्नान निषिद्धम् । नित्य तु कर्तव्यमेव । नित्य स्नात्वा शुचि कुर्याद्देवर्षिपितृतर्पणमित्यादिना[3] ब्रह्मचारिणा ऽपि विधानात् । तत्र च विकल्प स्नान कदाचिन्मन्त्रप्रसक्तेनोदकेन प्रोक्षण कदाचिन्मज्जन । तत्राद्यमनेनोक्तमुदक वाभ्युपेयादिति ॥

आ० । नित्यस्नाने विकल्प ॥

यदि स्नायाद्दण्ड इवाप्सु परिप्लवेत् । २३ ।

दे० । यदि मज्जनरूप स्नानपक्ष तदा ब्रह्मचारिणा दण्डेनेवाप्सु परिप्लवनमात्र कर्तव्य न तु कान्त्यादिसिद्धये यतनीय मलापसारणादिना ॥

आ० । मङ्क्त्वा मज्जेत । न बाहुभ्या नदी तरेत् । मलापकर्षणं न कुर्यात् ॥

मुण्डो जटिल शिखी वा । २४ ।

दे० । मुण्ड शिखारहित ॥

आ० । शिखारहित । जगवान् । चूडा वा धारयेत् ॥

सायं प्रात सन्ध्यामुपासीत । २५ ।

दे० । सकलादित्योपलक्षित कालो दिवस । आदित्यशून्य कालो रात्रि । अर्धोदितेन वा तंगतेन वादित्येनोपलक्षित[4] काल

1 Thus Br (text and omm) Ad (text) and of the mss of Dev. धारयत first hand of D corrected into धारयत् and thus also Ad (omm) and of the mss of Dev D (second hand) and A Thus Ad the mss of Dev read इति वतन 3 Manu dhs II 1 (4 व दि यो th s

सन्धि । सन्धौ भावा सन्ध्या । तामुभयीमपि प्रत्यहमुपासीत । उपासन सेवा । कथमुपासीतेति ॥

आ० । सायमपराह्णे प्रात पूर्वाह्णे सन्ध्या सूर्यनक्षत्रवर्जित कालमुपासीत । उपवासे वा ध्यानमिति पर्याय । द्वितीयनिर्देशात्सर्वे कालमुपासीत ॥

तिष्ठेत्पूर्वाम् । २६ ।

दे० । पूर्वां पूर्वाह्णभागभवा[1] तिष्ठेत् । निवृत्तगतिपूर्वं प्राङ्मुखो जपन्नवतिष्ठेत सनक्षत्रकालादारभ्य आ सूर्यज्योतिषदर्शनात् ॥

आ० । स्थित उपासीत पूर्वां सन्ध्या प्राङ् ॥

आसीतोत्तराम् । २७ ।

दे० । अपराह्णसंनिहितामुपविष्ट प्रत्यङ्मुख सभास्करकालादारभ्य जपन्नासीतेत्या तारकज्योतिषदर्शनात् ॥

आ० । द्वितीयामासीन प्रत्यङ्ङुपासीत इद जपन् ॥

ओं भूर्भुव स्वरित्युक्त्वा तत्सवितुरिति[3] सावित्री-मन्वाह[4] । २८ ।

दे० । त्रिराचम्य द्विरुन्मृज्य खान्युपस्पृश्य त्री प्राणायामा पञ्चदशमात्रपरिमाणान् स्मार्तोक्तान् कृत्वा प्रतिप्रणवयुक्तव्याहृतिसमन्वितसशिरस्कसावित्र्या त्रिरभ्यासेन परिच्छिन्नास्त्रीन् प्राणायामान् कृत्वाघमर्षणादिसूर्योपस्थानान्तं भूर्भुव स्वरिति महाव्याहृतित्रययुक्त्वा तत्सवितुरिति सावित्रीमभ्यस्ता जपेत् ॥

आ० । सावित्रीग्रहण क्षत्रियवैश्ययोस्त्रिष्टुब्जगत्यौ भवत इति सूचयति[5] । तत्सवितुरिति गृह्यान्तरे तयोर्विहिते इह तु सूत्रातिरेकेण ॥

प्रागस्तमयान्निष्क्रम्य समिध[6] आहरेद्धारिणीर्ब्रह्मवर्चसकाम[6] इति श्रुति । २९ ।

---

1 गतां T 2 स्वरिति पूवमुक्त्वा Ad 3 The verse i not found in the printed text of the Kathaka but it must be contained in the Katha aranyaka 4 The Bombay ms of Br 2 (not the ms of Lahore) and of the ms of Dev T read सावित्रीं त्रिरन्वाह 5 Comp Dev on XLI 20 6 The continuous text of Br according to the ms of Bombay (not that of Lahore) has समिध आहरेद्धरिणीर्ब्र० and comp ote 1 n the next page

दे० । अनस्तगते भानौ ग्रामान्निष्क्रम्याष्टौ समिधा ऽग्निसमि न्धनार्थं हारितवर्णा आर्द्रा आहरेद्यो वेदाध्ययनतदर्थानुष्ठानादिसमृद्धि लक्षण ब्रह्मवर्चस कामयने ॥

आ० । प्रागस्तमयान्निष्क्रम्य ग्रामात्समिधा[1] आहरेदग्नी न्धनार्थं । अ ष्टौ हरिणीरार्द्रा ब्रह्मवर्चसकाम । अध्ययनाविज्ञानकर्माचारानु ष्ठानकृत यत्तेजस्तद्ब्रह्मवचसम् ॥

साय प्रात सन्ध्यानि सरण भैक्षचरणमग्नीन्धनम् ।३०।

दे० । साय प्रातश्च स न्ध्योपासनार्थं ग्रामाद्बहिर्नि सरण कतव्य । साय प्रातश्च भैक्षचरण कतव्य । उभयकाल हि भोजनमाम्ना त । एवमग्निसमि न्धन कालद्वये ऽपि कर्तव्य । चतस्र प्रातश्चतस्र सायं समिधो होत न्या ॥

आ० ।साय प्रातश्च स न्ध्योपासनार्थं ग्रामान्नि सरण निष्क्रमणा कत व्य । भैक्षचरण । साय प्रातर्भोजनद्वयार्थ कर्तव्यमिति शेष । अग्नी न्धन साय प्रातरेव कर्तव्यम् ॥

सायमेवाग्निमिन्धीतेत्येके । ३१ ।

दे० । अत्रपक्षे चतस्र समिध आहतव्या ॥

आ० । केचिदेव मन्यन्ते न प्रातरग्नी न्धनमपि तु सायमेवेति ॥

भैक्षस्याचरणे दोष पावकस्यासमिन्धने ।
सप्तरात्रमकृत्वैतदवकीर्णिव्रत्त चरेत्[2] ॥३२॥१॥ (१।१॥)

दे० । अ ाकरणमवकीर्ण कामतो ब्रह्मचारिणो रेतस उत्सग । अव- कीर्ण विद्यते यस्य सो ऽवकीर्णी। तस्य व्रतमाम्नातं[3] । ए तत्स न्ध्यापासनादिकमकृत्वावकीर्णिव्रतं चरेत् । किं परिपूर्ण माब्दिकमेव । नेत्याह । सप्तरात्रमिति । अन्ये तु व्याचक्षते । स न्ध्योपासनादिक सप्तरात्रमकृत्वावकीर्णिव्रतं चरेत्परिपूर्णमे वेति। सप्तरात्रा न्यूने ऽधिके वा अकरणे न्यूनमधिक चेति । नैर्ऋतं गर्दभ च ।आलभ्याति शेष ।निर्ऋतिं गर्दभेनेष्ट्वेत्यर्थ ।

---

1 Thus the ms (Dual?) cp Man gıhs I 1 15 2 This sloka is found also Baudh dhs I 4 7 cp Vısnusmrtı 28 52 etc 3 Now follows Vı nusm tı 28 49 b–50

एतत्संवत्सरं व्रतं चरेदिति । अत्रापि पूर्ववद्योजना[1] ॥

॥७। तच्च होममात्रं। यदाह याज्ञवल्क्यः। भैक्षाग्नि °ह्वयामिति[2] । तत उपस्थानं। एते रहस्ये[3] । नैऋतं गर्दभं चरुं वा संवत्सरं व्रतचर्या। कामतो रेतःसेक एव भवति। प्रकाशे सप्तरात्रं वावकीर्णिव्रतं चरेत्। व्रतमेव चरेन्न होमं। तच्च व्रतं सप्तागारं चरेद्भैक्ष विशुध्यति[4]। अत्र पुनः संवत्सरेण ॥

ऽभुरसीत्यनुवाकेनाग्निमुपस्थायैधो ऽसीति समिधमादधाति[5] समिदिति द्वितीयामिदमहमिति तृतीयामिदममग्नाविति चतुर्थीम्[6] । १ ।

दे० । समिदिति द्वितीयामित्यादौ सर्वत्र समिधमादधातीति संबन्धः ।

The reading of Devapala is uncertain and has been reconstructed by me The ms D has नैऋत (with anusvara !) आलभ्येति शेष ऋति गर्दभनेष्टुत्यथ गर्दभ चनसंवत्सरं व्रतं चरेदिति अत्रापि पू° The words ... are not found in T in D they are added in margin and the ... originally had च instead of चैतत् Are the words नैऋतं गर्दभं च a sutra As they are missing in Br it is not probable they belonged to our text they might be cited from ... the Kathas See the comm of Ad on our sutra III 1 3 The two (the homa and the upasthana) are ... in the R... (viz probably the Aranyaka of Kathas) 4 Ma ... IX I 31-14 The Mss ... D ... °म यादधाति ... 6 The ... on the Lahore ms of Br ... Ad The Bombay Ms of Br has only this ... that ... after तृतीयाम् the two mantras ... in the idam ah ... with ... are given akalapatha ... from the Mss of Devapala two agree with the Bombay Ms of Br but the ms of Tubingen omits the sakalapatha of the mantra idam ... but gives the last mantra complete ... seems to be the state of affair with Devapala original text ... commentary For the two mantras see the Appendix

एधो ऽसीति प्रतीकेनैधिषीमहीत्यन्तस्य ग्रहणम्। एव समिद् सीत्यनेन समेधिषीमहीत्यन्तस्य। इदमहमित्यनेनापि[1] भवा मीत्यन्तस्य । चतुर्थ सकल पठित ॥

ब्रा०। यस्मिन्नग्नावुपनयनहोम कृतस्त स्नानव्रत यावद्धारयेत्। तस्मि स्त्रैविद्यकादयो व्रतहोमा । तमेव साय प्रातरिन्धीत। उद्धता वोक्षिते ऽग्नि प्रतिष्ठाप्य तस्य पश्चा प्राङ्मुख उपविश्य। परिस मूह्य पयुक्ष्य परिषिच्य। उत्तरो ऽनुवाका धिष्ण्यानामाङ्गिरसा मग्निगणाना चेत्यार्षमनुस्मृत्य । विभूरसि नमस्ते ऽस्तु मा मा हिंसीरित्युपतिष्ठते। तत उपविश्यैधो ऽसीति यथाकैश्च तुर्भिमन्त्रैश्चतस्र समिध आदधाति ॥

आ०। अग्निमुपस्थाय। अग्नि य काचित् । इदमहमिति तृतीया समिधम्। इदमहमग्नाविति चतुर्थीम्। भिन्नसमाम्नातत्वात् म न्त्राणा द्वितीयादिग्रहणम् ॥

तेजो ऽसीत्यग्निमनुमन्त्रयते[3] तेजो मयि धेहीत्यात्मान शेषेणोपतिष्ठते ।२।

दे०। अत्र योग्यत्वादनुमन्त्रयत इत्यध्याहार ।अग्निमात्मानमिति कर्म निर्देशात्। तथा चान्यत्र[4] परिभाषा दृश्यते । कर्मनिर्देशे[5] मन्त्रो ऽनुमन्त्रण इति ॥

ब्रा०। तेजो ऽसीत्यग्निमनुमन्त्रयते। तेजो मयि धेहीत्यात्मान हृदय देशे। अपो ऽद्यान्वचारिष स माग्ने वर्चसेति पुनरुपतिष्ठते। तत उपविश्य ऋत त्वेति विमुच्य। पूर्ववत्पर्युक्षण परिषेचन च ॥

1 अपि n t n A1 इति added by me 3 The verb (अनुमन्त्रयते) is not given here by Devapala but it is found in a citation furtheron Both the Mss of Br omit the verb which is found in Ad and the Kathakas St Bo1 and T—Devapala s remark इत्यध्याहार refers to the second object आत्मानम् 4 Probably in the Paribhasa part of the Yajnasutra of Laugakshi Thus T कर्मनिर्देशे th other M f Devapala

तत[1] प्रात प्रागुदयात् ।३।

दे०। अग्निसमिन्धनं कुर्यादिति शेष । साय प्रातश्चाग्निसमिन्धनमेकीयमतेन द्योतितम्। तत्र कालावधिप्रतिपादनार्थमेतत् । प्रातर्यदाग्निसमिन्धन कर्तव्य तदादित्योदयात् प्राक् सायमप्यस्तमया पूर्वम् ॥

आ०। यथा प्रातरग्नीन्धनम् । प्रागादित्योदयात्तु ॥

द्वादश चतुर्विंशति षट्त्रिंशतमष्टाचत्वारिंशत वा वर्षाणि यो ब्रह्मचर्यं चरति मलज्जुरबल कृश सर्वं स[3] विन्दते स्नात्वा यत्किंचिन्मनसेच्छत्येतेनैव[4] धर्मेण साध्वधीते[5] । ४॥२॥(१।२)

दे०। एतेनैव पूर्वोक्तधर्मकलापेनोपलक्षित सन् स साधु यथास्थानकरणवर्णस्वरमधीते। स स्नात्वा स्नातकधर्मान्निर्वर्त्यावबुद्धवेदार्थ[6] कृतदारसंग्रहो जातपुत्र कृष्णकेश कृताग्न्याधानो यत्किंचन कामयते स्वर्गपशुपुत्रादिक फल तत्सर्वं सम्यगवबुध्य स्मार्तकर्मानुष्ठानद्वारेण विन्दते लभते। कियन्त कालमधीते। शक्तिप्रज्ञाव्यवसायादिकमपेक्ष्य प्रतिवेदं द्वादश वर्षाणि ब्रह्मचर्य चरन्। तेनैकत्र वेदे द्वादश वर्षाणि परिश्रम कर्तव्य द्वयोश्चतुर्विंशति। त्रिषु षट्त्रिंशत। चतुर्ष्वष्टाचत्वारिंशत। नैष्ठिकब्रह्मचर्यापेक्षं चात्राष्टाचत्वारिंशद्वर्षं वेदचतुष्टयाध्ययन बोद्धव्य[7]। आश्रमान्तरार्थिना सर्वथा प्रज्ञाद्यनु

1 Thu ıll the M f De apala d th Par siaı rcaka (30) and of the M s f Br the Lah re m th Bombay Ms of Br an l T1 read तथा 2 P तथा ' 3 Of the M s f Devapala AD omit thi word it ı found in all the otl er Mss 4 A sloka After अधीत th Ms of Devapala give separated by a itrafi ure tl e words यस्त्रैवर्णिक It eems not to belong to the t xt (भिवर्त्या D (बाध्य D

सारेण वेदा वेदौ वेद वेदैकदेशं वाधीत्याधिगम्य च धर्मस हचारिणीपरिग्रहपूर्वकगृहस्थाश्रमादिकमनुष्ठातव्यमिति । की दृशस्त्रैवर्णिक । मलज्ञु मलिनजानुरस्नानात् । अवलश्च भैक्ष भोजनात् । कृशश्च शुश्रूषादिपरिश्रमात् ॥

आ० । एव ब्रह्मचारी द्वादश चतुर्विंशतिं षट्त्रिंशतमष्टाचत्वारिंशत वा वर्षाणि । प्रतिवेद द्वादश तदर्थं पाद ग्रहणान्त स्मृतिदर्शनात्[1] । यो ब्रह्मचर्य चरति स्नात्वा स सर्वं विन्दते इति । मलज्ञुर्मलिनजानु रुच्यर्थं स्नानाभावात् । सर्वं यथोक्त वेदफलमाप्नोति । स्वाध्यायफल घृतकुल्यादि । काम्यफल पुत्रपश्वन्नादि । यत्किं च मनसा प्रार्थयते तदित्थमधीतवेद अ विकल्प प्राप्नाति एतेनैव धर्मेण यदधीते साधु भवति शोभ नमित्यर्थ ॥

दे० । ब्रह्मचर्यव्रतस्याचार्यपूजाविधिद्वारेणावधिमाह ॥

छन्दस्यर्थान्बुद्ध्वा[2] स्नास्यन्गा कारयेदाचार्यमर्हयेत् ।१।

दे० । छन्दसि वेदे ऋग्यजु सामलक्षणमन्त्रब्राह्मणार्थवादनामधेय भेदयुक्ते य व्यवस्थिता अर्था द्वादशाध्यायनिर्णेयास्तान् बुद्धवा तद्योग्यत्वात्स्नास्यन् दारपरिग्रहार्थं स्नानकधर्मान्ग्रहीतुमिच्छन् आचार्यमधीष्य[3] गा मधुपर्कार्थं कारयेत्स्ववचन च द वा अर्हयेत् । सा मधुपर्कोपयोगिनी गुरवे न्यस्यते । आचार्यो हि शिष्याय सिस्नासवे मधुपर्कं ददाति । शिष्य आचार्याय दक्षिणामिति केचित् । अन्य तु गाप्रभवा मधुपर्को गाशब्देन विव क्षित इति व्याचक्षते । तेनाचार्यमधीष्य मधुपर्को मे दीयता मिति मधुपर्कं कारयेदित्यर्थ । गृहीतमधुपर्कश्च ब्रह्मचार्याचार्यमर्हयेद्दक्षिणादिना यथाशक्ति पूजयेत् । अन्ये तु सूत्रभेदन व्याचक्षते । छन्दस्यर्थान्बुद्ध्वा[4] स्नास्यन्गा कारयेदित्येकम् आचार्यमर्हयेदिति द्वितीय । अ चार्थमधीष्याद्दावात्मने गा

---

1 See Manu III 1 2 छन्दस्यार्था Ad Paris 230 St and the first hand of A (Devapala) 3 Thus constantly AT instead of अधीष्य D अधीष्य । 4 छन्दस्याथा A (first hand) TD A corrected into छन्दस्यर्था ।

मधुपर्कं च दापयेदित्याद्यस्यार्थ । तस्मादूगृहीतविद्यो गुरुणानुज्ञात स्नायात्स्नात्वा च भार्यामधिगच्छेदनुत्सृष्टो[1] हि[2] वीर्यं हित्वापावर्तेत[3] । तथा च श्रुति[4] । इन्द्रो वै प्रजापतौ ब्रह्मचर्यमुवास स वा अनुत्सृष्टो वीर्यं हित्वोपावततेति । आचार्यो ब्रह्मचारिणा प्रजापतिरिति च[1] ॥

ब्र० । त्रैविद्यकापवर्गहोमान्तेऽग्नौ दण्ड प्रास्येदप्सु मेखलामजिन वा सश्च । तत आचार्यं मधुपर्केणार्हयेत् । त च दक्षिणया तोषयित्वा स्नायात् ॥

आ० । छन्दसि वेदे । अर्थान्बुद्ध्वा । बहुवचन विध्यर्थवादमन्त्रगुणविधिनामधेये[5] श्रुत्याद्युपदेशातिदेशोहबाधात्युच्चयलक्षणतन्त्रप्रसङ्गादीनर्थान् सम्यग्ज्ञात्वानन्तर गा कारयेदाचार्यमात्मन । गोशब्देन गासाधनो मधुपर्क उच्यते । विद्यान्ते आचार्येण शिष्यमधुपर्को देय । आचार्यं मधुपर्कं कारयेत्[6] आचार्यमर्हयेत् । अवाप्तमधुपर्क सो ऽप्याचार्यमर्हयेदूभूरिदक्षिणया[7] । आचार्यशब्द काकाक्षिन्यायेनोभयत्र सबध्यते ॥

श्रोत्रियोऽन्यो वेदाध्यायी । २ ।

दे० । द्विविधा ब्रह्मचारी दर्शित । उपकुर्वाणो नैष्ठिकश्च । उपकुर्वाणो यो ब्रह्मचर्यं चरित्वा स्नानदारपरिग्रहादिक सश्रयेत । नैष्ठिको यो ब्रह्मचर्येण निष्ठा गमयति । तत्रोपकुर्वाणकस्य सावधिक ब्रह्मचर्यमिति । तदपेक्ष्योक्त छन्दस्यर्थानित्यादि । नैष्ठिकापेक्षया त्विदमुच्यते । अन्यो नैष्ठिको ब्रह्मचारी श्रोत्रियो वेदाध्यायी । श्रोत्रियश्छन्दो ऽधीत इति श्रोत्रियशब्द ।[8]वेदाध्यायी निपानित । ततश्चैतदुक्त भवति । अन्यो नैष्ठिका ब्रह्मचारी[8] ।

---

1 1 The passage is given according to A and T D puts the closing sentence before तथा च श्रुति । 2 Thus D अनुत्सृष्टो हि T अनुत्सृष्टस्तु A 3 Thus A हित्वोपावर्तेतेति D हित्वापावर्तेतेति T 4 These sruti citations are not found in the printed Katha texts 5 Sic ms ! 6 स्मारयेत् the Ms 7 वुरु instead of भूरि the Ms (or must गुरु be read ?) 8 This passage only found in T

वेदाध्यायीति पुनर्वचनमवधारणार्थं ॥

आ० । श्रोत्रियो ऽधीयान एव नाथङ्ग । स नैष्ठिकब्रह्मचारी ॥

न तस्य स्नानम् । ३ ।

दे० । तस्यान तगेकस्य नैष्ठिकस्य स्नान नास्तीत्यर्थ । यस्य तूपकुर्वाणकस्य स्नानादिकमास्ति तस्य स्नानकर्तव्यतामाह ॥

आ० । स्नानाख्यसस्कारस्तस्य नास्तीत्यथ ॥

अथास्य स्नानम । ४ ।

आ० । अधिगतार्थस्य गार्हस्थ्य चिकीर्षोरुपकुर्वाणब्रह्मचारिण स्नानमेतदुच्यते ॥

व्रजपरिहित प्र गाद्य[1] जटाश्मश्रुलोमनखमभिसहार्यापो हि ष्ठेति तिसृभि स्नायाद्धिरण्यवर्णा इति च द्वाभ्या हिरण्यवर्णा शुचया पावका यासु जात कश्यपो यास्विन्द्र । या अग्निं गर्भं दधिरे विरूपास्ता न आप श स्योना भवन्तु॥ हिरण्यवर्णा शुचय पावका विचक्रमुर्हित्वावद्यमाप शत पवित्रा वितता[2] ह्यासा[2] ताभिर्मा देवा सविता पुनात्विति श न इति च द्वाभ्याम्[3] ।५।

दे० । गोसमूहो व्रज । तेन परिहितमधिष्ठित दश प्रपाद्य निवेश्य । प्रयोजककर्तुराचार्यस्याय निदेश । यथासभव जटिलपक्षे[4]

---

1 प्रपद्य the Bombay Ms of Br and the Parisian Ricaka and this probably was the original reading cp Baudh srs XVII 39 D Bharadv grhs II 18 (प्रपद्यत) and Ap grhs 12 I (प्रविश्य) 3 The reconstruction of the original sutra is difficult The text of Devapala runs ०पो हि ष्ठति तिसृभि स्नायाद्धिरण्यवर्णा इति च द्वाभ्या (thus AT इति चतसृभि D) श व इति च द्वाभ्याम् । From the Mss of Br the one of Lahore reads as given above the Bombay ms after हिरण्यवर्णा इति च द्वाभ्यां gives only the sec nd mantra (sakalapathena) With this agrees the Par rc But as Br does not afterwards give these two mantras they must have formed part of his text Ad has not handed down the text proper

2 Devapala has read विततान्यासा । The reading accepted into the text is that of Br and of the Oxford Parisian and Bombay rcakas

4 ([[4

जग्गना वापन शिखिपक्षे केशाना। तेन जटादिकमभिसहार्या पसाय वापयित्वा। आपो हि ष्ठेति तिसृभि समार्जन कुर्वन्त स्नायात् स्नापयत् मज्जयेत् हिरण्यवर्णा इति द्वाभ्या द्वितीय मज्जन कुर्यात्। श न आप इति तृतीय। हिरण्यवर्णा इति शाखान्तरीयत्वात्समस्ता [1] सूत्रकृता पठिता [1]॥

ब्र०। व्रजपरिहित देश जग्नश्मश्रुलोमनख परिवापयित्वा॥

आ०। व्रजपरिहित प्रपाद्य कशवापात्[2]। व्रजो गोष्ठान तच्च परिहित परिश्रित। तत्र श्मश्रुलोमनखमभिसहार्य वापयित्वा शुद्ध्यर्थं स्नान कृत्वा आपो हि ष्ठेति तिसृभि स्नायात् निमज्जेत्। ततो हिरण्यवर्णा इति द्वाभ्या पुन स्नायात्। श न आपो धन्वन्या इति पुनरेव च॥

द्यौस्ते पृष्ठमिति छत्र धारयेत्।६।

ब्र०। तत शोभनानि वस्त्राणि परिधाय[3] द्यौस्ते पृष्ठमिति छत्र धारयेत्॥

आ०। एव त्रि स्नात्वा। उत्तीर्य शोभनवाससी परिधाय[3] द्यौस्ते पृष्ठमिति छ० धा०॥

इममग्न इति हिरण्यम्।७।

द०। कटककुण्डलादि हिरण्यम॥

ब्र०। रुक्मे कुण्डले च आश्रयो॥

प्रतिष्ठे स्थो देवते मा मा हिंसिष्टमिति वाराह्या[4] उपानहौ[4] प्रतिमुञ्चते।८।

---

1 Thus T समस्त सू० पठिता A D but first hand of D पठित pointing to possible समस्त सूत्रकृता पठित। 2 Thus the ms 3 Cp III 10 4 Thus read the mss of the text of Devapala (A first hand only वाराह्योपानहौ) the Lahore ms of Br the Stein and Parisian reakas Ād (text and comm) and the Bombay ms of Br have वाराह्यापानहौ and this seems to be the (incorrect) reading Devapala had before him

दे०। प्रतिष्ठे स्थ इत्यादिना वाराह्योपानहौ[1] प्रतिमुञ्चते परिधत्ते। वाराहशब्दो वराहचर्मणि वर्तते। वराहचर्मणा[2] निर्वृत्ते[3] इत्यण्। तस्याणितौरनाषयोगुरूपोत्तमयो षङ् गोत्र इति[4] ष्यङ् यङश्चाप्[5] वाराह्ये च ते उपानहौ वाराह्योपानहौ। वराह सूकर। । अन्ये तु वाराह्यशब्द सनिवेशविशिष्टोपानद्वाचक व्याचक्षते। चतुष्कच्छादितवत्[6]। अपरे लक्षणया चर्ममात्रमयोत्व[7] वर्णयन्ति। नहि कश्चिदाचार्य सूकरचर्ममय्यावुपानहौ परिदधद्दृश्यते। केचित्तु पठन्ति वाराह्युपानहाविति। तत्र वाराहो उपानहाविति द्वे पदे। छन्दोवत्सूत्राणि भवन्तीति[8]। प्रथमाद्विवचनस्य[9] लुक्। पूर्वसवर्णादेशो वा। सुपा सुलुक्पूर्वसवर्णेत्यादिना[10]॥

आ०। अनेन वाराह्योपानहौ प्रतिमुञ्चते। वराहचर्मनिवृत्ते[11] वाराह्यो यङश्चाप्[1] । वाराह्ये च ते उपानहौ वाराह्योपानहौ॥

द्विवस्त्रो ऽत ऊर्ध्वम्। ९।

दे०। अतो ब्रह्मचर्यादूर्ध्वं द्विवस्त्र। ब्रह्मचारी ह्येकवस्त्र आसीत्। मृगाजिन हि तेनोपरिधारितम्॥

आ०। स्नानादूर्ध्वं द्विवस्त्रो भवति। सत्यप्यन्तर्वाससि। तथा वसिष्ठ[13]। स्नातकाना तु नित्य स्यादन्तर्वासस्तथोत्तरम्॥

तस्माच्छोभन वासो भर्तव्यमिति श्रुति। १०।

दे०। तच्च वस्त्रद्वय विभवानुसारेणोत्कृष्ट कर्तव्यम्॥

आ०। सति विभवे न जीर्णमलवद्वासा स्यादिति[14]॥

वैणवदण्डधारी नित्य छत्रधार्यपन्थदायी। ११।

दे०। वेणो[15] सब्रन्धिन[15] च दण्ड धारयेत। तच्छीलो वैणवदण्डधारी। नित्यमिति। न त्ववष्टम्भनाद्यर्थितयैव कदाचिदेवेति

---

1 ह्योपा T ०ह्युपा० AD 2 Thus T and second hand of A (first hand ०चर्मणि) which again is changed into ०चर्मण as reads also D 3 Thus DA निवृत्त T 4 See Panini IV 1 78 5 l c 74 6 Meaning ? 7 Thus the three copies 8 Mahabhasya I 1 1 9 प्रथमद्वि० T 10 Panini VII 1 39 11 r ०निर्वृत्त ? 12 यदच्चापिचाप the ms 13 XII 14 14 Gaut dhs IX 3 15 वेणुसंब० D

एव छत्रधारी। अप न्थदायी। नान्यस्मै पन्थान दद्यात्॥

आ०। छत्रधारी वषतपयो। अपन्थदायी। चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिण स्त्रिय। स्नातकस्य च राज्ञश्च पन्था देयो वरस्य चेति[1]। दृष्टविरोध वर्जयित्वा न कस्यचिन्मार्गं दद्यात्॥

अदत्तहरण प्रतिषिद्धम्। १२।

दे०। परकीय यद्द्रव्य तत्परेणादत्त न गृह्णीयात्। न परस्वमपहरेदिति श्रुत्यादिनिषिद्धत्वात्॥

आ०। ननु सर्वस्यैवादत्तहरण प्रतिषिद्धम्। उत्सृष्टमप्यन्येन न प्रतिगृह्णीयादित्यथ॥

अपरया द्वारा नि सरणम्। १३।

दे०। प्रतिषिद्धमिति कण्डिकान्त यावदनुषङ्ग। प्रसिद्धमविगर्हित यद्द्वार ततो ऽन्यया द्वारा अप्रतिषिद्धया गुप्तान्त पुरादिनि सरणप्रवेशाय परिकल्पितया नि सरण प्रवेशन च निषिद्धम्॥

आ०। निकृष्ट द्वारमप्रसिद्धमपरमिति[2] तया द्वारा न प्रविशेत्। न नि सरेत्पर गृह वा॥

मलवद्वाससा सह सभाषा। १४।

दे०। मलवद्वासा श्वपचादि। तेन सह सभाषण निषिद्धम्॥

ब्र०। मलवद्वाससा भवन्त्युदक्या सूतिका श्वपाकाशुचयो ऽन्त्यावसायिन इति॥

आ०। मलवद्वासस श्वपाकाद्या। तै सह सभाषण न कुर्यात्॥

रजोवाससा सह शय्या। १५।

दे०। तथा रजोवाससा रजस्वलयोदक्यापरपर्यायया[3] सह शयन निषिद्ध। स्नानस्य विवाहोपक्रमत्वादेवमुच्यते। इतिकर्तव्यता हि स्नान। विवाहमृते नास्ति प्रसक्ति॥

आ०। रजोवाससा स्त्रिया प्रतिस्नातयापि सह शयन प्रतिषिद्धम्॥

---

1 Manu II 138 ² ०परिमिति the ms 3 Thus the mss

गुरोर्दुरुक्तवचनम् । १६ ।

दे० । गुरोर्मान्यस्य दुष्ट पुरुषादि वचन प्रतिषिद्धम् ॥

आ० । गुरोर्दुरुक्तवचन साधिक्षेप प्रतिषिद्धम् ॥

अस्थाने स्मयन सरण गायन नर्तन तस्य चेक्षणम् । १७ ॥ ३ ॥ (१ । ३)

दे० । अस्थाने गुरुस्त्रीजनादौ स्मयन हसन प्रतिषिद्ध । एव सरण गमनमस्थाने रहस्यगुरुजनाद्यधिष्ठिते[1] । एव गायन गीत नर्तन चास्थाने निषिद्ध । न तूत्सवादौ समानशीलमध्यगत स्य गुप्तस्थाने । तथा च महाव्रते गीतवाद्यनर्तनकर्तव्यतावचन । तमुद्गाता वादयित्वा[2] प्रस्तात्र प्रयच्छति प्रस्तोताध्वर्यवे ऽध्वर्यु रन्यस्मै ब्राह्मणायेत्यादि[3] वीणादिवादनवचनै श्रूयते । तस्य च नृत्तगीतादेरस्थाने ऽवेक्षण[4] प्रतिषिद्धम् ॥

ब्र० । देवतोत्सवाग्न्याधर्यशिवरात्र्यादिविहितजागरणादौ तु न दोष ॥

आ० । अस्थाने असमानशीलेषु स्मयनं हसन सरण गमन गायन गीति नर्तन गात्रविक्षेप तस्य च नृत्तादेरीक्षणमुपस्थाने वर्जयेत् । स्थाने[5] पुनर्न प्रतिषेध । महाव्रतादौ धर्मार्थे वा ॥

अथातो ऽष्टाचत्वारिंशत्सामितम् । १ ।

दे० । व्याख्यास्याम इत्यध्याहार । व्रतमिति च प्रस्तावाद्गम्यते । चतुर्षु वेदेषु यदष्टाचत्वारिंशत्सवत्सरै समित परिच्छिन्न व्रतमुक्त तस्य प्रतिनिधिभूत सवत्सरनिर्वर्त्यं व्रतं व्याख्या स्याम । यस्य वेदमधीयानस्य यथाकालविहित व्रतं न सपन्न तेन चैतत्कर्तव्य । अधीतवेदचतुष्टयेनैतदेव[6] त्रैविद्यकव्रतमि दमुच्यते[7] । स्नानादनन्तर चास्याभिधाने[8] प्रयोजन स्नात

1 Thus the Mss 2 Thus T वाचयित्वा AD 3 Apparently a citation from the Vaitanikasutra cp Āp srs XXI 18 10-11 4 अस्थाने वीक्षण T 5 स्नाने the Ms 6 Thus A T चतुष्टयेन चात एव D Sc chapter XIII 8 धानेन T

कभूतेनाप्येतत्कर्तव्य प्राग्विवाहादिति । अन्ये तु यथाकाल विहितव्रतसपत्तावप्येतद्वार्षिक व्रत तपोऽतिशयासिद्ध्यर्थं कर्तव्यतयानेन विधीयत इति व्याचक्षते ॥

ब्र० । गृहस्थाश्रमात्सुकस्य न नैष्ठिकस्य । अत्रापि यस्य द्वादश वर्षाणि ब्रह्मचर्यमभिप्रीत तस्य मासत्रयमेष विधि । यस्य चतुर्विंशति वर्षाणि तस्य मासषट्क । यस्य षट्त्रिंशत वर्षाणि तस्य मासनवक । कालौ तु दीर्घकालब्रह्मचर्यनिषेधाद्दायुषश्च ह्रासादेष विधिरुपपन्नतर प्रतिभाति ॥

आ० । यथोक्तकालब्रह्मचर्य कतुमसमर्थस्येदमष्टाचत्वारिंशत्समित व्रतमुच्यत । असमावृत्तस्यैवेदम् ॥

तत्र विधिविशेष । २ ।

दे० । उच्यत इति शेष ॥

आ० । तत्र त्रैविद्यकविधेरस्य विशेष ॥

नियमेष्वाचार्यप्रधान स्यात् । ३ ।

दे० । स्थानासनादिकान्वक्ष्यमाणान्नियमानाचार्यमादाय कुर्यात् । आचार्यप्राधान्येन च वेदगुणनार्थाभ्यासावनुवर्तेते ॥

आ० । नियमेषु स्थानासनादिष्वाचार्यप्रधान स्यात् । श्रान्त आचार्यानुज्ञयोपविशेत् स्वपेद्वा ॥

निलयार्थी यूनबद्ध न प्रविशेत् । ४ ।

दे० । शीतातपभीता निलयार्थी भूत्वा यूनबद्धं मिश्रवेणुवीरणकाण्डादिनिबद्ध कुटीशालापाटादिकवासविशेष[1] न प्रविशेत् ॥

आ० । शरणार्थी यूनबद्ध शुल्वबद्धं न प्रविशेत ॥

अनिलय स्यात् । ५ ।

दे० । न केवल परिनिर्मितमाश्रयविशेषं न प्रविशेद्यावता स्वयं निलयमात्रमपि न कुर्वीतेत्यर्थ ॥ यद्येव वात्याकरकवृष्ट्याद्युपप्लवा देहभङ्ग स्यादित्याशङ्क्याह ॥

---

1 Instead of °पाटा° T has °पर्णा° Ad °पाटादिके

अन्यत्र वृक्षाद्वाल्मीकाद्वा[1] ।६।

दे०। वृक्षादिकमाश्रयदित्यथ । वाल्मीक वल्मीकभूम्यादि[2] ॥

आ०।अनिलय एव स्यादवृक्षवल्मीक वर्जयित्वा ॥

निस्तान्तवमित्येके[3] ।७।

दे०। त तुर्वेणुरिति केचित् । शी याद्युपहतो वशनिर्मितव्यतिरेकेणा श्रयान्तर विशेत् । रज्जुस्त तुरित्यन्ये। रज्ज्वादिब धैर्येन्नि वृत्त[4] शालादि तत्तान्तवम् ॥

आ०। निस्तान्तव प्रविशेदित्येके मन्यन्ते। प्रतिप्रविशेदिति सिंहाव लोकितन्यायेन प्रतिप्रसूयते ॥

यथोक्तमेक तु वास शाणी[5] कुतप वा।८।

दे०। यत्पूर्वमुक्तम्[6] एक वासस्तदत्रापि । इयास्तु विशेष । इह शाणी कुतप वा। शाणी बरासी[7] । सा पुन क्षौमीति प्रसिद्धा । क्लिन्नकुट्टितदर्भनिर्मितेति[8] त्व ये । अजलोमनिर्मित कुतपम् ॥

आ०।यथोक्तमेक तु वास अजिनमेव। तु शब्दो ऽवधारणार्थे। वासो ऽवधायते। शाणी बरासी। कुतप पर्वतीयच्छागरोमकृत वास ॥

परिमितमुर प्रमाणमुपरिजानु ।९।

दे०। उरस आरभ्य जानुनोरुपरिभाग यावद्व्याप्नोति तावत्परि मितमेतत्कन्यम ॥

---

1 Thus DT A (text and every where comm) वलीकाद 1 1st ad ot वाल्मीकान् and thus also the Bombay copy of Br वाल्मीकान् the Pari and Stein icakas वल्मीकाद्वा (better reading ?) the Lahore copy f Br and the Bombay rcaka 2 वा० T 3 Was the original readin निस्तान्तव nom sing masc) इति ? See Samavidh br II 4 9 4 I निवृत्त 5 शणीचीर the Lahore copy of Br and the Bombay and Stein ncakas 6 See 1 2 7 वरासी the Mss 8 In teal f T A l क्लिन्न is कुञ्चित to be emended nt कुञ्चित ?

आ०। अल्पमित्यर्थ ।

चतुर्थकालपानभक्ष ।१०।

दे०। सायप्रातमनुष्याणामशन देवनिर्मितमिति भोजनकाल । तत्र प्रथमदिनस्य सायप्रातर्लक्षण कालद्वय। द्वितीयदिनस्य च प्रात काल वर्जयित्वा साय चतुर्थे काले भोजनपेयपाने कुर्यादित्येके। एक यवधानेनैककाल[1] भुञ्जीतेत्यर्थ । अन्ये त्वाहु । पीयत इति पान क्षीरतक्रादि। तदेव चतुर्थकाले पश्चिमप्रहरे भक्षो ऽस्येति। क्षीरादिपाने च भक्षशब्दो दृष्ट । अ भक्षो वायुभक्ष[2] इति॥

आ०। चतुर्थे चतुर्थे पानकाले भोजनकाले भक्षो यस्य स तथोक्त । भोजनपानशब्दे प्रतीच्या व्यवहरन्ति। सायप्रात परिकल्पनया त्री पानकाला परित्यज्य चतुर्थे भक्षयतीत्यथ ॥

असञ्चयवान्। ११।

दे०। हिरण्यादिसचय न कुर्वीतेत्यर्थ ॥

आ०। भिक्षित्वा सचय न कुर्यात् ॥

अहरहर्वा भैक्षमश्नीयात्। १२।

दे०। भिक्षाणा समूहो भैक्ष। पूर्वेण[3] भिक्षाणामपि सचयस्य प्रतिषेधे प्राप्ते प्रतिप्रसवो ऽनेन[3] क्रियते। प्रतिदिन भैक्षमश्नीयात्। शरीरापाटव तु कदाचिदेकामपि भिक्षामश्नीयात्। अटितुमशक्त सक्तुकणिकादिक वा तावन्मात्र सचिनुयादित्यनेनाभिप्रायेण वा शब्द ॥

अहस्तिष्ठेद्रात्रावासीत। १३।

दे०। कालाध्वनोरत्यन्तसयोगे[4] ऽह शब्दाद्द्वितीया। अहनि तिष्ठेदेव। ऊर्ध्व एवासीतेत्यर्थ । रात्रावासीत। उपविशेदतिश्रान्त सुप्यादपि। अत्यन्तसयोगाभावात् ॥

आ०। अह सर्व तिष्ठेद्द्वितीयात्य तसयोग । रात्रावासीत। अनत्यन्तसयोगात् श्रान्त स्वपेदपि ॥

---

1 एकदिनव्यवधा° A I'   2 Cp Mahabhasya p 6 l 19 (Kielhorn's ed) 3 Viz सूत्रेण   4 Pan II 3 5

उभय मुनिव्रत स्यात्।१४।

दे०। उभयमहोरात्रं भूतसाम्य मौन वाक्सयमं कुर्यात्। मुनीना व्रतमेतत्। किमेतत्सर्वविषय च मत। अन्यप्रकारेण। अहश्च रात्रिं च वाक्सयमी स्यात्॥

आ०। उभयमहोरात्र मुनिव्रत स्यात्। वाग्यत इत्यर्थ॥

स्त्रीशूद्रपतितरभसरजस्वलैर्वा न सभाषेतेति[1] च्यवनो भृगु।१५।

दे०। भार्गवस्तु च्यवनो मन्यते। स्त्र्यादिभिरेव न सभाषेत। न तु सर्वै। सभाषयेदिति स्वार्थे णिच्[2]। रामो राज्यमकारयदितिवत्[3]। पतितास्त्रैवर्णिका अपि। रभसा अपृष्टवक्तार। भण्डवन्दिप्रभृतय। रजस्वलास्तु ये रक्तेन शरीरमवलिप्य[4] भोजनादिकमुद्ग्राहयन्ति। भूतवरप्रभृतय॥

आ०। स्त्र्यादिभिरेव न सभाषेतेति च्यवनो भार्गवो मन्यते। पतिताभिर्द्विजातिभिरपि। रभसा भासका। रजस्वला ये रजसा रुधिरेणात्मानमङ्कयित्वा भिक्षादि दापयन्ति॥

द्वादशरात्र वोभयत्र।१६।

दे०। देशकालशक्त्यपेक्षयोभयतोऽस्य सवत्सरव्रतस्याद्यन्तयो द्वादशरात्र वा मुनिव्रत स्यात्॥

आ०। द्वादशरात्र वोभयत सवत्सरस्याद्यन्तयो[5] स्थानासनं मुनिव्रत च॥

अमावस्या पौर्णमासी च।१७।

दे०। पौर्णमासीममावस्या च। तेन सवत्सरमध्येऽष्टाचत्वारिंशद्दिनानि भवन्ति। उपक्रमोपसहारयो द्वादश पौर्णमास्या द्वादशामावस्या॥

आ०। एवमेतदष्टाचत्वारिंशत्सवत्सरिकेण ब्रह्मचर्येण समित। अत्रा

1 सभाषयेदिति T D and first hand of A सभाषयेतेति the Lahore copy of Br 2 Comm on Taitt Pratis II 17 It seems then that Devapala s readin was सभाषयेत् 3 Ram VI 128 101 (ed Bombay) 4 शरीरमनु॰ D 5 ॰स्याद्यन्तयो the Ms

ष्टाचत्वारिंशद्दिनान्यतितांश्च व्रतम् ॥

पालाश्य [1] समिधो नित्या परिधिवृक्षाणां वा । १८ ।

दे० । या ब्रह्मचारिणा नित्याः समिधस्ता इह पालाश्य । पालाशालाभे प्रतिनिधि । प्रतिनिधाने च परिधिवृक्षाणां सबन्धिन्यो ग्राह्या । परिधिवृक्षाश्च यूप्या बिल्वखदिरपलाशरौहीतकौदुम्बरबदरप्रभृतय [2] । ब्राह्मणं च [3] । बैल्वो वा खादिरो वा पालाशो वा रौहीतको वा सौम्यस्याध्वरस्य यूप स्यात् । औदुम्बरो यूपो भवति खादिरे बध्नाति पालाशे बध्नाति रौहीतके बध्नातीति श्रुते । यज्ञिया वा सर्वे परिधिवृक्षा । श्रूयते हि तस्येन्द्रो यज्ञियेभ्यो वृक्षेभ्य परिधीनाजहारेति [4] ॥

आ० । नित्या या समिधा ब्रह्मचारिणस्ता पलाश्य [5] । अलाभे परिधिवृक्षाणां वा । परिधिवृक्षा यूप्या यज्ञिया [6] वा । तस्येन्द्रो [6] यज्ञियेभ्यो वृक्षेभ्य परिधीनाजहारेति दर्शनात् ॥

मेधा मह्यमिति [7] पाणिमार्गं [8] दत्त्वा त्रिषवणमहोरात्रमुदकोपस्पर्शनम् । १९ ।

दे० । कुर्यादिति शेष । मेधा मह्यमङ्गिरस इत्यादिभिमन्त्रै । द्वाभ्यां

1 पालाश्या here and infra T Ad and the Bombay copy of Br पलाश्य the Lahore copy of Br and the Bombay rcaka पालाश० 2 T and first hand of A खदिरोदुम्बररोहितक (रौहीतकौ) बधर (बदिर A) प्रभृतय 3 The passage beginning ब्राह्मणं च up to यूप स्यात् is missing in T and added in A on the margin The Brahmana is not found in the printed text of the Kathaka 4 Thus AT the sruti runs according to D तस्येन्द्र परिधीर्यज्ञियेभ्यो वृक्षेभ्य आदायेति after these words D has a passage not given by A T from which I cite only प्रकृतौ चोक्त । उपसत्सु यूपकर्मेति Is prakiti here equivalent with Vaitanikasutra ? 5 R पालाश्य 6 यज्ञिया । वातस्येन्द्र the Mss 7 At XLI 18 these mantras indicated here by the pratika are given in full 8 Thus Br (both copies) the Bombay and Stein rcakas the Parisian rcaka and of the Mss of Devapala D and first hand of A पाणिना मार्गं T and third hand of A

नाभेरारभ्योर्ध्वं ब्रह्मद्वारपर्यन्तं मार्जनं[1] निघषणात्मकं कृत्वा नाभेरूर्ध्वं पाणिनोन्मार्ष्टीति स्मृते ।प्रात सवने माध्यंदिन सवने तृतीयसवन इति सवनत्रय ऽपि रात्रिभागत्रये ऽप्येवमु दकोपस्पर्शन कुर्यात् । स्नानमिहोपस्पशन । उपस्पशनशब्दो ह्याचमनस्पर्शनस्नानेषु दृष्ट । उपस्पृश्य स्वस्त्ययन भवती त्याद्याचमने । उपस्पृश्य सोममालभेरन्नित्यत्र स्पर्शे । आलभ्य चोपस्पृशेयुरित्यत्राप्युदकाचमनमात्रे । रथ्यादावुप स्पृशेदित्यादौ स्नाने ॥

आ०। मेधा मह्यमित्यनुवचनीये [2] सर्वैरात्मानमुन्मृज्य[3] उदकमुप स्पृशेत् । स्नायादित्यथ । अहोरात्रमध्ये त्रिषवणम् ॥

नमो ह्माय मोह्मायेति चानुसवनम् । नमो[4] ह्माय मोह्मायाग्नये[4] वैश्वानराय तपाय तापसाय तपन्ताय[5] विन्दवे विन्दाय वसुविन्दाय[6] सर्वविन्दाय नम पारा-य[7] सुपाराय[8] पारयन्ताय[9] नम ऊर्म्याय सूर्म्याय[10] नमश्च्यवनाय भार्गवायेत्येता एव देवतास्तर्पयन्नु-दकेन । २० ।

---

1 This mārjana seems to explain the word marga of the Sutra Perhaps the original Sutra text had marja 2 Could this expression refer to XLI 18 ? Then the citation by pratīka would be accountable 3 उत्सृज्य (arada !) the ms. 4 The words नमो up to मोह्माय not found in the copies of Dev Both the copies of Br have them as also the Stein icaka 5 Only the Bombay ms. of Br and of the Mss of Dev Γ have तपान्ताय 6 वसुविन्दवे D and second hand of A वसुविन्दस the Bombay copy of Br (The Lahore ms is here incomplete) 7 पराय Br and first hand of D 8 सुपराय A 9 पारयन्त्याय Br Stein and Bombay ṛcakas and of the mss of Devapala A After this word D and A (sec hand) insert शान्ताय not found in Br and not commented upon by Dev 10 सो० first hand of A For the mantras cp Gautama dhs XXVI 12 Sama vidh br I 2 5

दे० । एता एव देवता उदकेन तर्पयन्नम शब्दावच्छिन्नैर्मन्त्रैश्चतु भिरुपस्पर्शन कुर्यादिति सबन्ध ॥

आ० ।नमो हमायेत्यनुसवन नमस्कारान्तैश्चतुर्भिरादित्योपस्थानं । एता एव देवतास्तर्पयन्नुदकेन स्नायादित्यर्थ ॥

एष[1] सवत्सर चरित्वा विमलो विपापो भवति । २१ ।

दे० । एष ब्रह्मचारी स्नातको वा प्रकृत सवत्सरमुक्त व्रत चरित्वा विमला रागादिमलशून्यो विगतपापश्च भवति ॥

आ० ।एष सवत्सर [2] एवरूप एव चरित्वा । विमल' । विगतचित्र मल । विगतपापश्च ॥

सर्वेषा वेदाना चरितब्रह्मचर्यो यदि नान्यत्कुरुते । २२ ।

दे० । यद्यन्यद्व्रत वेदाध्ययनकाले न कुरुते तदास्यस्मिस्तत्प्रतिनि धिभूते सवत्सरव्रते कृते सति चतुर्णामपि वेदानामधीताना चरितब्रह्मचर्य सपद्यते । व्रतपरिपूर्त्यै वेदचतुष्टयाध्ययनमस्य सपद्यत इत्यर्थ । ये तु स्वतन्त्रमेवेद सवत्सरव्रत त्रैविद्यकस्य तपो ऽतिशयार्थं वर्णयन्ति त एव व्याचक्षते । पूर्वेण सहा स्यैकवाक्यता । एष सवत्सर चरित्वा सर्वेषा वेदाना चरित व्रत स विमलो विपापश्च भवति । यदि तन्मध्ये निषिद्धा चरण न कुरुते ॥

न तु खलु चरितब्रह्मचर्यो दश दश पुरुषान्पुनाति पूर्वापरानात्मान चैकविंश पङ्क्तिं च यावदनुपश्यति यस्यामुपविशति ।२३ ।

दे० । तु शब्द फलान्तरसमुच्चये । खलु निश्चये । यान्पश्यति तानपङ्क्तिपावनानपि पङ्क्तिपावनान्करोति तपोबलात् । यांश्चै कपङ्क्त्युपविष्टान्न पश्यति तानपि पावयति ॥

आ० ।दश दश पुरुषा पुनाति । पूर्वान्पित्रादीन् । अपरान्पुत्रादीन् । आत्मान चैकविंश । पङ्क्तिं च पुनाति । यावदनुपश्यति या-वद्दृष्टिगोचरं । काचित्पङ्क्तिं यस्यामुपविशति भोजनार्थम् ॥

1 एष of the Mss of Devapala D only and the Parisian reaka, p the bhasya 2 Thus the Ms –१

समाप्त एतासामेव[1] देवतानामन्नस्य जुहोति। २४।

दे०। एतस्मिन्व्रते समाप्ते पूर्वोक्तदेवताभ्यो ऽन्नं जुहोति तण्डुललक्षण स्थालीपाक वा। अन्नशब्दो हि कृते चाकृते च विपक्वे च दृष्ट। हीषिति निधन कुर्यादन्नकामायेत्यकृतवचन [2]। अन्न प्रयौति घृत मधु तण्डुलानित्यादौ कृतवचन। यो ऽन्नमश्नीयादित्यादौ विपक्ववचन॥

आ०। समाप्ते सवत्सरे एतासामेव देवताना प्राकृतानामन्नस्य कृताकृतस्य वा स्थालापाकश्रवणातु प्राभाव [3]। न च सर्वदेन ताश्चेति तन्त्र। अपि तु हस्तेनैव तण्डुलादेश्चतस्र आहुतीर्जुहोति॥

धेनुर्दक्षिणा। २५॥ ४॥ (१।४)

आ०। आचार्याय। प्रक्रान्तत्रैविद्यस्यैतद्भवति। तेनात्रारम्भे न व्रतोपयन न होम॥

दे०। येनाधीयानेन यथाविहितव्रतानि[4] नानुष्ठितानि नापि सवत्सरव्रत पश्चात्तं प्रति प्रायश्चित्तान्तर स्वतन्त्र[5] तपो ऽन्तर पूर्ववत्कृच्छ्रादिकमाह॥

कृच्छ्रविधिं[6] व्याख्यास्याम। १।

दे०। कृतमकुशल विहिताकरणप्रतिषिद्धसेवनलक्षण कर्म छिन्दतीति[7] कृच्छ्रा[7]। तथानन्तर वक्ष्यति[8] सर्वाकुशलमोक्षायेति। गौतमो ऽप्याह। अथैतास्त्री कृच्छ्राश्चरित्वा सर्वेषु वदेषु स्नातो[9] भवति सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति[10]। त्रीनिति कृच्छ्र

---

1 समाप्त एवैतासामेव D and second hand of A एव एतासामेव the Bombay reaka 2 Cp Pañ br VIII 8 1) 3 Thus the M 4 °हित व्रतानि AT 5 Tins वा 6 Before कृ° the copie of Devapala have all अथ it is missin in Br and Ad cp not 7 छिन्दतीति कृच्छ T 8 See V 10 9 ज्ञातो D सववेदेषु स्नातो A 10 The last words not in T th y differ from Stenzler s T xt (ait XXVI 4

महाकृच्छ्रतप्तकृच्छ्रान्[1] । कृच्छ्रस्य विधिं प्रभाव इति कर्तव्यता कृच्छ्रविधिः । तां वक्ष्याम इति शिष्यबुद्धिसमाधानार्थमिदं वाक्यम् ॥

आ० । कृच्छ्रविधिं व्याख्यास्यामः । अध्ययनविधेरनन्तरं वास्तुकरणं वक्तव्यं । कः प्रसङ्गः । कृच्छ्रविधेरित्याशङ्क्याह मुच्यते । येन यथा कथंचिद्वेदा अधीता नाष्टाचत्वारिंशत्संमितं व्रतं कृतं तस्यैतान्यध्ययनाधिकाराय[2] कृच्छ्राण्यतिदिश्यन्ते । अध्ययनविधेर्गुणाधानायेत्यर्थः । कृतमकुशलं छिन्दन्तीति कृच्छ्राः । तेषां विधिरितिकर्तव्यता । तां व्याख्यास्यामः ॥

देवासो यथाचरन्वसवो रुद्रा[3] आदित्या[3] मरुदङ्गिरसः पुरा[4] । २ ।

दे० । देवा एव देवासः । आज्जसेरसुक्[5] । येन प्रकारेण देवादय आचरंस्तं प्रकारं वक्ष्याम इत्यन्वयः ॥

आ० । येन विधिना वस्वादयो देवास्तानाचरन् । मरुतश्चाङ्गिरसश्च ते मरुदङ्गिरसः । पूर्वं वस्वादिग्रहणमार्षार्थम् । एत[6] एवात्र ऋषयो ज्ञातव्याः ॥

स्त्रीशूद्रं नाभिभाषेत । ३ ।

दे० । स्त्रीमात्रं शूद्रमात्रं च न संवादयेत्[7] कृच्छ्रं चरन् ॥

आ० । सर्वं कञ्चन स्त्रीशूद्रं व्रतं चरन्नाभिभाषेत ॥

नक्तमासीत संश्रितः । ४ ।

दे० । कुड्यकाष्ठादिकमालम्बनमात्रमाश्रितः सन् रात्रावासीतैव । उपविशेत् । श्रमातिशयनिवृत्तये । न तु सुप्यात् । एवं हि

---

1 Now follows a dis our e about the etymolo͞gy of the word krcchra in which a citation is given from a grammatical text (a Pratisakhya ?) desi nated as carāyan or carayan sutra (the citation runs पुरुकृते पुच्छकृच्छ्रयो) 2 तस्यैतानध्य° the Ms 3 रुद्रादित्या the copies of Devapala 4 If we read यथ आचरन् we get (from sutra 1 on) two Anustubh verses 5 Pan VII 1 50 6 एता the Ms 7 संवाचयेत् D

मातिशय तपो भवति । अतिश्रान्तस्तूपविष्ट एवान्तरान्तरा मनाक् स्वाप कुर्वीत । शरीरापायस्यावश्यवर्जनीयत्वात् । न तु शय्यामारोहेत्[1] ॥

आ० । नक्त रात्रावासीत सश्रित । अपाश्रित । कुड्यादौ ॥

सर्वाण्यहानि तिष्ठेत् । ५ ।

दे० । दिनेषु सर्वेषु तिष्ठदेव न तूपविशेत् ॥

आ० । सर्वाण्यहानि तिष्ठन्न नोपविशेद्दिनमध्ये ॥

ब्रह्मचारी । ६ ।

दे० । ब्रह्मचर्याचरणशील । एतेन गृहस्थस्याप्यधिकार दर्शयति ॥

आ० । ब्रह्मचारी भवेत् । अनेन ज्ञायते गृहसस्थाप्यध्ययनसस्कारार्येते[2] भवन्ति ॥

क्षपाशय [3] । ७ ।

दे० । यदि श्रमातिशयपरा विश्रमयितु मनाङ् निद्रा कुर्यात्तदा क्षपायामेव कुड्याद्यवष्टम्भेनोपविष्ट सन् । न तु कथचिदपि दिवा शय्याया वा ॥

आ० । श्रान्त सन् क्षपाया शेते न दिवा ॥

मधुमासलवणश्राद्धानि वर्जयेदविचारयन् । ८ ।

दे० । अकामोपनत[4] मधु न दुष्यतीति वाजसनेयकादौ यदृश्यते तथा सैन्धव तु न दुष्यति । दत्त्वा तु देवविप्रेभ्य खादन्मास न दुष्यतीत्यादि[5] । व्रतस्थमपि दौहित्र श्राद्धे यत्नेन भोजयेदित्यादि[6] कण्वागम[7] । अविचारयन्नेव प्रयत्नविशेषेण मध्वादीन्यत्रव्रते[8] वर्जयेत् ॥

आ० । अकामोपनते मधु वाजसनेये न दुष्यतीत्यय विचारो मधुनो न

---

1 °रुहेत् D and first hand of A °विशेत् T 2 Corrected perhaps गृहस्थस्याप्य 3 The Sutras 3-7 when combined form an anuṣṭubh verse one syllable failing only in Sutra 5 where perhaps तिष्ठेत could be read (तिष्ठेत and तिष्ठेत् in sarada writing not being discernable 4 °मापत A T 5 Manu V 32 (var) 6 ib III 234 7 इत्यशङ्कगम T 8 व्रती T

कतव्य । मांसस्यापि ब्राह्मणकाम्यादि । लवणस्यापि सैन्धव न दुष्यतीति । श्राद्धस्य प्रतस्थमपि[1] । दौहित्र श्राद्धे यत्नेन भोजयेदित्यय विचारो न कर्तव्य । सर्वथैतानि वर्जयेदिति तात्पर्यार्थ ॥

शाणीचीर कुतप मार्ग[2] वा[2] वास[2] उच्यते ।९।

० । गवाजिन गोचर्म । शाणीचीर बरासीखण्ड । मृगस्येद मार्ग चम । कुतपमुक्तम्[3] ॥

गा० । गवाजिन वस्त्रमत्र विकल्पेन ॥

वाकुशलमोक्षाय मरुतो ऽप्याचरस्तथा[4] । १० ।

० । अध्ययनकाले वैगुण्यकृतस्यैवान्यकालकृतस्यापि समस्तस्येह जन्मकृतस्य पूवज मविहितस्य चाकुशलस्य पापकर्मणो मोक्षाय विनाशायैतद्व्रत भवति सम्यक् कृत सत् तथा च मरुदादयो ऽपि तादर्थ्येनैवाचरितवन्तो[5] ऽसभाव्य[5] मानव्या मोहा इति हठप्रमाणकमेतत्[6] ॥

आ० । सर्वपापापनादाय मरुतो ऽप्येतेनाचरन्[7] । वस्वस्येतत्[8] । वसुभी रुद्रादित्यैश्चरित व्रत मरुद्भिश्चेत्यर्थः ॥

यह सायं त्र्यह प्रातस्त्र्यह भुञ्जीतायाचितम् । त्र्यह नैव भुञ्जीतैतद्वसुभी[9] रुद्रैरादित्यैश्चरित व्रतम् । ११ ।

दे । मरुद्भिश्चेति शेषं । त्रीण्यहानि सायमेव भुञ्जीत होमकाला दूर्ध्वं । त्र्यह प्रातरेव । त्र्यह त्वयाचितलभ्यमेव[10] भुञ्जीत । त्र्यह तूपवसनमिति क्रमेणैव द्वादश दिनानि व्रतम् ॥

---

1 The akṣara म restored by me   2 मागवास T मार्ग वास first and f A   3 See IV 8   4 Thus B (Lahore ms) and of the Mss of Devapala T and first hand of A Br (Bombay ms) d D and A second hand प्यचरस्तथा Sutras 9 and 10 combined are ain a sloka if we cancell akṣara मार्ग वा   5 Thus Ad वन्त सं० T (आचरित० confirms the reading आचरन् in the text) T इत्येक instead of एतत्   7 प्येतानचरन् the Ms   8 See the next Sutra   9 T भुञ्जीतेत्येतद्व० The original reading may have been त्र्यह नैव तु भुञ्जीत एतद्वसुभिश्चरितम् । 10 ०चित लभ्य० T A

आ०। इदानीं भोजननियम उच्येत। त्र्यहानि त्रीण्यहानि सायमेव भुञ्जीत। होमकालादूर्ध्वं। त्र्यह प्रातरेव भुञ्जीत न साय। प्रात शब्दो नियते प्रातराशकाले। त्र्यहमयाचितमिति। याच्ञा प्रतिषेध। स्वगृहे अप्रार्थितमपि भुञ्जीत हविष्य नातितृप्त। चतुर्थं त्र्यह नैव भुञ्जीत। एतद्वसुभिरिति व्याख्यातम्॥

एष एवातिकृच्छ्रस्य विधिरेव[1] विधीयते। १२।

दे०। एतत्कृच्छ्र व्याख्यात। अस्य प्राजापत्यमिति नाम [2]। एवप्रकार क्लेशसाध्यमन्यदपि कृच्छ्रशब्देनाच्यते। कूर्चसान्तपनादिक। एतमेव प्रकार तप्तकृच्छ्रे ऽतिदेशाय नाह[3]। एष एवातिकृच्छ्रस्य विधिरेव विधीयते। य कृच्छ्रस्य प्रकार स्थानशयनब्रह्मचर्यादिक उक्त स एवातिकृच्छ्रस्य विधि। यद्येवमभद एव स्यात्तत्र को ऽतिदेशावकाश। तस्य भिन्नविषयत्वादित्याशङ्क्याह। एव विधीयत इति शेष। तथा चाह॥

आ०। अस्य कृच्छ्रस्य विशेषात्प्राजापत्य इति नाम। अन्यो ऽप्यविशिष्ट। प्राजापत्य एवोच्यते। अतिकृच्छ्रस्यैवैष विधि। भोजने तु विशेष॥

एतेष्वेव तु कालेष्वेकैक पिण्ड प्राश्नीयात्[4]। १३॥५॥(१।५)

दे०। एतेष्वेव तु सायमादिषु भोजनकालेष्वेकैक ग्रासमश्नीयादतिकृच्छ्र चरन्। पिण्डप्रमाण त्वास्याविकारेण यावद्ग्रासो मुखे वर्तते पाणिपूरणभोजन इति॥

आ०। सायमादिष्वेकैक पिण्ड प्राश्नीयात्। अविकृतहस्तग्राह्यपिण्ड। तथा च याज्ञवल्क्य। पाणिपूरणभोजन[5] इति॥

तप्तकृच्छ्र व्याख्यास्याम। १।

त्र्यहमुष्णा पिबेदापस्त्र्यहमुष्णं[6] पय पिबेत्।
त्र्यहमुष्ण पिबेत्सर्पिर्वायुभक्ष पर त्र्यहम्। २।

1 एव (better reading? But see the Bhasya of Devapala) Br (both mss) 2 Cp Baudh dhs IV 4 6 Visnu smrti 46 10 8 °तिदिशन्नाह Γ 4 The Lahore ms of Br पिण्डमश्नीयात् 5 पाणिपुरान्न the ms Yajn III 319 6 The grammatically correct आप is found only in the Lahore ms of Br Vas Dhs XXI 21 also has आप

दे०। कृच्छ्रकालेष्वेव सायमादिषूष्णजलपानादिकं। पय क्षीर। सर्पिस्त्र्यहमयाचित। वायुभक्ष इति वायुमेवोपजीवेत्। न त्वन्यत्किमपि भुञ्जीत पिबेद्वेति ॥

आ०। त्र्यहमुष्णा पिबेदाप। यावच्छक्ति। अन्यत् त्र्यहमुष्णा पय पिबेत्। अन्यत् त्र्यहमुष्णा यथारुचि। वायुभक्ष इति निराहारोपलक्षण। न हि वायोर्भक्ष सभवति[1] ॥

बृहस्पतेस्तु कूर्चस्य[2] एष[2] एव[2] विधि स्मृत । ३ ।

दे०। बृहस्पतेरार्षे प्ररोचनार्थे च कूर्च इति सज्ञा। य कृच्छ्रस्य स्थानासनादिप्रकार उक्त स एव कूर्चस्यापि। तुशब्दो ऽप्यर्थे ॥

आ०। बृहस्पतेरार्षे कूर्चो नाम ॥

यवागू यावक शाक पय सर्पि कुशोदकम् ।
त्र्यह त्र्यह तु[3] प्राश्नीयाद्वायुभक्ष पर त्र्यहम् । ४॥ ६॥ (१।६)

दे०। यवागूरपास्ततुषयवसपाद्या पेयप्राया[4] सिद्धा। यावको ऽपि तद्वत्। स तु भक्तप्राय कठिन। शाक तु हविष्यमेव न त्वविशेषेण। कुशोदकमाहाग्निर्देशात्सहोपयोग। ते ऽपि सप्तत्र्यहा भवन्ति ॥

आ०। तत्र यवाग्वादय उष्णास्त्र्यह प्रति। यवागू पेया। यावक प्रसिद्ध। यवमुद्गमिश्र। प्रसृतियावकादन्य। शाक यवोच्छिष्टभोजनीय। अ यद्रू गारयान। एव सप्तत्र्यह बृहस्पतिकूर्च व्रतम्

अथ सान्तपनम् । १ ।

दे०। कृच्छ्र व्याख्यास्याम इति वाक्यशेष। अथशब्द पृथक्स्थानता[5] पूर्वेभ्यो द्योतयति ॥

आ०। अथशब्द पृथक्प्रक्रियार्थ ॥

---

1 After Sutra 2 Br has one sloka more षट्पल तु पिबेदापस् (Lah बेदम्भ) त्रिपल तु पय पिबेत्। पलमेक पिबेत्सर्पिर्वायुभच पर त्र्यहम् ॥ Thus Br the Mss of Devapala कूर्चस्यैष but A second hand र्चस्य ह्येष एव 3 च the Lahore Ms of Br 4 पेया° A T T and A (first hand) °स्थान A corrects प्रस्थानता

मरुता होमो मरुतस्तर्पयेत् । २ ।

दे० । मरुतामेवात्रार्ष । अतस्तेषामेव[1] होम । तानेव चोदकेन तर्पयेत् ॥

आ० । मरुत सान्तपनऋषय । तेषामेव होम । तेषामेव तर्पणम् ॥

गोमूत्र गोमय क्षीर दधि सर्पि कुशोदकम् ।
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्र सान्तपन स्मृतम्[2] । ३ ।

दे० । कृच्छ्ररूप च तत् सान्तपन कृच्छ्रसान्तपन । गोमूत्रादिकमेकैक महन्यहन्येकरात्रोपवासश्चेति सप्तरात्र ॥

आ० । गोमूत्रादीनि षड्रात्राण्येकरात्रत । उपवासश्च द्वितीय । एतत्सान्तपनम् ॥

एतदेव त्रिरभ्यस्त महासान्तपन स्मृतम्[3] । ४ ॥ ७ ॥ (१ । ७)

दे० । एतदेव सान्तपन यथास्थान गोमूत्रादिभक्षणमुखेन त्रिरभ्यस्त दण्डकलितकेन[4] वा महासान्तपन भवति । तेन भङ्ग्या[5] सान्तपने[6] सप्तोपवासा महासान्तपने चैकविंशति पयवस्यतीति । यत्तु याज्ञवल्क्येन सान्तपनस्य द्व्यहत्व[7] महासान्तपनस्य सप्ताहत्व प्रतीयत तदपि विकल्पेन शक्तिविशेषाभावापेक्षया पुरुषान्तर[8] एव कल्पते[8] सर्वस्मृतीना प्रामाण्यात् । न त्वेतावता सर्वत्र सकोच याख्यया क्लेशो ऽनुभावनीय[9] । तत्र च याज्ञवल्क्यवचन—

पञ्चगव्य तु गोक्षीर दधि मूत्र शकृद् घृतम् ।
जग्ध्वा परे ऽह्न्युपवसेत्कृच्छ्र सान्तपन चरन्[10] ।

अत्र पञ्चगव्यादीनामेकाहन्युपयोग । द्वितीये तूपवास उक्त ।

---

1 अथ instead of अत D 2 Identical with Manu XI 213
3 This Sutra is not given by Br and not rubricated nor marked or numbered in the Mss of Devapala but cp the following passage which comment upon it as also Ad 4 A similar expression is used by Rudradatta on Ap srs XI 12 6 दण्डकलितवदभ्यस्तेन 5 Thus the Mss r भङ्ग्या ? 6 This word only in T A 7 T and first hand of A त्र्यहत्व 8 ०-तरेऽवकल्पते A T 9 Thus A T ०व्याख्यात क्लेशेन भवनीय D 10 Yajn III 315 (Var reading cp Ad)

यतो महासान्तपनमाह । पृथक्　स्मृत इति[1] । अत्र पञ्च गव्यादीना पृथगुपयोगात्षडहानि सप्तमे ऽहन्युपवासः ॥

आ० । एतदेव त्रिरभ्यस्त स्वस्तानविवृ[2] दण्डकलितवद्वा महासान्तपन । सप्ताह सख्या । एकविंशत्यह सख्या न कर्तव्या यतो याज्ञवल्क्येन स्फुटमुक्त—

कुशोदक तु गोक्षीर दधि मूत्रशकृद् घृतम् ।
जग्ध्वा　　　　चरन्[3] ।

पृथक् महासान्तपन मतम्[1] । मनुना तन्त्रेण द्वावप्युक्त । गोमूत्र गामयमिति[4] । अत्र समस्तद्रव्यैरेकरात्र उपवासश्च द्वितीय । अय द्व्यह । महासान्तपने गोमूत्रमकरात्र । एवव्याख्याने सप्तरात्र ॥

अथात्र[5] व्रतोपायनम् । १ ।

दे० । सर्वेषा[6] कृच्छ्रव्रताना द्वादशाहाधिकारित्व । गुण तु द्वादशाहस्येति[7] । तेन तदीया एव मन्त्रादयो ऽत्र गुणत्वेन योजयितव्या इत्यभिप्रायेण गुणविशेषमाह । अथात्र व्रतोपायनम् । एषु समस्तेषु कृच्छ्रेष्वत्र य पूर्वं व्रतमुक्त व्रतादिनियमाश्चेति तस्योपायन ग्रहणोपाय इतिकर्तव्यता द्वादशाहादित्युच्यते त्यागोपायश्च तत एवति ज्ञयम् ॥

आ० । अथात्र सर्वेषु कृच्छ्रेषु व्रतोपायनादिगुणविधिरुच्यते । प्रथमे ऽह्नि प्रात स्नात अग्निसन्निधौ व्रतमुपगच्छति ॥

वसवो व्रतपतयो रुद्रा व्रतपतय आदित्या व्रतपतयो ऽङ्गिरसो व्रतपतय इति व्रतमालभ्य वसूनङ्गिरस्तर्पयेत् प्रथमस्मिंस्त्रिरात्रे रुद्रान्द्वितीय आदित्यास्तृतीये ऽङ्गिरसश्चतुर्थे । २ ।

दे० । प्रथमस्य त्रिरात्रस्य प्रथमे ऽहनि स्नात्वाग्निसमीप वसवो

2 Thus the Ms 3 Yajn III 315 4 Manu XI 213 ... Mss of Devapala A and T D अत्र· the Bombay Ms ... the Lahore Ms अथ 6 The passage from सर्वेषां ... माह follows immediately after the last words ... the Comm on VII 4 7 Three quarters of a sloka.

व्रतपतयो व्रतमालभे तद्व प्रब्रवीमि तच्छकेय तेनर्ध्यासमित्यादिम न्त्रलिङ्गात् देवताभ्यर्थन प्रतीयते। तथा व्रतान्ते व्रतत्याग कर्तव्य। वसवो व्रतपतयो व्रतमचारिष तदशक तद्व प्रब्रूमस्तन्नो गोपायतेत्यादिभि। एवमेतैश्चतुर्भिर्म न्त्रैर्व्रत लभ्य प्रथम त्रिरात्रे ऽद्भिर्वसू प्रत्यह तर्पयेत्। द्वितीये रुद्रान्। तृतीय आदित्यान्। चतुर्थे त्रिरात्रे मरुदङ्गिरस उदकेन तर्पयेत्॥

आ०। अथात्र सर्वेषु कृच्छ्रेषु व्रतोपायनादिगुणविधिरुच्यते। प्रथमे ऽह्नि प्रात स्नात अग्निसन्निधौ व्रतमुपगच्छति। व्रतान्ते तत्रैव विमोक। वसूनद्भिस्तर्पयति प्रथमस्मिंस्त्रिरात्रे। रुद्रान् द्वितीये त्रिरात्रे। आदित्यान् मरुदङ्गिरसस्तृतीय चतुर्थयो॥

आ मे गृहा इति द्वाभ्या वसूना स्थ [illegible] ति।३।

दे०। प्रथमे त्र्यहे ऽहन्यहनि चरुणा म [illegible] होम कार्य। ब्रह्मचारिस्नातकाभ्या लौकिके ऽग्नौ गृहस्थेनाहवनीये गृह्या [illegible] वा॥

आ०। ब्रह्मचारिणो ऽपि लौकिक ऽग्नौ॥

असङ्ख्यातेति[1] दशभी रुद्राणाम्।४।

दे०। होम कर्तव्य। द्वितीये त्र्यहे॥

आ०। रुद्राणा द्वितीयस्मिंस्त्रिरात्रे स्थालीपाकस्य॥

कदा चन स्तरीरसीति पञ्चभिरादित्यानाम्।५।

दे०। तृतीयत्र्यहविषयमेतत्॥

ब्र०। पञ्चभि पुरोरुग्भिर्ग्रहरहिताभि पञ्च प्रधानाहुतय॥

आ०। पञ्चभिर्ऋग्भिरादित्याना ग्रहवर्जम्। प्रथमे बृहत्यौ। तृतीयो ष्णिक। चतुर्थी त्रिष्टुप्। पञ्चमी जगती। इन्द्रो ऽप्यादित्य। सविताप्यादित्य॥

सान्तपना इति षड्भिर्मरुद्गणाना त्वामग्ने अङ्गिरसो वायुरग्रेगा[2] इति च[2]।६।

---

1 Thus Ad only the other Mss ०ख्याता इति ०ख्यातीति or ख्यात इति 2 Thus the Lahore Ms of Br only All the others वायुरग्रग

दे० । चतुर्थे त्र्यहे मरुद्गणानामङ्गिरसा चाहन्यहनि होमो यथायोग्यमेतैर्मन्त्रैः कर्तव्य इत्यर्थः ॥

आ० । इत्येवमष्टभिश्चतुर्थे त्रिरात्रे ॥

हव्यवाहमिति स्विष्टकृतम् । ७ ॥ ८ ॥ (१।८)

दे० । हव्यवाहमित्यादिमन्त्रेण स्विष्टकृतं जुहुयादविशेषेण सर्वेषु त्र्यहेषु[1] ॥

ब्र० । हव्यवाहमिति चतुर्ष्वपि त्रिरात्रेषु स्विष्टकृत । इडामग्न इति लुप्यते ॥

आ० । इति स्विष्टकृतं जुहुयात्सर्वेषु । अत्र प्रत्यहमित्यारम्भात्प्रतित्र्यहमेको ऽपि होमः । तत्राप्यशक्तावारम्भे एकतन्त्रेण चत्वारो ऽपि होमाः ॥

वर्षासु श्रवणेनाध्यायानुपाकरोति । १ ।

दे० । अत्रान्तेवासिना योगमिच्छन्निति वक्ष्यमाणं संबन्धनीयं । यद्यदध्ययनाध्यापनाङ्गं स्मर्यते तत्तत्किल वक्तव्यं । उपाकरणं चाध्ययनाध्यापनयोरप्यङ्ग[3] । तथा[4] चान्तेवासिना[4] योगमिच्छन्नित्यनेन ऽध्येतुः फलसंबन्धः प्रतीयते । तत्र त्रैविद्यकसिद्ध्यर्थं वेदाध्ययनाङ्गभूतानि व्रतानि प्रतिपादितानि । अधीतवेदस्यापि शिष्यस्याङ्गोपाङ्गग्रहणार्थं गुरावासः इष्यते शिल्पादिशिक्षार्थं च । तथा च स्मृतिः –

कृतशिल्पो ऽपि निवसेत् कंचित्कालं गुरोर्गृहे ।
अन्तेवासीत्यादि[6] ।

तत्रान्तेवासिना योगसंबन्धमिच्छन्नाचार्य उपाकरणं वेदानां कुर्यात् । उपाकरणं स्वीकरणं । मनसा संकल्पनं । एतत्स्थानकविशेषादि[7] मयास्मै शिष्याय प्रवक्तव्यमिति । शिष्यो ऽपि शिल्पाङ्गोपाङ्गपरिज्ञानायापि गुरौ वसन्स्थानकविशेषादिकमपि गुरो

1 After the interpretation of the mantras Devapala has समन्त्रकचारा(य)णीयगृह्यभाष्ये कृच्छ्रविधि See XLVII 13

3 द्वयोरप्यङ्ग T A °प्यङ्गे C 4 तथान्तेवा° DC 5 किंचित् instead of कंचित the Mss 6 Yajn II, 184 (with varr) स्थानविशे° Mss exc A Refers obviously to the division in Sthanakas of the Kathaka

सकाशादधीते। श्रावणभाद्रपदौ मासौ वर्षास्तत्र य[1] प्रथम[1] श्रावण नक्षत्र तत्रैवापाकरण कर्तव्य[2]। प्रथमपरित्यागे कारणाभावात्। प्रथम वा नियमेन[3] कारणादभिक्रम स्यादिति नयेन। किं कुर्वता। अन्तेवासिना साङ्गोपाङ्गादिशिक्षार्थं गुरौ निवसता योग सबन्धमध्यापयितृकृतव्याख्यलक्षणमिच्छता[4]। अन्तवासिकश्च प्रज्ञातिशयसबन्धमिच्छतेति फलतो व्याख्या॥

आ०[5]। वर्षास्वध्ययनविधिशेषत्वेनेदमुच्यते। येन वा कृच्छ्रद्वयेनाध्ययन कृत तस्यापीदमुपाकर्म। वर्षासु श्रवणेन प्रथमेनैव। अध्यायान् स्नातकविशेषानुपाकरोति। अङ्गीकरोति। इद मया प्रवक्तव्यमिति॥

स जुहोत्यप्वा[6] नामासि तस्यास्ते जुष्टीय[7] गमेयम् अहमिड्डि पितुष्परि मेधामृतस्य जगृभ[8] अह सूर्य इवा

1 Thus the Mss exc A (sec han!) प्रथम r यत्प्रथम 2 Does this point to a Sutra text श्रवणेनैव प्रथमेन ? f Ad 3 नियम्येत A T 4 सबन्धम यापयित्रध्याप्यलक्ष A सबन्धमध्यापयित्र कृतव्याख्यालक्ष० D सबन्धमध्यापयतयत्रव्याप्यलक्ष० T सबन्धमध्यापयतध्यास्यलक्ष० C 5 The begi ning s ems to be d fective 6 Thus Br (text and comm) and the Stein and Bc nbay rcakas The text of Devapala also points to अप्वा (thus D but C अपा A उपधा T अपधा) but the Mantrabha ya either to अपवा or to अप्वा it ruLs पवत स्वरूपाच्यवत इति पवा अध्रुवा (varr अभ्रुवा अनुवा अपुवा) तत्प्रतिषेधेनापवा चाध्रुवा (varr दाध्रुवा चाप्रुवा चप्रवा अपवादादप्रुवा) वि । । कश्चित्तु अप्वेति (v rr अपति अपीति) पठति। तत्रायमवार्थ॥ 7 Uncert in The Bombay M of Br reads जुष्टीय the Lahore one जोष्टीं D जुष्टीय C and Bombay rcaka जुष्टीं T जुष्ट A जुष्टीय (cp th Man grhs) the Stein rcaka ज ष्टीय In the Mantrabha ya DA जुष्टीय C जुष्टीं T जुष्टय (Periphrase अतिशयन सवनीय) 8 Br (Bombay Ms) and Bombay rcaka जगृभ अह thus also C जगृभु अह D जगृहुरह Br (Lahore Ms) and A जगृभरह T जग्रभ अह the Stein rcaka (four times) Devapāla seems to have read जगृदुरह (परिजगृहु लभिर इत्यर्थ)

ानि स्वाहा। रन्तिर्नामासि युक्तिर्नामासि योगो नामा
ात्युत्तरास्तिस्र । तस्यास्त इति सर्वत्रानुषजति। २।

दे०। स जुहोति य उपाकरोति। अप्वा[1] नामासीत्यादिभिर्यजुर्भिर
न्यास्तिस्र । एतेषु यजुःषु प्रथममन्त्रस्थ तस्यास्त इत्यनुषज
ति। तेन रन्तिर्नामासि तस्यास्त इत्यादीनि वाक्यानि
भवन्ति। समस्तपाठ शाखान्तरीयत्वात्॥

ब्र०। उपाकर्मणि स्नानव्रतवत्परिसमूह्य पर्युक्ष्य चातुष्कोष्ठे स्तरै
परिस्तीर्याज्य संस्कृत्य दर्भोपयामा ऽप्वा नामासि रन्तिर्नामासि
युक्तिर्नामासि योगो नामासीति चतस्र स्रुवेणाहुतय । योगो
नामासि तस्य ते जुष्टीय[2] गमेयमित्यूह ॥

आ०। य एवोपाकरोति स एव जुहोति। आज्य पवित्रेण संस्कृत्य
चातुष्कोष्ठे स्तीर्त्वा अपवा नामासि तस्यास्त इति सानुषङ्गै
श्चतुर्भिर्ऋग्यजुर्भिश्चतस्र आहुतीर्जुहोति॥

जे स्वाहोद्युजे स्वाहा युक्त्यै स्वाहा योगाय स्वाहेत्य
ेवासिना योगमिच्छन्। ३।

दे०। इति प्रत्येक सबध्यते॥

आ०। अन्तेवासिना शिल्पशिक्षार्थं ये गुरौ वसन्ति। उपवेदग्रहणार्थं
वा। तथा च स्मृति । कृतशिल्पो ऽपि　　फलप्रदं इति [3]॥

धिक्राव्ण इति त्रिर्दधि भक्षयित्वा दर्भपाणि सावित्री
रन्वाहादितश्च त्रीननुवाकान्कस्त्वा युनक्तीति च[4]।४।

दे०। दधिक्राव्ण इति मन्त्र सकृद्दधिभक्षणमेवावर्तते त्रि । सावि
त्री सावितृदेवत्या तत्सवितुरित्यादिका महाप्रभावत्वान्नान्या
आ कृष्णेन रजसेत्यादिका। आदावादित । ये त्रयो ऽनुवाका ।
इषे त्वेत्यादिरेक । देवस्य त्वेत्यादिर्द्वितीय । वसो पवित्रमि
त्यादिस्तृतीय । कस्त्वा युनक्तीति चाश्वमेधे परिधिनियोजने
विनियुक्त । उभयत्रान्वाहेत्यनुषङ्ग ॥

---

1 T.. i D उपधा C A first hand and T उपाधा A second
d अपवा　2 जोष्टी again the Lahore Ms　3 Yājn II 184
given by Br (both Mss) and of the Mss of Devapāla by A
D T om) it is not found in the Bombay reaka

ब्र० । होमादनन्तरमा मना दधि प्राश्य शिष्याश्च प्राशयित्वा तै सह प्रागग्रेषु दर्भेषूपविश्य दर्भपाणिरो भूर्भुव स्वरित्युक्त्वा तत्स वितुरिति सावित्रीं त्रिरन्वाह । पच्छा ऽर्धर्चशः सर्वामन्तत । तत कस्त्वा युनक्तीत्युक्त्वा नमो ब्रह्मण इति परिधानीयां[1] त्रिरन्वाह[1] । अग्निं विमुच्य शिष्यपरिवृत पूजोपकरणमादाय नदीतीरं गच्छेत् । तत्र नदीतीरे शुचौ देशे दर्भविष्टरान्विंशतिसंख्या कृत्वा प्रागग्रानुदगपवर्गानवस्थाप्य तेष्वग्नये वायवे सूर्याय ब्रह्मण इन्द्राय प्रजापतये भवाय शर्वाय ईशानाय ईश्वराय विष्णवे बृहस्पतये यजुर्वेदाय छन्दोभ्य ऋषिभ्यो वेदेभ्यो ब्राह्मणेभ्य सामेभ्य सोमपेभ्य आचार्येभ्यो नम इति जीवादानपूर्व[2] पाद्यार्घ्यादिपूजनं कृत्वा तर्पयेत् ॥

आ० । होमादनन्तरं दधिक्राव्ण इति त्रिर्दधि भक्षयित्वा । क्रियाया आवृत्ति सकृन्मन्त्र । कस्त्वा युनक्तीति च प्रवाद । प्रच्युत्यै त्वेत्यन्त ॥

तस्यानध्याय । ५ ।

दे० । तस्याध्यापयितुरध्येतुश्चानध्याय उच्यते ॥

आ० । तस्यानध्यायो विरतिरध्ययनादुच्यते ॥

न विद्योतमाने न स्तनयति । ६ ।

दे० । वर्तमाननिर्देशात्तात्कालिकमेतदनध्ययन । विद्योतमाने वैद्युते तेजसि । स्तनयति गर्जति मेघे ॥

आ० । न विद्योतमाने ऽधीयीत । न[3] स्तनयति गर्जति सति । यावद्विद्योतयत तावदनध्याय । यावच्च गर्जति ॥

आकालिक[4] देवतुमुल[5] विद्युद्धन्वोल्का[6] । ७ ।

दे० । आकालिक[7] समानकालमुच्यते । य पर्वादि स एव चेदन्तो

1 Corrected (cp Taitt Ar II 13 4) धानीयास्त्रि the Mss 2 This the Ms of Lahore the Bombay Ms जीवादानायाहरपूर्वं 3 त्र the Mss 4 Thus Br and of the Mss of Devapala A (second hand) and the Bombay ıcaka काल्कि C D ⁰कालिकं T and first hand of A 5 Thus Br the Bombay rcaka and of the Mss of Devapala A (second hand) ⁰मुल D T C A (first hand) 6 Thus Br (both Mss) and of the Mss of Devapala A ⁰का the others 7 ⁰लिक समानकाल उ⁰ D ⁰लिके काल उ C

भवति। तस्य वचने आकालिकशब्दो निपातितः। आकालि कडाद्यन्तवचन इति सूत्रेण[1]। टकारो टीवार्थः[2]। आकालिकी विद्युत[3]। य एवापक्रमकालः स एव विनाशकालो विद्युत इत्यर्थः। एवमिहापि यस्मि प्रथमाद्यप्रहरादौ देवतुमुलादिक मुपद्यते स तस्यादिकाल। स एव द्वितीयदिवसे अन्तकालो भवति। एतदाकालिकशब्देनोक्त। एतदुक्त भवति। यावति काले देवतुमुलान्किमुपद्यते तावत्यव काले द्वितीये दिवसे ऽध्ययनयोग्यता भवति। अन्तरा त्वनध्याय। तत्रान्तरिक्षे गीतवाद्यान्क गन्धर्वाधकृत देवतुमुल। विद्युदिति विद्युत्पातो विवक्षितः। धन्वशब्देनापीन्द्रधनुर्वर्षाकाला द्न्यत्र वर्षासु उल्कापि महत्या उल्काया पातो विवक्षितः तारकामात्रपातनो ऽपि ह्युल्काशब्दप्रयागो ऽस्ति॥

१० । इदानीमाकालिकाननध्यायान्व्याख्यास्याम। देवतुमुलम्। अन्तरिक्षचराणा गन्धर्वादीना मतया[4] ध्वनि देवतुमुल। यस्मि काले स भवति तदारभ्य यावच्छ्वः स एव काला विद्युत्पातः धनुर्दर्शन। ऐन्द्रस्य धनुर। महोल्कादर्शन। एतच्चतुष्यमाकालिकम्॥

ाचारेणान्ये। ८।

१० । अन्ये ऽप्यनध्ययनहेतव आचाराध्यायोक्ता अनुमन्तव्या। भूकम्पचन्द्रार्कोपरागनृपतिमहापुरुषप्रमयप्रभृतयो ऽनुमन्तव्याः। तद्यथा॥

१० । आचाराध्यायेनान्ये अनध्याया[5] व्याख्याता॥

त्यक्षरा शब्दाः सततवलीकप्रस्राव। ९।

१० । अतिक्रान्ताक्षरा अत्यक्षराः शब्दा निर्घातहुङ्कारनलास्फोटन प्रभृतयः। सतत वलीकस्य प्रस्रावो न तु प्रस्रावमात्र तस्य प्रायेणाभावात्[6]। एतद्द्वयमाकालिकस्यानध्ययनस्य निमित्तम्॥

१० । अक्षराण्यतिक्रम्य ये वर्तन्ते वेणावेणुमनुजान्[7] कास्यशङ्ख-

1 See Pan V I 14 2 D seems to read यकारो यीवथ See Schol on Pan l c 4 Reading of व्यो indistinct 5 अनध्या he Ms 6 Thus T the other Mss याभावात्. 7 Thus the M

दुन्दुभिश्वसृगालगर्दभाना शब्दा अत्यक्षरा । सततवलीक प्रस्रावो यावत् । वलीका छर्दिपटलपर्यन्ता । ते यावत्संततमविच्छिन्न प्रस्रवन्ति ॥

अर्धपञ्चमान्मासानधीत्य पञ्चार्धषष्ठान्वोत्सृजत[1] उत्सृजामहे ऽध्यायान्प्रतिविश्वसन्तु छन्दांसि कस्त्वा विमुञ्चतीति च । १० ।

दे० । अर्धं पञ्चमो येषा ते ऽर्धपञ्चमा मासा । सार्धचत्वार । एव मर्धषष्ठा सार्धपञ्चमा [2] मासानुक्तविधिनाधीत्य । अध्ययनार्थ प्रयोजकव्यापाराध्ययन निवर्त्य । अध्याप्येति यावत् । उत्सृजते अध्यायान् । उत्सर्गसंकल्पन करोतीत्यर्थ । न च वेदाध्ययनस्य त्यागो ऽस्ति । अनध्यायविशेषेभ्यो ऽपि वा[3] उत्सर्गे मन्त्रद्वयसंबन्धमाह । उत्सृजाम[4] इत्यादि ।

ब्र० । श्रावण्या ऊर्ध्वं सार्धांश्चतुरो मासानधीत्य पञ्चसार्धान्वा[5] पञ्च वोत्सर्गे[5] । उत्सर्गे ऽपि ग्रामात्प्राचीमुदीचीं वा दिशामुपनिष्क्रम्य जलतीरे[6] तेष्वेव दर्भविष्टरेषु पूर्ववदग्निवाय्वाद्या[7] देवता अभ्यर्च्य शिष्यै सहैव दर्भपाणि सावित्रीं त्रिरक्तेषे त्वेत्याद्यनुवाकत्रयमन्वाह । नमो ब्रह्मण इति परिधानीयान्निरुक्तोत्सृजामहे ऽध्याया प्रतिश्वसन्तु छन्दासि कस्त्वा विमुञ्चतीति पठेत् । तत आज्यमिद श्येन[8] यदोषधय उपधानाग्ने प्रियं धाम तेनैन सगमयिष्यामीति[9] कक्षमादीप्याग्नये नमो वायवे नम इत्येव पूर्ववदुदकमुत्सृजेयु । तदुक्तमाचारा

1 Thus Br and the Bombay reaka and cp Ad षष्ठान्विसृज्यते D C T (सृजते) A (first hand) षष्ठ्यान्विसृज्यते second hand षष्ठार्धोत्सृजत 2 Thus A (an accus is required) सार्धचतुर the other Mss 3 वा om DC 4 Thus or ज्याम or ज्यामीत्या the Mss 5 5 Thus reads the Bombay Ms of Br the Lahore Ms पञ्चार्धान्वोत्सर्गे 6 Only given by Lahore 7 Cp the Bhasya of Br n IX 4 8 शीन Lahore 9 Unknown Mantr

ध्याय[1]। उत्स्रक्ष्यन्त प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य कक्षमादीपयन्त्युदकमुत्सृजन्तीति ॥

द० । एवमधपञ्चमान्मासानधीत्य उपाध्यायनध्यायात् अधष्ठान्वा पञ्च मासानधीत्य तत उत्सृजतेति मानस एव सकल्प । उपाकरणमुत्सगश्च कदाचित्स्वाध्यायोत्सर्गो ऽस्ति। अथवा समाचारो ऽय। दर्भमयानि पवित्राणि विंशति पात्राणि कुर्वन्त्यध्येतार उपाकर्मणि । तानि बद्धानि धारयति आ उत्सर्गात्। उत्सर्गकाले च प्राचीमुदीचीं दिशमुपनिष्क्रम्य कक्षमादीपयन्ति तानि च पवित्राण्युदकसमीप आस्तीय तेषूदकमुत्सृजन्त्याचाराध्यायोक्तन[2] विधिना। यथा । अग्नये वायवे आचार्येभ्यो नम[3] इत्युदकमुत्सृज्य ततो जपन्त्युत्सृजामहे छन्दांसि कस्त्वा विमुञ्चतीति चानुवाकशेषम् ॥

स्यानध्यायो ऽमावस्या पक्षिणी[4] नाधीते। ११।

द० । अयमन्यो ऽनध्याय । पक्षाविवोभयपार्श्ववर्तितया अमावस्यायाश्चतुर्दशी प्रतिपच्च। यद्यपि चाचाराध्याये द्वे पौर्णमास्यौ द्वे अमावस्ये चतुर्दशीसहिते पौर्णमास्यामवास्ये उक्ते तथापि[5] प्रतिपद्विधानार्था पुन श्रुति । तदुक्त गुणार्थेन[6] पुन श्रुतिरिति ॥

आ० । प्रतिपच्चतुर्दश्यौ पक्षस्थानीयौ यस्या सा पक्षिणी ॥

त ऊर्ध्वमभ्रेषु । १२ ॥ ९ ॥ (१।९)

द० । अत उत्सर्गादूर्ध्वमभ्रदर्शनमात्रे ऽपि सति नाध्येतव्यं। का कथा विद्योतमानादिषु ॥

आ० । अत ऊर्ध्वमुत्सर्गादूर्ध्वं। आ उपाकरणात् । केचित् । नात ऊर्ध्वं घनेष्वभ्रेषु वर्षत्स्ववर्षत्सु वा नाधीयीत ॥

1 Probably a part of the Kaṭha-āranyaka (cp. Dev IX. 8) 2 See note 1 3 The same words as given by Br IX 4 4 Thus Br and of the MSS. of Devapāla A T and perhaps पक्षिणीर् Ad and the Bombay reaka. पक्षिणी 5 तथा प्रति T O first hand of A 6 गुरुबायन D

अथोपनिषदर्हा । १ ।

दे० । शिष्या उच्यन्त इति शेष । अध्यायोपाकरणानन्तरमध्ययन प्रसङ्गेनोपनिषद रहस्यशास्त्रं ये अर्हन्ति त उपनिषदर्हा शिष्या[1] नैष्ठिकब्रह्मचार्यादय उच्यन्ते ॥

आ० । उपनिषद्विद्या । तामर्हन्ति ये त उपनिषदर्हा । रहस्यवेदार्थ प्रणिधानयोग्या उच्यन्त अध्ययनप्रसङ्गेन ॥

ब्रह्मचारी सुचरिती मेधावी कर्मकृद्धनद प्रियो विद्यया वा विद्यामन्विच्छस्तानि तीर्थानि ब्रह्मण ।२।१०॥(१।१०)

दे० । ब्रह्मचारी नैष्ठिकब्रह्मयुक्त । सुचरितमस्यातीति सुचरिती सदाचारो गृहस्थादिरपि । मेधावी ग्रहणधारणशक्तियुक्त । कर्मकृत नित्यनैमित्तिककर्मानुष्ठानरत गुरुपरिचर्याचरण कारी च । धनद प्रचुरधनदान समर्थ ग्रहणान्ते गुरुदक्षिणा वसरे । प्रिय पुत्रादि सदाचार । यश्च विद्यया विद्यामा दित्सते । तानि ब्रह्मणस्तीर्थानि । वेदस्य रहस्यरूपस्य दाने निपान नग्रहण[3] चापाया इत्यर्थ । तीर्थं हि निपान स्मृत ।

तीर्थाभिधानमिच्छन्ति तृतीय कृतबुद्धय ।
शास्त्रं चैव निपान च वारि चाप्यर्षिसेवितम् ॥

आ० । ब्रह्मचारी तावद्यथोक्त । सुचरित शोभनाचार । अब्रह्म चार्यपि । मेधावी ग्रहणधारणसमर्थ । कर्मकृच्छुश्रूषापर । धनदो भृतिं वर्जयित्वा प्रकारान्तरेण यो धन ददाति । प्रिय स्वचरितत्वेन । विद्यया विद्या परिवर्त्तेनाद्विच्छन्[4] । तान्येतानि तीर्थानि पात्राणि ब्रह्मण प्रतिपाद्यस्य । अन्तेवासिनो ऽप्येव लक्षणा भवन्ति ॥

नव नवावसान सम समूल[5] समवस्राव समवस्रुत्य[6] वा[6] यस्मात्प्रागुदीचीरापो[7] निर्द्रवेयु प्रत्यगुदीचीर्वा तस्मि

1 शिष्टा D only 2 साने A T 3 निपानग्रहणे A T
4 Reading indistinct instead of परिवर्त्ते could be read पमित्ते
5 सुमूल all the Mss of Devapala but in the Bhāsya T A स०
6 Thus Br and Ād of the Mss of Devapala D त्यावा A विश्रुत्य वा T परुत्य वा C समवस्रुत्य 7 A T यस्माद्वा प्रा

।र दक्षिणद्वार वा शरण कारयेत् । १ ।

। अध्याहिताग्निमिति[1] वक्ष्यति[1] । तत्सबद्धमिदमनागतावेक्षणे नाभिधीयते[2] । सहकर्मचारिणीमुद्वोढुकामस्तस्मिन्देशविशेषे शरण कारयेत् स्थपत्यादिभिर्विवाहात्पूर्वमेव । कीदृश शरण । प्राग्द्वार दक्षिणद्वार वा । तथा नवमन्यानुपयुक्तदार्वादिनिर्मित । नवावसान । अवसान भूप्रदेश । नव देशमित्यथ । सममनिम्नोन्नत । समूल[3] प्रशस्तक्रीडा कुसुमादिमूल्युक्त । समवस्राव समो ऽवस्रावो यत्र त समवस्राव[4] । उदक प्रक्षिप्त यत्र[5] सम कृत्वा स्रवाति सचरति तत्समवस्राव । अतिरश्चीनमित्यथ[5] । समवस्राव यज्ञमण्डल तस्मिन्निति सबन्ध । समवस्रुत्य[6] वा यस्मात्प्रागुदीच्य[7] आपो निहवयु[8] निगच्छेयु । अथवा प्रतीच्य उपीच्यो वा यत्रापो गच्छान्ति तस्मिंस्तिरश्चीने ऽपि शरण कारयेत् ॥

१० । उक्तो ब्रह्मचारी द्विविध । श्रोत्रियो वदाध्यायी[9] स नैष्ठिक । द्वितीय उपकुर्वाणक । स त्रिविध । यथोक्तचरितव्रता मुख्य । अष्टाचत्वारिंशत्समितब्रह्मचारी मध्यम । कृच्छ्रैरवाप्तब्रह्मचय फलस्तृतीय । इदानीं गृहस्थो ऽप्यनेकप्रकार उच्यते । यदि पितृगृहे निवसन्नविभक्तधन स निवसमान पितृगृह एव सद्वितीयो वसति । तस्य वैवाहिके ऽग्नौ विकल्प । यस्तु पुन प्रमीतपितृक पितृगृहेषु विद्यमानेषु तस्यापि वास्तुकरण नोपयुज्यते । अग्नि पुनरादधीत[10] । यस्त्वविद्यमानपितृगृहो निवेष्टुमिच्छति स[11] पूर्व गृहा कृत्वा पश्चाद्विवहेत् । यतो

1 Thus D C (and cp Ād on XII 1 I do not see to which this refers) अध्यहिताग्निर्वक्ष्यते A 2 Thus A T नागन्ना… ond hand) नागाता D (first hand) नागात्ता C …Thus T C मुमूल A D 4 If this interpretation were corr… we would expect समावस्रावं 5 The words सम … इत्यर्थ… in A T 6 त्या D C 7 Thus D C दीचीर् T दीची A …hus A T C D 9 Sec III 2 10 दधीत the Ms 11 न the Ms

वक्ष्यति[1] । ऊर्जं बिभ्रदिति गृहान्प्रतिद्दश्य जपति ॥ यथ सोदक सौषधमावसथ प्रतिपद्यत इति तस्य गृहकरणमु च्यत । नवं नवावसान । नवमन्यरनध्युषित[2] । नवारत्नि मात्र[3] स्थान । तद्विशिनष्टि । समूलमनूषर । समवस्राव सर्वत आपो यस्मान्निस्रवन्ति । समवस्रुत्य वा यस्मात्प्रागु दीचारापा निगच्छेयु । एतदुक्तं भवति । प्रागुदकप्रवणमि त्यथ । दक्षिणाप्रत्यगुन्नत वा । अस्मिन्नेवविधे नवावसान प्राग्द्वार दक्षिणाद्वार वा शरण कारयेत् । स्थपतिभि कारयेन्न स्वयमिति शिवजर्य[4] ॥

मध्यमाया कर्ते[5] प्रागग्रोदगग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषु स्थूणामवदधाति ध्रुवा सिनोम्यमृतस्य[6] पत्नीं[7] क्षेमे तिष्ठ घृतमुक्षमाणा । ता त्वा स्थूणे सर्ववीराः सुवीरा अरिष्टवीरा इह सविशेम ॥ इहैव स्थूणे अमृतेन रोहा श्ववतो गोमत्यमृतवती सूनृतावती । ऊर्जस्वती पय स्वती चास्मान्स्थूणे पयसाभ्यववृत्स्व ॥ आ त्वा कुमार स्तरुण आ वत्सो जगता सह । आ त्वा परिस्रुत कुम्भ आ दध्न कलशैरयमिति[8] । २ ।

---

1 See XXVII 3 2 ॰नाध्यु॰ the M 3 ?नवारान्नि the Ms 4 शिवजर्क the Ms 5 मध्यमा कर्ते the Lahore Ms of Br मध्यमाया कर्ते D A T C (second hand) C firs hand मध्यमायाग कर्ते the Bombay Ms of Br मध्यमया गते गर्ते Ād 6 Thus th Lahore Ms of Br the Stein rcaka and of the Mss of Devapala A D ध्रुवां सिनोमृतस्य T ध्रुवां मिनोमृतस्य C ध्रुवंसिसनो स्यमृ he Bombay Ms of Br for Ād see the extract -The Mantrabhasya of Devapala सिनोमि प्रक्षिपामि The original reading certainly was ध्रुवां मिनोमि 7 The Mss of Devapāla all पत्नी His Mantrabhasya त्वं हि अमृतस्य अमरधर्मकस्य पत्नी पालयित्री 8 Thus the Lahore Ms of Br and the Stein rcaka All the other Mss are more or less corrupt. That this was the reading of Devapala, is proved by the Mantra bhasya परि स्रुतो दुग्धस्य कुम्भस्त्वामाविशतु अयं दध्न कलशै सह

९ । मध्यमाया स्थूणाया स्तम्भस्य सबन्धिनि कर्ते । कृति छेदने[1] । कृत्यत इति कत । खात गर्त । तस्मि प्रागग्रान्वा[2] स्वस्तिकसनिवेशभाजो दर्भानास्तीय तेष्वेव दर्भेष्वधिकरण भूतेषु स्थूणास्तम्भ मध्यममवदधाति प्रक्षिपति ॥

१० । मध्यमाया स्थूणाया गर्ते खाते प्रागग्रोदग्रान्दर्भान्स्वस्तिका कारानास्तीर्य तेषु दर्भेषु स्थूणा स्तम्भमवदधाति ध्रुवोस्मिनो सीति[3] तिसृभिर्ऋग्भि इतिकरावच्छिन्नाभि[4] ॥

ञ्च वश समारोपयत्यृतेन स्थूणामधिरोह वशोग्रो ाजन्नपसेध शत्रून् । अथा रयिं सर्ववीरा वय त ।। ३ ।

। । प्राञ्च वश समारोपयति । म त्रमाह । ऋतेन वय त इति। मध्यमवशस्तम्भयोर्म त्रविनियोगादितरस्तम्भवशानाममन्त्रक[5] तूष्णीमेवारोपण शस्यते ॥

१० । तत्र प्रागग्र वश वास्त्वाख्य[6] समारोपयते मध्यदेशे न्यासप छक इति प्रसिद्ध । ऋतेन स्थूणामित्येतया विराजा ॥

रपूर्वं समाधानम् । ४ ॥ ११ ॥ (१ । ११)

। प्राञ्च वश समारोपयतीत्युक्त । प्राग्द्वार दक्षिणद्वार वा शरण कारयितव्यमित्युक्त । तत्र प्राग्द्वारतापक्षे पूर्वाग्रताभाव[7] वंशसमाधानस्य भावयितव्य । तदर्थमिद सूत्र । समाधान सम्यगाधान वशस्यारोपण स्तम्भस्य कुड्यकोटिषु ॥

० । तत उत्तरपूर्वमुदगग्र च वशसमारोपण कर्तव्य तूष्णीं स्व स्त्यर्थत्वादत्र त्रिकादिभिर्होमो[8] यावदुक्त ॥

ीवहा वास्तोष्पत इति षतमृभिर्वास्तोष्पतीयस्य लीपाकस्येष्ट्वाथ[9] वास्त्वाविशेत्[9] । अमीवहा

---

1 Dhatupatha XXVIII 141 2 Thus D तुदगग्रान्ता A T उदगग्रान् 3 Thus Ms 4 ? r इतिकार ? 5 दितर the Ms 6 Thu the Ms 7 Thus T only पूर्वाग्रता ing भाव। A D C 8 Refers to LXXIII 4 9 T ेष्ट्वापाप्य इष्ट्वाथ वास्त्वा । A पाकस्येष्ट्वाथाप्य इ (etc a T)

वास्तोष्पते विश्वा रूपाण्याविशन्। सखा सुशेव एधि न ॥ वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मान्स्वावेशो अनमीवो भवा न । यत्त्वेमहि प्रति तन्नो जुषस्व श नो भव द्विपदे श चतुष्पदे ॥ वास्तोष्पते प्रतरणो न एधि गयस्फानो गोभिरश्वेभिरिन्दा । अजरासस्ते सख्ये स्याम पितेव पुत्रान्प्रति नो जुषस्व ॥ वास्तोष्पते शग्मया ससदा ते सक्षीमहि रण्वया गातुमत्या । पाहि क्षेम उत योगे वर नो यूय पात स्वस्तिभि सदा न इति ।१।

द० । अथ विवाहे कृते वैवाहनाम्नौ प्रवेशिते ऽनन्तरमध्यासिताग्निक वास्त्वाविशेत् । किं कृत्वा प्रविशेत् । वास्तोष्पतीयस्य स्थालीपाकस्येष्ट्वा । व्यत्ययेन षष्ठी । स्थालीपाकेनेष्ट्वा । अमीवहा इत्यादिना चतसृभिरित्यर्थेन शिष्यहितार्थं चतस्र पठि वार्पयति ॥

आ० । ततो विवाहे कृते तस्मिन्नेव गृह वैवाहने ऽग्नौ वास्तोष्पतीय स्थालीपाक श्रपयित्वा । अमीवहा वास्तोष्पत इति चतसृभिरिष्ट्वा । अथ वास्तु गृह सद्वितीय आविशेत् प्रविशेत् । इद तद्वक्ष्यति । अध्याहिताग्निमिति[2] । अनेनैव विधिना अध्याहिताग्निगृहस्थ । अथ होमादनन्तरं स तत्र निवसेदित्यथशब्दस्यार्थ ॥

वशोद्वीक्षणिक[3] ब्राह्मणान्भोजयेत् ।२॥ १२॥(१ । १२)

---

1 lt nc tai wh th r th e fo r ve e w e v n n f ll in th S t a te t but t s ns prob bl ccount f Br l e aft r tl p ge e d n वास्त्वाविशत् f ll w the f ur v r ses l si with इति a d then mmediately th l t sutr (XII 2) D v p l giv o ly th s nt ce up to आविशेत but inserts before tre t g of XII 2 th M ntrabha ya n th f ur rs 2 Cp De pal o XI 1 3 R ading unce ta n B (B mb y ms) वशाक the L l or Ms वशिका of th Mss of Devepal A T वशिक C वशिकान् D & Br (Bombay) for Ād s the extrac

न० । तस्मिन् गृहे ब्राह्मणा भोजयेत् । तस्य च कर्मणो वशोद्वीक्षणिकमिति नाम । ते हि वशानुद्वीक्षमाणा भुञ्जते ॥

आ । वशोद्वीक्षणिका ब्राह्मणा भोजयेत् । तस्मिन्नेव गृहे ये ब्राह्मणा वशा भुञ्जाना सन्त उद्वीक्षन्ते तथा भोजयेत् । अन्य वशोद्वीक्षणमिति ब्राह्मणभोजनस्यैतन्नाम याहु ॥

इति लौगाक्षिसूत्रे गृह्यपञ्चिकाया प्रथमोऽध्याय[2] ॥

अथ पाकयज्ञ । १ ।

न । सहकर्मचारिण्या[3] साध यो गृहप्रवेशस्तदनन्तर पाकयज्ञ कर्तव्य । तदनुष्ठानावसरलाभात् । पाक निवर्त्ये यज्ञा पाकयज्ञा । तेषामासूत्रणमिह क्रियते । विस्तरेण तद्वक्ष्यते ॥

आ । गृहे निवसता सद्वितीयेन पाकयज्ञा कर्तव्या इति । अथशब्द पाकयज्ञा[6] इदानी वक्तव्यत्वेनाधिक्रियन्ते । पक्वद्रव्यसाध्या पाकयज्ञा । कचित्पाकयज्ञ अर्थार्थं[7] पक्वा क्रियन्ते वैश्वदेवातिथिभोजनादय । केचित्तदर्थेन पक्वा क्रियन्ते अष्टकादय ॥

चतुर्विध पाकयज्ञो भवति हुतोऽहुत प्रहुत प्राशितश्चेति २ ।

न । तत्र हुतो हवननिर्वर्त्यो वैश्वदेवादि । अहुतस्त्वहवनसाध्यो बल्युपहारादि । यस्य तु प्रारम्भे हवन स प्रहुतोऽष्टकादि । प्रकृष्टेनाशनेन निर्वर्त्यते योऽतिथिब्राह्मणभोजनादि स प्राशित ॥

आ । हुतादय एते ऽ वर्थसज्ञा । हवनसपाद्यो हुत । अहुतस्तद्विपरीत ।प्रारम्भे यस्य हुत स प्रहुत । प्राश्यते यत्र स प्राशित ॥

1 इति m A1   Th th l ph of B   3 सहधर्मचा A1   4 Thu A1 पाकनिर्वर्त्या C D   Thus D   मामन्त्रणमात्रमिह A 1   मासूत्रेणमतिमिह C   (यज्ञ   यज्ञ th M
5 Ms   8 Thu ll th M   f D   p 1 and th Lal or Ms   f B   Ad d th B mb y M   f B   प्राशित इति   9 भो th M

हुतो हुतानाम् । ३ ।

दे० । प्रकृतिरिति शेष । इह याना हुताना वैदिको होम प्रकृतिरित्यर्थ । यत इतिकर्तव्यतोपजीव्यते सा प्रकृति । योपजीवति सा विकृति । तथा च वैश्वदेवे प्रकृति । समूहनपर्युक्षणपरिस्तरणस्वाहाकारा तत्प्रक्षेपान्य क्रिया क्रियन्ते ॥

ब्र० । यथा श्रौत उपयङ्होमादिका हुत इहत्याना वैश्वदेवादीना हुताना प्रकृति तत्र यथा श्रौते हि परिसमूह्य पर्युक्ष्य चातुष्कोष्ठ स्तरै परिस्तीर्य हस्तेन जुहोति तथैवेहापि ॥

आ० । हुता हुतानामिति किमुक्त भवति । अपरिसमाप्त वाक्य । तत्र दर्शपूर्णमासप्रकृतय इति वक्ष्यति । अत प्रकृतिशब्दमाहृत्य वाक्यसमाप्ति कुर्यात् । हुता हुताना प्रकृति । कश्च वैदिको हुतो य पक्वान्नेन सबद्धा जुहोति यथा मधु समाप्ते ऽग्नि होमे ऽन्न प्रयौति। घृत मधु तण्डुला पृथुका करम्भाणि[3] धाना सक्तू वाज्यानि[3] प्रियङ्गुतण्डुलाल्लाजा परिहृतासु वसतीवरीषु[4] जुहोति[5] सेय जुहोतिरिहत्याना जुहोताना प्रकृति । यथा वैश्वदेवस्यति त प्रकृतित्वेन परिसमूह्य परियुक्ष्य परिस्तीर्य चातुष्कोष्ठ हस्तेनावदायाम त्रक[6] देवतानामधयेन स्वाहाकारान्तेन होम ॥

उपहारो ऽहुतानाम् ४

दे० । वैदिक उपहारो ऽत्र यानामुपहाराणा प्रकृति । अत्रोपा प्रविष्टरमास्तीर्यावाहन कृत्वा स्रजा गन्धाश्चापहृत्य धूप प्रदाय बल्युपहारादिदानान्तम ॥

ब्र० । वैदिक उपहारो यथा वैश्रवणीय कर्म तद्गृह्योक्तानामुपहाराणा प्रकृति । तत्र हि वैश्रवणीये कर्मणि पूर्वेणाग्नि विष्टरमास्तीर्यावाहन कृत्वा स्रजो गन्धाश्चापहृत्य धूप प्रदाय बलिमुपकल्पत[7] इति यथोक्तविधि । इह तथैव नागविनायकादीना

1 S S t W pe हूयन 3 ९ M 4 C t d स्रजा परिहृतश्चावसतीसुरेषु A l l tl ju t t f m th I k j t p Ap r \ \ 1 (कस्तेना th M R कल्पयत 7 8 नागनायकादीना L h

बलिकर्मणि शूलगवादौ च पशुकर्मणि सावित्रेण बलिमुपहृत्य तद्दैवत्या मन्त्राञ्जपेत् ॥

आ० । यथा वैश्रवणीय पूर्वेणाग्निं विष्टरमास्तीर्य[1] ॥

पिण्डपितृयज्ञ प्रहुतानाम् ।५।

द० । वैदिक पिण्डपितृयज्ञ इहत्याना प्रकृति । वैश्वदेवशेषपिण्ड प्रतिपत्ति वात्तदीयपिण्डमन्त्र । ग्रासाशनादयश्च तद्धर्मा भवन्त्यतिदेशात् ॥

ब्र० । पिण्डपितृयज्ञो ऽ वष्टकादीनामिहत्याना प्रहुताना प्रकृति । यतो ऽत्र पितरो मादयध्वमित्याद्यवघ्राणान्त पिण्डपितृयज्ञोक्त स्यात् ॥

आ० । यथा पवित्रा तर्हितासेचनावाहनश्रपणाभिघारदक्षिणत उद्वासनाग्नि प्रणीतहोमपिण्डदानोदड डासीनावृत्यनिह्नुवनादि पिण्डपितृयज्ञ क्रियते तथहापि त प्रकृतिकत्वे सति भवति । वैश्वदव पिण्डषु पिण्डशषाप्रतिपत्तित्वा पिण्डमन्त्रा एव न भवन्ति । श्राद्ध स्वविधिरेवास्ति । तत्र यन्नोक्त निह्नुवनादि तद्भवत्येव ॥

मधुपर्को ब्रह्मौदनश्च[3] प्राशितानाम् ।६।

द० । प्राशितो द्विविध । अतिथिभाजनदानादिना ब्राह्मणभोजन वितरणा मना[5] च । तत्रातिथिभोजनदानस्यातिथ्ये वैदिको मधुपर्क प्रकृति । तत्र च श्रोत्रियाणा पादार्घ्यमधुपर्कपूर्वे मासप्रदान भोजनमिति[6] विध्यन्त । दवताविशषोद्देशेन तु ब्राह्मणभोजनदान आधानविहितो ब्रह्मौदन [7] प्रकृति । तत्रापि बर्हिर्युक्तष्वासनेषूपवशनमर्घ्यदानादिक सघृतमन्न देवतायै सकल्प्य प्राश्न तु भवन्त इत्यनुज्ञातपूवक चासनमित्यादिरित्यभाव ॥

ब्र० । मधुपर्को ब्रह्मौदनश्च प्राशिताना श्राद्धादीना प्रकृति । यथा

1 Th e t e ly dent cal w th Br 2 Th T A C भवन्त्यनिदशात् D 3 Thus Ād and B nd f the M of Deva pala D n the Bhasya ब्राह्मौदन D T in the text ब्रह्मो the other M s (text and Bhasy) 4 दानात्मनो A T 5 नात्मनश्च A T C 6 मित्यादि A T ब्रह्मोदन T A C

मधुपर्क एकैक त्रि प्राह मयि दोह इत्यादिवच्च[1] पाद्यार्घ्य दानविधिरुक्ता तथैव इहापि श्राद्धादौ स्यात् । ब्रह्मौदने च[2] यथा प्राश्नन्तु भवन्त इति यजमानानुज्ञाता ऋत्विज सघृता न्पिण्डा प्राश्नन्ति ॥

आ० । इहत्याना प्र शिताना वैदिकमधुपर्को ब्रह्मौदनश्च प्रकृति । यथा श्रोत्रियाणा पाद्यमर्घ्यं मधुपर्कपूर्व मासप्रदान भोजन पशुवध मम चामुष्य चेति[3] सज्ञापन नानागोत्रभोजन[4] च तथेहापि ब्रह्मौदनो यथादवोद्दश ब्राह्मणभोजने बर्हिष्मत्स्वासने धूपवशन पाद्यार्घ्यदानममन्त्रक । सघृतमन्न देवतायै सकल्प्य प्राश्नन्तु भवन्त इत्युक्तानुज्ञाता प्राश्नन्तीति ब्रह्मौदन प्रकृति । उक्तश्चतुर्विध पाकयज्ञ ॥

दर्शपूर्णमासप्रकृतय पाकयज्ञा । ७ ।

दे० । साधारणेतिकर्तव्यतातिदेशो ऽय । असाधारणात्तु[6] पूर्वमिति- कर्तव्यता निदर्शिता । दर्शपूर्णमासिक विध्यन्ते अविशेषेण प्राप्त क्वचिदपवादमाह ॥

ब्र० । व्रतानिकाग्निदर्शपूर्णमासौ श्रावण्यादीना पाकयज्ञाना प्रकृति ॥

आ० । तेषु दर्शपूर्णमासाना सर्वं प्राप्त । तत्र किंचित्प्रतिषिध्यते ॥

तेष्वावृदुपचारस्तूष्णीम् । ८ ।

दे० । आवृत्क्रिया । उपचारो ऽनुष्ठान । तत्तूष्णीं । निर्वापावघातादि क्रियानुष्ठानममन्त्रकमित्यर्थ ॥

आ० । आवृत्क्रिया । तस्योपचार व्यापार । व्रीह्यवघातादि तूष्णीं कुर्यात् । न तु मन्त्रवत् ॥

अनर्थलुप्तम् । ९ ।

दे० । यल्लुप्तार्थे[8] । निष्प्रयोजन प्रकृतौ दृष्टमपि न कर्तव्य विकृतावमन्त्रकमपि । यथा पेषणकलापोपधानादि स्थालीपाके

---

1 Se XXIV 6 a d 8 तु Lahor 3 Se XXIV 16
4 See l 1 5 C rrected बर्हिसत्स्वा th M 6 धारण्यास्तु
A T धारणास्तु C Em nd d व्रीह्यवननादि th M 8 Thu
A T यल्लुप्तार्थे C लुप्तार्थे D 9 Em d पेषणकपालोप

निष्प्रयोजनमेव सामिधेनीनां लुप्तं वा समिदाधानं लुप्तार्थं वा न कर्तव्यम् ॥

ब्र० । तेषु तु दर्भलवनावाहननादि कर्मामन्त्रकं । ब्रह्मवरणोपभृद्ध्रुवाप्राशित्रेडाचमसादिपात्रप्रयोगाग्निकमनर्थकं लुप्यत एव ॥

आ० । यदनर्थं लुप्तं । अथ प्रयोजनवशाद्यल्लुप्तं तत्तूष्णीमपि । यथा चरौ पेषणं । सामिधेनीषु लुप्तासु समिदाधानम् ॥

प्रयाजाभावाच्चोपभृत् । १० ॥ १३ ॥ (२।१)

दे० । सामिधेन्यभावस्तु वक्ष्यमाण[2] परिसंख्यानात्तत्र क्लृप्तिं[3] पाकयज्ञानामित्यादिकात् । न चैतावता दर्विहोमगृहमेधीयान्विकल्पपूर्वं च पाकयज्ञानां किं दर्शपूर्णमासप्रकृतित्वाभिधानं नेति वाच्यं कतिपयचतुरवत्तजुहूहोमादिधर्मोपजीवनात् ॥

आ० । प्रयाजानुयाजानामभावादुपभृत् । एवमादि प्रयाजादयः कस्माल्लुप्यन्ते । परिसंख्यानात् । वक्ष्यति हि तन्त्रक्लृप्तिं पाकयज्ञानां । एवं तद्व्यपूर्वा पाकयज्ञा गृहमेधीयवत् । किं दर्शपूर्णमासप्रकृतित्वं न अस्ति प्रयोजनं चतुरवत्तं जुह्वा होमादि ॥

उदगयने भार्यां विन्देत । १ ।

दे० । स्नात्वा भार्यामधिगच्छेदिति । स्नानानन्तरं भार्यान्वेषणकालं विन्देत लभेत पश्येदित्यर्थः । उदगयने आदित्यस्य दक्षिणदिग्भागादुत्तरदिग्भागाभिमुखगमने सति । उत्तरायण इत्यर्थः । इष्टायां वरणं कन्यायाः पित्रा सहजेन सवकेन[6] । नक्षत्राण्याह ॥

आ० । वेदमधीत्य स्नात्वा भार्यामधिगच्छेदित्यवसरप्राप्तो भार्याधिगमः । उदगयने उदयगते[7] सूर्येऽधिगच्छेत् । भरणीया भार्या । तथा कुर्याद्यथा लभेत । भार्याधिगमे यत्नः कार्यः । उन्नगयने नादासीत ॥

---

1 Th t t v by B b t t omm t y f u d n Ad th M s f D pal r ad ll भावश्चोपभृत् । t th V va f Ad Th DC मायाद् A T 3 प्ति A (T nd f rst h d f D 4 (t d प्रयाजानुयाजयामभावा th M 5 चतुरन्त चतुरत्त the Ms 6 I t d f सेवकन T A वा सवादात्म कन C सवाग्नि मकन R ad उदगगते 9 सूयमधिगच्छेत् th Ms 8 सूयभार्या th Ms

कृत्तिकास्वातिपूर्वैरिति वरयेत् ।२।

दे०। कृत्तिकाश्च स्वातिश्च पूर्वाणि तैर्वरयेत् । कंचित्प्रयुञ्जीत न तु स्वयं वृणुयादित्यौचित्यं णिचा दर्शयति ॥

आ०। भार्यां लब्धां सतीमुद्गयने कृत्तिकास्वातिपूर्वैर्नक्षत्रैर्वरयेत् । कृत्तिकाश्च स्वातिपूर्वाणि च तानि कृत्तिकास्वातिपूर्वाणि । तैर्वरयेत् । आत्मनो भार्यत्वेनाङ्गीकुर्यात् । मयैषा भरणीया विभवानुसारेणेति ॥

लक्षणिना लक्षणानि परीक्षयेत् ।३।

दे०। हस्तादिलक्षणवेदिना लक्षणानि शुभसूचकानि परीक्षयेत् । लक्षणपरीक्षणपूर्वकं वरणमिति । लक्षणालाभे परीक्षाया कारणान्तरमाह ॥

आ०। कथं वरयेत् । पूर्वं भागधेयं तस्याः परीक्ष्य । लक्षणानि वेत्तीति लक्षणी । तेन पुरुषेण लक्षणानि शुभाशुभफलानि शरीरचिह्नानि परीक्षयेत् ॥

भागधेयमपि वा पिण्डैः परीक्षयेत् ।४।

दे०। अपिशब्द उपायान्तराभ्युपगमे । वाशब्दो विकल्पे । पिण्डैर्वा भाग्यानि परीक्षयेत् । भर्तर्यनुकूलत्वापादनानि । पूर्वोक्तालाभ इत्यर्थः ॥

आ०। भागधेयं प्राशस्त्यं धर्मसुखभागित्वं । अपि वा पिण्डैः परीक्षयेत् । मृत्पिण्डैरित्यर्थः ॥

वेद्याः सीतायाः ह्रदाद्गोष्ठादादेवनादादहनाच्चतुष्पथादिरिणात्सभार्यं नवमम् ।५।

दे०। यज्ञार्था वेदिः प्रसिद्धा । सीता हलोत्कृष्टा भूमिः । अशोष्यः पद्माद्याकारो जलाशयो ह्रदः । गोष्ठं गवाश्रयो गोकुलादिः । आदीव्यन्त्यस्मिन्नादेवनं कितवस्थानं । आदहन्तेऽस्मिन्नित्यादहनं श्मशानं । स्वस्तिकाकारेण संबध्यमानं मार्गद्वयं चतुष्पथं । इरिणमूषरप्रदेशः । निस्तृण इत्यर्थः । एतेभ्यः प्रत्येकं कस्मिंश्चित्पिण्डं गृह्णीयात् । संभार्यं च नवमं । अष्टाभ्योऽपि वेद्यादिभ्यो लेशं लेशं मृदः संभृत्य नवमं कुर्यादित्यर्थः ॥

ब्र०। प्राशस्त्य परीक्षणार्थं पिण्डान्यथोक्तवेद्यादिस्थानेभ्यो ऽष्टौ कुर्वन्नवमाथ सर्वत किंचिच्छिष्यात्तदेकीकृत्य नवमम्॥

आ०।वेदिर्यागार्थं परिगृहीता भूमि । सीता हलकर्षेण लेखा। ह्रद सततोदकजलाशय । गोष्ठो गोस्थान।आदेवन द्यूत भूमि । आकष उच्यते । आदहन श्मशान । चतुष्पथ चतुर्णा पथा सपात । इरिण ऊषर प्रदेश । निस्तृण इत्यर्थ । तेभ्यश्चाद्भि पिण्डा कृ वा ताश्च लक्षयि वा प्रच्छन्नैरक्षरै । सभार्यै सर्वेभ्य सभृत नवमम्॥

ऋतमेव परमेष्ठ्यृत[2] नात्येति किंचन। ऋत[3] इय पृथिवी श्रिता सर्वमिदमियमसौ भूयादिति कन्याया न म गृहीत्वा सवत कृतलक्षणान्पिडान्पाणावादाय कुमार्या उपनामयेत्। ६।

दे । वेद्यादिभ्य उद्धृताना पिण्डानामनुमन्त्रणमाह । ऋतमेव असात्रि युक्ते नाम प्रतीयात्। क या उच्यते । असौ भगव यान्तिसज्ञिता॥

ब्र ।तत्रादौ लोकपालप्रजापत्याग्नीना यथाचारमुदकलशे पूजनं बलिहरणान्तं विदध्यात् । ताश्च पिण्डान् ग कुसुमाद्यैरल कृ य स्वस्तिपुण्य वाचित्रकाग्निभिर्हु वा स्वस्त्ययनमुच्चार्य यथोक्तवि धना कन्याया उपनामयेत्। ऋतमेवेति। अत्रासौ शब्दस्थाने कन्याया प्रथमान्त नाम ग्राह्य। यथा। सर्वमिद मिय रुक्मिणी भूयादिति॥

आ ।ऋतमेव परमेष्ठीत्यनेन मन्त्रणाभिमन्त्र्यासौशब्दस्थाने कन्या या नाम गृही वा पिण्डान् पाणौ गृही वा कुमार्यो पाणिमुप नामयत्सपिण्ड हस्तमुपन्त कृत्वा॥

1 Th (आकष ?) tl Ms 2 मेष्ठ्यतन्नाहेति T A C tl Bh v नात्यति D नात्येति C नास्तीति A T p r phr d नातिप्रतते 3 ऋ य tl M f D v p l 4 Se LXXIII 4

एतेषामेकं गृहाणेति ब्रूयात् । ७ ।

पूर्वेषां चतुर्णामेकं गृह्णतीमुपयच्छेत्[1] । ८ ।

दे० । वेदिसीताह्रदगोष्ठोद्धृतानामन्यतमं गृह्णीयाच्चेत्तदोद्वहदेनाम् ।
इतरग्राहिणीं तु वर्जयेत् ।

वेदिपिण्डे हि वेदार्थक्रियासाहाय्यमावहेत् ।
प्रजावतीति सीताया गोष्ठपिण्डे गवादिकम् ॥
ह्रदपिण्डे ह्रदोद्भूतकुसुमाभरणोदिता ।
तृप्तिदा शैत्यहेतुश्च भर्तृजीवनकारिणी ॥
श्मशाने विधवावश्य द्यूतभूमौ कलिप्रिया ।
इरिणे नित्यसततप्रावकीर्णा तु चतुष्पथे ॥

ब्र० । क्रियावती वेदिपिण्डात् सीताया फलदा भवेत् ।
अक्षुब्धा तु ह्रदाज्ज्ञेया गोष्ठाद्भवति गोमता ॥
चतुष्पथाद्विप्रकीर्णा द्यूतस्थाना कलिप्रिया ।
श्मशानान्मृतभर्ता स्याद्वन्ध्या भवति चोषरात् ॥
संभार्यं पिण्डमित्याहुर्यामिश्र भजने सदा ॥

। चतुर्णां मध्यादेकं गृह्णतीमुपयच्छेदङ्गीकुर्यादित्यर्थ
भवत्युत्तरेषां चतुर्णां मध्यादेकं गृह्णतीं नोपयच्छेत् ॥

संभार्यमपीत्येके । ९ ।

दे० । मन्यन्त इत्यध्याहार । गृह्णतामुपयच्छेदित्यनुषङ्ग ॥

आ० । सभार्यमपि गृह्णतीं कदाचिदुपगच्छेतेति विकल्पो रुचिकृत ।
ततो वृणीयाद्वक्ष्यमाणेन विधिना ॥

रोहिणीमृगशिरःश्रविष्ठा उत्तराणीत्युपयमे । १० ।

दे० । उपयम स्वीकार । तत्रैतान्यनुकूलानीत्यर्थ ॥

1 गच्छेत् D C d fe t m Ad l V na f th Sutr Th k r दर्शी j tu lly ppl ed by m th Ms p ent bla k 3 Thu th M 4 पयमेत् all tl M of Dev pala b t p tl Bha y d Ad th L h M of B h पनमेधद्वा पु th B mbay M प[illegible]मधद्वापु

आ०।ततो वृताया रोहिणीमृगशिर श्रविष्ठा उत्तरा इत्यतानि नक्षत्राणि उपगमने[1] प्रशस्तानि ॥

यद्वा पुण्योक्तम् । ११ ॥ १४ ॥ (७।२)।

दे०। पुण्य । ज्योति शास्त्र यथासभवमनुमन्तव्यमित्यथ ॥

आ०।यद्वा पुण्योक्त ज्योति शास्त्रविहित हस्तस्वात्यानि । तद्वोप यमने विवाहे भवति ॥

अथ ब्रह्मदेयाया प्रदानविधि वक्ष्याम । १ ।

दे । ब्राह्मण विधिना या दीयते सा ब्रह्मदेया[4] । तस्या प्रकृष्ट दाने विधिमितिकतव्यता वक्ष्याम । अथाधिकाराथ । ब्राह्मो दैव आष प्राजापत्य आसुर गान्धव राक्षस पशाच इ यष्टौ विवाहा । तत्र ब्राह्मासुरव्यतिरिक्ताना षण्णा विधान सुप्रथित नेह वचनमहति । तेन ब्राह्मासुरयोरेवेति कतव्यतोक्ता । तथा हि प्रसह्यापहाराद्राक्षसो विवाहस्तत्र किं प्रकाराभिधानेन । न किंचिदित्यथ । एवमसविज्ञातोप गमात्पैशाचोऽपि प्रकारवचन नाहति पापत्वात् । स्वयमिच्छ न्त्या सहेच्छावत सयोगाद्गान्धवस्तत्राप्यसाधारणीकेति कतव्यता । सह धमश्चयता सहापत्यमुत्पाद्यतामिति धम चाथ च कामे च नाभिचरयितव्यमिति प्राजापत्यविधि प्रथित । अलकृत्य कन्यामन्तवद्यृत्विजे प्रदीयत इति दैव । गोमिथुन कन्यावते दत्वाद्दत्यार्षस्य विधान ॥

आ०।अथशब्दो मङ्गलाथ । ब्राह्मण विवाहेन दीयते या सा ब्रह्मदेया।

---

1 R उपयमन p th V r f S t 11 2 Th b th tl M f B (1 h mm) Ad tl B 1 B mbay P d St k ब्राह्म D T C (c l d) ब्रह्म A nd C (f t l a d) 3 ब्राह्मणन C T A 4 Th s A D ब्राह्म T C Tl D (d h d) तिरेकाणा C h d तिरिकाणा T and f t h nd f D तिरेकिणा A a l first h d of C f ब्रह्म all Thu C D a d f rst ha d f T ज्ञावहृत A d sec hand of T 8 F tl wh l p s p C t ll IV 6 13

ब्रह्मशब्दो विवाहोपलक्षणार्थ । दैवस्याप्ययमेव विधि । त प्रदानमितिकर्तव्यता वक्ष्याम ॥

शुक्लपक्षस्य[1] पुण्याहे पर्वणि वोदगग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषूपविशतः प्राङ्मुख प्रतिग्रहीता सामात्य प्रत्यङ्मुख प्रदाता २ ।

दे० । शुक्लपक्षस्य सबन्धिनि प्रशस्ते ज्योति शास्त्रविशुद्ध दिवसे पर्वणि वा पौर्णमास्यरूपे विस्तररूपपवित्रार्थमुत्तरदिगग्रान्दर्भानास्तीर्य । ततो दातृप्रतिग्रहीतारावुपविशत । प्राङ्मुखो भूत्वा क । प्रतिग्रहीता । कीदृश । सामात्य । सपरिजन । प्रदाता पुन प्रत्यङ्मुख उपविशेत् । तथैव । सामात्यो दर्भानास्तीर्योदगग्रान् ॥

ब्र० । अत्र दातृप्रतिग्रहीत्रो सुहृद्बन्धुभृत्य सहोदगग्रेषु दर्भेषूपविश्यो ॥

आ० । शुक्लपक्षस्यापूर्यमाणपक्षस्य । पुण्याहे पुण्येऽहनि । शुद्धतिथिनक्षत्रग्रहकरणयोगयुक्ते[3] विष्टिव्यतिपातगण्डान्तदुर्योगग्रहोपतपविवर्जिते ज्योति शास्त्रप्रसिद्ध । अथवा पर्वणि । दर्शपूर्णमासयो । कन्या दद्यात्प्रतिगृह्णीयाच्च । कथं । उदगग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषु दर्भेषूपविशति । यत प्राची दिक् ततो मुखमस्यति प्राङ्मुख । को ऽसौ । प्रतिग्रहीता । कन्याया पितृव्यमातुलादिभिरमात्यै सह वर्तते य स सामात्य । तेषु दर्भेषु प्रदातोपविशति । सामात्य इत्युभयत्रापि सबध्यते ॥

मध्ये प्रागग्रोदगग्रान्दर्भानास्तीर्य तेषूदक सनिधाय

9 Tl s ll th M b d tl f ur f D vapal whi h r ad शुक्लपक्षस्य 10 Thu e nend d D तारौ प्रविशत पहीत्रो प्रविशेत् T A C 11 युक्त the M 1 Thu th tw Mss f Br th Berlin Stein and two Tueb gen reakas all the M s of Dev pal nd th Pa r k प्रागुदगग्रान्दर्भा

व्रीहियवानोप्य[1] दक्षिणत उदङ्ङासीन ऋत्विगुपयमन कारयेत् । ३ ।

द० । तयोर्दातृप्रतिग्रहात्रोर्दक्षिणदेशो उत्तराभिमुख उपविष्ट सन्नृत्विग्विशेष आचायस्तयोरुपयमन दातृप्रतिग्रहीतृसबन्ध[2] कारयेत् । किं कृत्वा । दातृप्रतिग्रहीत्रोर्मध्ये प्रागग्रानुदगग्राश्च दर्भानास्तीय तेषु च दर्भेषु कसपात्र्यामुदक[3] सनिधाय । तत्रोदकमध्ये व्रीहियवस्यावपन कृत्वा । अथोदक सनिधायति सामान्यवचनात् । कसस्य कुतो लाभ । कसे हिरण्य समाप्येति दर्शनात्[6] ॥

ब्र । ऋत्विड मध्ये यथाचार शालिचूर्णमण्डल[7] कृत्वा स्वस्त्ययन च कृत्वा[8] तत्र प्रागग्रा दर्भा प्रथममास्तृणाति तेषूपर्युदगग्रा स्तत्रोदकपूण कस[9] परिवर्तुल मङ्गल्यपात्र व्रीहियवगभ निदधाति । तत्र यथाचार विवाहोद्वाहदेवता अभ्यर्च्य दक्षिणत उदङ्मुख उपयमन वक्ष्यमाणविधिना करोति ॥

आ१० । मध्ये दातृप्रतिग्रहीत्रो प्रागग्रानुदगग्रान्दर्भानास्तीर्य । प्रथम प्रागग्रा । तेषु दर्भेषूदकपूर्ण कस निधाय । कसे हिरण्य समोप्यति दशनात् । उदक वा सनिधायति । तत्रादके व्रीहियवा प्रक्षिप्य तता दक्षिणत उदङ्मुख उपविष्ट । कोऽसौ । ऋत्विक । उपयमन कुर्यात् ॥

समेतेष्वाह ददानीति प्रतिगृह्णामीति त्रिरावेदयते ।४।

दे० । समेतेषु सघट्टितेषु दातृप्रतिग्रहीतृबन्धुषु स ऋत्विग्ब्रयात् । दातुस्तावद्दिद ब्रयात् । कन्यास्मै प्रदीयतामिति । प्रतिग्रहीतु कन्यास्मा प्रतिगृह्यतामिति । तता ददानि ते इति त्रिरुच्चारयति

1 व्रीही यवा वाप्य th I ah M f B t d f ओप्य th M f D p l d th B b y k उप्य th B I St l l l k s वाप्य I X (Th 4 गहसब ध th th M 3 कास्य D 4 कास्यस्य D कासे D 6 Se XVI
ऌ स्वस्तिका tl B b y M f B 8 पठित्वा tl I h e M कास्य tl I l M

दातार बोधयेत् । दाता तथैव कुर्यात् । एव प्रतिगृह्णामि ते इत्यप्यृत्विजावेदित प्रतिग्रहीता ब्रूयात्। त्रिषत्या[1] हि देवा इति श्रुति [2] । त्रिरभिहित न व्यभिचारि स्यात्सकृदुक्त व्यभिचारो भवतीति त्रिरुच्चरणमिष्ट । अत एव समेतेष्वाहे-युक्त बहुजनसनिधौ दत्ता[3] प्रतिगृहीता[3] च न कश्चित्क दाचिदपहर्तु यक्त वा शक्यतीति ॥

ब्र० । कन्या ददा वस्मै भवानिति दातार प्रचोदयेत् । कन्या प्रति गृह्णा वस्मद्भवानिति[4] वर एव त्रिवार । उदकपूव दत्ताया कन्याया प्रणवोच्चारणपूर्वं भगवन् कन्या प्रतिगृह्णामीति त्रिवार। नात्र सावित्र प्रतिग्रहमन्त्र । प्रत्याम्नानात् ॥

आ० । समेतेषु सगतेषु ज्ञातिष्वाह । किं । कन्या दत्ता वस्मै भवानिति प्रदातार चोदयेत् । कन्या प्रतिगृह्णा वस्मद्भवानिति वर । ततो ददानि ते प्रतिगृह्णामाति त्रीन्वारानावेदयते। उच्चैर्भाषयते दातृप्रतिग्रहीतारौ। कन्या ददानि त इति दातार जल्पयते। कन्या प्रतिगृह्णामीति वर। एव त्रिरावेदनमुच्चै सुव्यक्त यथा भवति निष धनमेतदुपयमनमृत्विक कारयद्द्वयनापि ॥

एतद्ध सत्यमित्युक्त्वा समाना व स वो मनासीत्यृत्विगुभौ समीक्षमाणो जपति । ५ ॥ १५ ॥ (२।३)

दे० । एतद्दानप्रतिग्रहकम युष्माक स यमव्यभिचारितमस्त्विति लौकिकोक्तौ। ऋत्विक समाना व इत्यान्हिकमृग्द्वय जपति। उभौ दातृप्रतिग्रहीतारौ वीक्षमाण ॥

ब्र० । प्रतिगृहीताया कन्यायामृत्विगतद्ध सत्यमिति मातृवरौ पश्यन्नाह। एतन्न सत्यमिति प्रतिवदत । एव त्रिर्व्यत्यास ततो वरस्योत्तरत उपविष्टाया वध्वा समाना व स व इत्यृत्विग्वधूवरावीक्षमाणा जपति। जपादूर्ध्वं वरस्योत्तरत उपवेशये न्नित्यन्ये ॥

1 त्रिस्त्या t] M S k t] VIII 1 1) 3 त त D 4 स्माद्भ० t] M माणौ t] M f D p l (but th) l t] t l P cak वीक्ष्यमाण t] M

आ० । एतद्ध सत्यमित्युक्त्वा ऋत्विक । ते ऽपि एतन्न सत्यमिति प्रतिवचन यथालिङ्ग वदन्ति । तत समाना व स वो मनासी यृग्द्वयमृ विगुभौ पक्षौ वधूवरयो समीक्षमाणा[1] जपति । पुनऋत्विग्ग्रहणादेतन्न सत्यमिति प्रतिवचन ज्ञायते । अत्र सावित्र प्रत्याम्नात । कन्या तूषे करे वा गृहीत्वा कन्या प्र तगृह्णामीत्येष एव प्रतिग्रह ॥

अथ शुल्कदेयाया । १ ।

दे० । आसुरविवाहविधिमाह । अथ शुल्कदेयाया । प्रदानविधि रुच्यत इति शेष । शुल्केन मूलेन या दीयते सा शुल्कदेया ॥

ब्र० । शुल्कदेयाविधिरासुरविवाह विषय । कुमारीणा यदा केशा वेणीब धनयाग्या स्युस्तदा सीम तोन्नयनविधिना सङ्गोद्धर णमम त्रक[3] प्राग्वाक्प्रदाना कतव्यमि द्राणीमासु नारीष्विति यद्वक्ष्यति तद्वाचा त्ताया कन्यायामिन्द्राणीयाग आज्येन वाग्दानदिवसे भवेत्[4] । तत्राज्य हवि । आज्य हविरनादेश इति हि परिभाषा । यज्ञ यजेतेति[6] वचनात् । इति त त्र लक्ष्यते । तस्मादाज्यभागा ते चतुगृहीतेन प्रधानम् ।

अम त्रका[7] तु कार्येय स्त्रीणामावृदशेषत ।
सस्कारार्थं शरीरस्य यथाकाल यथाक्रमम ॥

आ० । मिथुन शुल्क । तथा । आसुरे ज्ञातिभ्यो द्रविण दत्त्वा । स च वैश्यस्य द्रविणव त्वात् । तेन शुल्केन या दीयते सा शुल्क देया । तस्या प्रदानविधि वक्ष्याम इति शेष ।

हिरण्य व्यतिहरत । २ ।

---

1 समाम्यमाणा th M अमुर tl M 3 Tl tl I h M f B th B nb y M रण समन्त्रा 4 II tl [h M f P the P l y M t यग्च्यति l tl o l कन्याया भवत् । In tl 3 l K d k f the I a k jnas tr pa ibha a 6 Th I ml y M यजेग्गिति Tl B mbay Ms आम । 8 M usm II 66 9 Thı m ans p b bly गोमिथुन ।

दे० । सुवर्णं विजिगीषया परस्पर ददतो दातृप्रतिग्रहीतारौ । आसु र वादस्य विजिगीषो [1] । प्रधानत्वाच्चासुराणा राजसत्वेन अन्योन्योपचार कुरुत इति गम्यते । कन्यामूलभूत तु सुवण व्यतिहरतो निश्चिन्वतो द्वौ दातृप्रतिग्रहीतारौ । सभूयेत्यथ द्वय[2] त त्रणावृत्त्यावगम्यते ॥

आ० । हिरण्य या।तहरतो दातृप्रतिग्रहीतारौ परस्पर समपयत ॥

प्रजाभ्यस्त्वेति प्रददाति । ३ ।

दे० । त प्रकृत हिरण्य प्रजाभ्यस्त्वेत्यनेन ददाति वर कन्याया पित्रे ॥

आ० । प्रददाति वर ॥

रायस्पोषाय त्वेति प्रतिगृह्णाति । ४ ।

द० । कन्याया पिता प्रतिगृह्णाति ॥

कसे हिरण्य समुप्य हिरण्यवर्णा इति चतसृभि समवमृशन्त । ५ ॥ १६ ॥ (२ । ४)

दे० । सर्वे ब वव उपस्पृशन्ति । बहुवचन सर्वब ध्वपेक्षण । तत्क न्यामूलभूत हिरण्य प्रतिगृहीत कसपात्र निधाय जलयुक्त हिरण्यवर्णा इ यग्भिस्तिसृभि समवमृश त घोरपापवि शुद्धय ॥

आ० । कसे हिरण्य समाप्य प्रक्षिप्य प्रकृत हिरण्यवर्णा इति चत सृभि समवमृशन्त । बहुवचना सर्वे ज्ञातयोऽपि । हिरण्यम यदेव न मूल्य । मूल्यमन्यन्पि भवति ॥

1 1l A D आसुर वाषस्य विजिगीषु । सभूयतत्यथ० A
२ 1h B lltl M f D p l th B l 1 t T
b k ly th P k 3((d | Al) d
समोप्य | Ad XV 3 4 Tl f t d d h l
| d (th d) t TS \ 6 1 b d
lh f l | b bl | t f th K tl k Th
D A ऋग्भि । Tl l t l t f
समेत्य tl M

ानिकैर्मन्त्रै[1] कन्यामलङ्कृत्य चतुष्पादे भद्रपीठे
ासीनायाश्चतस्रोऽविधवा माता [2]पिता च गुरु
मस्ता सहस्रच्छिद्रेण पवित्रेण स्नापयित्वाहतन
ासा प्रच्छाद्य स्थालीपाकस्य जुहोतीन्द्राय स्वाहेन्द्रा
स्वाहा कामाय स्वाहा भगाय स्वाहा ह्रियै स्वाहा
यै स्वाहा लक्ष्म्यै स्वाहा पुष्ट्यै स्वाहा विश्वावसवे
धर्वराजाय स्वाहेति। १।

। अथ विवाहम ह। पादचतुष्टययुक्तो भद्रपीठः। शोभने आसने प्राङ्मुख्या उपविष्टायाश्चतसृषु दिक्षु चतस्रोऽविधवा भवन्ति। वामभाग माता। दक्षिणभाग पिता। अग्र गुर संस्कारस्य कर्ता सप्तम। तेषु यथासनिवशन स्थितेषु। ान्ाने भवा गौदानिका। तम त्रस्ता गुरुः कन्या सहस्र च्छिद्रयुक्तन पवित्रण पावनन वस्त्रविशेषण सुप्रजा वाय गौानिकरव म त्रै कनकेयूरादिभियथाविभवमलकृत्या हतेनानुपभुक्तेन वाससा प्रच्छाद्य स्थालीपाकन गुरुजुहाति। अत्र पल्लवचतुष्य वस्त्रस्य पवित्रस्य चतस्रोऽविधवा अवष्ट भन न्त। मातापितरौ जलमभिषिञ्चत। गुरुम त्रपाठ कराति स्नापनेऽलकरण च गुरुरव प्रयोजककर्ता[3] नन होमेन समानकर्तृकत्व। वि ावसव ग धवराजाय स्वाहा इ यके वाहुति। तन नव भवन्ति॥

व । ब्रह्मदेयविधिना प्रत्ताया कन्याया सौभाग्यविवृद्धय विवाह सनिकृष्ण्वहस्सु गौदानिकम त्रस्नापनपूर्वमि द्राद्या नव देवता स्थालीपाकेन यष्ट्व्या। शुद्धपक्षस्य पुण्याह इद सर्वं।

1 Thu r गान्ा th M pr m e 2 Th p sage b अत्र पल्व) t d tak from D pal ty th author th K rmak d n th Ste a d P M 3 Ilu or प्रयाजन th Ms

आज्यभागान्त हुत्वा हारकयूराद्याभरणालकृता दक्षिणतो ऽग्नश्चतुष्पादे भद्रपीठ प्राङमुखीमुपवेश्य तस्या मूर्ध्नि सहस्र च्छिद्र शुक्लोर्णोत पवित्र सव्यन पाणिना सप्त यथोक्त स्नापका स्वय चालकृता प्रातैरवग्रम्य सवग धकुकुमकर्पू रजातीफलपूगफलमङ्गल्यफलादिदूर्वाक्षतनानाविधकुसुममङ्ग ल्यवृक्षपल्लवादिमिश्रितवारिपूर्णकलशैर्दक्षिणपाणिस्थैर्या आपो दिव्या इति[1] द्वाभ्यामेना व्याघ्रमिति च[1] स्नापयन्ति। ततो ऽवरूढा गुरोर्दक्षिणतो मङ्गल्यमश्वोपविष्टामहतेन वाससा प्रच्छाद्येन्द्राय स्वाहेत्येव नव यथोक्ता प्रधानाहुती स्थाली पाकस्य मेक्षणेनावदाय जुहोति। विश्वावसवे गन्धर्वराजाय स्वाहेति नवमी॥

आ०। इदानीं भर्तृसयोग सति मन्त्रव सस्काराधिकारात्पिता करोति। गौदानिकैर्मन्त्रै कन्या स्नापयित्वेति सबन्ध। कन्यामलकृत्य कटककयूरकुण्डलादिभि। चतुष्पादे भद्रपीठ त्रिपात्स्नानपीठ भवति। अत्र चतुष्पाद्ग्रहण। प्राङासीनाया चत्वारो ऽविधवा स्नापयन्ति। गौदानिकैर्मन्त्रैर्या आपो दिव्या इत्यादिभि। तथा सवसुरभिणानुलिप्यमानामना[2] व्याघ्र परिषस्वजानमित्यतदभिप्राय गोदानिकैर्मन्त्र स्नापयित्वेति। चतस्रो ऽविधवा सहस्रच्छिद्र वस्त्र पयन्तेषु गृहीत्वा शिरसि धारयन्ति। माता पिता गुरुश्च वासस उपरि या आपो दिव्या इत्यपो ऽभिषिञ्चन्ति। तत स्थालीपाकस्य जुहोति इन्द्राय स्वाहेति। ये तु गौदानिकमन्त्रजगकर्ममन्त्रै कन्याया क्षुरेणालकृति व्याचक्षते तेषा केशवपन प्रत्याख्यात।

1 Th (d k m t f t XLIV 3 Acco d in t D ɪ l ly tw t K th XXXVII 9 8) 14 1 th tat m t n t b f l th t t h th plur l B tl tw v r d (p b bly th l t ga ıda k) K th l 10 1 S l Ad tl tra

Cnj t al e d th M h लयमानसुना

अस्तु चेच्चूडाकरणमेव किं नानिर्दिष्ट समाचारविरोधश्चा मङ्गल । एतस्माद्यदेवास्माभिर्व्याख्यातं तदेव साधीयः ॥

नाडी[1] तूणव मृदङ्ग पणव सर्वाणि च वादित्राणि गन्धोदकेन समुपलिप्य कन्या प्रवादयते शुन वद दुन्दुभे सुप्रजास्त्वाय गोमुख प्रक्रीडयन्तु कन्या सुम नस्यमाना सहेन्द्राण्या कृतमङ्गला इति । २ ।

दे० । नाड्यादीनि सर्वाणि वादित्राणि गन्धोदकेन सुगन्धिना चतुः समाधिकेनोपलिप्य[3] पूर्वं कन्यैव प्रवादयते । वाद्यमानेषु च गुरुमन्त्र पठति । तत्र नाडी वशः । तूणव गोमुखः वाद्यविशेष ॥

ब्र० । प्रधानानन्तर नाडीतूणवाद गन्धोदकेनोपलिप्त शुन वद दुन्दुभ इत्यादिना कृतमङ्गला इत्यन्तेन मन्त्रेण कन्या प्रवादयते । तत ऋतुतिथियागादितन्त्र समाप्ते स्वस्त्ययन कृत्वा सर्पिष्मदन्न ब्राह्मणा भोजयत ॥

आ । ततो नाड्यादीनि वादित्राणि गन्धोदकेन चन्दनकुङ्कुमादिक ल्केन समुपलिप्य कन्या प्रथम वादयते । नाडी वश । तूण वस्तप्रकार मुखवायुपूरण । नालवक इति प्रसिद्ध ॥

प्रतिसखि प्रक्रीडयत्येकमहर्द्वे वाहोरात्रे[5] ।३।१७। (२। ५)

आ० । तत प्रतिसखि क्रीडयति । सखी सखी नतयति गापयन्ति[6] च । एकमह । द्वे वाहनी । अहोरात्र वा द्वे ॥

यज्ञियस्य वृक्षस्य प्रागायता शाखा सकृदाच्छिन्ना सूत्र तन्तुना प्रच्छाद्य सावित्रेण कन्यायै प्रयच्छति । १ ।

दे० । यज्ञमर्हतीति यज्ञिय । यज्ञर्त्विग्भ्या घखञाविति[7] । यज्ञार्हाणा वृक्षाणा वर्णानामन्यतमस्य सबन्धिनीं शाखा सकृदाच्छिन्ना सूत्रतन्तुना प्राच्या दिश्यायता प्रसृता सकृदेकेनैव प्रहारेण

1 नाडी ॥ tl M t I] I समनुलिप्य tl
I I M f B Iv 3 P चतु समाधिक A tl
w l 4 (I XIVII I Of tl M f D pal ly D
l tl t Th Pl y t g D palm k
l j l k XVIII l 6 गोपयति tl M R ad
I l I सर्खी सर्खी नतयति गापयति च 7 घञाविति D th M r
ult l jt p l V I l

छिन्नामेकसरेण सूत्रतन्तुना प्रच्छाद्य कन्यायै प्रयच्छति ।
देवस्य त्वेत्यादिना प्रयच्छामीति कन्यायै प्रददाति गुरुः ॥

ब्र० । एकमहर्द्वे वाहारात्रे सखीभिः सह गायननर्तनादनन्तरमश्वत्थादुम्बरादियज्ञियवृक्षोद्भवा पूर्वादिक्प्रसृता सकृदाच्छिन्ना लोहितसूत्रप्रच्छन्ना सावित्रेण कन्यायै शाखा प्रयच्छति ॥

आ० । देवस्य त्वेत्यनेन शाखा प्रयच्छामीत्यन्तेन ॥

या ते ऽलक्ष्मीर्मातृमयी[1] पितृमयी सङ्क्रामणी सहजा वापि काचित् । ता तिष्येण सह देवतया निर्भजामि निर्णुदामि सा द्विष त गच्छतु तिष्यबृहस्पतिभ्या नमो नम इति[2] । २ ।

दे० । गृहीतशाखा कन्या मन्त्रयते[3] गुरु[4] । या ते ऽलक्ष्मी० नमो नम अन्ये तु तिष्यबृहस्पतिभ्या नमो नम इति एकं यजुरेकदेशमाच्छिद्य शाखात्सर्गे प्रयुञ्जते वक्ष्यमाणे ॥

ब्र० । या ते ऽलक्ष्मीरिति शाखाहस्तामनुमन्त्रयते । तिष्यबृहस्पतिभ्या नमो नम इत्यन्तो मन्त्रः ॥

आ० । या ते ऽलक्ष्मीरिति गृहीतशाखा कन्यामनुमन्त्रयते नमस्कारान्तेन । अलक्ष्मीनिर्णोदनमेतच्छाखाप्रदानम् ॥

तस्या उत्सर्ग स्थावरोदके शुचौ वा देवतायतने[5] । ३ ॥ १८ ॥ (२ । ६)

दे० । स्थावरोदक कूपतडाकादि । तत्र तस्या शाखाया उत्सर्गः प्रतिपत्तिकर्म । शुचौ देवगृहे । देवगृह मद्योपहारशोणितादिनापवित्रमपि सभाव्यते । तदर्थं शुचिग्रहणम् ॥

ब्र० । शाखाया यथोक्तस्थाने स्थापन । होमस्यानाम्ना न त्रिकादिभिर्जुहुयात् ॥

---

1 अल T C A d the Ste n rc k 1l us B (इति not gi en by Devapala) If th text l ta d no nor t not apparent whereto this ma tr bel n P h ps the mea ing of the si trakar was to connect t w th S tra 3 Cp D vapala o th s S tr Th Stein rcak add mmed telv इति शाखाया उत्सग । 3 R अनुमन्त्रयत 4 Tl claus not ven by A Could th s words wl l in D vapala precede the mantra c t in a Sutra Cp al Br d Ad Th I l ore Ms of B a d Tuebingen r aka शुचौ वा दशे दवतायतने वा ।

आ० । स्थावरोदके शुचौ वा देवतायतने । देवतायतनमशुच्यपि भवति मद्यरुधिरोपहारसबन्धात्[1] । अतो विशेषणं शुचाविति । अत्र होमशङ्का न कार्या ॥

अथातो हविष्यकल्पं व्याख्यास्यामः । १ ।

दे० । हविष्यकल्प इति पारिभाषिकी कर्मविशेषसंज्ञा ॥

ब्र० । द्वादशवर्षं यावद्यद्यनूढा कन्या तत ऊर्ध्वं रजस्वलेतिदोषनिवारणार्थं हविष्यकल्पः ॥

आ० । अथशब्दो ऽत्र नैमित्तिकप्रदर्शनार्थः । ब्रह्मचर्यान्तं निमित्तं । दशवार्षिकं ब्रह्मचर्यं कुमारीणां द्वादशवार्षिकं वा । अत ऊर्ध्वं पुरुषं प्रतीच्छया स्वप्ने वा रेतःसेकः संभाव्यते । अत ऊर्ध्वमतत्कर्मावश्यं कर्तव्यं । अतो हविष्यकल्पनाम व्याख्यास्यामः ॥

दशवार्षिकं ब्रह्मचर्यं कुमारीणां द्वादशवार्षिकं वा । २ ।

दे० । वर्षदशकादूर्ध्वं ब्रह्मचर्ये[3] कुमारी न स्थापयितव्या पित्रा । आगत्या[4] वा[4] द्वादश वर्षाणि नातिक्रमणीयानि ॥

ब्रह्मचर्यान्ते गन्धर्वे देवकुले वा द्वावग्नी प्रज्वाल्य द्वौ पशू उपाकरोत्यर्यम्णे[5] दक्षिणं प्राजापत्यमुत्तरम् । ३ ।

दे० ब्रह्मचर्यावसाने विवाहात्पूर्वं गन्धर्वे निर्निमित्तजलस्राविणि देशे देवतायतने वा लौकिकौ द्वावग्नी प्रज्वाल्य द्वौ पशू छागौ कन्यासंस्कारार्थमुपाकुर्यात् । पशुकल्पवत् । एकमर्यम्णे दक्षिणभागवर्तिन्यग्नौ द्वितीयं प्रजापतये उत्तरभागवर्तिन्यग्नौ । इतिकर्तव्यता समन्त्रव्याख्याना पशुकल्प एव व्याख्यास्यामः ॥

ब्र० । अत्र द्विपशुपक्षे द्वावग्नी ऋत्विजौ वरुणप्रघासवत् । एकपशुपक्षे एक एवाग्निरेक एवर्त्विक् । विशेषवचनाभावादजपशू एव द्वौ । ऋतस्य त्वेत्यत्रार्यम्णे जुष्टं प्रजापतये जुष्टमिति पश्वलाभे न प्रयोगः ।

आ० । एतद्वयसो ऽर्वाङ् न कर्तव्यं । ब्रह्मचर्यान्तसंभावनमात्रेणैव कर्तव्यं । गन्धर्वे गन्धर्वोदकसंनिधाने प्रतिमा देवकुलं वा । कथं कर्तव्यं । अग्नी द्वौ प्रज्वाल्य वरुणप्रघासवत् द्वौ पशू उपाकरोति । पशुकल्पवत् । अर्यम्णे दक्षिणं प्रजापतये उत्तरम् ॥

1 Emended सत्यक the M 2 Eme d d मकाय the M 3 Found o ly i A 4 Thus TC (C first hand आगत्य वा) अमत्या वा A आपनापि वा D 5 यम्णो D T C as gi e n th text A nd Br and the P rsian caka 6 See LI ऽवाङ् the M

असंभवे त्वेकपशु ।४।

दे० । प्रचुरार्थाद्यभावे एक एव द्विदैवतः पशुरुपाकर्तव्य । अवदानानि च हृदयादिभ्यो मेदोऽन्तेभ्यो द्वादशभ्या[1] द्विर्द्विर्ग्रही तव्यानि । अयमप्रजापतिभ्या स्वाहेति होम । एक एव च योग सह तयारेकदेशत्वधर्मसमवायात् । अत एव कश्चिद्धृद यादिभ्यो द्विगुणान्यवदानानि नेच्छन्ति ॥

ब्र० । यद्येक ऋतस्य त्वा देवहविः पाशेन प्रतिमुञ्चाम्यर्यमप्रजाप तिभ्या जुष्टमित्यज दक्षिण ऽधशिरसि बध्नाति । अयमप्रजाप तिभ्यामिति भीषाहोम । अर्यमप्रजापतिभ्या जुष्टमवकृन्तामीति वपाकर्तन । अर्यमप्रजापतिभ्या स्वाहेति नामधेयहोमः ॥

आ० । यदार्थानुसमयेन कचित्काण्डवानुसमयन सहार्थस्यानुग्रहाय असंभवे त्वेकपशु यागो द्विदैवत । अर्यमप्रजापतिभ्याम् ॥

तण्डुलैर्वा कुर्यात् । ५ ।

दे० । धनदौर्गत्ये सति हिंसानियमेन वा तण्डुलै कुर्यात् । तण्डुल ग्रहणं पिष्टकार्थम् ॥

ब्र० । पश्वलाभे तण्डुलपिष्टेन वा पश्वाकृतिं कुर्यात् ॥

आ० । तण्डुलशब्द प्रकृतिद्रव्यसमर्पक । तेन तण्डुलपिष्ट कर्तव्य । अन्यथा वृत्तिसंगृहपक्षयो नोपपद्यते अत्यन्तविकारत्वात् ॥

यथास्थान पशुर्यथास्थानमवदानानि तथा हवि ।६ ।

दे० । यत्रैव स्थाने आज्यभागाभ्यां पूर्व[2] मुख्यः पशुस्तत्रैव पिष्टक पशुः अवदानान्यपि तेषां च श्रपणहोमौ इतिकर्तव्यता एव नाञ्जनयूपनियोजनोपपायनविशसनादिलुप्तार्थवर्जं । हवि पशुपुरोडाशस्थाने स्थालीपाक । तदपि यथास्थान पशुपुरोडा शक्रमे । वपाहोमस्थान त्वाज्यहोमः ॥

ब्र० । तस्य वपामन्यानि चावदानानि हृदयादीनि यथास्थानं कल्पयेत् ॥

आ० । पिष्टपशोर्यथास्थानं पशु यथास्थानमवदानानीति वदति । तेनो पाकरणशाखानियोजनोदकुनयनावदानादि पिष्टपशोरपि कुर्यात् । अवदानानि वपादीनि । तेभ्य एवाङ्गेभ्यो ऽवदाय श्रपयित्वा जुहुयात् । स्विष्टकृत च ऽयङ्गात् । एकपशावर्यमप्रजापतिभ्यां स्वाहेति होमः । बहून्यक्षराण्यतिरिच्यन्ते यत्र । ऋकूनामा न्यक्षराणि । तत्र अक्षुह । एतद्यमाह[3] । पूयाते वा एतरयो

1 शभ्यो D T C 2 पूर्वो मुख्यो A पूर्व मुख्य the other Mss
3 The following must be a citation from a Brahmana

यद्वस्तु यदेनमूहाति तस्मादच नोहेत् । दर्शितश्च सूत्रकारेण तुल्याक्षर ऊह । उन्मेष तिष्ठोदुत्स तिष्ठति[1] विकार । तथा हवि । किमत्र विधीयते । यावत्पशुतन्त्र प्राक् स्विष्टकृतो यथार्चा तमन्त्र साधयित्वत्यप्येतत्किमर्थं[2] विधीयते । अत्रो च्यते । इहान्यत्पशुपुर डाशस्थानीय हविर्विधीयते ॥

अग्निं सोम वरुण मित्रमिन्द्र बृहस्पति स्कन्द रुद्र वात्सी पुत्र भग भगनक्षत्राणि काली षष्ठीं भद्रकालीं पूषण त्व ष्टार महिषिका[3] च[3] गन्धाहुतिभिर्यजेत ।७॥ १९॥(२।७)

दे० । सुगन्धचन्दनघनसारादिद्रव्ययुतेनाज्येनाहुतयो गन्धाहुतयः । ताभि ग्न्यादिक सप्तदश देवता यजेत । वात्सीपुत्र इति देवतानाम । यत शब्दैकसमधिगम्या देवता विभक्तिविपरि णामेन चतुर्थ्यन्त स्वाहाकारयुक्तैः शब्दैरुद्दिश्याग्न्यादिदेवता यष्टव्याः । अग्नये स्वाहत्यादिकैः ॥

ब्र० । वनस्प तयागादन तमग्नये स्वाहा वात्सीपुत्राय स्वाहा महिषिकाय[4] स्वाहेति सप्तदश स्रुवेण कर्पूरकुंकुमगन्धाहुती हुत्वा ऋतुतिथियागादि तुल्यम् । अतिक्रान्तद्वादशवर्षाणां कन्यानामिद प्रायश्चित्त नान्यासाम् ॥

आ० । ततोऽग्न्यादीन् गन्धद्रव्ययुक्ताभिश्चन्दनयुक्ताभिराहुतिभिर्यजेत । अग्न्यादीन्महिषिकान्तान्सप्तदशावापस्थाने यजेत । काल्यै स्वाहा षष्ठ्यै स्वाहेति होमः । उपहारो भवत्यव ॥

अथातो हविष्यपुण्याह । १ ।

दे० । इयमपि पारिभाषिकी सज्ञा । हविष्येण व्रीह्यादिना पुण्येऽहनि क्रियमाणताशब्दप्रवृत्तिनिमित्तम्[5] ॥

आ० । अथातः शब्दो नमित्तिकव्युदासाथः । हविष्यपुण्याह इति कर्मणो नामधेयम् ॥

उदकान्त गत्वा यथोपपत्ति वा पयसि स्थालीपाक श्रपयित्वा सर्वगन्धै फलोत्तरै सशिरस्का[6] स्नापयि

---

1 Cp Āp srs IX 18 1–2 2 साधयित्वेत्यप्यत the Ms The passag refers t ? 3 Uncertain some of the Mss (the Lahore M of Br from the M of Devapala A th Pa ı ıan the Stein and a Tuebıngen rcaka) महिषिका च not giv n by Br 4 महिषिकायै Lahore agaı 5 Thus the Mss ! 6 स्कं the Lahore Ms of Br Ād and the Mss of Devapa ın the text exc T

स्वाहृतेन वाससा प्रच्छाद्य स्थालीपाकस्य जुहोतीन्द्राणी वरुणानी गन्धर्वाण्युदकान्यग्निर्जीवपुत्र प्रजापतिर्महाराज[1] स्कन्दो ऽर्यमा भग प्रजानक इति। २॥२०॥ (२।८)

दे०। उदकस्य समीप गत्वा । अतिदूर तडाकादिके[2] ग्रामे[3] यथोपपत्ति[4] यत्रोपपद्यते स्थाने[5] क्षीरेण[6] स्थालीपाक कृत्वा माङ्गलिकबिल्वाक्षोटादिफलोपेताभि सर्वौषध्यादिगन्धयोगिनीभिश्चाद्भिरामलकै कन्या स्नापयेत्। सशिरस्कामित्यनेनान्यदा[7] स्त्रीणामशिरस्कमपि स्नान भवतीति सूचयति स्नापनाहतवस्त्राच्छादनव्यवदानेन[8] च स्थालीपाकेन होम स्नानाद्य तत्पूर्व स्थालीपाक इति विवक्षित क्रम । चतुर्थ्या देवतापदपरिणाम स्वाहाकारश्च पूर्ववत्। जीवपुत्रो ऽग्निरित्येकैव देवता। जीव प्राणो वायु पुत्रो रक्षत्रो ऽस्यति बहुव्रीहिरन्यपदार्थप्रधानो योग्यश्च सनिहितो ऽग्निरेवान्यपदार्थः। महाराज इत्यत्र न पूजनादिति[9] प्रतिषधो ऽस्ति नियमाश्रयणात्। पूजायां स्वतीग्रहण[1] कर्तव्यमिति वचनादन्यथा हि परमराज[11] इत्यादावपि ऋच[12] प्रतिषेध स्यात्। अन्ये तु महाराजा[13] इत्याकारन्तं पठन्ति। ते स्वतीनियम[14] प्रतिनाद्रियन्ते॥

आ०। इन्द्राण्यै वरुणान्यै गन्धर्वाण्यै उदकान्यै महाराजाय स्कन्दाय प्रजानकाय जुष्ट निर्वपामीति सावित्रादिना समनुद्रुत्यैकादशभ्यो देवताभ्यो निर्वपति। आज्यभागान्ते हुते सर्वगन्धैः

1 राज T C a d Br as l the P r ı n c k Tl e com mentaries se m to po nt rath r to ०राजा but tl P cak l महाराजाय स्वाहा 2 Th ıs D T दूरतडाका A दूर तरतटाका C but तर effaced 3 Thus D and second hand f C त्वगाम A दिका तगामे T दिकान्त गामे first h nd of C 4 पत्ति D T C ०पात्त A 5 स्थान D 6 चीर A साशरस्कामि० A T C 8 R व्यवधानेन ? 9 Thus (and cp Pan V 4 69) D T A C fir t hand न प्रजानकादिति, corr cted ınto नृपपूजनादाति (o1 न नृप ?) 10 महखाय A C T 11 राज्ञ A D p rhaps राज as also T 12 ऋचाबाध A 13 Thus A only राज C D T 14 स्वता A

फलोत्तरै सशिरस्का स्नापिता कन्या नवेन शुक्लेन सदशेना न्यधूतेन वाससाच्छाद्येन्द्राण्यै स्वाहा वरुणान्यै स्वाहेत्येवं पय सस्यावदायैकादश प्रधानाहुतय । अग्नये जीवपुत्रायेत्यकाहुति ।

आ । तम् (हविष्यपुण्याहं) उदकसमीपे गत्वा कुर्यात् । यथोपपत्ति[1] वा[1] । यत्र वा कर्तुमुपपद्यते । पयसि स्थालीपाक श्रपयित्वा नाप्सु । आज्यभागान्त सर्वगन्ध सर्वौषधिभिः फलोत्तमैराम लकादिकैः । तथा च । सर्वौषधीभिः सयुक्ताः शुष्क आमल कत्वचः । स्नान माङ्गलिकं कुर्यादलक्ष्मीनोदन हितम् । सशिरस्कमिति वचनादशिरस्कमपि स्नान स्त्रीबालकानामिति ज्ञायते । अहतेन अव्युषितेन विभवानुसारेण वाससा प्रच्छाद्य स्थालीपाकस्य जुहोति । अग्नये जीवपुत्राय स्वाहेत्येकाहुतिः । जीवपुत्र इति बहुव्रीहिरन्यपदार्थमपेक्षते । महाराजेति समासा न्ता[2] न कृतः । तन महाराज्ञे स्वाहेति प्रयोग ॥

यामेव द्वितीया रात्रिं[3] कन्या विवाहयिष्यन्स्यात्तस्या रात्र्यामतीतें निशाकाले नवा स्थालीमाहृत्य पयसि स्थालीपाक श्रपयित्वा[4] सर्वगन्धै फलोत्तरै सशिरस्का स्नापयित्वाहतेन वाससा प्रच्छाद्य स्थालीपाकस्य[4] जुहो त्यग्नये सोमाय मित्राय वरुणाये द्रायोदकाय भगाया यम्णे पूष्णे त्वष्ट्रे राज्ञे प्रजापतय इति । १ ।

दे० । एका विवाहाहोरात्ररात्रि । तस्था पूर्वा या द्वितीया रात्रि यस्या पिता कन्या विवाहयिष्यन्भवेत् विवाहयिष्यामीत्यनेन व्यवसायेन युक्त । अथवा या भविष्यन्तीं रात्रिमाधिकृत्य पिता कन्या विवाहयिष्य स्यात् तस्या या द्वितीया रात्रि स्तामाश्रित्येतिकर्तव्यता प्रवृत्ता[6] । तस्यामेव रात्र्यामतीते

1 पत्तिर्वा the Ms 2 Cp Panini V 4 68 3 रात्री R and the Berlin Paris and Tubingen rcakas 4 From श्रपयित्वा unto कस्य not found in D A also omits these words except the first श्रपयित्वा T and C add them on the margin (T adding सशिरस्क) Thus A पूर्वा द्वितीया D C T 6 Thus D T वृत्त सन् A व्वृत्त स C

मध्यप्रहरद्वये महानिशाख्ये पूर्ववत्स्थालीपाकेन याग कुर्यात् गुरुरग्न्यादिभ्यो देवताभ्यः ॥

ब्र० । अथ विवाहदिनस्य पूर्वेद्युररुणोदयवेलायां नवां स्थालीमाहृत्याग्न्यादिभ्यः प्रजापत्यन्ताभ्यो द्वादशभ्यो निरुप्य पयसि स्थालीपाकं श्रपयेत् । आज्यभागान्ते यथावत्स्नापयित्वाहतेन वाससा प्रच्छाद्य स्थालीपाकस्य जुहोत्यग्नये स्वाहेत्यादि प्रजापतये स्वाहेति यावद्द्वादशेति । स्वाहान्ते होमः । ततश्चतुर्थ्यादिप्राशनान्तं तुल्यम् ॥

आ० । यां रात्रिमवधिं कृत्वा द्वितीयां रात्रिं कन्यां विवाहयिष्यन्स्यात्तस्यामवधिभूतायामतीते निशाकाले महारात्र इत्यथ प्रहरावशेषमात्रे नवां स्थालीमाहृत्येति । नवग्रहणात्पुराणान्यन्यत्रापि भवन्ति । इह तु नियमः । पयसि स्थालीपाकमिति व्याख्यातम् । श्रपणार्थीये पयसीत्यर्थः । अग्नये सोमायेति द्वादशाहुतीर्जुहोति ॥

एता एव देवताः पुंसः कुम्भं वैश्रवणमीशानं च यजेत । २ ॥ २१ ॥ (२।६)

दे० । पुंसोऽपि तस्यां रात्र्यां संस्कारार्थमेतयैवेतिकर्तव्यतया एता एव देवता यजेत । कुम्भादयश्च तिस्र इति । एतावानेव च विशेषः । स्त्रियो द्वादशाहुतयः पुंसः पञ्चदश ॥

ब्र० । वरोऽपि तस्मिन्नेवाह्नि एतस्मिन्नेव काले नवायां स्थाल्यां पयसि स्थालीपाकं श्रपयित्वाज्यभागान्ते तथैव स्नापयित्वाहतेन वाससा प्रच्छाद्यैताभ्यो देवताभ्यो हुत्वा कुम्भाय वैश्रवणाय ईशानाय तिस्र आहुतीर्यजेत । निर्वपणकालेऽप्यत्र पञ्चदश देवताः ॥

आ० । एता एव देवताः पुंसोऽतिदिश्यन्ते। अस्यामेव रात्र्यामन्यदा वा ।

चतस्रो ऽष्टौ वाविधवा शाकपिण्डीभि स्त्रियो[1] ऽन्नेन[2] च ब्राह्मणान्भोजयित्वा वीणागायिभि सह सगायेयुरपि वा चतुरो नर्तन कुर्यात्। क्रीड व शर्धो मारुत मनर्वाण रथेशुभ कण्वा अभिप्रगायतेति ॥ १ ॥

दे०। अविधवा जावद्भर्तृका । शाकमिश्रा पिण्ड्य शाकपिण्ड्य । चतस्रो ऽष्टाविति च प्रथमान्त स्त्रीपदसमानाधिकरण। चतस्रो ऽष्टो वेति यथासभव विकल्प । समसख्यानियमार्थमेतच्चतुष्ट्वाष्ट्वनियमार्थामिति केचित् । तेनाय समन्वय । अन्यूनाश्चतसृभ्या ऽविधवा स्त्रिय समसख्याषट्कवर्जा शाकपिण्डीभिरन्यैश्च यथासमृद्धिभिर्भोजनविशेषेब्राह्मणान्भोजयित्वा। वाण्या वाद्यमानया सह ये गायन्ति तच्छालास्त सह सभूता[4] मङ्गलाचार गायेयु । अपि वा चतुरो नर्तन कुयात् । चतुरो नतनप्रवीणो नर्तन कुर्यात् । यद्यसा[6] शालादिगुणयुक्तो भवेत् । विपर्ययेण तु न ताभि सह नतन कुयादित्यनेनाभिप्रायेणापिवाशब्द । अनुष्ठान न्वार्यवर्ते यादृग्दश्यते तथा क्रम । कन्याया मातृप्रभृतयो ऽष्टौ चतस्रो वा अविधवा यथाविभव भोजयित्वा ब्राह्मणाश्चाविधवाभि सह वाणागायिभिश्च गायन्ति नृत्यन्ति च सोत्साह । तदनुसारेणायमर्थ । चतस्रो वा स्त्रिय कर्मभूतब्राह्मणाश्च शाकपिण्डीभिरन्येन च भोजनप्रकारेण भोजयित्वा वीणागायिभि सहाविधवाभिश्च सगायेयु । क अथात् कन्या

1 Thus all the Mss of Text and Comm the original reading must have been (cp S ankh g hs I 11 5) सुरया 2 Thus Br and of the Mss of Devap la AT न्यन DC and Ad. Devap la seems to have read अन्येन see his Bha y 3 The verse though given sakalapathena is found in the Kathaka (XXI 13 54 14) 4 Thus D सभूता भूत्वा ACT 5 मङ्गलगान A 6 यो ऽसौ A 7 के ऽथा A and first hand of D

मात्रादय । अपि वेति समुच्चये सकलो ऽसा स्त्रागणश्चतुर सो साहा भू वा नतन कुयात् । काड व प्रगायत । अनेन गायतो ऽनुम त्रयते ॥

ब्र० । पूर्वेद्युरेव विवाहाह्न इदमपि कम । पतिवत्य [1] स्त्रियो[1] नृत्तगातकुशला शाकपिण्डाभि शकरामरिचघृतक्षौद्रमध्वा दिसा ितािभर्भोजयेत् । अ येनान्नेन च । ता अवि त्र वास्ते च विप्रा वाणागायिभि सह सगायेयुरपि वा तेषा मध्यादक एव चतुरो गातनृत्तज्ञ पुरुष कश्चिन्नतन कुयात् । काड व इति गायत ऋ विगनुम त्रयते म त्रलिङ्गात् ॥

आ० । अविधवा पतिव्रता पतिव त्य इत्यथ । अ येन चोन्नान्निना ब्राह्मणाश्चा यन च शाकपिण्डाभिर्भोजयि वा । अक्षाटतिललवणन्ध्यादिसस्कृता शाकपिण्ड्य । उभय समुच्चयाथश्चश द । वीणागायिभि सहता सगायेयु । वाणया सह ये गाय ति त वाणागायिन । अपि वा चतुरो नतन कुयात् । चतुरो नृत्तकुशल । तद्द्वय नृत्त चानुम त्रयत क्रीड व इ यनया । एतदा यभागा त कृ वा कुयात् ॥

अक्षतसक्तूनामग्नि पुष्टिपति प्रजापति च यजेत । अग्निना रयिमश्नवत्पोषमेव दिवे दिवे यशस वीर वत्तमम् ॥ प्रजापते न हि त्वदन्य इति च । २ ।

दे० । अक्षतानामनवहतानां यवाना सक्तुभिरग्नि पुष्टिपतिं यजेता ग्निना रयिमि येतया ऋचा । तथा प्रजापति प्रजापत इत्यान्मि त्रेण । एतावप्याज्यभागा त यागा ॥

---

1 Tl us th Pa s n ak Laho पतिमतानारी Bombay पतिव्रतास्त्रिया ⁰ Laho e समा यनान्न Thus Br and the Pa is an caka वायमुत्तम the Mss of Devap la but in the Mantrabh ya वीयवन्त वीरव त A वायव त TDC 4 Bı gives this verse sakalap thena 5 Thus A (without अन्य) DCT प्रजापतिमिति च the Parisian caka read as accepted into the text omitting however च

ब्र० । ततोऽक्षतसक्तुना पाणिनावदायाग्निना रयिं प्रजापते न ह्यातिः प्रधानद्वय । ऋतुतिथ्याद्याश्राविता त तुल्यम् ॥

आ० । हविषो[1] यत्र यत्र षष्ठा स्थालीपाकस्य जुहोत्याज्यस्य जुहोतीति तत्राप्राणिन षष्ठी पञ्चम्यर्थे वा द्वितायार्थे वा सम्बन्धमात्रविवक्षया वा । अत्र चकारभगवतो[2] नारायणस्येतिवत् । न माषाणामश्नीयादित्यादिवच्च ॥

सर्वत्रोद्वाहकर्मस्वनादिष्टदेवतेष्वग्निं पुष्टिपतिं प्रजापतिं च यजेत । ३ ॥ २२ ॥ (२ । १०)

द० । यत्र नाम्ना मन्त्रवर्णैर्वा देवतानिर्देश विवाहप्रकारेणोक्ते तत्राग्निं पुष्टिपतिं प्रजापतिं च यजेत । प्रकृतत्वादक्षतसक्तुभिराज्यभागान्ते भविष्यत्सु प्रास्थानिकादिष्वेतद्बोद्धव्यम्[3] ॥

आ० । प्राग्विवाहोऽथ होमान्ते उद्वाहा[4] । ते च सर्वे इत आरभ्यानादिष्टदेवता । यथा इद प्रास्थानिक विवाहो न च सहयक्षषु त्रिष्वनादिष्टदेवतष्वग्निं पुष्टिपतिं प्रजापतिं च यजेत । आज्येनेति केचित् । देवताग्रहणाद्द्रव्य परिसंचष्टे इति वदन्त । अन्यथा सर्वत्रोद्वाहकर्मस्वनादिष्टदेवतेष्वित्यवक्ष्यत्* । नव । एवमुच्यमान शाकपिण्डाभोजन गायन नर्तन सर्वमतिदिष्ट स्यात् । अतो याग सक्तुभिरेव ॥

अथ प्रास्थानिकम् । १ ।

द । प्रस्थाननिमित्त प्रास्थानिक कर्मान्तर वक्ष्यत इत्यर्थ । प्रस्थान च वरस्य श्वशुरगृहप्राप्तये विवाह कर्तुम् ॥

ब्र० । इद प्रास्थानिक कर्म वरस्य विवाहार्थ श्वशुरगृहागमनसमये कर्तव्यम् ॥

---

1 हविष्या the Ms 2 Corrupt ? M aning ? 3 ष्वव बोधव्य D ष्वेवद्बाधव्य T C ष्वेतद्धोतव्य A 4 Reading 5 रभ्यनादि the Ms 6 Are these words corrupt ? * and the S trakara would have omitted the words अग्निं यजेत 7 Thus of the Mss of Devap la D only TAC प्रस्था प्रा the Lahore Ms of Br and Ād as also two Tuebingen cakas

आ०। अथशब्द कन्योद्वाहव्यावृत्त्यर्थं। पुंस एव वेदमिति[1] भाव प्रस्थाननिमित्त कर्म प्रास्थानिकम्॥

तस्मिन्यथोक्तमुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा पश्चाद्भगिनी सिच गृह्णाति[2] शस्त्र गृहीत्वा। २।

दे०। तस्मिन्प्रास्थानिके कर्मणि। यथोक्तमुपसमाधायाग्ने पूर्वं कर्तव्य। उद्धतस्य[4] चावोक्षितस्य च परिसमूहनपर्युक्षण परिस्तरणपूर्वमाज्याहुतिपञ्चकेन सतनाहोमश्चैकादशभि सस्करणमुपसमाधानमुच्यते। तत्र जयप्रभृतिभिर्मन्त्रैर्होम कुर्यात्। जयाभिधानाभ्यातानहोम कुर्यात्। आकूत चाकूतिश्च बृहस्पतिपुरोहिता ऋताषाडित्यादिभिर्मन्त्रै जुहुयादित्यर्थ।एते हि मन्त्रास्त साध्या वा होमा जयाभ्यातानराष्ट्रभृदाज्यभागादिशब्दसाम्रतया प्रसिद्धा। आज्यभागान्ते चाग्निं पुष्टिपतिं प्रजापतिं च यजेत। सर्वत्रोद्वाहकर्मस्वनादिष्टदेवतेष्वित्यादिसूत्रवचनप्रामाण्यादिति केचित्। अन्ये त्वाहु। सूत्रकारप्रामाण्यादेव जयशब्दोऽत्राग्नि प्रजापतिदेवतयोर्होमयोर्हुतयो परिभाषतये। आज्यभागान्ते[6] चोपसमाधानमिति। कश्चित्त्वाह। विवाहकरणेऽन्तरान्तराचोदितत्वादाज्यभागान्तानि कर्माणि कृत्वा पुष्ट्यर्थमग्नये प्रजापतये चाज्ञतसक्तुभिर्होम कर्तव्य। सूत्रकारवचनसप्रत्ययार्थमिति। अन्यथा हि नाम्ना मन्त्रैर्वा सर्वत्र देवतावगमान्नानादिष्टदेवत[7] किंचिदुद्वाहकर्मसु कर्म विद्यत इति। सूत्रार्थसप्रत्ययाभाव स्यात्। एव जयहोमेषु कृतेष्वाज्यभागान्ते वरस्य पश्चात्स्थिता सता भगिनी मुख्योपचरिता वा यथासभव खड्गच्छुरिकादीनामन्यतम शस्त्रविशेष हस्ते गृहीत्वा तूष्णीं सिचमुपरि

1 Thus the Ms 2 गृह्णातीति D गृह्णामीति TAC and the Parisian rcaka 3 पूर्वक T 4 R. उद्धतस्य 4 See Appendix II 5 See XXII 3 6 न्त C 7 न्देवते TC

परिधानायस्य[1] वाससो भ्रातु सबन्धिनोऽञ्जल गृह्णाति।परि धानदशा हस्तेन स्पृशतीत्यथ । अञ्चलग्रहणमदृष्टसंस्काराय शस्त्रग्रहणमपि[3] । तथा च प्रायस्तदेव शस्त्रमुत्तरकालेऽपि रक्षार्थ शयनादिसन्निधौ निधायमानमार्यवर्ते लक्ष्यते[4] ॥

ब्र० । अत्राप्यक्षतसक्तव एव हवि । आज्यभागान्ते ब्रजतो महाराजस्य भगिना पश्चाद्धस्तान्तमादत्ते छुरिकादिक शस्त्रमादाय जन्यै सह पूषा मेति गृहान्निष्क्रम्य स्वसा सिचान्तहस्तेव सह जलसमीप गच्छति ॥

आ० । तस्मिन्प्रास्थानिके कर्मणि यथोक्तमुपसमाधाय । उद्धता वोक्षिते ऽग्निसादन परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्याज्यसस्कारान्त जयप्रभृतिभिर्मन्त्रेराज्यभागान्तर्हुत्वा । प्रभृतिशब्दो ऽवमग्राहक [7] । तेनाघाराद्यपि भवति । एव च जयप्रभृतिभिर्हुत्वेतिवचनमाज्यभागान्त तन्त्रमुपलक्षयति[9] । सर्वत्र प्रभृतिशब्दस्यावमग्राहकत्व सर्वतन्त्रेषु प्रसिद्ध । द्वादशरात्र प्रभृतानि सत्त्राणि युक्त्वा[10] एकादशरात्रादीनि विदधाति ।

एवमाज्यभागान्त हुत्वा पश्चाद्भगिना वरस्य सिच वस्त्रैक देश गृह्णाति । कथ । पूव शस्त्र शासनसमर्थ शरादि भगियेव ॥

पूषा मेति यान्ति यत्रोदकम् । ३ ।

1 परि om T 2 Thus D हण सहशासस्काराथ TC 3 च instead of अपि A 4 वलक्ष्यते TC 5 Thus also the Parisian reaka वरस्य a Tuebingen Ms 6 Differently the Lahore Ms of Br and a Tuebingen Ms (after आदत्ते) पूषा मेति छुरिकादिकमादाय वरो जन्यसहित स्वस्रा गृहीतासिचान्त एवोदकान्त व्रजेत् 7 Instead of ऽव the Ms has a blank of one akṣara 8. Had then the text of Ād an हुति after प्रभृतिभि ? 9 यन्ति the Ms 10 सन्त्राणी the Ms

दे० । पूषा मा प्रपथे पात्वित्यादिना मन्त्रेणोदकसमुखा व्रजन्तीत्यर्थ ॥

ब्र० । [1]

आ० । पूषा मेति गच्छन्ति जन्या वरश्च ॥

शं नो देवीरित्युपस्पृश्य प्राची दिगिति यान्ति यथादिशम् । ४ ॥ २३ ॥ (२।११)

दे० । उदकान्त प्राप्योदकोपस्पर्शन शिरसि प्रक्षेपमाचमन कृत्वा । प्राची दिगग्निर्देवतेत्यादिना मन्त्रेण यथादिश या दिग्येषा गन्तव्या तदभिध्यायिना मन्त्रेण यथालिङ्गमभिध्याय[2] वर प्रभृतयो गच्छन्ति । अत्र विवाहस्य कारयिता यो गुरु स एव पिता वा वरस्य मन्त्रपाठे कर्ता ॥

ब्र० । तत्र शं नो देवीरित्युपस्पृश्य प्राची दिगग्निर्देवतेति यान्ति यथादिशं । उन्कान्ता कल्याणं वदन्ता स्वसा प्रत्येति । ततो होमकर्ताग्निं पुष्टिपतिं प्रजापतिं च सक्तुभिरिष्ट्वा अतुतिथ्यान्ति संस्थापयेत् ॥

आ० । भगिनी यत्र स्थाने उदकं तत्र शं नो देवीरित्यप स्पृष्ट्वा हस्ताधसकमात्र प्राची दिगिति यान्ति गच्छन्ति यथादिशं दिगुपलक्षणेन मन्त्रेणेत्यर्थ । ततो ऽक्षतसक्तूनामग्निं पुष्टिपतिं प्रजापतिं च यजेत । ततस्तन्त्रसमाप्ति ॥

षडर्घ्यार्हा भवन्त्याचार्य ऋत्विग्राजा विवाह्य प्रिय स्नातक इति । १ ।

दे० । विवाह्या पूर्वमेव पाद्यार्घ्यमधुपर्कैर्विवाह्य श्वशुरेण पूजनाय तुल्य च पूजाविधान षण्णामपीति षण्णामुद्देश । अर्घ्यं पूजामर्हन्तीत्यर्घ्यार्हा षड् भवन्ति । आचार्य उपनेताध्यापयिता शिष्यस्य । ऋत्विग्याज्यस्य । तस्यापि प्राक् कर्मण

1 See under Sūtra 3 2. ध्याय the Mss 3 Conjectural reading हस्ताधमकपात्र the Ms

समननात् । राजा क्षत्रिय । स ऽभिषकभावेन सदा जनपदस्य पूज्य । विवाहनमहतीति विवाह्य । अर्हे कृत्य तृचश्चेति[2] कृ ये एय प्र यय । स क याया पितुरर्घ्याह । तथा यो यस्य प्रियो गुणो कषण स तस्य दानाद्यवसरेष्व घ्याह । स्नातकस्तु सद्य स्नातक आचार्यस्य ॥

ब्र । विवाह्यस्य श्वशुरगृहागतस्यार्घ्यदानप्रसङ्गेणा येषामपि वि रिसामा यान्घ्याहाणामिह पञ्चाना ग्रहणम् ॥

आ० । अन तर श्वशुरगृहप्राप्तस्य मधुपर्केणापण पूव क्रियते । ब्रह्मदेयाविधानस्य सवा ऽयमितिकत यताकलाप । प्रस्थानात [3] तेन शङ्का न कत या । कन्याप्रदानादन तर मधुपर्क इति । मधुपकान्न तर ब्रह्मदेयावि ग्रानस्योपपन्न वा पूजापूव क वाच्च दानस्य । केचिद्विवाहस्योपरिष्ा मधुपकविधि पठ्यत इति तत्रव मधुपक ददाति तदव क यादाने निवृत्ते ऽसा विवाह्य इति वद त । सवदेशसमाचारस्तु विवाहा पूव मधुपकदान । अतस्तन्व साधाय । अतो ऽत्रव यारयास्याम । आन्ना ताव मधुपकाणा विधिरुच्यते । षडघ्याहा भव ति । अघ्य पूजामहय ति ये ते ऽघ्याहा । षडिति नियम ॥

अथैनमर्हयन्ति । २ ।

देव० । अथश दो वन्यमाणप्रकारस्वाकाराथा निपातानामनकाथ त्वात् । एनमाचायादानाम यतम वक्ष्यमाणप्रकारेणाहय न्ति पूजय ति समानय ति ॥

आ० । अथतेषाम यतममहय न्ति यन्ना तन्नानयेतिकन यतया ॥

आदौ च कर्मण । ३ ।

दे० । विवाहोत्तरकालमर्हण विहितमिति यथाचादितमानुपूर्यमि ति नयेन विवाहान्पूर्ध्वमेव मधुपकान्दिानमिति केचिदाह ।

1 Thus D समानाना TAC 2 See P ini III 3 169 3 Sic Ms 4 निवृत्तसा the Ms 5 R वन्न्ति ? 6 Of the M s of Deva only A g ves च CTD omit the word 7 केचिन्न्आ न्ता TAC

अत एव च विवाहोत्तरकाल एवेदमपकृष्य याचक्षते ।
तन्निरासायेद कर्मण आदावेव पूजन कर्तव्यम् ॥

आ० । चशब्दात्प्रतिसंवत्सरं च तदुक्त विवाहयज्ञयोरर्वाक् कर्मण तथा यज्ञ प्रत्यृत्विजं पुनरिति[1] ॥

अर्घ्यमुदकं[2] सौषधं दर्भा इति । ४ ।

दे० । अर्घ्यलक्षणमाह । अर्घ्यं० इति । उदक व्रीहियवयोश्चान्यतर [3] । दर्भा । एतत्त्रयमर्घ्यम् ॥

आ० । अर्घ्यं तावदुच्यते । उदकं सौषधं । सतण्डुलाक्षतबदर्यादि । दर्भाश्च । एतद्द्रव्यत्रितयमर्घ्यशब्देनोच्यते ॥

कंसे चमसे वा दध्यासिच्य मधु च वर्षीयसापिधाय विष्टराभ्यां परिगृह्य पाद्यप्रथमैं प्रतिपद्यन्ते । ५ ।

दे० । मधुपर्कलक्षणपूर्विकां पूजयितुरनुपदेशां पूजाप्रतिपत्तिमाह । कंसे चमसे वा प्रतिपद्यन्ते । अत्र पूजयितार इत्यथाल्लभ्यते । कंसपात्रे चमसे वा दारुपात्रविशेषे दध्यासिच्यते । मधु च मधुपर्क उच्यते । तच्च मधुपर्कपात्रं बृहता पात्रेण पिधाय स्थगयित्वा विष्टराभ्यां गृहीत्वा वा । पाद्य प्रथमं येषां पाद्यार्घ्यमधुपर्काणां तैर्यथायोग्यमूर्ध्वमधो मध्ये च पूजां स्वयमेव प्रतिपद्यन्ते पूजयितारः । न तु तत्राप्युपदेशमपेक्षन्ते ॥

ब्र० । अर्घ्यार्थमागतं बुद्ध्वा प्रत्युत्थाय स्वागतमित्युक्त्वा स्वयमेव तस्य पादप्रक्षालनं विधाय तं हर्षयन्गृहं प्रवेशयेत् ॥

आ० । विष्टराभ्यां दर्भसटाभ्यां परिगृह्याधस्तादुपरिष्टाच्च पाद्यप्रथमैर्द्रव्यैरुपक्रमन्त ॥

मयि दोहो ऽसि विराजो दोहं पाद्यायै विराजो दोहमशीयेत्याह्रियमाणमनुमन्त्रयते । ६ ।

दे० । कन्यायाः दातरि विवाह्यस्य निकटीभूते सति ऋत्विक् पाद्यादिकं कन्यादातृसमीपमानाययति । तदानीयमानमनेन

---

1 See Yajn I 110 2 अर्घ्य वादक the Mss of Devapala 3 Thus D तरदर्भा A तरदरभा C T

मन्त्रेण विवाह्यो ऽनुमन्त्रयते । अमन्त्रज्ञश्चेद्विवाह्यस्तदा अविगेवैन पाठयति । एव सर्वैश्चैयम् ॥

ब्र० । ततो विष्टरादिपञ्चन्तमर्घोपाकरणमुपहरेत् । मयि दोह इति पाद्यादिक सर्वं तदाह्रियमाणमर्घ्यार्हो ऽनुमन्त्रयते ॥

विष्टरो ऽसि मातरि सीदेति विष्टरमास्तीर्य तस्मिन्नुप विशति । ७ ।

दे० । अनेनासनान्तरस्योपरि दर्भविष्टरमास्तीर्य विवाह्य उपविशति तूष्णीम् ॥

ब्र । भगवन्निदमास्यतामित्युक्तवार्हयित्रा विष्टरे प्रत्ते विष्टरो ऽसि मातरि सीदेति विष्टरमास्तीर्य तस्मिन्नुपविशति ॥

आ० । अनन्तर विष्टरा सादेति विष्टर न्त्त स्वय वा गृहीत्वा आसनपाठादावास्तार्य तस्मिन्नुपविशति ।

विष्टर आसीनायैकैक त्रि प्राह । ८ ।

द० । विष्टरे न्र्भाच्छान्तिासनविशेष आसानायोपविष्टाय विवाह्याय पाद्यान्नामेकक त्रि प्राह कन्याया दाता । पाद्य पाद्य पाद्य । अर्घ्यमर्घ्यमर्घ्य । मधुपर्को मधुपर्को मधुपर्क । आचमनायमाचमनायमाचमनायमिति । आसानायेति सप्तम्यर्थे चतुर्थी । विष्टर आसान विवाह्य इत्यर्थ ॥

आ० । पाद्याद्येकक द्रव्य त्रीन्वारान्प्राह ॥

नैव भो इत्याह न मार्षेति । ९ ।

दे० । अभ्यर्हणायाभिमख्यापादनाय यद्भो इति पूजासबोधन प्राप्त नामसबोधन च माष यक्षन्त्त इत्यादि तन्निषेधयति ॥

ब्र० । भगवन्निति पून्यसम्मान वा वचनमत्र अयान्नव भो इति न मार्षेति ॥

---

1 Thus the Lahore Ms the Bombay M यित्वा 2 प्रत्ये the Bombay प्रत्त the Lahore Ms पत्त the Parisian o ka 3 आसीन the Ms 4 भोरित्याह the Mss of Devapala but cp the Bh ya 5 Thus TD णीयस्य मुख्या AC 6 Utterly corrupt the Lah Ms has पूजमस्माननवचन मन्त्रमत्र

आ० । अत्र प्राप्ताना पूजावचनानामभिमुखीकरणाय प्रतिषेध ॥

श नो देवीरित्यपो ऽभिमन्त्र्य पाद्याभि प्रक्षालयते[1] दक्षिण पादमवनेनिज इदमहमास्मि कुले ब्रह्मवर्चस दधाम्युत्तर पादमवनेनिज इदमह मयि तेजो वीर्यमन्नाद्य प्रजा पशून्ब्रह्मवर्चस दधामीति[2] । १० ।

दे० । श नो देवीरभिष्ट्य इ यादिम त्रेरपो ऽभिम य विशेषेण पाद्याभि पा यो शोधनसपादनसमर्थाभि पा प्रक्षालयते । ऽभ्यर्हणीयस्य कन्याया दाता । पादयो प्रक्षालने यथालिङ्ग म त्रा

ब्र० । भगव पाद्य पाद्य पाद्यमिति पाद्ये निवेदिते पाद्यपात्र दक्षिणेन पाणिनादाय त स ये पाणौ निधाय श नो देवीरि यपो ऽभि म य । ताभियथालिङ्ग वर एव स्वय पादाववनेनिज्यात्॥

आ० । ताभि पादौ प्रक्षालयते स्वयमेव । दक्षिण पादमिति दक्षिणमुत्तर पादमित्युत्तरम् ॥

आपोहिष्ठीयाभिरर्घ्यं परिगृह्य सावित्रेण मधुपर्कं विष्टरो ऽस्यन्तरिक्षमधिविश्रयस्वेति विष्टरमवकृष्योरु त्वेत्यवसार्य तच्चक्षुरित्यवेक्ष्य[6] पृथिव्यास्त्वेति विष्टरे[7] निधाय मधु वाता ऋतायत इति तिसृभि प्रदेशिन्या

1 लयति B a l tl Pa k) Of ll tl M o ly tl L l o e opy of B g इति 3 Th i B \ l the B l i l a l of tl e M t Deva l la TD (o d ha l) a l C th t ha l tl tl M आपो हि ष्ठयाभि 4 पर्को tl M t D ap l Tl M ot D a l a l tl I i k t l e उरु त्वा वाताय (इति वाक्ष्य DTC i d tl e St ical . The M s of D ep la n ert l re भूमौ विष्टर भूमौ निधाय tl e P r an reaka 8 Although all the M rea l वात (l th is al o l a t tl e Chambers M of tl K thi iot वाता D apāla start h s Mantra Bhaṣya from tl e plural Cp XXXIV 5

प्रदक्षिणमालोडयति[1] ॥ ११ ॥

दे० । आपो हि ष्ठेत्यादिभिरर्घ्यं प्रतिगृह्णाति । देवस्य त्वेत्यादिना मधुपर्कं प्रतिगृह्णातीत्यध्याहारपूरितेन सवितृदेवताकेन मन्त्रेण मधुपर्कं प्रतिगृह्णाति । विष्टरो ऽसीतिमन्त्रेणोपरितनं विष्टरमवकर्षति[2] । अवकृष्य चाक्षिप्य उरु वेति मन्त्रेण पसारयति । तच्चक्षुरित्यादिना मधुपर्कं वीक्ष्य । पृथिव्यास्त्वेत्यादिमन्त्रेणाधस्तने विष्टरे मधुपर्कं निदधाति । मधु वात ऋतायत इति तिसृभिरङ्गुष्ठसमापवर्तिन्या प्रदेशिनाति सञ्ज्ञयाङ्गुल्या प्रदक्षिणं कृत्वा दधिमधुना मिश्रयति ॥

ब्र० । भगवन्नर्घ्यमर्घ्यमिति त्रिरुक्त पाद्यपात्रवदर्घ्यपात्रमादायापो हि ष्ठेति तिसृभिः शिरसि कुशपवित्रेणापः क्षिपेत् । भगवन्मधुपर्को मधुपर्को मधुपर्क इति त्रिराह दाता । देवस्य त्वेति मन्त्रेण मधुपर्कं प्रतिगृह्णामीत्यञ्जलिना प्रतिगृह्य सव्ये पाणौ निदधाति । विष्टरो ऽसीति वर्षिष्ठपात्रस्योपरिस्थितं विष्टरमुत्क्षिपति विष्टरमवकृष्य उरु त्वेत्यवसार्य । अपिधानं निवार्य । तच्चक्षुरित्यभ्यवेक्षते । पृथिव्यास्त्वेति मधुपर्कं विष्टरे ऽत्र स्थितं भूमौ निधाय । मधु वात ऋतायत इति तिसृभिः प्रत्यृचं प्रदेशिन्याङ्गुल्या प्रदक्षिणं सयाति ॥

आ० । ततो ऽर्घ्ये निवेदिते आपोहिष्ठायाभिरर्घ्यपात्रं गृह्णाति । सावित्रेण च मधुपर्कं गृह्णातीति वाक्यशेषः । विष्टरो ऽसीत्युपरितनं विष्टरमाकृष्यापास्य । उरु त्वेत्युद्धाम्य तच्चक्षुरित्यनयानुष्टुभावद्यावलोक्य पृथिव्यास्त्वा नाभौ सादयामीत्यधस्तने विष्टरे स्थापयित्वा । दधिमधुनी प्रदक्षिणं वृत्त मिश्रयति ॥

वसवस्त्वाग्निराजानो भक्षयन्तु पितरस्त्वा यमराजानो भक्षयन्तु रुद्रास्त्वा सोमराजानो भक्षयन्त्वादित्यास्त्वा वरुणराजानो भक्षयन्तु विश्वे त्वा देवा बृहस्पतिरा

1 इयते Br (Bodl M) ? अप t l of अव DCT

जानो भक्षयन्त्विति प्रदक्षिणं प्रतिदिशं प्रतिमन्त्रं पात्रस्यान्तेषु लेपान्निमार्ष्टि[1] ॥ १२ ॥

दे० । प्राच्या आरभ्य प्रदक्षिणं कृत्वा भक्षयन्त्वन्तैर्मन्त्रैर्मधुपर्कपात्रप्रान्तेष्वङ्गुलिलेपान्निमार्ष्टि । प्रतिदिशं प्रतिमन्त्रमिति वचनात्पश्चिमेन मन्त्रेणार्थात्पूर्वोक्तादिक्कोणे निमार्जनमापततीति ॥

आ० । लेपान्निमार्ष्टि । विश्वे त्वा देवा इत्युत्तरार्ध एव ॥

आ० । वसवस्त्वेति पात्रान्त प्राच्या आरभ्य दक्षिणाङ्गुलेर्लेपान्निमार्ष्टि शोधयति । पश्चिमनोत्तरत एवान्तरतो ऽवरेकात् ॥

यन्मधुनो मधव्यस्य परमस्यान्नाद्यस्य परममन्नाद्यं रूपं तेनाहं मधुनो मधव्यस्य परमस्यान्नाद्यस्य परमोऽन्नादो मधव्यो भूयासं । त्रय्यै विद्यायै यशो ऽसि श्रियै यशो ऽसि यशसे[3] ब्रह्मणो दीप्तिरसि सत्यश्रीर्यशः श्रीर्मयि श्रीः श्रीः[4] श्रयतामिति मधुपर्कस्य चतुष्प्राश्नात्यङ्गुष्ठद्वितीयाभिः कनिष्ठया प्रथममेवमनुपूर्वं सर्वाभिस्तदवशिष्टं सुहृदे प्रयच्छति ॥ १३ ॥

दे० । यन्मधुन इति मन्त्रेण मधुपर्कस्य संबन्धिनो भागानङ्गुष्ठसहितया एकैकयाङ्गुल्या गृहीत्वा चतुरो वारानश्नाति । अङ्गुष्ठसहितया वा कनिष्ठया प्रथमं ततो ऽनामिकया मध्य

1 निर्मार्ष्टि A ⁾ The Pa a l a Bo l av r cak fi t यन्मधुन/ मधव्यस्यति च an l tl e f llow tl t xt a g v al o 3 यशसासि C a l fi t h l f D p obably the orig al ea l o यशसो यशो ऽास p M nt ap tl a II 10 1 l ut Devap la l a a l यशस the Bha va run ng अतो यशस स्वामभामि 4 श्री g ven tw ce by all the Ms of Devap la by tl e Bombay M of B the Berl n the Tueb ngen the Bombay a d the Par s a aka o e by tl e Lahore M of Br and the Ste caka 5 Tl e M s of Devapāla he e n t च (वा mu t be cancelled

मया प्रदेशिन्या प्रत्येक। यच्छिष्यते तत्सुहृदे कनीयसे भ्रातृप्रभृतये प्रयच्छति॥

ब्र०। य मधुन इति कनिष्ठादिभिश्चतसृभिरङ्गुलाभिरङ्गुष्ठद्वितीयाभि क्रमेण चतुष्प्राश्यावशिष्ट सवर्णाय मित्राय ददाति॥

आ०। य मधुन इति चतुर्वारा प्राश्नाति। कथ। अङ्गुष्ठद्वितीया भिरङ्गुलिभि। अङ्गुष्ठो द्वितायो यासा ता अङ्गुष्ठद्वितीया। एवमानुपूर्व्येण सर्वाभिरित्यस्यातिरिच्यमानत्वा पञ्चम प्राशनमिच्छन्ति[1]। तच्चशब्दे विना न लभ्यते। अतोऽनुपपन्न। तदवशिष्ट सुहृदे प्रयच्छति। शिष्टमिति वक्तव्ये तदवशिष्ट ग्रहण स्वय वा प्राश्नायादित्यवमर्थम्। गृह्यान्तरेषु च दृश्यत एव प्राशनम्॥

आचामत्यमृतोपस्तरणमसीति ॥ १४ ॥

दे०। अनेन मन्त्रेणाचामति॥

ब्र०। भगवन्नाचमनायमाचमनायमाचमनायमित्येव त्रिरुक्तेऽमृतोपस्तरणमसात्यप आचामति॥

तस्मा असिपाणिर्गा प्राह ॥ १५ ॥

दे०। अ यिता दत्तमधुपक सन् खड्गपाणिर्भू वा तस्मा अर्हणा याय भक्षितमधुपर्काय गामाह। गा प्रकरिष्य इत्यनुज्ञा प्रार्थयते। अर्थार्थेनेत्यथ गोश्च करण निपातनम्॥

ब्र०। तत आचान्तायाहयिता खड्गपाणिर्भगवन् गा प्रकरिष्ये गा प्रकरिष्ये गा प्रकरिष्ये इत्येव गा सनिहिता कृत्वाह॥

आ०। गा प्राह। गा प्रकरिष्य इति निवेदयतात्यर्थ॥

ता शास्ति मम चामुष्य च पाप्मान जहि हतो मे पाप्मा पाप्मान मे हतो कुरुतेति॥ १६ ॥

दे०। ता गा शास्ति। ओं कुरुध्वेत्यनुज्ञामर्हणीयो ददाती यर्थ। मम च म हत। अर्हयितामु मन्त्रमाह। ओं कुरुत। हे विशसितार गौ क्रियतामित्यनुजानातीत्यर्थ॥

1 Somewhere कचित् seem to ha e fall n out

ब्र०। मम चामुष्य चेत्यादिनों कुरुतेत्यन्तेन मन्त्रेण वरानुज्ञातस्ता मसिना शास्ति। अमुष्येति षष्ठ्यन्तं दातुर्नामोदाहरणम्॥

आ०। तां गामनुशास्ति अर्हो ऽनुमन्यते चेत्। अनुशासनं प्रेषणं क्रियायोगं। अमुष्येत्यत्राहयितुं षष्ठ्यन्तं नाम। यथा। मम देवदत्तस्य च पाप्मानं जहाति॥

चतुरो नानागोत्रान्ब्राह्मणान्भोजयेत्॥ १७॥

दे०। नानागोत्रान्नानाप्रवरांश्चादौ चतुरो ब्राह्मणान् भोजयेत्। पश्चात् सबान्धवमर्हणीयम्॥

ब्र०। तया चतुरः पृथग्गोत्रान्विप्रानाशयेत्॥

आ०। तया गवा प्रकृतया पूर्वं चतुरो नानागोत्रान् ब्राह्मणान् भोजयेत्॥

एष आद्य उपायः॥ १८॥

दे०। ब्राह्मणाय उपायो गोकरणादिक उपदिष्टः। तेन नात्र विचिकित्सा कर्तव्येत्यर्थः॥

ब्र०। एष प्रथमः कल्पः कला तु निषिद्धः॥

आ०। प्रथमः कल्प इत्यर्थः॥

यद्युत्सृजेन्माता रुद्राणामिति जपेत्। माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः। प्र णु वोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट। सूयवसाद्भगवती हि भूया अथो वयं भगवन्तः स्याम। अद्धि तृणमघ्न्ये विश्वदानीं पिब शुद्धमुदकमाचरन्ती।

---

1 So tl Al t l अनुशास्ति 2 च ppl l lv 3 Tl Ialo M f Al l tl B l P a l Teb o la e l एष आद्योपाय 5 Tl t o e e a tel e of tl Teb ge M 4 तेनात्र ACT (tl e b tt l o) (Tl (Rg l) B tl Be l n r ka an l of tl M ot D ap la TC विश्वधानी the Par s an विश्वधानीं tl e Ste & Bomb y reaka विश्वग्नानी AD a d th s al g pe ppo l by Dev p l Bh a यतस्त्व विश्वदानी सर्वस्य धात्री पयोद्वारेण

ओ३मुत्सृजत[1] । तृणान्यत्त्वित्युक्त्वा तामुत्सृष्टा पशु मङ्ग वा[2] ॥ १६ ॥

दे० । अहयिताह ओमित्यविचारितासिद्ध कृत्वा । इत्युक्त्वा तामुत्सृष्टा दृष्ट्वा पशु छाग पश्वङ्ग वा मासखण्ड प्रति निदधीत ॥

ब्र० । यद्युत्सृजेद्भगवन् गा प्रकरिष्य इति यथोक्तमुक्ते ऽध्यार्हो मा प्रकार्षीरित्युक्त्वा माता रुद्राणामित्यृग्द्वय जप्त्वोमुत्सृजत तृणान्यत्त्वित्याह । तस्यामुत्सृष्टाया महाज तदङ्ग वा क्रीत्वा यथाविभव प्रतिनिदध्यात् ॥

आ० । तत्र यद्युत्सृजेदहा गामेव प्रयोग ॥

नामासो मधुपर्क स्यादिति ह विज्ञायते ॥ २० ॥

दे० । नामासो मासविहानो मधुपर्क स्यादिति ह श्रुतितो विज्ञायत । हशब्द इतिहासे ॥

आ० । हशब्द आगमसूचनार्थ । स चायमागम श्रोत्रियायागताय महोक्ष वा महाज वा पचेदिति ॥

अपि वा घृतौदन एव स्यात् ॥ २१ ॥ २४ ॥ (२ । १२)

दे० । अपि वा घृतमिश्रितादन एव कर्तव्यो मासछेषेण तादृशा वा

ब्र० । अपि वा सर्पिष्मदन्न स्यात् ॥

आ० । गोसनिकृष्ट हि घृतम् ॥

इति लौगाक्षिसूत्रे गृह्यपञ्चिकाया द्वितीयो ऽध्याय ॥

1 आम् m ng TC a 1 11 1 D o the marge A उत्सजतोमिति तृणा० 2 Thu ll th Ms the verb (प्रतिनिदधाति) seems to have fallen out 3 SatapathaBrāh III 4 1 2 4 Thus ACT द्राषिण D 5 तादृशा CT 6 घृष्ट the Ms 7 The olophon run in Br here इति श्रीमद्यजुषि काठके लौगाक्षिसूत्रे गृह्य

अनृक्षरा ऋजव सन्तु पन्था येभि सखायो यन्ति नो वरेयम् । समर्यमा स भगो नो निनीयात्स जास्पत्य सुयममस्तु देवा इत्युदाहार प्रहिणोति ॥ १ ॥

दे० । अनृक्षरा इत्यादिमन्त्रेण गृहीतजलभाण्डमुदकस्याहर्तार प्रेषयति । कन्यास्नानाद्युपयोगिजलमानेतु पुरुष प्रहिणोतीत्यर्थ ।

ब्र० । मधुपर्कप्रदानादनन्तर सुमुहूर्ते पाणिग्रहणसस्कार । तत्र ऋग्विगनृक्षरा ऋजव इति कञ्चिन्मङ्गल्योदकानयनाय प्रेषयति । कश्मीरेषु श्वश्रूरविधवा चेदन्या वाप्यविधवैव तदाहरति ॥

आ० । अनृक्षरा इत्यनया त्रिष्टुभा उदाहारमुदकाहरणार्थ सकुम्भ पुरुष प्रेषयति ॥

शमीशाखया सपलाशयापिधायाहरेत् ॥ २ ॥

दे० । स प्रहित उदाहार उदकुम्भ शमीशाखया सपत्रयापिधाय स्थगयित्वा उदकमानयेत् ॥

---

1 Th B l ftl M of D la TC d fi t l lct D A वरीय D c o l l a l वरण्य a l th tl l o co ie t l p tl M t bl a वरण्य वरणाय गङ्गादिक जलाहरणस्थानम् । It l ff lt t t t tl e ta t tl o l l o of tl tra Tl l o tl t B B t tl tl M of D p la D(T l l t tl wo l अनृक्षरा t अनृक्षरा इत्युदकलशमानीय l l t tl B l St Bo l l P k hav m la l अनृक्षरा इयुन्कमानीय P l ap l t a e of lo l le l t o p t t t o d ffe t tra text 1 अनृक्षरा इत्युदकमानीय o bo To me t p obabl tl t ng ll tle Sutra t t l a l o ly the pratika of tl vers l el fo d w tl acc nts one of the Tieb ge M 3 Thu D ll tl otle M सपलाशया वापिधाया 4 Thu D सपलाशया वा A सपर्णया वा TC

अ० । मङ्गल्यतर्वश्वत्थादिशाखया सपर्णया कुसुममालया शमीशाखया सकिसलया वा सुवर्ण वा ताम्रभृङ्गारमया पूर्ण स्थगयित्वा हरत् ॥

आ० । स च पुरुष शमाशाखया सपर्णया कुम्भमपिधायाद्भि पूरयित्वा आनयेत् ॥

एतासामेवापामुदकार्थान्कुर्वीत ॥ ३ ॥

दे० । एतासामवाहारितानामपा सबन्धिनो भागानवदायावदायोदकसपाद्यानथान् क याम्नानसुवर्णक्षारणाग्निपर्युक्षणादान् कुर्यात् नान्येन जलेन ॥

आ । एतासामेवापामाहृताना वक्ष्यमाणानुदकार्थान् कुर्वीत कन्यास्नापनादान् ॥

श[1] न आपो धन्वन्या श न सन्त्वनूप्या । श न समुद्रिया आप शमु न सन्तु या इमा इत्यकेवलाभिरद्भि स्नाता या अकृन्तन्या अवयन्या अतन्वत याश्च देवीरन्तॉ[3] अभितो ऽदद न्त[4] । तास्त्वा देवीर्जरसा सव्ययन्त्वायुष्मतीद परिधत्स्व वास इत्यहत वास परिधाप्याशासानेत्यन्तरतो मौञ्जेन दार्भेण योक्त्रेण

1 Th S t p l d by B (n l th P an ka) by th wo l श न इति स्नात्वा But Br n t im x s thi cl pt w tl va s d gr ons and comm nts ? Tl i tl o d ng of tl Ma t a a d g to CD and tl e l r k ll tl e otl r Ms शमु न स्न्तु कूप्या । या इमा इत्य A tl lo ng w th कूप्या oc tl K haka (II 1 88 9) t i p ob ble that not thi ve wa ntend d l t the abov g v n n tl a v ou l g t tl e clo e Otherw e w voul l expe t the prat ka 3 W th tl e anun s k the Lahore Ms of Br and the Bombay Stein Be l n and Tueb ng n r ak 4 Devap la n his Mantra-bh ya p esi ppose अततन्त 5 Thu th Berlin Stein Parisian and Tuebingen Icakas दर्भेण the other Mss We exp t मौञ्जेन दार्भेण वा योक्त्रेण

वा सनह्यति[1] । आशासाना सौमनस प्रजा सौभाग्य रयिम् । अग्नेरनुव्रता भूत्वा सनह्ये सुकृताय कम् ॥४॥

दे० । अकेवलाभि सर्वौषध्यादिगन्धद्रव्ययुक्ताभि फलविशेष सहिताभिश्चाद्भि कन्या स्नापयेत् । अहतमपूर्वपरिहित मत्यन्ताभिनव वस्त्र परिधापयेत् ततश्चाशासानेत्यादिना मन्त्रेणान्तरे मध्ये गुप्त कृत्वा यथा न दृश्यते तथा वा सनहन कन्याया कुर्यात् । मौञ्जेन दर्भनिर्मितेन वा योक्त्रेण ॥

ब्र० । तत स्नानमण्डप चतुष्पादे भद्रपाठे कन्या नीत्वा श न आपो या इमा[3] इति सर्वौषध्यामलकयुक्ताभिरद्भि स्नापयति । स्नाता या अकृन्तन्निति वसनहस्त परिधानार्थं प्रचोदयति । मन्त्रमूर्विगेवाह न कन्या परिहिता । आशासानेति कामि त्यन्तेन स्वयमेव कन्या मुञ्जमयेन दभमयेन वा दाम्ना वासो ऽन्तरता बध्नाति ॥

आ० । स्नाता स्वयमेवाभिषिक्त[4] । आशासानेत्यनयानुष्टुभा योक्त्रेण तद्वास सनह्यति स्वयमव कन्या । अन्तरत प्रच्छन्नेन । योक्त्र त्रिगुण दाम । तच्च मौञ्ज दर्भमय वा ॥

प्रेतो मुञ्चामि नामुत सुबद्धाममुतस्करम् । यथेयमिन्द्र

---

1 सनह्यते the Lahore Ms of Bı and th Parısıan rcaka 2 The Mantra ın sakalap tha not gıvei bı Devap la ımmedıately after the S tra but later ın the Mantrabhāṣya The Maı tras are gıven wıth accents ın the Tuebıngen rcaka except the one beg nnıng या अकृन्तन् 3 So then Br accepts (cp note o on thıs S tra) two d fferent mantras (?) 4 स्वमेवाभि the Ms 5 Thus runs the Mantra accordıng to Br (and as to the first words accordıng to Ad) Devap la reads ın hıs text प्रेतो मुञ्चातु मामुत सुबद्धाममुतस्करत् । (Thus D करम् ACT) In the Mantrabhaṣya the Mss have dıfferent readıngs हे कन्ये इत स्थानात्प्रमुञ्चातु (AD ञ्चातु) प्रमुञ्चामि त्वां नयामि भवतीं । मुञ्चतु (Thus D मुञ्चन्तु ATC) इति तिङ् व्यत्यय पुरुषव्यत्ययश्च । तथा च शाखान्तरे प्रेतो मुञ्चामीति मन्त्र पठ्यते । A for मा करत् th Bh ṣya g v कश्चिन्मा कार्षीत्

मीढ्व सुपुत्रा सुभगासति। पूषा त्वेता नयतु हस्त गृह्याश्विनौ[1] त्वा प्रवहता रथेन। गृहान्गच्छ गृहपत्नी यथासो वशिनी त्व विदथमावदासि[2]। मा विदन्परि पन्थिनो य आसीदन्ति दम्पती। सुगेभिर्दुर्गमतीताम पद्रान्त्वरातय इत्युदानीय[3] ॥ ५ ॥

दे०। प्रता मुञ्चा[4]वित्यादिभिस्तिसृभिरुदानीय स्नानस्थानादुत्क्षिप्योत्सङ्गे कृत्वा स्थानान्तरे पिता ज्येष्ठो भ्राता वा ॥

ब्र। एवमधोवस्त्रपरिहिता सनद्धा च प्रतो मुञ्चामाति तिसृभि स्नानदशादुदानाय ॥

आ०। एव स्नाता परिहितवासस तस्मात्स्थानादुदानयति। उत्क्षिप्यानयत्यृत्विक्। प्रतो मुञ्चामाति तिसृभिस्त्रिष्टुम्मध्यमाभ्यामनुष्टुब्भ्याम्॥

उक्त वासस कर्म ॥ ६ ॥

द०। (पिता ज्येष्ठो भ्राता वा) यथोक्त वासस उपरिभागाछादनस्याप्यधस्तनाछादनमवकृन्तन्नित्यादिना[5] मन्त्रेण कर्म कुर्यादित्यथ ॥

ब्र०। या अकृन्तन्नि येतयवोत्तराय च वास परिधापयति ॥

आ०। उक्त च वास कर्मोत्तरायस्य या अकृन्तन्निति ॥

1 Thus (हस्तगृ) Br and n the Mantrabha ya ΓC a l o th Ste n and Tu b nge ı ᴦcakas हस्तगृ DTC ın th t xt and D n the Bh ya हस्तौगृ A 2 Thus Br four cakas and TAC D and the Lahore Ms of Br the Parıs an ᴦcaka विन्थे मा वन्गासि nd thu p esupposed by the Mant abha ya विन्थे च यज्ञे मा वन्गासि यज्ञे प्रतिकूल भर्तुर्मा वादी 3 Pe haps the orıg nal S tıa was much shorter प्रतो मुञ्चामीति तिसभिरुन्नानीय th e e a e accent l n T[1] 4 मुञ्चत्वि D मुन्चन्त्वि C 5 Th l o t th p t k या अकृन्तन्

आचारिकाणि ॥ ७ ॥

दे० । अस्मिन्नवसरे आचारिकाणि आचारादागतानि देशजाति कुलधर्मतया प्रसिद्धानि कर्माणि कारयेन्नित्यर्थ । तद्यथा। आगमनप्रयोजनकथन कन्याया नामग्रहण कुलदेवतापूजन सुमनोलताभिस्ताडनमित्यादीनि ॥

ब्र० । अस्मिन्नवसरे देशजातिकुलोचितानामाचारिकाणा मङ्गल्याना कर्मणा काल । यथा कश्मीरेषु श्वश्रू र्या वाविद्यवा वधूवरयो शिरसि मङ्गल्यमालामाबध्नाति ।

महेश्वरस्त्र्यम्बकश्च ईश्वर शिव एव च ।
भव [1] शर्वश्च रुद्रश्च दक्षिणान्क्रमश तु ॥

इति वरस्य पादजानुस्कन्धशिर सु सप्तसु स्थानेषु श्वश्रू पुष्पाणि निदध्यात् ।

गौरी चैव तु गायत्री सावित्री च सरस्वती ।
उमा कान्ता भवानी च वामावर्तेन पूजयेत् ॥

इति वध्वा वामावर्तक्रमणैव पुष्पाणि निदध्यात् । पुष्पवन्तारित्यृचिक् [2] पठेत् ।

आचारिकाणि द्रव्याणि वस्त्राण्याभरणानि च ।
मणिमुक्ताप्रवालानि यथाशक्ति प्रदायते ॥
गोभूहिरण्यमश्वाश्च वस्त्राणि विविधानि च ।
अन्यानि चैव दानानि यथाविभवमर्पयेत् ॥

अस्मिन्नवसरे ऽलंकरणस्वदायेषु परस्पर ग्राह्या चटोपचटिका [3] ॥

1 स्कन्द the Ms (Bombay in the Lahore Ms th s long digression is not found) 2 K th XVI 13 220 11 12 3 These words (miss ng in the Lahore Ms but given prec sely so by the Bombay and Tuebingen ṛcakas) are of unknow n s gn ficance

आ० । अस्मिन्नवसरे आचारिकाणि कर्माणि कुर्यात् । देशजाति कुलव्यवस्थया[1] स्थितानि । अशास्त्रार्थमिति न प्रतिबध्नीयात् ॥

तूष्णीं निर्मन्थ्य आष्ट्रात्सान्तपनं यत्रदीप्यमानं वा बर्हिरग्निमुपसमाधाय परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्याज्यं विलीनोत्पूतं कृत्वाघारावाज्यभागान्त हुत्वापरेणाग्निं मनो रथं वावस्थाप्य योगे योग इति युनक्ति दक्षिण मितरमुत्तरामितराम् ॥ ८ ॥

द० । एष आपसन्नो ऽग्निर्वैवहना वा तस्मिन्पाकयज्ञा इति वक्ष्यति । ववाहनस्य विकल्पमानाश्चतस्र प्रकृतयो ऽत्रोच्यन्ते । सद्यो ऽरणिभ्यां निर्मथितो यस्तत्र निर्मथ्यशब्दो रूढ । तत्र नि मथनसामान्यान्निमथनानन्तरवन्मन्त्रे प्राप्ते तूष्णीमि युक्त । एष एक । आष्ट्राद्वाद्वताय । सान्तपनस्तृतीय । स पुनर्यो बलेनाग्निना सतप्तादपसारिताङ्गभागात् कपासगामयचूर्णा दिससग कृत्वा पाद्यते पाषाण कसमाण च तापयित्वा सूयसमुख सूयकान्तमणिं वा स्थापयित्वा सा ऽभिमत । यत्रन्नाप्यमानश्चतुर्थ । अत्र विशेषश्चतावपि ततावथश्म शानपरिगृहीतसूतश्च पाततायाग्निवजामात क्षय । उपसमा

स्थाया th M 2 Thu tl e Bombay Ms of Br an l of the M s of Devap la [C an l th B l n Bomt ay and Ti eb ngen caka निमन्थ्य the oth r M 3 Befo e समूह्य th Bombay Ms of Br (not the M of Lahore) n rt सूतकाग्निप्रभृतिवज the B l n Tu bing n a d Bombay c kas सूतकाग्न्याग्निवज lso all the th ee omm ntato treat of th s m tt I do not bel eve that the pa sage b longs to the S tra 4 See XLVII 1 2 5 सारितांग्निकाद्र TAC 6 कमसणिं D 7 अत्रा वशेष A 8 Hopelessly corrupt The abov given is the eading of D त्रेतावमथश्मशानापरिगृहितसूतकश्च पश्चाद्यग्निवर्जे CD त्रेतान्तावमथश्मशानपरिगृहीतसूतकश्चपचाद्यग्निवर्जे A CDA point to सूतकश्चपचाद्य

धायेति प्रत्यक्ष सब धनाय। गार्हपत्यवदुद्धतावोक्षिते जानु दघ्न कुण्ड स्थापयित्वेत्यर्थ। गृहाद्बहिरेवेति नियम। परिसमूहन सज्वलन करण चतुर्दिक्षु संस्पर्शन। पर्युक्षणमासेचन। एवं चतुर्दिक्क्रमेणात्र दर्भै परिस्तरण प्रथित। त्रिभि स्तरै स्तृणातीति बह्वृचगृह्य[1] दर्शनात्। आज्यस्य विलयन विगलन। उत्पवन पवित्रेण पवन। आघारादारभ्याज्यभागान्ता होमा हुत्वाग्ने पश्चिमभाग स्थितयो सता[2] कन्यावरयोर्यथासख्य वामदक्षिणभाग नाग्नेरपरभागे अन शकट रथ वा स्यन्दन वा सयुगमवस्थाप्य योगे योग इत्यन्तिकया ऋचा कन्यावरा यूप[3] युनक्ति दक्षिणभाग वरमुत्तर भाग[4] कन्या। योक्त्रेण सयोजयतीत्यर्थ॥

अ०। ततो ऽरणिभ्यामश्वत्थशमीगर्भीत्यादियथोक्तजातिरूपाभ्या तूष्णीं निमथित। आहृतो वा। उखामङ्गारेषु निधाय मुञ्ज तृणादिकमाधाय यो जन्यत। सूतकाग्निशवाग्निसकराग्नि पतिताग्निवर्जे। तथा च। चण्डालाग्निरमेध्याग्नि सूतकाग्निश्च कर्हिचित्। पतिताग्नि शवाग्निश्च ते नष्टग्रहणोचिता॥ यत्र दीप्यमान वा। त बहिर्वेश्मनो गार्हपत्यसमितोद्धतावोक्षिते न्युप्य तस्मिन्नुद्वाहविवाहहोमो कुर्यात्। उद्वाहे ऽक्षतसक्तवो हवि। विवाहे तु लाजा। लाजाना निर्वपण केचिन्नेच्छन्ति। तद्विचार्य। अग्नये पुष्पिपतये प्रजापतये जुष्ट निर्वपामीति सक्त्वर्थ यवान्निर्वपेत्। आज्यभागान्त हुत्वा पश्चादग्ने शकट रथ वावस्थाप्य तस्मिन्वधूवरा प्राङ्मुखौ योगे योगे तवस्तरमिति मन्त्रावृत्त्या युनक्ति। दक्षिणेन वर तस्योत्तरतो वधूम्॥

आ०। ततो होमार्थ बहिरग्निमुपसमाधाय। त विशिनष्टि। तूष्णीं निर्मथ्य[5]। अरणिभ्या निर्मथ्येत्यर्थ। अग्नेजानन्नमित्यादि मा भूदिति तूष्णींग्रहण। आहृतो वा। सतापजनित वा।

1 See Br and Ad on XIII 4 2 सन्तो the M
3 R युग 4 दक्षिणे वरमुत्तरे D 5 निर्दक्ष्य the M

अश्मानमुखा वा संताप्य कसमार्णि[1] वा परिमृज्यादित्याभिमुखं शुष्कगोमयादिना जन्यते य स सातापन । यत्रदीप्यमान वा सत्यप्य।विशेषे रथ्या-सूतकसंकरपरिगृहीताग्निवर्जं। एवमयं वैवाहनो ऽग्निरुपशान्त सर्वेभ्य एव योनिभ्यो यथा योन्याहृत्य त प्राकृत भस्मनि निक्षिपेत्। भस्मनारणी संस्पृश्य मन्थेयुरिति वचनात्[2]। भस्मनाशे ऽग्निनाशो भवतीति श्रुतेश्च[3]। प्रादुष्करणकाले चेद्गृह्य उपशान्त आग्नियगृह्यादानाय तूष्णीं गृह्यभस्मनि प्रक्षिप्याग्निहोत्रदेवताभ्यो हुत्वा गृह्या[4] पत्नी वोपवसतीति भस्मन्येवाग्निप्रक्षेपस्य बह्वृचगृह्ये ऽपि दर्शनात् । एष वैवाहनो ऽग्निर्दक्षिणाग्निप्रकृति । यस्तूदयकाले आह्रियते शुचिर्भूत इति[6] स गार्हपत्यप्रकृति । बहिरग्निमुपसमाधाय। बहिरिति नियम । गार्हपत्यलक्षणसदृशमुद्धत्यावोक्ष्य तत्राग्निमुपसमाधाय स्थापयित्वा सोदकेन पाणिना चतुर्दिशं समन्तात्समूह्य पर्युक्ष्य परिषिच्योदकेन समन्तात्परिस्तीर्य वैश्रवणीयवत्। तत आज्यं निरुप्य मन्त्रेण विलीनं कृत्वा ऊर्जे वेत्युत्पूत कृत्वाग्नेर्जिह्वेत्यनेन।

आघारदाज्यभागान्तं हुत्वापरेणाग्निमग्नेरदूरे अन शकटं रथं स्यन्दनं वास्थाप्य तत्र युगधुरोर्दम्पती युनक्ति दक्षिणं वरमुत्तरां वधूम् ॥

तूष्णीं विमुच्य[7] खे रथस्य खे ऽनस खे युगस्य शत

1 कसमार्णि the M (cp Devapāla) 2 From th Katha Vait n kas tra ? 3 This śruti is unknown to me 4 Thu conjecturally emended गृहे the Ms 5 I cannot find this passage in Asv or S nkh but cp Ap gṛhs 6 16 17 and Hir g hs I 22 4-5 6 See XLVI 1 7 The Bombay Ms of Br given after विमुच्य the pratīka खे रथस्येति followed immediately by हिरण्य नि बद्ध्वा and then ome th Mantra Sakalap thena All the Mss of D pala and th I hor M of Br hav a giv lo

क्रतो[1] । अपालामिन्द्र त्रिष्पूत्वा करोतु सूर्यवर्चसमिति हिरण्य निष्टर्क्य बद्ध्वाध्यधि मूर्धनि दक्षिणस्मिन्युग तर्मन्यद्भिरवक्षारयते[2] श ते हिरण्यमिति । श ते हिरण्य शमु सन्त्याप श ते मेथी भवतु श युगस्य तर्म[3] । श त आप शतपवित्रा भवन्त्वेना पत्या तन्वा ससृजस्वेति ॥ ६ ॥

दे० । प्राकृतयोक्त्रवदत्रापि[4] प्राप्त म त्र निषेधयति तूष्णीमिति[5] विमुच्य कथ[6] योजित योक्त्र मोचयि वा । ख रथस्ये यादि कयर्चा हिरण्य दर्भपवित्रेण बद्ध्वा युगस्य दक्षिणभागगते र ध्रे निदधाति । कथ[7] बद्ध्वा । नष्क्य कृ वा । यथा सुखविमोचन भवति तथे यथ । त सुवर्ण बद्धवान तर दक्षिणभागे वरस्थाने कन्यामानाय ससुवर्णे दक्षिणभाग युगत मनि छिद्र पूर्वोक्ताभिरद्भिरध्यधि क्षारयति[9] । उपय्य सामाप्ये[10] इति । वाप्सायामध्यधीति द्विर्वचन । युगपच्छिद्रस्याध समीप[11] क या स्थापाय वा मूर्धनि सुवर्णोदक क्षारयतीत्यर्थ ॥

ब्र० । ख रथस्येति हिरण्यमूध्वपाशन ग्र थिना दर्भबद्धवा वधू म तरा वराग्नी आनाय वरस्य दक्षिणत उपवेश्याध्यधि मूर्धनि दक्षिणस्मिन्युगच्छिद्रे तद्धिरण्य निष्कर्य बद्ध्वाप आसिञ्चात ॥

1 क्रतु Br 2 In tea l of the correct तर्म (o d st nctly a Tuebinger n l the Berl c l both S rada writ ng) all the other M तर्मे —In t ad f क्षारयत A क्षालयते and thu also Br Ad and three cakas (is t p eferable?) 3 तम all except probably a T ieb ng n M 4 Thu D योक्तविमुक्ता विवाहात्रापि T योक्तविवाहोपि A योक्ताविवाहात्रापि C 5 इति om T 6 ? कथा CT कषा AD 7 Thus AD कष TC 8 Cp XXV 3 9 क्षाल A 10 ? Thus D उपर्यवय इति सामीप्य A उपर्यध सामीप्य इति सामीप्य इति TC 11 ? Thus D छिद्रस्य वरसमीप T युगच्छिद्रस्य वर समीपे AC (the last वरसमी)

आ० । तूष्णीं विमुच्य योक्त्रपाशं हिरण्यमङ्गुलीयादि दर्भैर्निष्टक्य निश्चत्य सुखविमोचनीयमूर्ध्वपाशेन ग्रथितेत्यर्थे । दक्षिणे रश्मि युगच्छिद्रेऽवधाय तस्याधस्तात्कन्यामद्भिरवक्षालयते । शं ते हिरण्यमित्यनया जगत्या हिरण्योदकेन शिरस्यवसिञ्चति ॥

दक्षिणतः पुमान्भवति ॥ १० ॥

द० । कन्यायाया अभिषेकसंस्कारे कृते सति पुमानग्नेरपरभागे[1] प्राङ्मुखः पुरुषो भवति । दक्षिणेनार्थात्कन्योत्तरतो भवतीति लभ्यते ॥

ब्र० । ततो वरस्योत्तरतो वधूमुपवेश्य दक्षिणतः पुमान्भवति ॥ ततस्तां तथैव प्रत्यानाय्य वरस्योत्तरत उपवेशयन्ति[2] ॥

आ० । ततो दक्षिणतः पुमान्भवति । अन्तरङ्गा कन्या संस्कार्यत्वात् । अनेन ज्ञायते दक्षिणयुगतम्नि[3] कन्या आसीत ॥

अथ जुहोत्यग्नये जनिविदे स्वाहा सोमाय जनिविदे स्वाहा गन्धर्वाय जनिविदे स्वाहा[4] ॥ ११ ॥

द० । अथशब्दो मङ्गलार्थ इति मधुरः[5] । अन्तराले ऽक्षतसक्तुहोमद्यानन्तर्याथशब्द इत्यादित्यदर्शनः[6] । अवश्यं ह्युक्तयुक्तया ते होमान्तरालाभावपि[9] होतव्या[10] इत्यत्रैवावसरे न[11] क्षाति रति । होमान्क्रमेणाह । अग्नये जनिविदे स्वाहेति । पूर्वं स्त्रियो न्वभुक्ता सोमगन्धर्ववह्निभिरिति श्रूयते । तेन निष्क्रयाय तेषामिति होमः ॥

ब्र० । अथ जुहोति । होमं कुर्यादृत्विक् ॥

---

1 Instead of पुमान् TAC पुनर. 2 This is another explanation of the same sūtra given further on by Br. 3 After त the Ms had a blank of one akṣara. 4 The two Mss of Br and of the Ms of Devapāla A have *not* the इति which all the other Mss here insert. Probably the verb of sūtra 12 belonged originally not to the Sūtra text. 5 A commentator of the Kāṭhakasūtras? 6 This is the author of the Vivaraṇa, see Ād on this sūtra. 7 Thus DA कुर्युर्या TC. 8 A om. 9 Thus DT होमान्तरान्तरादावपि AC. 10 व्य AC. 11 रक्षतिरिति AC (comp. Ād.)

आ० । अथ जुहोति केचिदस्मिन्नवसरे ऽक्षतसक्तूञ्जुह्वति[1] । अथशब्दस्यादितत्वात् । का क्षति [2] एषा होमाना पुरस्ताद्वो परिष्टाद्वावश्य होतव्यास्ते अत्र चाथशब्दस्यार्थवत्ता भवति । अन्ये व्याचक्षते । विवाहे जयप्रभृतयश्चेति यद्वक्ष्यति[3] ते जय प्रभृतय इत्यादयो भवन्ति ॥

आयुष प्राणमिति[4] सन्तनीर्जुहोति[5] ॥ १२ ॥

दे० । एकादश सन्तत्य एवमाद्या ॥

ब्र० । आयुष प्राणमित्येकादश नाभेर्भौवनस्य । आयुष प्राण सन्तनु स्वाहा । दिव स्व सन्तवित्यन्तम्[6] ॥

आ० । आयुष प्राणमित्येकादश सन्तनार्जुहोति ।

जयाभ्यातानान्राष्ट्रभृतश्च[7] ॥ १३ ॥

दे० । जुहोतीत्यनुषङ्ग । जयाश्चाभ्यातानाश्च । तान्राष्ट्रभृतश्च जुहो तीत्यर्थ ॥

ब्र० । आकूतामिति त्रयोदशाहुती । द्वादशगृहीतेन प्रतिमन्त्र जया ञ्जुहुयादिति लौगाक्षि । चतुर्गृहीत जुहोत्यभ्यातान । । ऋताषाडिति द्वादशभिवर्डन्तैर्हुत्वा स नो भुवनस्येति त्रयो दशी रथमुखे[9] ॥

तानि यथोक्तम् ॥ १४ ॥

दे० । तानि त्रीणि जयादीनि कमाण्युक्तानतिक्रमेण कर्तव्यानि । द्वादशगृहीतेन जयाञ्जुहुयादिति लौगाक्षि । यथाधीत मन्त्र मनुद्रुत्य ऋगन्तेन स्वाहाकारेण द्वादश प्रक्षेपा अपाति केचित् ।

---

1 जुहुति the Ms Ad refers to XXII 2 3 2 ? read का क्षति ? (comp Dev) 3 v z in sūtra 16 4 The Mss of Devapāla आयुष प्राण सन्नीवति 5 Perhaps (cp note 3) the verb originally did not form part of this sūtra 6 The Ms has only दिवस्सु इत्यन्त see kath XXXIX 18 125 4 7 On these Mantras see Appendix II 8 A quotation from the Kathaka yajnasūtra 9 Cp Kath XXI 12 53 1

अन्ये तु द्वादशावदानगृहीताज्यस्य सर्वमन्त्रानुद्रवणेन सर्वान्ते स्वाहाकारेणैक एव प्रक्षेप इत्यनुतिष्ठन्ति । प्रतिमन्त्र तु द्वादशावदानान्युद्धरन्ति । अभ्यातानहोमे तु चतुर्गृहीत जुहोति । राष्ट्रभृतस्तु द्वादशगृहीतेन । त्रयोदश होमा । ऋताषाडिति द्वादशभिवडन्तैर्हुत्वा स नो भुवनस्य पत इति रथमुखे ऽध्यध्यग्नि ध्रियमाण[1] इति[1] यथोक्तता ॥

आ० । तानि त्रीणि कर्माणि यजूषि वा यथोक्तमर्थानतिक्रमेण जुहोति । द्वादशगृहीतेन जयाञ्जुहुयादिति लौगाक्षि । द्वादशगृहीत गृहीत्वा यथाधात मन्त्रमनुद्रुत्य ऋगन्तेनैक[2] एव[2] होम । चतुर्गृहीत जुहोत्यभ्यातान । राष्ट्रभृतो[3] यथोक्तता । ऋताषाडिति द्वादशभिवडन्तैर्हुत्वा स नो भुवनस्य पत इति रथमुखे त्रयोदशी जुहोति । तानि यथोक्तमाधिपत्यानि जुहोतीति ये व्याचक्षते[5] तेषा तानात्यतिरिच्यते । यथोक्तता चाधिपत्यलिङ्गाना मन्त्राणा न काचिदस्ति । पुल्लिङ्गाना तानीति परामश कर्मापेक्षया यजुरपेक्षया वा न विरुध्यते ॥

आधिपत्यानि[6] जुहोति ॥ १५ ॥

दे० । अग्निपतिशब्देनोपलक्षितानि लिङ्गादाधिपत्यानीत्युच्यन्ते । तानि सानुषङ्गाण्येकविंशतिर्यजूषि ॥

ब्र० । एव जयाभ्यातानाराष्ट्रभृतश्च हुत्वा । अग्निभूतानामित्याहुत्येकविंशतिमाधिपत्यानि जुहोति ॥

आ० । तानि सानुषङ्गान्येकविंशति ॥

आकूत्या इति त्रिभिस्त्वेत्यन्तै ॥ १६ ॥

दे० । त्वेत्यन्तैरिति स्वाहाकारान्तता निवर्तयतीति केचित् । अन्ये त्वाहु । त्वान्तानामेव पाठान्तत्वाव्यभिचारान्न्यान्तत्वमप्यस्तीति[7] स्वाहाकारान्ततद्योतनाय त्वान्तग्रहणमिति ॥

---

1 Emended माणस्येति the Mss 2 Emended नकनव the Ms 3 भृता the Ms 4 त्रयोदश the Ms 5 This means that some take sūtra 14 and 15 together 6 On these Mantras see Appendix III 7 Thus D first hand and A D corrects on the marge पाठात्त्वान्तत्वाव्यभि TC read पाठत्वाव्यभि

ब्र० । तत आकूत्यै त्वा स्वाहा । कामाय त्वा स्वाहा । समृधे त्वा स्वाहेति तिस्र ॥

आ० । त्वेत्यन्तै । यतो ऽन्वान्ता[1] अपि सन्ति ॥

हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभि प्रत्यृचम् ॥ १७ ॥

दे० । हिरण्यगर्भ इत्यादिना सकलेनानुवाकेनैक एव होमो मा वि ज्ञायाति प्रत्यृचग्रहणम् ॥

आ० । प्रत्यृचग्रहणमनुवाकेन होमो मा भूत् । अनुवाकेनैको ऽपि होम सावित्रवश्वकर्मणादिषु ॥

भू स्वाहेति महाव्याहृतिभिश्चतसृभि ॥ १८ ॥

ब्र० । ओँ भू स्वाहा । ओँ भुव स्वाहा । ओँ स्व स्वाहा । ओँ भूर्भुव स्व स्वाहा ॥

अग्न आयूषीत्याग्निपावमानीभिश्च[2] तिसृभि ॥ १९ ॥

दे० । अग्निपावमानाभिरिति[3] । अग्निलिङ्गाभि पावमानलिङ्गाभिश्च ॥

ब्र० । अग्न आयूष्यग्निऋषिरग्न पवस्वेत्याग्निपावमान्यास्तिस्र[3] ॥

हुत्वा हुत्वा कन्याया मूर्धनि सपातानवनयेद्या ते पतिघ्नी तनूरपतिघ्नी ते ता करोमि स्वाहा । या ते ऽपुत्रिया तनू पुत्रिया ते ता करोमि स्वाहा । या ते ऽपशव्या तनू पशव्या ते ता करोमि स्वाहेति त्रिभि[4] ॥ २० ॥

दे० । आकूत्य त्वेत्यादिभिमन्त्रराज्य हुत्वा हुत्वा कन्याया मूर्धनि

---

1 यतोद्वान्ता the Ms 2 Of all the Ms only D has आग्निपा which (see K th XXI 5 43 13) s the correct read ing 3 Thus here all 4 In Br th s sūtra runs thus हुत्वा हुत्वा वनयद्याते पतिघ्नी तनूरिति then follow the Mantras interspersed w th bh ya इति त्रिभि at the end not in ACT—The sūtras numbered by me 16-19 a e taken by Devapāla together as a whole with the first words of the sūtra numbered by me 20 up to अवनयेत् Br seems to connect 19 and 20

सपाता हुताऽज्यशेषबिन्दूनवनयेत् स्रावयेत्। या त इत्यादिभिश्च त्रिभिर्मन्त्रैर्हुत्वा हुत्वा कन्याया मूर्धनि सपातानवनयेदित्यनुषङ्गेण तत्र समाप्ति। अत्रावसरे पूर्वनिदर्शितविधानेनाक्षतसक्तूञ्जुहुयात्॥

ब्रा०। तासामग्न आयूंषीत्यग्नौ हुत्वा या ते पतिघ्नीत्याहुतिशेषं मूर्धन्यवनयेत्। अग्निर्ऋषिरित्यग्नौ हुत्वा या तेऽपुत्रियेति मूर्ध्नि। अग्ने पवस्वेत्यग्नौ हुत्वा या तेऽपशव्येति मूर्धनि सपातानवनयेत्। प्राक् पाणिग्रहणादग्निना रयिं प्रजापते न हि त्वदित्यक्षतसक्तुयागः[1]॥

आ०। पावमानाद्धुत्वा या ते पतिघ्नीत्यवनयनम्। द्वितीयं हुत्वा (या तेऽपुत्रिया तनूरिति। तृतीयं हुत्वा)[2] या तेऽपशव्या तनूरिति। केचिदेतरेव होममेतरेवावनयनं कुर्वन्ति स्वाहापाठात्तत्र। नैषा सूत्रकारस्य शैली यत् पूर्वं विनियोगः पश्चान्मन्त्रविधानं। तस्माद्यथास्माभिर्व्याख्यातं तथा साधीयः। तत्र चाक्षतसक्तुहोमः॥

उदगग्नेर्दर्भेषु प्राचीमवस्थाप्य शुचिः पुरस्तात्प्रत्यङ्ङुपयन्ता देवस्य ते सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां हस्तं गृह्णामीति हस्तं गृह्णाति दक्षिणमुत्तानं साङ्गुष्ठं नीचारिक्तमरिक्तेनैव सव्यं सव्येन॥ २१॥

दे०। अग्नेरुदीच्यां दिशि दर्भास्तीर्णे देशे प्राङ्मुखीं कन्यामवस्थाप्य गुरुर्देवस्य त्वेत्यादिना मन्त्रेण कन्यायाः संबन्धिनं हस्तं ग्राहयतीत्यध्याहर्तव्यम्। समानकर्तृत्वार्थं। केन प्रयुज्य ग्राहयतीत्यपेक्षायामर्थद्वारेणोपयन्त्रेति याज्यं। स चोपयन्ता गुरुणानुज्ञातस्तं गृह्णाति। कीदृशो वोढा गृह्णाति। शुचिः करग्रहेणाविकृतः[4]

1 Cp XXII 2 2 The passage enclosed in brackets is supplied by me 3 This is the (only correct) reading presupposed by Devapāla in his Mantrabhāṣya ते also the Stein Parisian Berlin and Tuebingen ṛcakas All the other sources (and cp the commentaries) read त्वा 4. धिकृत A विकृति CT

धर्मोपयोगिनी ममेयमिति शुद्धसकल्प । प्रत्यङ्मुख कन्याया पुरस्तादग्रे स्थित सन्। प्राङ्मुख सर्वकर्माणि कुर्वीतेत्यस्यापवादार्थं प्रत्यङ्मुख इति। दक्षिण लोकप्रसिद्धमङ्गुष्ठसहित मुत्तान नीचा दक्षिणेन। ॰यग्भूतेनेत्यावृत्त्या[1] योज्य। अरिक्त साभरण। असभवे सुवर्णकनकादियुक्त[2] । अतिदौर्गत्ये पुष्प फलादिसहित। अरिक्तेनेति तद्वत्। एवमेव स॰येन स॰यम्॥

ब्र०। तत उदगग्नेर्दर्भानास्तीर्य तेषु प्राङ्मुखी वधूमवस्थाप्य तस्या वर प्र॰यङ्मुखस्तिष्ठन्नेव हस्ता गृह्णाति देवस्य ॰वेति यथोक्त सावित्रेण। स॰य च गृहीत्वा॥

आ०। प्राचीमवस्थाप्य क॰या प्राङ्मुखीमि॰यर्थ । तस्या पुरस्ता ॰प्रत्यङ्मुख उपय॰ता वर । उपयच्छती॰युपय॰ता वाढा। शुचि समाहितमना । देवस्य ॰वेति कन्याया पाणि गृह्णाति। त वि शिनष्टि। दक्षिणमुत्तानमङ्गुष्ठसहितमरिक्त। साभरण। दक्षिणेन हस्तेन। किंभूतेन। नीचा। न्यग्भूतेनारिक्तेन च । एव स॰य स॰येन। अनेनैव म॰त्रेणोत्तान साङ्गुष्ठमरिक्तम्॥

गृभ्णामीति चतस्रो वर वाचयति[4] गृभ्णामि ते सुप्रजास्त्वाय हस्तौ मया पत्या जरदष्टिर्यथास । भगो अर्यमा सविता पुरन्धिर्मह्य त्वादुर्गार्हपत्याय देवा ॥ ता पूषञ्छिवतमामेरयस्व यस्या बीज मनुष्या वपन्ति।

---

1 Thu D यस्यप्रावृत्त्या CT त्यस्यावृ॰या A 2 कणिका D 3 Thu the Bombay M of B and the Bombay and Tubingen MS of Devapala गृह्णामीति only TC the M itself गृ॰णा Ad in l t et 4 The preceding of the ... in certain ... the text read both the Ms of B and the Ste Bombay and Tuebingen ... In the M of Devapala the Sūtra proper has been omitted —Possibly वर must be cancelled And perhaps the four verses in their sakalapatha formed originally not a part of the Sutra text 5 Thus only CD of the Mss. of Devapala who in his Mantrabhasya presupposes this reading all the other Mss यथासत्

या न ऊरू उशती विश्रयाते[1] यस्यामुशन्त प्रहराम शेपम् ॥ सोमो ददद्गन्धर्वाय गन्धर्वो ददद्ग्नये । रयिं च पुत्राश्चादादग्निर्मह्यमथो इमाम् ॥ सोम प्रथमो विविदे गन्धर्वो विविद उत्तर । तृतीयो अग्निष्टे पति स्तुरीयो ऽह मनुष्यज इति ॥ २२ ॥

दे० । गृह्णामीति चतस्रस्त्रिष्टुबनुष्टुभौ जपति ॥

ब्र० । गृभ्णामी याद्याश्चतस्रो जपति ॥

आ० । ततो जपति गृह्णामीति[2] चतस्र ॥

ततो गाथा वाचयति[3] सरस्वति प्रेदमवेत्यनुवाकम्[4] । उभावित्येके ॥ २३ ॥

दे० । गाय त[6] इति गाथा । विशिष्टा एव ऋच । अत एव कास्ता इत्यपेक्षाया सरस्वति प्रेदमवेत्यनुवाकमित्याह । अत्रानुवाके या स्थितास्ता एवेत्यर्थ । अन्तस्वरयुक्तासु[7] च[7] कासुचिदृक्षु गाथाश दो रूढ । यथोक्त—

छन्दोगा बह्वृचाश्चैव पागा[8] वाजसनेयिन ।
उच्चनीचस्वर प्राहु स वै गाथिक उच्यते ॥

1 Thus Br the text of four ṛcakas the Mss of Devapāla TAC and first hand of D as also a Parisian ṛcaka विश्रयाति D second hand यति The Bhāṣya starts from विश्रयति 2 The akṣara ह्ण is indistinct 3 Thus Ād and of the Mss of Devapāla AD Br ins वर behind गाथा CT have सरस्वति प्रेदमवत्यनुवाक गाथा वर वाचयति 4 See Appendix IV 5 उभा इत्येके 6 गीयते D गायन्त TAC T (M of Devapāla) and the Stein and Bombay ṛcakas 7 Thus D स्वरयुक्ता सु च TC युक्ता गाथा A omitting सच ऋक्षु Read perhaps (cp Ād on this Sūtra) अन्तर instead of अन्त 8 तथा A and thus also Br in his quotation of this śloka Ād with पौगा read पैङ्गा ? Cf with this the following śloka as quoted by Śabara in his Mīmāṃsā bhāṣya XII 3 16

छन्दोगा बह्वृचाश्चैव तथा वाजसनेयिन । उच्चनीचस्वर प्राहु स वै भाषिक उच्यते ।

इति । अथ समुदायार्थं । ततो ऽनन्तरं सरस्वतीत्यनुवाकपरिच्छिन्ना गाथा गुरुर्वरं वाचयति भणयति । एके पुनर्मन्यन्ते । उभावपि कन्यावरौ गाथां गुरुर्वाचयतीति । किं सर्वदा[1] । नेत्याह । यदि पृथक्तन्त्रमिति । अत्रायमभिप्रायः । विवाहोद्वाहौ हि भिन्ने कर्मणी । कन्यासंस्कारो विवाहः । वरसंस्कार उद्वाहः । तत्र यदि देशकालकर्त्रैक्यात्तन्त्रेणातिकर्तव्यता तदा सकृदेकं वरमेव भणयति गाथास्वाध्यायिन[3] गुरुः । यदि तु देशकालैक्ये ऽपि कन्यावरयोरेवाधिकृतत्वाद्द्विजो दक्षिणया क्रीतं वा त्कर्तृभेदात्तन्त्रभेदः तदोभावपि वाचयितव्याविति ॥

अ० । ततः ऋत्विक् सरस्वति प्रेदमवेत्यनुवाकं गाथां वरं वाचयति । वधूवरौ इत्येके ॥

आ० । ततो गाथां वाचयत्यृत्विक् । वरो वक्ति । गाथाग्रहणाद्भ्यन्तरस्वरप्रापणार्थं[4] । उभौ दम्पती वाचयतीत्येके ॥

यदि पृथक्तन्त्रं प्रदक्षिणमग्निमानीय तत्रैवोपवेश्य

---

1 Devapāla takes the opening words of the Sūtra numbered by me 24 as belonging to this sentence but also to sūtra 24. I give his comment here. 2 Thus AD only A मन्त्रे instead of कर्तै क्यतन्त्रेणातिका CT. 3 Thus D यन A यिको TC. 4 ग्रहणाद्भ्यन्तर the Mss. In B and Devapāla now follow the v... of the Sarasvatyanuvāka which I do not believe to have formed part of the Sūtra. This is probable firstly on account of the designation anuvāka and secondly on account of the fact that Devapāla combines the word यदि पृथक्तन्त्रम् with the Sūtra numbered by me 23 and with the words following after यदि पृ which Devapāla regards as a separate Sūtra. If the two Sūtras 23 and 24 were separated by the extensive Sarasvatyanuvāka Devapāla would not have been tempted to combine the word यदि पृथक्तन्त्रम् with Sūtra 23. I suppose that this Anuvāka forms a part of the Kāthaka text-collection a kind of Mantraprasna cp also LXIII 20.—The text of this Anuvāka will be found in Appendix IV.

संस्थापयेत् ॥ २४ ॥

दे० । यदि पृथक्तन्त्रमिति विवृतमियता[1] । यदि पृथक्तन्त्रमित्युत्तरसूत्रेणापि संबध्यते । पृथक्तन्त्रपक्षे अग्निप्रदक्षिणं कृत्वा । वधूवरावानाय । पुनस्तत्रैवोपवेश्य यत्र पाणिग्रहणं वृत्तं । संस्थापयेत् समापयेत् । ऋतुतिथ्यादिकं भविष्यत्तन्त्रमुद्वाहसंबन्धितया । ततो विवाहसंबन्धितया भूय उद्वाहनतन्त्रं सकलं पूर्वं प्रदर्शितं विवाहसंबन्धितयोपक्रम्य वक्ष्यमाणं कुर्यादित्यर्थः ॥

ब्र० । यद्युद्वाहविवाहयोः पृथक्तन्त्रं सरस्वतीवाचनादनन्तरं वधूवराः प्रदक्षिणमग्निमानाय यत्र पाणिग्रहणं कृतं तत्रैवोपवेश्य ऋतुतिथियागादितन्त्रं समापयेत् । पुनः परिसमूहनपरिस्तरणाद्युपक्रम्येदमर्यम्णे गन्धर्वाय त्र्यम्बकायेति[3] लाजास्तस्मिन्नेवाग्नौ संस्कृताश्चतुरञ्जलिप्रमाणाः कल्पयेत्[4] ॥

आ० । इह द्वे कर्मणी प्रकृते विवाहश्चोद्वाहश्च । तत्रैकदेशकालकर्तृत्वात्तन्त्रेणानुष्ठानमावृत्त्या वा । तदर्थमाह । यदि पृथक्तन्त्रं विवाहोद्वाहयोर्वाचनादूर्ध्वं प्रदक्षिणमानीय वरौ तावेवोपविश्य[5] यत्र पाणिग्रहणं कृतं तत्रोद्वाहमृतुतिथ्यादि संस्थापयेत् समापयेदित्यर्थः । पुनरुपक्रम्याज्यभागान्तं यावत् । तत्र लाजा हविः ॥

एककर्मणि तन्त्र[6] उत्तरेणाग्निं प्रत्येत्य ततो विवाहः ॥२५॥

दे० । कर्मशब्दः प्रयोगवचनः । तन्त्रमितिकर्तव्यता विध्यन्तः[7] । सकृदनुष्ठीयमानेतिकर्तव्यतोपकारपक्षे उत्तरेणाग्निं प्रत्येत्य प्रदक्षिणमकृत्वैव । उत्तरभागेनैव कतिपयक्रमान् गत्वा प्रत्यागत्य ततो विवाहः । विवाहाङ्गतया वक्ष्यमाणानामृतुतिथ्या

1 See Devapāla on Sūtra 23 2 Thus the Pustaka caka कम्यन्यं Bombay क्रमदर्य Lahore 3 See XXV 30 35 37 4 Corrected रञ्जलिमात्रात्मक the Bombay caka अञ्जलिप्रमाणात्मक the Bombay Ms of Br 5 R वेश्य ? 6 All the Mss without sandhi तन्त्रे Perhaps the Sūtrakāra intended तन्त्रे । with an interpunction 7 न्ता A 8 ह्म तया ।

दीना प्रयोग । तन्त्रेण[1] चोद्वाहोपकारोक्तानां वक्ष्यमाणानां च वृत्त्यानुष्ठानमित्यर्थ । एकतन्त्रे[2] कर्मणि[2] विवाहोद्वाहलक्षण इत्यपि केचित्पदयोजनं[3] कुर्वन्ति ॥

आ० । एककर्मणि तन्त्र एव प्रयोग इत्यर्थ । गाथा वाचयित्वा उत्तरेणाग्निं प्रदक्षिणमकृत्वैव प्रत्यस्य ततो विवाहो भवति ॥

य इमे द्यावापृथिवी इत्यादय उद्वाहे होमा जयप्रभृतयश्च नैककर्मणि तन्त्रे स्विष्टकृदाज्यभागौ च ॥ २६ ॥

दे० । उद्वाहे होमा ये जयप्रभृतय य इमे द्यावापृथिवा इत्यादयश्च तथा स्विष्टकृत् तथाज्यभागा एते सर्वे नकतन्त्रे कर्मणि आवृत्त्या कर्तव्या इत्यथाज्ञायते । तेन श्रुत्यर्थानां विधिनिषेधलक्षणमर्थद्वय । तथासंभवमनेन निदर्शित । स्विष्टकृच्छब्द उपरितन तन्त्रखण्डोपलक्षणार्थ[6] । आज्यभागशब्दो ऽप्यधस्तनस्य[7] ॥

ब्र० । आज्यभागान्त हुत्वा य इमे द्यावापृथिवा इत्यादिसंपातावनयनान्त जुहोति ततो ऽग्नये जनिविद इत्यादि येन द्यौरुग्रत्य तम्॥

आ० । इन्द्रानामेकेनैव सूत्रेणैकतन्त्रपृथक्तन्त्रयो स्वरूप दर्शयति । य इमे द्यावापृथिवा इत्येवमाद्यो य उद्वाहे होमा वृत्ता संपातावनयनान्ता जयप्रभृतयश्च अग्नये जनिविदे स्वाहेत्यादयो वावत्यन[9] द्यौरुग्रत्यनेन क्रमेण सर्वे उद्वाहहोमा उक्तास्ते[10] नैककर्मणि तन्त्रे भवन्ति । एककर्मणि निषेध कुर्वन्नथात्पृथक्

---

1 तन्त्रे D and th B l n aka 2 एककर्मणि तन्त्रे A 3 पाद ACT 4 यथास ACT 5 नि om D 6 तनस्य खण्डस्योपल TA 7 धस्तन तस्य AT धस्तनतस्य C 8 According to the Berl n nd a Tu b nge ı aka we have firstly of the e ght ver s meant n XXV 17 *the last four* then follow the Mah vyah tıs (ıb 18) th n the th e g p vm n ıb 19 then the three offerıngs w th the mantras of ıb 11 then the santan s (ıb 12) and those ın ıb 13 16 and finally *the first four* of the eıght verses ment oned ıb 17 9 Corrupt' 10 The text has an ınterpunctıon after उक्तास्ते ।

तन्त्रे विदधाति । तथा स्विष्टकृदाज्यभागौ च । स्विष्टकृच्छब्देनो परितन तन्त्रखण्डमुपलक्ष्यते । आज्यभागशब्देनाधस्तन । एक तन्त्रे सवमेत प्रतिषेधति । सकृत्कृतस्य पुन करणायोगादिति भाव पृथक्तन्त्रे पुनर्विदधाति । तच्च सुहृद्भूत्वा सकुलत्वा[1] जयादाना पुनदर्शनादृतुतिथ्यादानामावापस्थामावृत्त्या[2] शङ्कया । अक्षतसक्तूनामप्रत्यक्षत्वात्सर्वं पृथक्तन्त्र विदधाति । नात्र सूत्रोपालम्भ कर्तव्य । तेनैकतन्त्रे गाथा वाचयित्वा प्रदक्षिणम ग्निमानीय तत्रैवोपविश्य[3] ऋतुतिथ्यादितन्त्रखण्ड समाप्य पुनरुपक्रम्य लाजासंस्कृत्याज्यभागान्त हुत्वा य इमे द्यावा पृथिवा इत्यादि यावद्धिरण्यगर्भ इति चतस्र ॥

पश्चादग्नेर्दर्भेषु सा त्वमसीति वाचयति । सा त्वमस्यमो ऽहममो ऽहमस्मि सा त्व ता एहि विवहावहै[4] पुसे पुत्राय कर्तवे रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय[5] सुवीर्यायेति । २७

दे० । एककर्मणि तन्त्रे उत्तरेणाग्निं प्रत्येत्य प्रत्यानीयाग्ने पश्चाद्दर्भेषु विनिहितचरणा वधूवरौ कृत्वा सा त्वमसीति वाचयति वर गुरु ॥

ब्र० । तत उत्तरेणाग्निं वधूवरावानीय पश्चादग्नेर्दर्भेषूपवेश्य सा त्वम सीति वर वाचयति ॥

अग्निमभिदक्षिणमानीयेह्यश्मानमिति वर दक्षिणेन पदाश्मानमास्थापयति । एह्यश्मानमातिष्ठाश्मेव त्व स्थिरो भव । कृण्वन्तु विश्वे देवा आयुष्टे शरद शत मिति । आतिष्ठेममिति वधूम् । आतिष्ठेममश्मानमश्मेव त्व स्थिरा भव । प्रमृणीहि दुवस्यव सहस्व पृतन्यत

1 Corrupt ? r सकुलयित्वा ? 2 Thus the Ms 3 r वेश्य ? 4 विवाहावहै Br the Bombay Pcaka and the Mss of Devapāla in his Mantrabhāṣya 5 सुप्रजस्त्वाय some of the Mss

इति[1] ॥ २८ ॥

दे० । अग्निमभिदक्षिण वधूवरावानीयाग्नेरुत्तरभागे ऽश्मान स्थापयित्वा दक्षिणेन चरणेनास्थापयति गुरु प्रयोजक । वधूवरावातिष्ठत आक्रामत यथाम त्रलिङ्गमाद्येन वरो ऽश्मानमाक्रामत्युत्तरेण वधू । गुरुस्त्वाशास्ते तयोर्म त्रेणेष्टम् ॥

ब्र० । ततो ऽग्निं प्रदक्षिणमुभावानीय प्राङ्मुखाववस्थाप्येह्यश्मानमिति वर दक्षिणेन पदाश्मानमास्थापयति । आतिष्ठममिति दक्षिणेनैव वधूम् ।

आ० । ततो ऽग्निमभिदक्षिणमानीय वधूवरावेह्यश्मानमातिष्ठेति दक्षिणेन पदाश्मान प्रावाणमास्थापयति । आक्रामय यूविग्वर । आतिष्ठममिति वधू दक्षिणेन पदेत्यनुवर्तते । म त्रवणाद्यवस्था ॥

आज्यस्याञ्जलावुपस्तीर्येद हविरित्यभिमृश्याथास्यै शमीलाजानावपति भ्राता ब्रह्मचारी वा[3] ॥ २९ ॥

दे० । आज्येनाञ्जलावुपस्तृणाति चतुरवदानेन । तत इद हविरित्यादिना म त्रेण शूर्पस्था शमीपर्णमिश्राल्लाजानभिमृशति वर । अनन्तरमञ्जलावस्या वध्वा भ्राता ब्रह्मचारी भ्रातुरसंनिधाने शमीपर्णमिश्राल्लाजानावपति ॥

ब्र० । ततो वध्वा अञ्जला ऋ विगाज्यस्योपस्तृणाति । इद हविरिति लाजान्वरो ऽभिमृशति । इद हवि प्रजननमिति पूर्वे । अथास्यै

1 The orig nal r ad ng of this s tra is uncertain Devap la gives only tl Bh ya and B the words inte spersed w h omme ts Aft आनीय B ha उभौ प्राङ्मुखा अवस्थाप्य Devap la does not g ve firstly th part has It is not improbable that the original s tra was much shorter and ran as follows अग्निमभिदक्षिणमानायेह्यश्मानमिति दक्षिणेन पदाश्मानमास्थापयत्यातिष्ठाश्मानमिति See espec ally Ad 2 लावुप the Lahor Ms of Br and of the Ms of Devapāla AT so also Ad the othe Ms ला उप 3 Br (both Mss) in rts कश्चित् after वा

2607

भ्राता शमीपर्णमिश्राल्लाजानञ्जलिना प्राजापत्येन तीर्थेनाञ्जला आवपति। भ्रातरि ऽवसंनिहिते ऽन्यो ब्रह्मचारी कश्चित्। भ्रातु समावृत्तस्यापि न दोष ॥

आ०। आज्यस्याज्यनाञ्जलावुपस्तृणाति। अपूर्वं वाभ्यतुरवत्त विद धाति। इद हविरित्यभिमृश्य लाजान्। वरो ऽभिमृशोल्लिङ्गात् ॥

तानविच्छिन्दती जुहोत्यर्यमण नु देवमिति। अर्यमण नु देव कन्या अग्निमयक्षत। सो ऽस्मान्देवो अर्यमा[1] प्रेतो मुञ्चातु[2] मामुष्य गृहेभ्य स्वाहा ॥ ३० ॥

दे०। ताल्लाजानविच्छिन्दती विच्छेदमकुर्वती। एकेनैव प्रक्षेपेण। जुहोति। अमुष्येति सामान्यन भर्तृनाम लक्ष्यते ॥

ब्र०। तान्नविगभिघारिता वधू सततमयमण नु देवमिति वाच यित्वा हावयति। अमुष्येति वरस्य षष्ठ्य त नाम गृह्णाति वधू ॥

आ०। ताल्लाजानविच्छिन्दता अविकिरता। एकेनव प्रक्षेपेण। जुहोति। अमुष्य गृहेभ्य इत्यत्र भर्तृनाम षष्ठ्यन्त। प्रेतो मुञ्चातु मा[3] देवशर्मणो गृहेभ्य स्वाहेति ॥

अग्निर्मा जनिमानिति[4] वाचयति। अग्निर्मा जनि माननया जनिमन्त करोतु जीवपत्निर्भूयासम् ॥ ३१ ॥

दे०। वर भणयति गुरुरग्निमत्यादिम त्रमित्यर्थ ॥

आ०। वाचयति वरम् ॥

इय नारीति सर्वत्रानुषजति। इय नार्युपब्रूते तोक्मा न्यावपन्तिका। दीर्घायुरस्तु मे पतिरेधन्ता ज्ञातयो ममेति ॥ ३२ ॥

1 र्यमा th M of Devap la 2 Thu Br A l and of the Mss of D vapala T मुञ्चतु ADC the Mantrabh sya presupposes the same reading 3 मे the Ms 4 वर ins Br वर A on the marge 5 इति given by Br the Stein and Bombay rcakas and of the Mss of Devapāla by D only

दे० । इय नारीत्यस्या अनुष्टुभस्त्रिष्वप्यनुषङ्ग कर्तव्य ॥
ब्र० । हुतेष्वग्निर्मो जनिमानिय नारीति वर वाचयति ॥
आ० । इय नारीत्यनुष्टुभ सर्वत्र त्रिष्वनुषजति ॥

एव द्विरुत्तरम् ॥ ३३ ॥

दे० । द्वौ वारौ द्वि । एवमुत्तर कर्म द्वौ वारौ कर्तव्यम् । तदेव स्फुट दर्शयितुमाह[1] ॥
आ० । एव द्विरुत्तर कर्म । द्वौ वारौ । द्विरेव कुर्यात् । एतदेव स्फुट दर्शयति[1] ॥

पर्ययणे पर्ययणे लाजहोमो[2] याजमान[3] चाश्मान[4] चा स्थापयति ॥ ३४ ॥

दे० । पर्ययणमग्निपरिगमन । याजमानानुषञ्जन[5] । तत्र च वर कता[6] । ततोऽश्मनि[7] स्थापन । तत्र परिस्तार्य लाजानामावपनम् ॥
आ० । पर्ययणमग्ने परिगमन । ततोऽश्मास्थापनमिति । परिस्तार्य लाजानामावपनम् ॥

गन्धर्व पतिवेदनमिति । गन्धर्व पतिवेदन कन्या अग्निमयक्षत । सोऽस्मान्देवो गन्धर्व प्रेतो मुञ्चातु मामुष्य गृहेभ्य स्वाहा ॥ ३५ ॥

---

1 V the following t s 2 लाजाहोमो B Ad the ste n Pa is an and Bombay rcakas 3 याजन CT the others यजमान if याजमान is the correct read ng th s term refers to the M tras which the vara has to say after ach homa 4 Thu Br चाश्मान च स्थाप CT the Paris an caka चाश्मान स्थाप D चाश्मानमास्थाप A मानश्चाश्मान चास्थाप Ad 5 Thus CT यज AD 6 Thus A and second hand of D th others कर्तार्थम् 7 Thus A श्मन D ऽश्मन TC 8 मुञ्चतु the Mss of Devap la exc A 9 Here as in the following sūtras aga n t is uncertain whether in Devapāla the whole mantra is firstly given or firstly the pratīka and then the sakalapatha

दे० । गन्धर्वमित्यादिमन्त्रेणापि होमविशेषः ॥

ब्र० । गन्धर्वमिति वदन्ता वधूलाजाञ्जुहोति ॥

आ० । इति होमविशेषः ॥

सोमो मा ज्ञातिमानिति वाचयति । सोमो मा ज्ञातिमाननया ज्ञातिमन्तं करोतु जीवपत्नीर्भूयासम् ॥ ३६ ॥

दे० । सोम इत्यादिमन्त्रं गुरुर्वाचयतीत्यर्थः ॥

ब्र० । सोमो मा ज्ञातिमानिय नारीति वरं वाचयति ॥

त्र्यम्बकं यजामह इति । त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पतिपोषणम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामुष्य गृहेभ्यः स्वाहा ॥ ३७ ॥

दे० ब्र० आ० । त्र्यम्बकमित्यादि तृतीयो होमः ॥

पूषा मा पशुमानिति वाचयति । पूषा मा पशुमाननया पशुमन्तं करोतु जीवपत्नीर्भूयासम् ॥ ३८ ॥

दे० । अस्यापि वाचनमेव न त्वनेन होमः ॥

ब्र० । पूषा मा पशुमानिय नारीति वरं वाचयति । ततः ऋतुतिथियागादि येन रक्षांसि दाशुष इत्यन्तम् ॥

शिष्टांस्स्विष्टकृते जुहोति शूर्पेण कर्ता ॥ ३९ ॥

दे० । लाजाशब्दः उभयलिङ्गः सूत्रकृता दृष्टः[4] । क्वचित् यथा ये हुतास्तेभ्यो ये शिष्टाः लाजास्तान्स्विष्टकृते जुहोति । शेषात्स्विष्टकृते समवद्यतीति वचनात्[5] । कन्यया हि प्रधानहोमः कृतोऽञ्जलिना च । तन्निवृत्तये शूर्पग्रहणं कर्तृग्रहणं च ॥

ब्र० । शिष्टाल्लाजानुपस्तीर्णाभिघारिताञ्छूर्पेण कर्ता ऋत्विक् स्विष्टकृते जुहोति ॥

---

1 Refer to XLVII 13 2 The Lahore Ms of Br शिष्टा लाजा स्वि 3 CT om this word but see the Bhāṣya 4 Had Devapāla the reading शिष्टा स्विष्ट in view? 5 Probably a quotation from the Yajnasūtra

आ० । शिष्टाल्लाजान्स्विष्टकृते जुहोति । सक्तूनामवदान शूर्पेणैव कर्ता जुहोति । अञ्जलिना कन्यया प्रधानहोम कृत । अत शूर्पग्रहण कर्तृग्रहण च ॥

वरो दक्षिणा[1] ॥ ४० ॥

दे० । अथ दक्षिणा केन देयेत्याह । वरो दक्षिणा । वर एव दक्षिणा विवाहकर्मण कर्त्रे दद्यात् न तु नारीत्यर्थ । ऋतुतिथ्यादि यावस्विष्कृत् ॥

ब्र० । हुते वरो होमकर्त्रे वर ददाति । वरे गा तु विजानायाच्चतुवर्षा मिति श्रुति ॥

आ० । वरो दक्षिणा । कर्त्रे स्विष्कृदन्ते दक्षिणादान स एव ददाति ॥

तूष्णीं हस्तौ विमुच्य वि ते मुञ्चामीति सनहनम्[2] ॥४१॥

दे० । सावित्रेण मन्त्रेण हस्तग्रहण यथा तथा विमोचन मा भूदिति तूष्णीग्रहण । हस्ता विमुच्य वि ते मुञ्चामीति मन्त्रेण सनहन योक्त्र विमुञ्चति कता । म त्रलिङ्गात् । न तु स्वयम् ॥

ब्र० । मनो ज्योतिरिति सप्त ते हुते तूष्णीं वरो हस्ता विमुञ्चति । वि ते मुञ्चामीति वध्वा सनहनम् ॥

आ० । आश्राविता त[3] समाप्य । तूष्णीं हस्तौ विमुच्य मन्त्रेण गृहीतन्वा मन्त्रणैव विमोको मा भूत् । वि ते मुञ्चामाति सनहन । योक्त्र । कर्ता न स्वय विमुञ्चेत् । लिङ्गात् ॥

उत्तरतो ऽग्नेर्दर्भेषु प्राची प्रक्रामयत्येकमिषे द्वे ऊर्जे त्रीणि रायस्पोषाय चत्वारि मयोभवाय पञ्च प्रजाभ्य षड्ऋतुभ्यो दीर्घायुत्वाय सप्तम सखा सप्तपदा भव सुमृ

---

1 D apāla eads and xplai दक्षिणां but h m sinter prets these word 2 In the (interpolated) text of Br follows विमुच्यमानमध्वर्युरनुमन्त्रयते (probably a quotation from the Yajnasūtra) । मन्त्रलिङ्गात् । then follows the mantra sakala pāthe ia 3 CP XLVII 14

डीका सवस्वति[1] मा ते व्योम सदृशे विष्णुस्त्वान्वे त्वित्यनुषङ्ग ॥ ४२ ॥

दे० । अग्नेरुत्तरेणास्तीर्णेषु दर्भेषु प्राङ्मुखीं वधू प्रक्रामयति कर्ता सप्त पदानि सप्तभिर्मन्त्रै । विष्णुस्त्वान्वेत्विति सर्वत्रानुषङ्ग । एकमिषे विष्णुस्तान्वेतु ॥

ब्र० । यथा । एकमिषे सखा सप्तपदा भव सुमृडीका सरस्वति मा ते व्योम सदृशे विष्णुस्त्वान्वेतु ॥

आ० । एकमिष इत्येवमादिभि सप्तभि । सखा सप्तपदेत्यनुषङ्ग । केचित्तु विष्णुस्त्वान्वेत्वित्यनुषङ्ग कुर्वन्ति । दीर्घायु वाय सप्तम सखा सप्तपदा भवेत्यस्यवतच्छेष[2] मन्यन्ते । तदानी मा ते व्योम सदृश इति सप्तममित्येव सूत्रमभविष्यत् । गृह्यान्तरेषु तूभयथा दृश्यते ।

तच्चक्षुरित्यादित्यमुपस्थापयति ॥ ४३ ॥

दे० । तच्चक्षुरित्यादिना कन्यामादित्यमुपस्थापयति ॥

ब्र० । सप्तम पद नीत्वा तच्चक्षुरिति वाचयन्नादित्यमुपस्थापयति ॥

अस्तमितेऽग्निम् ॥ ४४ ॥

दे । विवाहे क्रियमाणे यदि रात्रिर्भवति रात्रा वा विवाहस्तदा तच्चक्षुरित्यनयाग्निमुपस्थापयेत् ॥

आ० । अस्तमिते चानयवाग्निमुपस्थापयति ॥

जीवन्तीं ध्रुव स्वस्त्यात्रेय दर्शयत्यरुन्धतीं च । एतेषा मेकैक पश्यसीत्याह पश्यामीति प्रत्याह ॥ ४५ ॥

---

1 Thu Br and of the M s of Devap la D a d four cakas ACT सरस्वती In the M ntrabh sya the vocat ve s presupposed 2 Thus hesitat ngly emended The M भवत्यस्यैवेतच्छेष 3 Th text of th t s g v according to the read ng of the Lahore Ms of Br wl h however a does also the Bombay Ms n rts एकैक before प्रत्याह The M s of Devap la n the main agr e w th this reading The Bombay M of Br is nterpolated between अरुन्धतीं च and एतेषां t ns rts जीवन्त पश्यसि पश्यामि ध्रुव पश्यसि पश्यामि स्वस्त्यात्रेय पश्यसि पश्यामि अरुन्धतीं पश्यसि पश्यामि

दे०। जीवन्त अरुन्धतीं च। जीवन्तीं कन्यामिच्छुर्ध्रुवादिकं दर्शयेत्। अत्र केचिद्रात्राविल्यनुवर्तयन्ति। दिवा ध्रुवादिदर्शनाभावात्। अपरे नानुवर्तयन्ति। यतोऽग्रे पश्यसीति प्रश्ने[1] अपश्यन्त्यपि पश्यामीति प्रतिवचनमाहेत्यर्थो लक्ष्यते। दर्शनमात्रविवक्षया हि पश्येप्रश्न[3] पश्यामि न वेति चोत्तरं पश्येम[4]। एतेषामेकैकं पश्यसीत्याह। ध्रुवं पश्यसीत्याद्येकैकस्य नाम गृहीत्वा पृच्छेद्गुरुः। पश्यामीति प्रत्याह। सापि पृष्टा सती पश्यामीति प्रब्रूयात्॥

ब्र०। ततो जीवन्त्यादीन्दर्शयति। जीवन्तीं पश्यसि पश्यामीति सर्वत्र वधूः प्रत्याह। ध्रुव। स्वस्त्यात्रेय। अरुन्धतीं। जीवन्तीमिति वध्वा विशेषणमित्यन्ये॥

आ०। जीवन्तीं चेदाशास्यते जीवतीत्याशिष[5] ध्रुवादीन्दर्शयति। केचिदस्तमित इत्यनुवर्तयन्ति। न पुनस्ते दिवा न[6] सन्ति। अपश्यन्त्यपि[7] पश्यामीति प्रत्याह। तस्माद्दिवापि। एतेषामेकैकं पश्यसीत्याह। पश्यामीत्येकैकं प्रत्याह॥

सुमङ्गलीरियं वधूरिमां समेत पश्यत। सौभाग्यमस्यै दत्त्वायाथास्त[9] विपरेतनेति वीक्षिताननुमन्त्रयते ॥४६

द०। वीक्षिता ध्रुवादीन्[1] गुरुरनुमन्त्रयते।

---

1 Hesitatingly emended पश्य ACT D om this word 2 श A 3 ? 4 Thu D पश्याम CT पश्येम A 5 Read perhaps जीवन्त्वित्याशिष 6 Perhaps न must be cancelled 7 न्त्यधि the M 8 The Bombay Ms of Br and of the Mss Devapāla T only have समेत्य this reading also presupposed by Devapāla in his Mantrabhāṣya समेत्य सभूय। 9 Devapāla in his Mantrabhāṣya दत्त्वायेति क्त्वा यक (Pāṇini VII 1 47) 10 In accordance with this false interpretation (वीक्षित must be synonymous to प्रेक्षक of the Mān gṛhs) Devapāla interprets वि अस्त परेतन as अस्तं गच्छत then he remarks तेन दिवापि ज्ञेयं ध्रुवादिदर्शनं हि जीवनद्योतनमाहु। तदिहावसरे अपश्यन्त्या अपि पश्यामीति प्रतिवचनं॥

आ० । सुमङ्गलीरित्यनयानुष्टुभा वीक्षितानन्नुमन्त्रयते ऋत्विक् ।

उदुत्तममिति प्रागुदीचीमावसथ यतीमनुमन्त्रयते यतो वा स्यात् । उदुत्तममारोहन्ती व्यस्यन्ती[1] पृतन्यत । मूर्धान पत्युरारोह प्रजया च विराड्भव ॥ इमा त्वमिन्द्र मीढ्व सुपुत्रा सुभगा कृणु । दशास्या पुत्रानाधेहि पतिमेकादश कृधि ॥ सम्राज्ञी श्वशुरे भव सम्राज्ञी श्वश्वा भव । ननान्दरि सम्राज्ञी भव सम्राज्ञी अधि देवृषु ॥ स्नुषाणा श्वशुराणा च प्रजायाश्च[2] च धनस्य च[2] । पतीना देवराणा[3] च सजाताना[4] विराड्भवेति[5] ॥ ४७ ॥ २५ ॥ (३ । १)

दे० । उदुत्तममित्यादिनानुष्टुप्चतुष्टयेनावसथ गृह यतीं गच्छन्तीं प्रागुदीचीमुत्तरपूर्वदिगभिमुखामनुमन्त्रयते । यत्र वावसथ स्यात्तदभिमुखी[6] गच्छेत् । अत्र भर्तृगृहे गमनावसरे मधुपर्ककाण्डिका पठ्यते । सा च स्नातकप्रकरणे व्याख्यायते[7] ॥

ब्र० । उदुत्तममिति चतसृभिर्वधूमेशानीं दिश गृह व्रजन्तीमनुमन्त्रयते यत्र वा स्यात्तस्मिन्पितृवेश्मनि[8] ॥ इति पृथक्तन्त्रविधि । एक कर्मणि तन्त्रे[9] सक्तुसंस्कारकाले लाजाश्च संस्कुर्यात् ।

1 Thus Br and of the Mss of Devapāla C व्यस्यन्तीव DA but the Bhaṣya points to the reading without इव 2 Thu all the Mss of Devapāla and in the Bhāṣya प्रजया च धनेन च Br and four Ṛcakas a fifth प्रजया च धनस्य च 3 Thus *all* but the Bhāṣya देवृणा देवराणां छन्दस्युभयजो ह्रस्व (Panini VI 4 5) मध्यदेशे तु दीर्घ पठ्यते 4 Mss of Devapāla except A insert च 5 In a Tuebingen and a Parisian Ṛcaka the verses except the last are accented 6 खं D खीं AC 7 Thus A ख्यायिष्यते D ख्यायिते C 8 स्यात्तद्भर्तृवेश्म the Stein Ṛcaka. 9 Cp XXV 25

सरस्वतीवाचनान तर[1] यथोक्तमुद्वाहे[2] होमत त्र[2] निर्वर्त्यो त्तरेणाग्निं वधूवरावानीय पश्चादग्नेर्दर्भेषु सा वमसातिवाचनादि यथोक्त सस्थापयेत् । नेककर्मणि त त्रे य इमे द्यावापृथिवा इत्यादयो होमा न चाग्नये जनिविद इत्यादयो हिरण्यगर्भ इति चतस्र इत्य ता । न चात्र पुनराज्यभागो समवदाय शूर्पेणैव तु स्विष्टकृत् । तथा च ।[3]

पृथक्त त्र यदि भवेद्गाथावाचनत परम् ।
प्रदक्षिणाग्निमानीय आद्य होम समापयेत् ॥
द्वितायमाज्यभागा त हुत्वा चैकादशाहुता ।
य इमे द्यावापृथिवा इत्यादि जुहुयात्तत ॥
सपाताश्च यथोक्ता स्युवध्वा शिरसि ये[4] स्मृता ।
ततोऽग्ने जनिविदे इत्याद्याश्च यथाक्रमम् ॥
जुहुयात्सप्तपञ्चाशद्येय घोर तमाहुता ।
पश्चात्तत्राग्नदर्भेषु वाचयेत्सा त्वमि यृचम् ॥
हुत्वाग्निपावमानीभि सपातानवनाय च ।
यागस्वत्ततमक्तूना प्राक् पाणिग्रहणाद्भवेत् ॥

पुण्याहे युङ्क्ते । योगे योग इति युनक्ति ॥१॥

दे० । यदा वधू पुण्ये दिवसे भर्तृगृह गच्छति तथा रथशिबिका[6] यथासभव युङ्क्ते । तत्र योगे योग इति म त्रावृत्त्याश्वादिक युनक्ति ॥

ब्र० । योगे योग इति रथयोजनादि । स्वगृहोपस्थान पत्न्यागमने विधान सुमृणार्थं वाम्नोक्त । सुनत्तत्रे वध्वा सह रथमारुह्य

---

1 Thus a Pai s an rcaka वाचनान्त the Bombay Ms of Br 2 Tl us the Lahore Ms of Br उद्वाहहाममन्त्र the Bombay Ms उद्वाह होम तन्त्र the Parisian rcaka 3 The following slokas a e taken apparently from a Kathaka g hyak rika 4 यत् the Bombay Ms त the Parisian rcaka 5 This line (with सप्तपञ्चाशद्येन) only in the Parisian rcaka 6 रथ om C 7 विधान the Ms

श्वशुरगृहाज्ज यवृतस्तूर्यदु दुभ्यादिवाद्यघोषेण सह स्वगृह यथोक्तविधिना गच्छति[1] ॥

आ० । यदा वधू पतिगृह याति पुण्याहे तदा युक्ते रथादि । योगे योग इति तत्र वहा युनक्ति युगरश्मिभि शिबिकादौ मनुष्यान्वा ॥

अङ्कन्यङ्का अभितो रथ ये ध्वान्ता वाताग्रमभि ये सपतन्ति । दूरेहेति पतत्रिणी वाजिनीवास्ते नोऽग्नय प्रप्रय पारयन्त्विति चक्रे अनुमन्त्रयते ॥ २ ॥

दे० । अङ्क यङ्कावित्यादिकया जगत्याग्निन्वतया रथचक्रे अनुम त्रयते ऋत्विग्वरो वा । सकृच्च म त्र प्रयोक्त यो द्विवचनलिङ्गात् ॥

आ० । चक्र अनुम त्रयते । शिबिकादावुभयपार्श्वे । द्विवचनाभिधायि वात्सकृ म त्र ॥

खे रथस्य खेऽनस खे युगस्य च[2] तर्म्मसु[3] खे अक्षस्य खे अवदधामीति युगतर्म्मसु[4] शमीशाखामवदधाति ।३।

दे० । खे रथस्येत्यादिना युगस्य तर्मसु छिद्रेषु शमाशाखामवदधाति ।

आ० । खे रथस्येति युगच्छिद्र शमाशाखामवदधाति । युग्यादौ यथासभवम ॥

सुकिंशुक शल्मलि विश्वरूप हिरण्यवर्णं सुवृत सुचक्रम् । आरोह सूर्ये अमृतस्य योनि स्योन पत्ये वहतु कृणुष्वेत्यारोपयते[6] ॥ ४ ॥

दे० । सुकिंशुकमित्यादिना वधूमारोहयति ॥

आ० । अनया वधूमारोपयते ॥

1 Th s is all the comment B gives on th s whole chapte 2 च not given by Br (both Mss) 3 Thus only the Paris an caka तर्मसि all the others Br indistinct 4 तमसु the Ms only the Par sian rcaka gives as above 5 योनि AC (this vhole chapt r is m ss ng n T) the Bombay Ms of Br लोक the Lahore Ms of Br and D The Mantra patha starts from योनि 6 Thus Br Ad आरोपयेत् DCA

मा विदन्परिपन्थिनः[1] सुमङ्गलीरिति[1] च प्रवाहयते[2] ।५।

०। मा विदन्निति सुमङ्गलीरिति चैताभ्या प्रवाहयते रथम् ॥

सकाशया विवहत ब्रह्मणा गृहैरघोरेण चक्षुषा[3] मैत्रेण। पर्याणद्धं विश्वरूप यदस्या स्योन पतिभ्य सविता कृणोतु तदिति वधूसगमे ॥ ६ ॥

दे०। एता जगतीं सावित्रीं वधूसगमे जपति ॥

आ०। सकाशयेति जगताम यस्या नवोढाया सगमे जपति ॥

ये पथीनामिति चतुष्पथेषु जपतीमे चत्वार इति च ।७।

दे०। सूत्र स्फुटार्थम् ॥

आ०। ये पथीनामिति चतुष्पथेऽनुष्टुभ जपति। इमे चत्वार इति च त्रिष्टुभम् ॥

ये श्मशानेष्विति श्मशानेषु। ये श्मशानेषु पुण्यजना शावास्तेषु शेरते। अत्रैव ते रमन्ता मा वधूरन्ववेक्षतेति ॥ ८ ॥

दे०। जपतीत्यनुषङ्ग ॥

ये वनेष्विति महावन महावृक्ष[6] दृष्ट्वा[7] ॥ ९ ॥

दे०। स्फुटम् ॥

आ०। ये वनेष्विति महावने वृक्षगुल्मलतादिसमवाय दृष्ट्वा महावृक्ष वा विटपिन देवताधिष्ठित चिरन्तन दृष्ट्वा जपति ॥

---

1 See XXV 5 and 46 2 यति A 3 चक्षुषाह both the Mss of Br and the Pa s an aka 4 Thus all the Mss of Devapāla पथ Br and Ad 5 Reading doubtful As above the Bombay Ms of Br and the Parisian caka the Lahore Ms ग्वेक्षेतेति धूरनुवक्षतेति C धूरन्वीक्षतेति D धूर्वेक्षतेति A The Bh sya मा वधूरवक्षत मा द्राक्षु 6 च in DC and the Lahore Ms of Br not C and the Bombay Ms of Br 7 The Mss insert here जपति which probably is an interpolation

इह रन्तिरिति[1] क्रूर दृष्ट्वा[2] ॥ १० ॥

दे० । क्रूर सिंहादिक दृष्ट्वा जपतीत्यनुषङ्ग ॥

आ० । क्रूर क्रूरकमाण हिंस्र दृष्ट्वा जपति ॥

नमो अस्तु सर्पेभ्य इति सर्पान्[4] ॥ ११ ॥

दे० । दृष्ट्वा जपतीत्यनुषङ्ग ॥

ये तीर्थानीति तीर्थे ता मन्दसानेति च । ता मन्दसाना मनुषो दुरोण आ धत्त रयि सहवीर वचस्यवे । कृत तीर्थ सुप्रमाण[6] शुभस्पती स्थाणु पथेष्ठामप दुर्मति हतम् ॥ अय नो मह्या पार स्वस्ति नेषद्वनस्पति[7] । सीरा न सुतरा भव दीर्घायुत्वाय वर्चसे ॥ अश्मन्वती रीयते सरभध्वमुत्तिष्ठत प्रचरता[8] सखाय । अत्रा जहाम ये आसन्नशेवा शिवान्वयमुत्तरेमाभि वाजानिति ॥ १२ ॥ २६ ॥ (३ । २)

दे० । तार्थे जपति प्रत्यकमुचिता मन्त्रानित्यर्थ ॥

आ० । य तीर्थानीति नद्यास्तार्थे तारे जपति । ता मन्दसानेति चापरशाखाम्नात वा पठति तिस्र ॥

श न इति नदी तरति ॥ १ ॥

---

1 The mantra occurs once more LIX 3 See Br on this sūtra 2 Probably this last word does not belong to the text 3 According to Dev and Br the verses Kāth XVI 15 238 12 17 are meant 4 In the Bombay Ms of Br follows अजगरान्वासुकान् तक्षकानिति 5 The Mss of Devapāla मन्दमा thus also the Mantrabhāṣya 6 सु the Lahore Ms of Br only 7 नैष the Mss of Devapāla and his Bhāṣya 8 Thus Br and of the Mss of Devapāla A प्रचरत C प्रतराम D and from this reading starts the Mantrabhāṣya

दे०। गतार्थम् ॥

आ०। श न आप इति प्रकृते नदीं तरति ॥

य ऋत इति रथाङ्गे ऽवशीर्णे[1]। य ऋते चिद्भिश्रिष पुरा जत्रुभ्य आतृद । सधाता सन्धि मघवा पुरूवसु र्निष्कर्ताविह्रुत[2] पुनरिति ॥ २ ॥

दे०। अविशेषाभिधानाद्यस्मिन्[3] कस्मिंश्चिद्रथाङ्गे विशीर्णे ऋग्ये य ऋत इत्यादिकामैन्द्रीं बृहतीं जपतीत्यर्थ ॥

आ०। य ऋत इति रथाङ्गे ऽवशीर्णे बृहती ॥

अपराह्णे ऽधिवृक्षसूर्ये गृहानुपयायाूर्जं बिभ्रतीति[4] गृहान् प्रतिदृश्य जपति। ऊर्जं बिभ्रती वसुवनि सुमेधा गृहानागा मोदमाना सुवर्चा । अघोरेण चक्षुषाह मैत्रेण[6] गृहाणा पश्यन्ती[7] वय उत्तिरामि ॥ गृहाणा मायु प्र वय तिराम गृहा अस्माक प्रतिरन्त्वायु ॥ गृहानह सुमनस प्रपद्ये वीरघ्नी वीरपति सुशेवा। इरा वहतो घृतमुक्षमाणास्तेष्वह[1] सुमना सविशामि॥ येषा मध्ये ऽधिप्रवसन्नेति सौमनस बहु। गृहानुपह्वया महे ते नो जानन्तु जानत ॥ सूनृतावन्त स्वधावन्त

---

1 विशार्णे DC 2 To th d g अवि po nt al o the Ma t abh s 3 शेषाद्यभिधा DA 4 Th i th M s of D vapala the Lahore M f B (the Bombay ऊर्जं बिभ्रीति) a l l (lut l t duct on to XI 1 h c tes ऊर्जं विभ्र दिति।) [Th i ag n th M ot D ap la and the Bh a ya explai tl te m Br (Bo b y M) बिभ्रद् (1 K th XXXVIII 13 11b 13) 6 I te d of मैत्रेण (th is De p l) Br ha as K th l c 1 शिवेन (पश्यन् Br 8 Tl Bl ya वीरघ्नी गत्यर्थो ऽत्र हन्ति) वीरवत the Bom bay M f Br and th Pa an reak 10 Thus Br माणास्ते th M of D apala

इरावन्तो ह[1] सामदा [1]। अक्षुध्या अतृष्या गृहा मास्म द्विभेतन ॥ उपहूता इह गाव उपहूता अजावय । अथो अन्नस्य कीलाल उपहूतो गृहेषु मे ॥ उपहूता भूरिधना सखाय साधुसमदा । अरिष्टा सर्वपुरुषा गृहा न सन्तु सर्वदेति ॥ ३ ॥ २७ ॥ (३ । ३)

दे० । अपराह्णसमये ऽधिवृक्षसूर्ये । यदा वृक्षाणामुपर्येव रविरश्मयो दृश्यन्ते नाधस्तात्तदा गृहानुपायाय[4] । गृहग्रहणेन स्वग्राम उपलक्ष्यते । स्वग्रामसमीपं गत्वा । तत्र स्वगृहान्प्रतिदृश्य ऊर्जं बिभ्रतीति जपति । वध्वा एष जपो मन्त्रलिङ्गात् ॥

आ० । ततो ग्रामं प्राप्यापराह्णे ऽस्तमयसमये अधिवृक्षसूर्ये गृहाणां समीपमागत्य ऊर्जं बिभ्रतीति गृहानवलोक्य जपति कन्या समता ऋच । कन्याया जप । मन्त्रवर्णात् ॥

उलपराजीं स्तृणात्या शयनीयात् ॥ १ ॥

दे० । उलपो वीरण । प्रसूना दीर्घदर्भा इति तु प्रसिद्धिहीनं वच । मध्यदेशादौ वीरणानामेव सिद्ध । ऋत्विग्वीरणपङ्क्ति[8] स्तृणाति रचयति । तथावतरणस्थानादारभ्य वधूशयनगृहविशेषं यावत् ॥

ब्र० । उलपास्तृणविशेष । ते शयनस्थानं यावद्गृहमार्गमास्तीर्य ॥

आ० । तत ऋत्विगुलपराजीं स्तृणाति । उलपा तृणविशेष । राजी पङ्क्ति । आ शयनीयात् । गृहाद्यावत् ॥

1 Ma tr l l ya हेत्यनर्थक । मामदा स्याम । l l u D an l tl Bh ya (सम्यक् हर्षयुक्ता) माधुषमदा B समग्ग AC सपद th I l M of B पूरु D l tl Bhaṣya (al o tl e I ho M of B 4 Th ı l r the Mss ɒ वृक्षाणां the Ms (Th ı rr tly (cp तथा ın sūtra 2) Br the Berl n and Steın cakas and of the Ms f Devap la T राजी the oth r M s (Th ı CT सिद्धि A तथा प्रसिद्धि D 8 पङ्क्ती D

तया प्रविशति ॥ २ ॥

दे० । तया राज्या प्रविशति गृह्न । रथादिकादवतार्य वधूसहितो वर ॥

आ० । रथादवतार्य तया राज्या प्रविशति ॥

अभ्याहितानि सोदक सौषधमावसथ प्रतिपद्यते ॥३॥

दे० । अध्याहित स्थापितो विवाहाग्निर्यत्र त । तथा सोदक । उदकुम्भभूषित । सोषध । व्राह्याद्योषधिसनाथ । आवसथ । गृहविशेष । प्रतिपद्यते । प्रविशति । अत ऊर्ध्व हि पाकयज्ञेष्व ग्निक्रियत । वास्तुहोमानन्तर चष प्रवेश इष्यते । उक्त हि सूत्र पूव[1] । अमीवहा वास्तोष्पत इति आविशन्तिति[2] ॥

आ० । कादृशमावसथ प्रविशति । अध्याहितो ऽग्निर्यस्मिन्सो ऽध्या हिताग्निरावसथ एतदुक्त भवति । यो ऽसौ ववाहनो ऽग्नि स तत्र पूर्वमवाहित । अस्मिन्नवसरे पूर्वकृतेपु गृहेपु वास्तुहोम मिच्छन्ति । सादकमिति । उदकुम्भ । सायध । तण्डुलान्भि राषधीभिरधिष्ठित । एव वि ग्रमावसथ प्रतिपद्यते । प्रविशति ॥

रोहिण्या मूलेन वा यद्वा पुण्योक्तमपरेणाग्निमानडुहे रोहिते चर्म ण्युपविश्यापि वा दर्भेष्वेव जयप्रभृतिभिर्हुत्वाग्निरैतु प्रथम इति च । अग्निरैतु प्रथमो देवताना सो ऽस्या प्रजा नयतु मर्वमायु । तदय राजा वरुणा ऽनुमन्यता यथेय स्त्री पौत्रमघ निरून्ध्यात्स्वा हा ॥ अग्निरिमा त्रायना गार्हपत्य सा ऽस्या प्रजा मुञ्चतु मृत्युपाशात् । अरिक्तापस्था जीवतामस्तु माता पौत्रमानन्दमभि विबुध्यतामिय स्वाहा ॥ मा त गृहे निशि घार उत्थादन्यत्र त्वद्रुदत्य सविशन्तु । जीवपुत्रा पतिलोके विराज पश्यन्ती प्रजा सुमनस्यमाना स्वाहा ॥ मा ते कुमार स्तनध प्रमायि

---

1 ... XII 1 ... 2 II ... t ll w tl ... t 1 ...
अमीवहा t ... tl tl ... Bl y ... 3 Tl ... t ... p l p t
XI XII 1 2 ... 4 न रोधत् Br न रोधात् tl ... B n l ... t n
B l ... ak a न रोन्ध्यात् tl e P ... k

मा त्व विकेश्युर आवधिष्ठा । स्तन[1] धयन्त[1] सविताभिरक्षत्वा वासस परिधानाद्बृहस्पतिर्विश्वे देवा अभिरक्षन्तु नित्य स्वाहा ॥ अग्ने प्रायश्चित्त त्व देवाना प्रायश्चित्तिरसि यास्या भृशा तनू स्तामस्या नाशय स्वाहा ॥ वायो प्रायश्चित्ते ॥ सूर्य प्रायश्चित्ते ॥ चन्द्र प्रायश्चित्ते ॥ विष्णो प्रायश्चित्ते ॥ विष्णो प्रायश्चित्त ॥ चन्द्र प्रायश्चित्ते ॥ सूर्य प्रायश्चित्त ॥ वायो प्रायश्चित्ते ॥ अग्ने प्रायश्चित्त त्व दवाना प्रायश्चित्तिरसि यास्या भृशा तनूस्तामस्या नाशय स्वाहा ॥ त्र्यायुष जमदग्ने कश्यपस्य त्र्यायुषम् । यद्दे वाना त्र्यायुष त मे अस्तु त्र्यायुषमिति ॥ ४ ॥

२० । रोहिण्या मूलेन वा नक्षत्रेण । रोहिण्या मूलेन वा युक्त चन्द्र मसाति ज्ञेय । यद्वा पुण्योक्त । ज्योति शास्त्रे पुण्यरूप श्रेयस्कर यद्दिनमुक्त तत्र वा । अपरेणाग्निं प्रकृत त्वादावसथ्य । अनडुह इन्मानडुह वार्षभ । तत्र रोहिते चर्मण्युपवेश्य वधू वर स्वय चोपविश्य । कवलेष्वेव वा गर्भेषु वधूमुपवेश्य स्वय चोपविश्य । जयहोमप्रभृतिकमाज्यभागान्तमाज्यसाधन वा आज्यधर्म युक्तमुपसमाधानादिपूर्वक हुत्वा । अग्निरेतु प्रथम इत्यादिभिश्च कमान्तराणि कुर्यात् । कानि तानि । पाकयज्ञानर्थ त्वात् । अग्नि रेतु प्रथम इति वैश्वदेव्यश्चतस्त्रस्त्रिष्टुभ । एताभिश्चतसृभिऋ ग्भिश्चतस्र आहुतयो दातव्या वरेण स्वय । एवमुत्तरा अभ्यग्न

1 Tl ı B tl Berl l tl P a k स्तनन्धय ते tl M ot D aj l l l Bl ?y 2 Tl ru tl t t d ng to B of tl M f D aj l A g l o o ly tl fir t t tle p ya tt mant plet l l b at all tl th DCP g v tl t t fiv ompl t nd bb t th la t h D ap l n b n (w lv Cp A l wh n h te) tle l t v se w th th f llowing sūtra 4 See th p ning w r l of tl t t मुपसाधनानि ACT

प्रायश्चित्त इत्यादिर्भियजुर्भिरन्या दशाज्याहुतय क्रमापक्रमाभ्या। विष्णो प्रायश्चित्ते। चन्द्र प्रायश्चित्ते। सूर्य प्रायश्चित्ते। वायो प्रायश्चित्ते। अग्ने प्रायश्चित्ते। एतानि सानुषङ्गाणि पराणि पञ्च यजूंष्यपक्रमेण। तेन ऋग्भिश्चतसृभिर्यजुर्भिर्दशभिश्चतुर्दशाहुतय सपन्ना। यायुषमित्यनेन पञ्चदशेत्यादित्यदर्शन [1]। स आज्यक देशे यो ऽनेन यजुषा वक्ष्यमाण आसेकस्तामेवाहुतिं मन्यते। मन्त्रावृत्तिं वा। स्वयकर्तृत्वादासा क्रमेण पूर्वोक्ता आज्याहुताहुत्वा न्यायुषमित्यादियजुष ॥

ब्र०। उद्धतावोक्षिते ऽग्निमासाद्यापरेणाग्निमानडुहे रोहिते चर्मणि प्राङ्मूलषु दर्भेषु वा वध्वा सहोपविश्य स्वयमिम होममारभते। अत्राज्य हवि। आज्यभागान्त हुत्वाग्निरतु प्रथम इत्याद्य पञ्चदश स्रुवेणाज्याहुतीर्जुहोति। न्यायुषमिति पञ्चन्शी ॥

आ०। ततो राहिण्या नक्षत्रेण मूलेन वा। यद्वा पुण्योक्त ज्योति शास्त्रविद्भिस्तस्मिन्नेव वक्ष्यमाण कर्म कुर्यात्। कथ। अपरेणाग्निं। तमेवापासन। आनडुह। अनडुह इन्। तस्मिन्नानडुहे आर्षभ रोहिते लाहिते चर्मण्युपवश्य वधू स्वय चोपविश्य वर। अपि वा दर्भेष्वेव न चर्मणि। जयप्रभृतिभिर्हुत्वा। यथोक्तमुपसमाधायेति नात्रोक्त यत पूर्वमेवोपसमाहितो ऽग्नि। आन्यहोमत्वादाज्यसस्कारो ऽत्राथाक्षिप्त। जयप्रभृतिशब्द नाज्यभागान्त त त्रमुपलक्षयति। अग्निरतु प्रथम इति चतसृभिर्ऋग्भिरग्ने प्रायश्चित्त इति क्रमोत्क्रमदशभियजुभि साङ्गस्न्यायुषमिति चेता पञ्चदशाहुता स्रवण हुत्वा ॥

आज्यस्यैकदश दध्यासिच्य दधिक्राव्ण इति त्रिर्दधि भक्षयित्वा

1 S Al tl t) Tl t ly
m l 14 σ l D v p l tl prt th l t
f l l l tl न्यायुषम् t l l tl t o
3 Tl t A मन्त्रवृत्ति tl tl M 4 Re l यजुषा
F l l स्तस्मिन्नवनि tl M t S q XXXI)
Tl t tl M

माणवकायोत्सङ्ग इडामग्न इति फलानि प्रददाति ।५।२८।(३।४)

दे० । पृथकपात्रोद्धृते घृते घृतकदेशे दध्यासिच्य दधिक्राण इत्य नया त्रीन्वारान्दधि भक्षयित्वा वरो माणवकाय वध्वा उत्सङ्गे निहिताय फलानि प्रददातीडामग्न इति मन्त्रेण ॥

ब्र । तत आज्यस्य किञ्चिन्मात्र पात्रान्तरे कृत्वा तस्मिन्दध्यासिच्य तदाज्यमिश्रितमामना दधिक्राण इति त्रिर्दधि प्राश्याचम्य । माणवकाय वध्वा उत्सङ्गे स्थिताय फलानि प्रददाति । ततो वध्वदे याग्नेय्या वा प्रधानम् । ऋतुतिथियागादितन्त्र समाप्ति । इति प्रायश्चित्तहोम ॥

आ । तत आज्यस्यैकदेशे आज्य पात्रान्तरे कृत्वा तत्र दध्यासिच्य । तद्दधि दधिक्राण इति त्रिभक्षयित्वान तर माणवकायोत्सङ्गे स्थिताय वध्वा इडामग्न इति फलानि प्रददाति । एव होमस्य कता त्रिभक्षयिता । स्याम्न सूनुरिति वध्वा उ सङ्गे लिङ्गात् । आचमनानाम्नात । केचिद्देवता अप्रज्ञायमाना आग्नेय्या यजेन्निति[1] चतुर्गृहीतेन यजन्ति । केचिद्देवता एव ता प्रधान वान्नेच्छन्ति । तत ऋतुतिथ्यादिसमापनम् ॥

तूष्णीमुपचरित स्थालीपाक श्रपयित्वा तस्याग्निमिष्ट्वा प्रजापतिं च शष प्राश्नीत । अन्नमेव विवननमन्न सवनन स्मृतम् । अन्न पशूना प्राणो ऽन्न ज्येष्ठ भिषक् स्मृतम् ॥ अन्नमयेन मणिना प्राणसूत्रेण पृश्निना । मिनोमि सत्यग्रन्थिना हृदय च मनश्च ते ॥ मह वाचा मना अस्तु मह चित्त मह व्रतम् । चक्रामिवानडुह पद मामेवान्वतु ते मन ॥ मा चैव पश्य सूर्यं च मा चान्येषु मन कृथा । चाक्रवाक सवनन मम चामुष्याश्च भूयादिति ॥ १ ॥ ६ ॥ (३ । ५)

1 S LXXIII 3 2 K tl XVI 11 338 3 R आचमनमाम्नानात् 4 वताप्रज्ञा tl M ? ता प्रधानन्वोनच्छन्ति tl M

दे० । तूष्णामेव यत्रोपचारो निर्वापादिस्त चरु स्वरससिद्धवादु न्केन श्रपयित्वा । तस्याशेनाग्निं प्रजापतिं चेष्ट्वानाम्नैव तूष्णीग्रहणात् । हुतशेष प्राश्नीत वधूवरावेकत्र पात्रे सह । गृह्यान्तरेषु हि समशनमिति सञ्ज्ञा । सहाशन समशन प्रसिद्ध मन्त्रलिङ्गाच्च । तथव[1] च[1] अत ऊर्ध्वं गृह्यान्तरेषु[2] ज्ञातिषु भोजन प्रसिद्ध सवननमिति मन्त्रलिङ्गात् । अन्ये वत्रापि चकपात्रे सहभोजनमिच्छन्ति । यथा हि यजमानपञ्चमा इडा प्राश्नन्ति । सपत्नाका भुञ्जत इत्यत [3] । पञ्चसख्या सह श्रवणे ऽपीडाया गृहमेधाययो पृथगेवाशन तद्वदिहापि भवितव्य । पाकयज्ञप्रतिषेधाथ पुनस्तूष्णामुपचरितग्रहण । उक्त ह्येतत् । तेष्वावृदुपचारस्तूष्णीमिति[4] । भक्षण वन्नमेव विवननमित्यादिभिश्चतसृभिरनुष्टुब्भि ॥

ब्र० । तूष्णीं निरुप्त चरु श्रपयित्वा । इद समशन नात्र पाकयज्ञतन्त्र । परिसमूह्य पर्युक्ष्य चातुष्कोष्ठे स्तर परिस्ताय । चरु श्रतमभिघार्योदगुद्वास्य । अग्नये स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति हस्तेनाहुतिद्वय हुत्वा मेक्षणेन वा । अवशेषमन्नमेवेति चतसृभिरभिमन्त्र्य शालिचूर्णमण्डले सावर्ण राजत वा पात्र प्रतिष्ठाप्य तस्मिन्दधिमिश्रित प्राश्नीत । मन्त्रो वरस्यव न वध्वा । मम चामुष्याश्च भूयादित्यत्र वध्वा षष्ठ्यन्त नाम ग्राह्य । भुक्त्वोच्छिष्ट वध्व प्रदद्यादिति गोभिल । इति समशनम् ॥

आ० । तूष्णीमुपचरित तेष्वावृदुपचारस्तूष्णीमित्यस्य चास्य च को विशेष । इह तूष्णीग्रहण पाकयज्ञतन्त्रविधानार्थ । तस्या

1 तथव (I) गृहान्त tl M Fl
ı ol llı ı t t t tl Yaı a t to tl fi t ı
Ap III 211 4 So XIII 8 S (obl ı l
II 3 2 (I l t lı atte t or l B o t ıe
समानो मन्त्र समिति समानी समान सह सह चित्तवाचा) । समानो
) मन्त्रमभिमन्त्रये व समानेन हविषाञ्च जुहामि (Cp R X 1913 ।
इत्यनेन मन्त्रेणाञ्च भुञ्जत । सवत्सर (t XXX 1 I h l trac
tl tl t t of tl tate ı t It een ot to bel g
t ıı t t

न्नस्य[1] मेत्तणेनेवाग्नि प्रजापतिं चेष्ट्वा शेष प्राश्नीत दम्पता। एकस्मि पात्रे समशनमिति गृह्या तरेषु सज्ञा। अन्नमेव विवनन मिति चतसृभिर्ऋग्भि प्राशन । मम चामुष्याश्च भूयादिति वध्वा वरो नाम गृह्णाति। वरस्यव म त्रो न स्त्रिय । लिङ्गात्। सहभोजन समशनलत्तण गृह्या तरेषु चात ऊर्ध्वं सहभोजन प्रतिषेधो दृश्यते॥

सवत्सर ब्रह्मचर्य चरतो द्वादश रात्री षट् तिस्र एका वा ॥१॥

दे ।ब्रह्मचर्यममथुन चरि वा गर्भाधान कार्यमिति । त पोर्णमा स्याममावस्याया न मथुन कत यमिति च सकल्प । एकक कतृको ऽत्र व्रत। सव सर प्रथम कल्प । यावनमन्स्याति शयात्तु अनुकल्पनाप कालो विकल्प । द्वादश रात्री षट् तिस्र एका वेति॥

आ० । सव सर ब्रह्मचय चरतो। विकल्पो वयोविशेषेण सुक्या पेत्तया ॥

तो सविशत ॥ २ ॥

दे ।ता वधूवरावेकस्मि शयने भवत । विवाहोत्तरकाले प्रथम शयने। आ ाने च समानमेतद्वि ानमन तरम त्रचतुष्ट्यजप सहितम्॥

आ०। ना सविशन । सहशयिता भवन ॥

अपश्य त्वा मनमा चेकितान तपमा जात तपसा विभूतम्। इह प्रजामिह रयिं रराण प्रजायस्व प्रजया पुत्रकाम ॥ अपश्य

1 तस्यायस्य tl M 2 Tl (l एकैकक CI tl M I ol Hv h ıll l सकल्प एकैककर्तृक । अत्र व्रत। Th m t y B ,l ll f K ka l, t to f n Pı na 4 विशेषेणोत्सु tlc M ll tl M f D ,l l \l Br (l tl tl M l /t k l oml n d w tl th for- g तिस्र एकां वात सविशत ,o t g toa'ap,a tl,l tt) l अत सविशत ।

त्वा मनसा दीध्याना[1] स्वाया तनू ऋद्धयै नाधमानाम् । उप मामुच्चा युवतिर्बभूया प्रजायस्व प्रजया पुत्रकामे ॥ प्रजापते तन्व मे जुषस्व त्वष्टर्देवेभि सहसा[2] न[2] इन्द्र सविदान पुसा बहूना मातर स्याम ॥ अह गर्भमादधाम्योष धीष्वह विश्वेषु भुवनेष्वन्त । अह प्रजा अजनय पृथिव्यामह जनिभ्यो अवरीषु पुत्रानिति स्त्र्यादिव्यत्यास जपत ॥ ३ ॥

दे० । स्त्र्यादिव्यत्यास कृत्वा । प्रथमा स्त्री । द्वितीया वर । तृतीया स्त्री । चतुर्थी वर । व्यत्यासा विपर्यय । स्त्रा आदिर्यत्र व्यत्यासे स स्त्र्यादिव्यत्यास ॥

आ० । अपश्य त्वेति चतस्र स्त्र्यादिव्यत्यास जपत । प्रथमा स्त्रा द्वितीया वर ॥

एवमवर्तौ प्रजाकामौ सविशत ॥ ४ ॥

दे० । गतार्थम् ॥

ब्र० । एवमेवर्तौ । तत्र विस्मधिकम् ॥

---

1 Tl ll l t the M t ll va t rt from a eal g देदीप्यमाना । सहमान B tl e M f D v p la a l tl B ml v ka l t tl Bh va p 11 सहसा न सहसा l vpla l बलेन) tl l o the eal g of the I St l B l k l l t tl T b oe l l l th t tl th r t ma k tl i l ll vll bl f सहसा th tl l tta Tl o t lu g सहसान l l a kno n tt l t of I l a 3 I te l t आदधामि (thu ll th M an l thre r aka) the Mat abh sya g l pla आदधाम् (as th Rs) 4 अपरीषु (a Rksa l ta B the Ste a l Bombay akas अपरेषु the Berl eaka अवरीषु explained in the Mantra bhasya as जठराभ्यन्तरवर्तिनीषु गर्भग्रहणीषु । o The explanation false व्यत्यास t a oun but a gerund (absolut)

आ०। एवमेत प्रथम सवेशन । एवमेवानेनैव विधिना ऋतौ तु काले प्रजाकाले सविशत । सभवत । तत्र विशेष ॥

करदिति भसदमभिमृशति ॥ ५ ॥

दे०। करदिति यजुषा भसद स्त्राचिह्न वरो ऽभिमृशति ॥

ब्र०। करदिति स्त्राप्रजननमभिमृशति ॥

आ०। मेढ्श्चव भसश्चैव समानार्थौ प्रकीर्तितो। भसद स्त्रीप्रजनन मभिमृशति पुरुष ॥

भसदित्युपरिजननम् ॥ ६ ॥

द । पुचिह्न भसदिति यजुषाभिमृशति ॥

ब्र । भसन्निति तदुपरिनिहित शेपम् ॥

आ । भसदित्यननोपरिजनन पुप्रजननमभिमृशति ॥

बृहदिति जातम् ॥ ७ ॥

दे । बृहन्नित्यनेन जात वार्य प्रक्षिपति ॥

ब्र । बृहदिति सिच्यमान रेत ॥

आ०। बृहदिति जात रेत सिञ्चतीत्यर्थ ॥

इति गर्भाधानम् ॥ ८ ॥ ३० ॥ (३ । ६)

आ०। अयमसा निषेकाख्य सस्कारो गर्भाधानमुच्यते ॥

तृतीये गर्भमास सामन्त कारयत ॥ १ ॥

दे०। गर्भाधानात्प्रारभ्य यस्तृतीयो मासस्तत्र शुक्लपक्षस्य पर्वणि वा[2] मुख्ये दिने सीमन्तोन्नयनसज्ञया यागिक्या प्रसिद्ध यत्सस्कार कर्म तत्कारयते । स्वय कुर्यादिति णिच प्रयोगाद्दर्शित । एतच्च पात्रस्यैव केचित्सस्कारमिच्छन्त्याधानसस्कारादेव । गर्भस्यो पकारो भविष्यति गोलकसस्कारेणेव चक्षुष इति वदन्त । तथा च स्मृति ॥

1 \ t g v n l ѵ B A l n t ad f tl s इति बीजवापनम् 2 om A 3 यागिन्या A 4 The Harita dharmasutra according to the Samskararatnamala Ānandāśrama se 39 page 822

सकृत्संस्कृतसंस्कारा सीमन्तेन द्विजस्त्रियः ।
यं यं गर्भं प्रसूयन्ते स सर्वः संस्कृतो भवेदिति ॥

अन्ये तु गर्भस्यैव संस्कारं मन्यन्ते । तत्रैव तृतीये गर्भमासे इत्यस्योपपत्तेः । पात्रमात्रसंस्कारत्वे हि किं गर्भमासस्यापेक्षया[1] । यदा कदाचित्सीमन्तो विधीयते । कार्यं सीमन्त इति स्मृतेरपि ॥

गार्भैर्होमैर्जातकर्मचौडमौञ्जीनिबन्धनैः ।
बैजिकं गार्भिकं चैनो द्विजानामपमृज्यत[3] इति ॥

अपरे तूभयसंस्कारमाहुः । तत्र क्षेत्रसंस्कार एवानुमततमः प्रायो वेदार्थविदां सकृदनुष्ठानस्य प्रसिद्धत्वाद्धा तुल्येन ॥

ब्र० । तृतीये गर्भमासे सीमन्तकर्मैतत्स्वयं कर्तव्यम् ॥

आ० । गृहीतगर्भया तृतीये मासि सीमन्तकारणं । कारयत इति णिजुपदेशश्च स्वयं । वैवाहिक एवाग्नौ सीमन्तोन्नयनमिति । यौगिकमेतत्कर्मनाम । प्रथमगर्भ एवेति केचित् । मातुः संस्कारात्पुरुषसंस्कार इति स्मृतिदर्शनात्[2] । तथा गार्भैर्होमैरिति मनुः । अन्यत्राभ्युत्क्रमो दृश्यते । पूर्वं पुंसवनं पश्चात्सीमन्तोन्नयनमन्यमात्रं । इह त्वन्यदेव देवतायागलक्षणम् ॥

शुद्धपक्षस्य पुण्याहे पर्वणि वा यथाक्रममुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा पश्चादग्नेर्दर्भेषु प्राङासीनायाः सर्वान्केशान्संप्रमुच्य प्रमाधयते य सीमन्तमिति । य सीमन्तं कङ्कतस्ते चकार यद्वा क्षुरं परिववर्ज वपस्ते । स्त्रीषु रूपमश्विनौ तं निधत्तं पौंस्यनम

1 [illegible] A मासाद्यपे D मासाप्यपे [illegible] M [illegible] II
2 [illegible] 3 प्रतिहन्यत D The p[illegible]nt[illegible] t[illegible]xt [illegible] M[illegible]n अपमृज्यत
4 No[illegible] t[illegible] to the M[illegible] o[illegible] tl[illegible] pa[illegible]ag[illegible] f[illegible]llow[illegible] imme[illegible]iat[illegible]ly th[illegible] p[illegible]ssag[illegible] g[illegible] e[illegible] from दे [illegible] t[illegible] a [illegible]
Thu[illegible] th[illegible] M[illegible] सादयते ACT Br (text) th[illegible] St[illegible] c[illegible]ka[illegible] n[illegible] A[illegible] साधयते D t[illegible]xt [illegible] d M[illegible]trabh[illegible]sya a[illegible] th[illegible] comm[illegible] of B[illegible] It [illegible]ot [illegible]mp[illegible]obabl[illegible] th[illegible]t h[illegible]re [illegible]nd[illegible]d the s[illegible]tr[illegible] p[illegible]op[illegible]r 8 Th[illegible] D (second hand [illegible] text) and M[illegible]trabh[illegible]sya (peripl[illegible] वर्जितवान्)· परिवर्जे परिवर्वै परिवर्ज्य the othe[illegible] [illegible] Th[illegible]s [illegible]ll b[illegible]t[illegible] M[illegible]trabh[illegible]sya विधत्त

ससृजत[1] वीर्येण ॥ इन्द्राणी चक्रे कङ्कत स सीमन्त विसर्पतु । पुन पतिभ्यो जायां दा अग्ने प्रजया सह ॥ पुन पत्नीमग्निर दादायुषा सह वर्चसा । दार्घायुरस्या य पतिर्जीवाति[2] शरद शतमिति ॥ २ ॥

दे० । यथोक्तमुपसमाधान कृत्वा जयप्रभृतिभिराज्यभागान्तेर्हुत्वा प्रकृतस्यावसथ्यस्याग्ने पश्चादग्नेर्दर्भेषु प्राङ्मुख्या उपविष्टाया सवा केशा सम्यक प्रकर्षेण मुक्तान्कृत्वा कङ्कतेन दारुमयोभया मकदिक्कभूरितरद तयोगिना वालस्पष्टाकरणेन प्रसाधयत[3] । स्पष्टाकरोति । वक्ष्यमाणाभिस्तिसृभिर्ऋग्भि । इतिशब्द करणप्र ान । अनेन मन्त्रप्रयेण केशा प्रसाधयत इति पूर्वेण सब ध ॥

ब्र० । अत्राज्यभागा ते ऽपरेणाग्निं दर्भेषु प्राङ्मुखीमुपवेश्य य सीमन्तमिति तिस्र उक्त्वा कङ्कतेन सप्रमुक्ता केशा प्रसा यते ॥

आ० । शुद्धपक्षस्येति याख्यात । आज्यभागा त याव पश्चादग्ने दर्भेषु प्राङ्मुख्या उपविष्टाया सर्वान्केशान्सप्रमुच्य प्रसादयते । सस्करोति कङ्कतेन । य साम तमिति तिसृभिर्ऋग्भि ॥

त्रि श्येतया शलल्या शमाशाखया सपलाशया वा[7] सीमन्त विचिनोति यास्ते राक इति ॥ ३ ॥

---

1 Tl AD B n l th e of tl e ka ससज्यत CT an l first l n l of D यता th Laho e M of Br a l th P cak 2 Thu AT th Mantral l sya (लोडर्थे लट लेट ?) l th Pa an caka जावातु tl Bombay Ms of Br जीवतु th Lal ore M a l two k —In th Tu b g ak tl la t two mantra a a ent d 3 Th ı DA माधते CT an l fi t han l of D 4 Here all thu 5 See Ā l on XV C B f त्रि ll the M of D va p la hav त्रीन्वारान् (A Br an l f ur r kas insert स afte वा—W would xp ct वा l fo t a l of aft r सपलाशया lut p XXV 2

दे० । त्रीन्वारान्[1] त्रि श्येतया शुक्लया शलल्या । शललि श्वावित् सेधा । तस्या शलाका शललिरुपचारात् । तया शमीशाखया सपलाशया सपत्रया । सीमन्त विचिनोति । यास्ते राक इति त्रिष्टुभा । शलल्या ताम्रशलाकया श्येतया लोहितयेति यद्या चक्षते तन्न दृष्टानुरूपम् ॥

ब्र० । यास्ते राक इति शलल्या शमीशाखया सपर्णया वा ललाटमध्यादारभ्य कृकाटिका यावद्द्विधा केशा करोति ॥

आ० । ततस्त्रि श्येतया त्रिषु स्थानेषु श्येतया शुक्लया शलल्या श्वाविच्छलाकया शमीशाखया सपर्णया तथा पाटितया वा सामन्त विचिनोति । केशान्विशुध्यति । यास्त इत्यनया जगत्या ॥

अथास्या पृथक्केशपक्षौ सनह्यति नीललोहितेन सूत्रेण नील लोहित भवति कृत्यासक्तिर्व्यज्यते । एधन्ते अस्या ज्ञातय पति र्बन्धेषु बध्यतामिति ॥ ४ ॥

दे० । अनन्तरमस्या गर्भिण्या कङ्कतसमीकृताना शलल्या विभज्य मानाभिरेखापरिच्छेदेन कृतसीमन्तभागाना केशाना कृता पृथग्या पक्षौ पार्श्वद्वयगतौ सनह्यति नाललोहितसूत्रेण नाललाहित मित्यादिकयानुष्टुभा ॥

ब्र० । नीललोहित भवतीति नालरक्तसूत्रेण मन्त्रावृत्त्या पृथक्पृथक् केशार्धौ सनह्यति । प्रथम दक्षिणम् ॥

आ० । सनह्यति । आ अवटदेश कृकाटिका वा द्विभक्ता केशा । तेषा द्वा पक्षा विभक्ता पृथक्पृथक् सनह्यति नीललाहितेन प्रति सरेण ॥

यो गुरुस्तमर्हयेत् ॥ ५ ॥

---

1 Cp Not (on tl pr ous pag Devap la apparently tak त्रि इय s t o o ls 2 Th L l M of B o n वा 3 Th Ma t a a cei ted tl e T ieb g aka 4 Th tl M How t l al?

दे० । यो गुरु सीमन्तोन्नयनस्य कर्ता ब्राह्मणस्तमर्हयेत् । यथाशक्ति मधुपर्कदानादिना पूजयेत् ॥

ब्र । तत आज्येनाग्नेय्या वश्वदेव्या वा प्रधान[1] । ऋतुतिथ्यादिया गादितन्त्र समाप्य यथाश्रद्ध गुरुमर्हयेत् ॥

आ । ततो देवताप्रज्ञायमानेति हुत्वा आग्नेय्या यजेद्वैश्वदेव्या वेति चतुर्गृहीतेन प्रधान । एवविधो ऽस्य विषयो यत तन्त्र तन्त्र कृष्यते । आवापस्थान न किञ्चित्प्रधान द्रव्य देवता वा तत्रा प्रज्ञायमाना देवता । यो ऽत्र कर्मणि गुरुर्होमकर्ता मातुलादि स्तमर्हयेद्दक्षिणादानेन । योनिसबद्ध कश्चिदेत कर्म कारयेन्न वृत्तिवञ्चात्रम् ॥

एतदेव कुमारीणा सटोद्धरणमत्रैवानुलेपनम्[2] ॥६॥३१॥ (३ । ७)

दे । अत्रैव काले वाग्दत्ताना कुमारीणा सटोद्धरण कर्म कर्तव्य केशरञ्जनाविशेषात्मकमनुलेपन सर्वौषधिकुङ्कुमप्रभृतिभिरनुले पन शोभाविशेषात्मायि सामन्तस्य । अत्राग्नेय्या य के च ज्मेन्ये तया चतुर्गृहीतेन प्रधानयाग सीमन्तोन्नयन परिपूर्णम् ॥

ब्र । अस्मिन्नेव मास्यनवलोभन[3] गर्भरक्षार्थमन्यगृह्योक्त कर्तव्य । यास्ते राक इति । भुवो यज्ञस्येत्याग्नेय्या ये के च ज्मेति वैश्व देव्या वा ॥

आ० । एतदेव कुमारीणा सटोद्धरण वेणीगूहन मन्त्रवत्कर्तव्य । अन्यत्तूष्णीं । विशेषस्त्वत्रैवानवलोभन । अस्मिन्नेव काले सी मन्तस्य विलोभन मोहनमनुपलब्धि कुर्यात् ॥

1 S LXXIII 2 H D vap l l ff at r ally f om B l A l who l l al o th Be l n Ste Pai l Tuel ge akas) अत्रैवानवलोभनम् Br a l Ad on tl It a Th P ri c k l अत्रैवानवलोभ नम् । कुङ्कुमकर्पूराग्निना रचना कार्या 3. Cp t 2 4 Se *eq* A v g hs I 131 5 The are tl Mantras f r the pr dhan homa p B on s tr

अथ पुंसवनम् ॥ १ ॥

दे०। अथेत्यानन्तर्ये। सीमन्तोन्नयनानन्तरं पुंसवनसंज्ञकं गर्भसंस्कारकर्म कर्तव्यमित्यादिना॥

ब्र०। अनेकदेवतायागे एक एव चरुर्भवेत्। अतः पुंसवनादृगृह्ये लौगाक्षिवचनं यथा[1]॥

आ०। अथ शब्दमानन्तर्यार्थं करोति। सीमन्तोन्नयनादनन्तरं पुंसवनं। पुंसवनमिति संस्कारनाम॥

भूयिष्ठगतेषु गर्भमासेषु त्रीन्स्थालीपाकाञ्छ्रपयेदाग्नेयमैन्द्रं वैष्णवं च ॥ २ ॥

दे०। दशमे मासि सूनव इति श्रुतेर्दर्शनाच्च दश गर्भमासाः। तत्र पश्चार्धभागः षड् भूयांसः सप्त भूयिष्ठा[2]। भूयिष्ठः सप्तमो गतो येषु तेषु गर्भमासेषु सत्सु। अष्टमे मासि शिष्टाचारात्॥

ब्र०। पुंसवनमन्यशाखासु तृतीये गर्भमासे पुरा गर्भस्पन्दनादुक्तं। लौगाक्षिस्तु भूयिष्ठगतेष्वाह। यदा पुंसा नक्षत्रेण चन्द्रमा युज्येत तदा पुंसवनमिति गृह्यान्तरं। सप्तमेऽष्टमे वा पुंसवनमिति सदाचारः। अग्नये जुष्टमिन्द्राय जुष्टं विष्णवे जुष्टमिति स्थालीपाकानामत्र निर्वापः॥

आ०। कदा। भूयिष्ठगतेषु गर्भमासेषु। गर्भमासास्तावद्दश[5]। भूयिष्ठगतो येषां ते भूयिष्ठगताः। तेष्वष्टमितिषु[6] त्रीन्स्थालीपाकाञ्छ्रपयेत्। आग्नेयमैन्द्रं वैष्णवं च देवताविधानम्॥

तेषां यथादेवतं जुहोति। अग्निस्तुविश्रवस्तममिन्द्र क्षत्र प्र

---

1 W tl tl l k t le ı fr n K rık B ı t ı th hapter ² Tl u CT ? AD ³ See S kl g h I 201 l Y j I 11 ⁴ Se g A g l I 14 ⁵ ll follow g worl r l opel s lv corrupt t Si M ⁶ Not f u l n tl Ms ot Devip l l ut cp l s Bl va on th tra ⁸ गैवत D B Al tl St u r ak

तद्विष्णु । पुमानित्यभिजुहोति । पुमानग्नि पुमानिन्द्र पुमान्विष्णुरजायत पुमांस जनयेत्पुत्र दशमे मासि सूतवे । येन जातेन विभुना जीवेम शरद शत पश्येम शरद शतमिति[1] त नो महस्व शतिन सहस्रिण गोसनिमश्वसनिं वीर स्वाहा ॥

३॥३२॥(३।८)

द । तेषा मध्यादन्यतमम यतम गृही वा यथादेवत[2] जुहोति । यत्रैक स्थालीपाकस्तत्र देवताभेदे ऽपि एककर्म[3] द्र यदेवतासयोगस्ये स्यात् । इह तूभयभेदा सयोगभेदेन कमबहुल व । अग्निस्तु विश्ववस्तममित्यादिनाग्नि जुहोति । इन्द्र त्त्रमित्यादिने द्र । प्र तद्विष्णुरित्यादिना विष्णु । पुमानित्याग्निककस्माद्भागमुदधृत्य स्विष्टकृत जुहोति । पुमानग्नि त नो महस्व आभ्या ऋग्यजभ्या स्विष्टकृत् क्रियते ॥

ग्र० आज्यभागा त हु वा । अग्निस्तु० इति स्थालीपाकस्य जुहोति । पुमानग्निरिति स्रुवणाज्यस्याभिहोम । इन्द्र इति स्थालीपाकस्य । पुमानि द्र इत्यभिहोम । प्र तद्विष्णुरिति स्थालीपाकस्य । पुमा विष्णुरित्यभिहोम । पुमास जनये पुत्रमित्यनुषङ्ग । तत ऋतुतिथियागादि तुल्य । समवदाय स्विष्टकृतम् ॥

आ० । देवताभेदादेव भेदे प्राप्ते त्रिगुणमन्यत्र भवतीति विज्ञापयति । तथा च दर्शित स्थालीपाकस्य जुहोति । यत्र पुनर्द्रव्य भेदस्तत्र हविर्द्र यभेदो ऽपि आवण्यादौ । तेषा यथादैवत जुहोति । यथा दैवत प्राप्त । सदुच्यत । उपहामार्थमग्निस्तु विश्ववस्तमामिति म त्रवि ान । पुमानित्यभिजुहोति । यथा देवत विभज्य । पुमानग्निरजायत पुमास जनये पुत्र । पुमानिन्द्रो अजायत पुमास जनये पुत्र । पुमान्विष्णुरजायतेति

---

1 इति erted by Br by fo caka an l f the M s of Devap la by A 2 दै D 3 Read एककर्म ? 4 Blank of eight o ten akṣara 5 I guess सदुच्यते उपहोमार्थं । म

ऋग्यजुर्भ्यामेकैकामाहुतिं। अग्निहोमो हविषामुपरि न तु व्यव धानेन। त्रि समवदाय स्विष्कृत जुहुयात् ॥

अथ सोष्यन्तीसवनम् ॥ १ ॥

दे०। अनन्तर सोष्यन्तीसवन नाम दृष्टार्थ कर्मोच्यते। याज्ञिकीय[1] संज्ञा। सूयते ऽनेन सवन। सुखप्रसवक कर्म। सोष्यमाणाया आसन्नप्रसवाया सवन सोष्यन्तीसवनम् ॥

आ०। नाय सस्कार इत्यथशब्दार्थ । सोष्यन्त्या सूयमानाया सवन । सुखप्रसवायैतत्क्रियते ॥

विजनिष्यमाणाया अद्भि पाणिं स्रवन्त शिरस्याधाया हृदया दभिमृशेद्यथाय वात पवते यथा समुद्र एजति । एव ते गर्भ एजतु सह जरायुणावपद्यतामिति ॥ २ ॥

द०। भर्तात्र कर्ता। तदसंनिधावाप्त कश्चिद्देवरादि ॥

आ०। विजनिष्यमाणाया अद्भिरुदकेन पाणिं हस्त स्रवन्त कृत्वा धास्या शिरस्याधाय यावद्धृदयदेश स्रवता पाणिना यथाय वात इत्यनयाभिमृशेत् ॥

क्षिप्रमेव प्रजायत ॥ ३ ॥ ३३ ॥ (३ । ९)

दे०। तथा सति क्षिप्रमेव सुखेन प्रसूयत इति दृष्टार्थतामस्य कर्मण आह ॥

ब्र०। सोष्यन्तीसवने त्रिकादिभिर्होम। तव श्रिय इत्यादि येन रक्षासि दाशुष इत्यन्तम् ॥

आ०। एव कृते क्षिप्र प्रजायत इति प्रयोजनवाचकम ।

पुत्रे जात नाम धीयत ॥ १ ॥

1 केय DCT सवेन the M 3 M ' of tl Mss 'e d आदाय st a l of आधाय 4 Thu tle Lalore M of Br the St r aka a d of the Ms of D vap la DA all tl others क्षिप्र ह्येव o Tl s s all tl e comment B o th ka d k (Cp LXXIII 4--5

दे०। पुत्रे जाते जातकर्म कृत्वा नाभिवर्धनादनन्तरं नाम धीयते। इद[1] नाम करिष्यत इति केचिद्व्याकुर्वते। नामकरण[2] ह्येकादश्यां नाम कुर्वीत पुण्ये वाहनीत्यशौचशुद्धौ स्मृतं। अन्ये त्वाहुः। जाते सत्येकादशीं तदनन्तरं वा सुलग्ने नामकर्मणि नातिक्रामे दित्येव परमेतदिति। वयं तु दूरे वक्ष्यामः ॥

आ०। न दुहितरि होमः। नाम तु क्रियते। अमन्त्रकं मधुसर्पिषः प्राशनं। जाते जाते पुत्रे पुत्रे नाम तस्य धीयते स्थाप्यते चिन्त्यते वा ॥

घोषवदाद्यन्तरन्तस्थं चतुरक्षरम् ॥ २ ॥

दे०। नाम्न आदौ घोषवदक्षरं कर्तव्यं। मध्ये चान्तस्थसञ्ज्ञकं। चत्वार्यक्षराणि यत्र तत्। अक्षराण्यचोत्र हलानामनवधारणात्[5] ॥

आ०। घोषवान् वर्ण आदिर्यस्य तद्घोषवदादि। वर्गतृतीयचतुर्थपञ्चमा यरलवाश्च घोषवन्तः। अन्तरन्तस्थं। अन्तर्मध्ये ऽन्तस्थाना यरलवानामन्यतमो यस्य तदन्तरन्तस्थं। चतुरक्षरं। चत्वार्यक्षराणि यस्य। यथा देवदत्त इति ॥

यथोपपत्ति वा ॥ ३ ॥

दे०। यथा वा देवतालब्धवाद्यनुसारेण तदुपपद्यते तथा कर्तव्यम् ॥

आ०। अथवा यथोपपत्ति। यथोपपद्यते। मासस्तु नक्षत्रं देवताकुलप्रवरादिनिमित्तं ॥

अग्निमत्रानीय तस्मिन्नाज्यभागान्तं हुत्वा सहिरण्यकांस्ये[7] संपातानवनयेद्धिरण्यगर्भः संवत्सरस्य प्रतिमां काय स्वाहा कस्मै स्वाहा कतमस्मै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा प्रजापते नहि त्वदन्य इति च द्वाभ्याम् ॥ ४ ॥

1 Tl ı CT इद च A इय D) नाभिक ACT an l fir t l an l f D 3 कादशी AT(4 वय तु तत्वमदूरे A 5 चोत्रहलामनव D f Rea l probabl, मासर्तनक्षत्र (कांमे tl e M of Devapāla Br n l th B l n and Parisian r akas 8 च om Br the Pari n an l St in Fcaka an l from tl M of D apāla A p XXXVI 1

दे० । यत्र गृहे प्रसवस्तत्र लाकिकमग्निमाहृत्य तत्रवाज्यभागा ता होमान् कृ वा हिरण्ययुक्ते कास्यपात्रे सपातान् हुतशेषबि दू नवनयेत् स्रावयेत् । हिरण्यवर्ण इत्येकाहुति । सव सरस्यति द्वितीया । काय स्वाहा कस्म स्वाहा कतमस्म स्वाहा प्रजा पतये स्वाहा इति चतस्र । प्रजापते नहि वादिति च द्वाभ्या हु । एवमष्ट भवन्ति । प्रधानकर्म वाच्यतुर्गृहीतेनव होम इत्याहु ॥

ब्र० । नाभ्या छिन्नाया गेहाग्नेरग्निमुदधृत्य सूतिकावसथ एवोद्धता वोक्षित आसदयत् । तस्मिन्नाज्यभागा त हु वाष्ट प्रधानाहुता जुहुयात् । एतासामष्टनामेकका हु वा मंहिरण्यकास्य सपा तानवनयेत् ॥

आ० । अग्निमत्रानाय यत्रव गृहे जात । लाककमाहृत्य तस्मिन्ना ज्यभागा त हु वा सहिरण्यकसपात्रे सपातान् हुतशेषाबि दू नवनयेत् । स्थापयेत् । हिरण्यगर्भ ग्नति वन्यमाणरष्टभि । क चि प्रधान वाच्यतुर्गृहीतेनव जुह्वति । अत्र प्रजापते नहि वग्निति सप्तमी विराट् । अमुष्येति नाम यतिषङ्ग पितृपुत्रयो । जात स्य नाम प्रथमा तमाद्य तयोर्मध्ये षष्ठ्य त पितुर्द्वि । देवस्वामी विष्णुस्वामिन पुत्रो विष्णुस्वामिनो देवस्वामा पुत्र । वय स्याम पतया रयाणामिति ॥

अग्नरायुरसीति हिरण्येन मुख मेध्य कृत्वा पाणिना मुखमद्भि सस्पृश्य प्रक्षाल्य स्तनावनुम त्रयत मधु वात ऋतायत इति तिसृभि प्रत्यृचममुभा उत्तमया ॥ ५ ॥

दे० । अग्नेरायुरसीत्याग्निना म त्रण हिरण्येन मुख मेध्य पवित्र कृ वा जलाविलन हस्तन मुख स्पृष्ट्वा बालस्य मातु स्तनावनुम त्रयत प्रक्षाल्य बालस्य पिता । तन्सनि त्रा पुराहित । एककयचैक

I Tl t t tl M t K tl XX ४ २(1-
२ Tl t t वाता १ S l l l t s tl V r of tl
K tl K ; XXIV 11 3 O I A स्वनानु

कमन्ययोत्तमया तूभौ । तदपेक्षमेव बहुवचन स्तनानिति[1] । मधुवात इति दक्षिण । मधु नक्तमिति वाम । मधुमान्न इति द्वौ ॥

व्र० । तेन हिरण्येन शिशोरग्नेरायुरसात्यास्य सयोज्य पाणिना मुख मङ्गि सस्पृशति । अग्नेरायुरसीत्यत्रामुष्मा आयुर्धेहीति कुमारस्य चतुर्थ्यन्त नाम गृह्णाति । यथा । अग्नेरायुरसि तस्य ते मनुष्या आयुष्कृतस्तेनास्मै देवदत्तायुर्धेहीति । तत सूतिकास्तना प्रक्षालितौ मधु वात इति तिसृभि प्रत्यृचमनुमन्त्रयते । मधु वात इति दक्षिण मधु नक्तमित्युत्तर मधुमान्न इत्युभौ युगपत् ॥

हिरण्येन सपातान्सनिघृष्य मधु चेत्येके त मुखे कृत्वा प्रपायय यायुर्धय जरा धय सत्य धय श्रिय धयोर्जं धय रायस्पोष धय ब्रह्मवर्चस धय ॥ ६ ॥

दे० । सुवर्णेन सपातान्सनिघृष्य बालकमुखे कृत्वा पाययति । एके पुनर्मन्यन्ते मधु च मधुयुक्ता सपातान्सनिघृष्य पाययेदित्यर्थ । उत्सर्गेण पितृकर्मकत्वाज्जातकर्मप्रभृतीना पिता ब्रूते । हे बालक आयु धय पिब ॥

व्र० । ततो हिरण्येन सपातान्सनिघृष्य तद्धिरण्य शिशोरास्ये कृत्वायुर्धयेति समभिरान्य स्तना च पाययेत् ॥

आ० । तद्धिरण्य मुख कृत्वा प्रपाययति । निघृष्टमधुसर्पिषी प्रपाययति सप्तभिर्मन्त्र ॥

जीव शरद शत पश्य शरद शतमिति मूर्धनि निघ्राप्य स्व स्त्ययन वाचयति ॥ ७ ॥ ३४ ॥ (३ । १०)

1 B t o of tl M f D l B Ad l स्तनान् tl e sūtra I tl l a aka follow सर्पिष्मदन्न ब्राह्मणान्भाजयेत् th M s f Devapāla tl e Bhāṣya the wo d वाचश्च मेत्यनुवाकम् tl also Ad I Br tl er no trace of tl e I am uncertain whether they belo g t the t a t xt I IV 90

दे० । जीव शतमिति मूर्धान निघ्राप्य स्वस्त्ययन वाचयति । बोधश्च मेत्यनुवाक । स्वार्थे ऽपि णिच वाचयतीति । शिष्ट स्पष्टम् ॥

आ० । जीव शरद शतमिति मूर्धनि निघ्राण । ततस्तन्त्र समाप्य स्वस्त्ययन वाचयति । बोधश्च मेत्यनुवाक । पितु स्वय कर्तृ कारयेतानि प्राक चूडाकरणात् । वाचयतीति स्वार्थे णिच् । यद्यपर कर्ता तदा पितुरेव वाचनम् ॥

सर्षपा फलीकरणमिश्रा दर्व्या जुहोति शण्डो मर्कोपवीतस्तौण्डुलय उलूखलश्चपलो नश्यतामित स्वाहा ॥ अनालिखन्नव लिखन् किंवदन्त उलूखलश्चपलो नश्यतामित स्वाहा ॥ हयच्ण कुम्भि शङ्खिर्हन्ता चुपणीमुखश्चपलो नश्यतामित स्वाहा ॥ केशिनी श्वलोमिनी कवकशावकाशियपेतो नश्यतामित स्वाहेति ॥ १ ॥

दे० । जुहोति । बालकसूतिकयोरित्यर्थ । अशौचकाल अमी होमा । अतश्च दृष्टार्था एव । फलीकरण कम्बुका । तन्मिश्रितान्सर्षपान् सन्जूरिकामिश्रीकृत्य दर्व्या दशाह याव साय प्रातर्जुहुयात् शण्ड इत्य दिचतुर्भिर्मन्त्र ॥

आ० । परिसमूह्य पर्यु य परिस्तीर्य सर्षपान्फलीकरणमिश्रान्दर्व्या दर्भै समृष्ट्या सायप्रात शण्डो मर्क इत्यादिभिश्चतुर्भिरशुद्धे जुहुयात् ॥

---

1 Fle t तोण्डलेय तोण्डुलेय तोडलेय तण्डुलेय ताण्डुलेय न्न्त D न्न्त Br हता A 1 tl I 1 M ›t B 4 चुपुणी tl ˜t B I 1 Г 1 g 1 कावकेशावकाशिनी D(I tl ˜t 1 B 1 k कचाकौचापकाशिनी \ कौवकेशान्तकामिन्य B 1 tl B 1 M t 1 f अप r tl M t D 1 1 ममेना 1 Tl 1 1 1 \

आ । तत सर्षपा फलीकरणमिश्रान् सकम्बुकान्द र्या जुहोति सकृद्गृहीतान्स्वाहान्तश्चतुर्भि ॥

एव सायप्रातर्दशाह जुहुयात् ॥ २ । ३५ ॥ (३।११)

दे । अनेन प्रकारेण[2] म त्रचतुष्टयेन दशाह जुहुयात् । अशाचकाल यावत्तावज्जुहुयादित्यथ ॥

आ । एव सायप्रातर्दशाह सूतिकाशाचापनिवृत्तये होमो द्रष्टव्यः ॥

दशम्या तस्मिन्नेवाग्नौ पयसि स्थालीपाक श्रपयित्वा सर्वग धै फलोत्तरे सशिरस्क स्नापयित्वाहतेन वाससा प्र छाद्य स्थाली पाकस्य जुहोति कया नश्चित्र इति द्वाभ्या कया तच्छृण्वे प्रजा पतय स्वाहा प्रजापतये नहि त्वदन्य इति च द्वाभ्याम् ॥१॥

दे । दशम्या यतातायामशाचशुद्धावेकादशेऽहनि द्वादशेऽहनि तत्र नक्षत्रान्विगुण्ये दिना तर नाम धेय दशम्या वा द्वादश्या वापि कारयेत् । पुण्येऽहनि मुहूर्ते वा नक्षत्रे वा गुणान्वित इति स्मरणात् । आदयिक्या व्यवस्थया त्रयोदशमी तिथिर्गृह्यते । न रा न्याय्यादु थानादा न्याय्यायाश्च सवेशनादद्यतनकाल इत्यान्हिकया रात्रिशेषे द्वाभ्या प्रभाते तिसृभिर्विभातायामपि

---

1 I tl B nl M t B t tl t l I al) l
tl B l k t ll नात्र पक्षयाग l l l t
t l l t tl ft t t Fl r l l प्रकारचनष्ट
येन tl M F मर्वग ध] t स्नापयित्वा l l l tl
the M l B b t p tl Bl \ l B l \ l l up
\XI l l च l \ I l ll tl M t D] l
pt A m g l o tl P l B l \ l)
Cp M ı II 30 (आदयि या \ आपमन्यिक्या (I d
fi t l l t D (C t l त्रयोदशी 8 (t l
ı K on P I ?) tl M न व याय्यादुथानान्यायाश्च
) (ı \ l tl lt

रजन्यामुदया प्राक् परिज्ञायते । अशोचानुवृत्तिदर्शनात् । तस्मिन्नेव सूतिकागारस्थे सूतिकाग्नौ पयसि स्थालीपाक श्रप यि वा सर्वौषधिप्रभृतिभि सुगन्धिद्रव्यविशेषरूपरिविनिहित मङ्गलाथजातीफलपूगफलविशेषै सशिरस्क स्नापयित्वा । पुलिङ्गनिर्देशात्स्त्रिय वर्जयति । अनुपभुक्तेन वस्त्रेण सछाद्य स्थालीपाकस्य सबन्धिभिरवदानै र्यत्ययेन स्थालीपाकेन जुहोति कया नश्चित्र इति पञ्चाहुता ॥

ग्र० । एव दशम्या रात्र्यामतीताया नामधेयकरण । तत्र यस्मिन्नेवा ग्नौ जातकर्म कृत तस्मिन्नव पयसि स्थालापाक श्रपयेत् । काय प्रजापतये जुष्ट निर्वपामीति निर्वाप । आज्यभागान्त शिशु सर्वगन्धमिश्रोदकजातीफलपूगफलादियुते सशिरस्क स्नाप्या हतेन वाससा प्रच्छाद्य कया नश्चित्र कस्त्वा सत्य कया तच्छृणव प्रजापतये स्वाहा प्रजापते नह्यसा अमुष्येति षट स्थालापाकस्यावदाय प्रधानाहुतय ॥

आ० । दशम्या व्युष्टाया जननाद्या दशमा तस्यामतीतायामशाचा पगम इत्यर्थ । आ न्यायाद्युत्थानादारभ्याशाचापगमन[1] । उभयताऽधरात्रमिति केचित् । तत्तु पुनरयुक्त । रात्रिशष द्वाभ्या प्रभाते तिसृभिरिति गातमीयस्मृतिन्दर्शनात् । प्रभातायामपि रात्रावनुदिते सूर्ये अशाचशेष दर्शयति । तन चावशेषायामपि रात्रौ अशौच उत्पन्ने सा रात्रिर्भण्यते । न्शमीग्रहणमशाच निवृत्त्युपलक्षण । तस्मिन्नेवाग्नौ सूतकापगमेनासा सूतिकाग्नि । तस्मिन्नेवाग्ना तत्र च गृहे यावच्छिशोर्निष्क्रमण गृहान्न कृत तावदन्यत्रायुक्त । पयसि स्थालीपाकमित्यादि गतार्थ । सशिर स्कमिति पुलिङ्गग्रहणात् स्त्रिया एतन्न भवति । कया नश्चित्र इति स्थालीपाकस्य षडाहुतीजुहोति । नामन्यतिषङ्ग उक्त [3] ॥

अग्नेरायुरसीति तुल्यमा ललाटाभिमर्शनात् ॥ २ ॥

---

1 C ır t l tl M अन्ययादुत्तानारभ्याशौचापगमेनम् । ?
Se (nt ll XIV S 3 Se VI XXXIV 4

दे । अग्नेरायुरसीत्यादिकमायुषेष्ट्या तुल्यमित्यतिदेश । अवधि माह । आललाटाभिमर्शनात् । तस्य ललाटमभिमृश्याश्विनो प्राण इति जपताति वक्ष्यति[1] । तदनन्तरमायुषेष्ट्या समान मित्यर्थ ॥

आ । तुल्यमायुषेष्ट्या ॥

तदेव नाम धीयते ॥ ३ ॥

दे । अत्रानुवाके असावित्यस्य स्थाने तदेव नाम धीयते । यत्तु जातकर्मणि कृत ना यत् ॥

आ० । अस्मिन्ननुवाके असाशब्दस्थाने तदेव नाम धीयते यज्जात कर्मणि ॥

अन्यदित्येके ॥ ४ ॥

दे । एके पुनराहु । अन्यद्विधीयते । द्वे हि नाम्नी ब्राह्मणस्य कर्तव्ये । तत्र यद्गुह्यस्य जातकर्मण्युक्त पुत्रे जाते नाम धीयते इति प्रयोजन पराभिचारे क्रियमाणेऽनुष्ठारादप्रकट प्रकट[2] व्यवहा दशादन्यावहारिक । तथा च श्रति । तस्माद्ब्राह्मणो द्विनामाति । कि तु तुल्यमायुषष्ट्येत्यर्थ ॥

ब्र । तस्माद्ब्राह्मणो द्विनामार्धुक इति श्रति । अन्यन्नाम लोकप्र सिद्धमिह कायम् ॥

आ । अन्यदिति केचिन्नाचार्या । परमतमप्रतिषिद्धमनुमत । न या च श्रति । तस्माद्ब्राह्मणो द्विनामाधुक इति । अतोऽन्य देव । किं तु तुल्यम् ॥

1 S XXXVI 10 1tl l tl t ?
Th D e ll l D h tha l lCT वारादिप्रकट A वारादिक प्रकट (n tt g tl f ll g प्रकट) 3 S th t t 4 S K tl XXVI I 1901 C ll th ot t f tl mt h form l pa t of tl ltr text Tl M वेद्ध but tl wh l r t Cf V tsyaya ia Bh a on N va t I 1 4 परमतमप्रतिषिद्धमनुमतमिति हि तन्त्र युक्ति । Al f K it l Artl XV 1 परवाक्यमप्रतिषिद्धमनुमतम्

प्राक् स्विष्टकृत कांसे [1]पूतमाज्यमासिच्य हिरण्य चाबन्धनीयमग्नेरायुरित्यवधाय[2] तस्य जुहोतीन्द्रस्य प्राण इति पञ्चभि ॥५॥

दे० । स्विष्टकृत पूर्वं पूत घृत कसपात्रे[3] प्रक्षिप्य तत्र च हिरण्य प्रक्षिप्याग्नेरायुरसात्यादिना मन्त्रेण । कादृश सुवर्णं । यदाबन्धनीय । बालस्य कण्ठादा बन्धनाह । तस्य जुहोति । इन्द्रस्य प्राण इत्यादिभि पञ्चभिमन्त्रे ॥

ब्र० । तत ऋतुतिथियागादि परि ते दूडभो रथ इत्यन्त हुत्वा बाहिस्तन्त्रकण विधिनाज्य सस्कृत्य कसपात्र आसिच्य तत्र कण्ठाभरणयोग्य हिरण्यमग्नेरायुरित्यवदधाति । अमुष्मा आयुर्हेहीत्यत्र चतुर्थ्यन्त शिशुनाम पूर्ववत् । तत कसस्थस्याज्यस्य न्द्रस्य प्राण इति पञ्चभि स्वाहाकारान्त पञ्चाहुता स्रुवेण जुहोति ॥

आ० । प्राक् स्विष्टकृत कास्ये पूतमाज्यमासिच्य । आज्यधान्या पूत । तदवसिच्य । तत्राज्ये हिरण्य चाबन्धनीयमग्नेरायुरित्यवधाय । अत्रामुष्मा इति द्वितीयस्य नाम्न प्रयोग । तस्य कसस्थस्याज्यस्य जुहोति । इन्द्रस्य प्राण इति पञ्चभि स्वाहाकारान्त ॥

प्राक् सस्थितयजुषा ब्रह्मा घृते हिरण्यमवपद्यत सर्वे च ऋत्विजो यदसर्प इति ॥ ६ ॥

दे० । सस्थितयजुर्होमात्पूर्व ब्रह्मा घृते हिरण्यमवपद्यते । अवगृह्णाति । यत्तद्बालगलादिबन्धनार्थ घृते निहित सर्व चर्त्विजस्तदवग्भन्ति । यदसर्प इत्यादिमन्त्र ॥

ब्र० । तत स्विष्टकृदादि मनो ज्योतिरिति समान्ते हुते ब्रह्मणोऽन्ये

1 Th A & the St ... कांसे DTC B कस्ये ... 2 ग्नेरायुरसीत्य A ... the St ... ka 3 Th ACT कास D 4 ... XLVII 1 B ... This the Bombay M of B... th ... हितान्त्रिकेण ... First half कसे ... ond half कस्ये ... Th ... the M of Devapala चार्त्विजो B ... S ... XLVII 14

षा चर्त्विजा गृह्यकर्मण्यनुपयोगित्वात् कर्तैव यदसर्प इत्यस्य दित्यन्तेन कंस घृतस्थ हिरण्यमवष्टभ्नाति ॥

आ । तत स्विष्टकृदादि कृत्वा प्राक संस्थितयजुषो ब्रह्मा घृते हिरण्यमवपद्यते । हस्तेनावष्टभ्नात । इह ब्रह्मण ऋत्विजा चाभावात्कर्तावपद्यते ॥

पावमानेनेत्युद्धृत्य देवा आयुष्मन्त इति[1] यजमानाय प्रयच्छति ।७।

दे । आन्यात्सुवर्ण पावमानेनेत्युदधृत्य यजमानाय प्रयच्छति देवा आयुष्मन्त इत्यादिमन्त्र ॥

ब्र । पावमानेन त्वा बृहता त्वाग्नेस्त्वा मात्रयति त्रिभिरसा इत्यन्तरुद्धरति । अत्रासाशब्दस्थाने शिशोरामन्त्रितप्रथमान्त नाम ग्राह्य । यथा । उपांशावीर्येणोद्धरामि देवस्वामिन् । शुक्रस्य वीर्येणोत्सृजामि यज्ञमित्र । जीवनस्यायै सोमशर्मन् ॥ देवा आयुष्मन्त इति षड्भिर्यजमानाय प्रयच्छति । अत्रासाशब्दस्थाने शिशो प्रथमान्त नाम ग्राह्यम् ॥

आ । पावमानेनेति त्रिभिरुद्धत्यासौशब्दस्थाने समुद्धयन्त शिशाना मानुदात्तत्वादसौशब्दस्य । केचिद्धिरण्यस्य नाम गृह्णन्ति तदभिधानत्वात् । तदयुक्त । इदानीं हिरण्यशब्द एव पठ्यत । किं सव नाम्ना हिरण्य तु यजमानेनाध्यास्यते । यथा वध्यमुद्धरत्युत्सृज गुन्नयत्येवमेवनमेतदुद्धरत्युत्सृजत्युन्नयतीति । एनमिति पुलिङ्गेन यजमानमन्वादिशति । देवा आयुष्मन्त इति षड्भिर्यजमानाय प्रयच्छति हिरण्य । अत्रोदात्तत्वादसौशब्दस्थाने प्रथमान्त नाम ॥

तत्पिबति निरवधयाद्धिरण्याद् घृतम् ॥ ८ ॥

---

1 Th St n B l n and P n k n t षड्भि । 2 शिशव n t d of यजमानाय tl I l M पठ्यते the M 4 Read यस्यत ? S e K tl XI 8 1 4 20-21 6 Thu co t d सौम्यस्य the M 7 According to De ap la this s tra sho l l w th निरवधयेन् he conn e t tl e last two word w th th xt tra B seems to take this passage n the same a but he connects प्रक्षाल्य

दे० । तं सुवर्णविस्रावमाज्यं बालकः पिबति । तच्च निःशेषेणावधयेत् पिबेत् ॥

ब्र० । ततस्तद्धिरण्याद्घृतं प्रक्षाल्य तूष्णीं पाययति कलस्थशेषं च ॥

आ० । हिरण्याद्घृतं माणवकः पिबति । निरवधयेन्निष्पिबेदिति[1] ॥

प्रक्षाल्येममग्न इति हिरण्यमाबध्नाति[2] ॥ ९ ॥

दे० । हिरण्यलग्नं घृतं प्रक्षाल्यैतद्धिरण्यं बध्नाति बालस्य गलादौ । इममग्न इत्यादिना ॥

ब्र० । प्रक्षाल्य हिरण्यमिममग्न इति शिशोः कण्ठे आबध्य ॥

आ० । प्रक्षाल्य घृतमिममग्न इति माणवकस्य कण्ठादौ बध्नाति ॥

तस्य ललाटमभिमृश्याश्विनो प्राण इति जपति ॥१०॥[3]

दे० । तस्य ललाटतटं हस्तेन स्पृष्ट्वा जपत्यश्विनो प्राण इत्यादिकम् ॥

ब्र० । अश्विनो प्राण इति त्रिभिर्ललाटमभिमृश्य जपति ॥

---

al o with the next sūtra It i clear that the wording of this sūtra with the optative be ides th ı ı l at ve rests on a m understa d ng of th K thaka text (XI 8 1oo 2) *tat pibaty jui eva tat pibati yad e a ta ja tan nir i a dhayed dhi a yad ghitam-tejo ai hi anya ˉjui ghitai – teja a e dhj ayui atn an dhatte* The S tral a has read निरवधयेद् That after all th s faulty read ng s proper to oui s tra appea from the passage cited by L V Schroeder Die Tuebinger K thal andsch ft page 29 vh e w fi d al o निरवधयेद्

1 निवेधयेत्ति the Ms 2 Thu the Lahore M of B (the Bombay o ıe n omplete here) l tl e Par s an Bombay an l Berl n caka Tl e M s of D vap la have not preserved the tra proper 3. Rema k o ı tras 9-10 It s probable that these sūtras are taken unaltered from the Katha yajnasūtra (cp K tl XI 8 and W Caland Altindische Zauberei d e Wunschopfer no 169) and that origı allv they formed not a part of the Grhyasūtra

अङ्गादङ्गात्सभवसि हृदयादभि[1] जायसे । आत्मा वै पुत्रनामासि जीव शरद शत पश्य शरद शतमिति मूर्धनि निघ्राप्य[2] स्वस्त्ययन वाचयति ॥११॥

दे । अङ्गादङ्गादित्यादिना बालस्य शिङ्घन कृत्वा स्वस्त्ययन वक्ति । क्वचिन्निघ्राप्येति पाठ [3] । तत्र स्वार्थे णिच् । पित्रसनिधा वा मातर प्रयुज्येति कश्चित् । ऋत्विग्वा पितु प्रयोजको विवक्षित ॥

ब्र० । एतदग्नेरायुरसीति हिरण्याव घ्राणादिललाटाभिमर्शनादनन्तरम ङ्गादङ्गादिति पितर मूर्धनि निघ्राप्य[4] सस्थितयजुर्हुत्वा । बोधश्चेति स्वस्त्ययन । बहु सर्पिष्मदन्न ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥

आ० । एतत्तुल्यमा ललाटाभिमर्शनात्[6] । तत सस्थितयजु । अङ्गादङ्गा दिति पक्तथा मूर्धनि निघ्राय[7] गन्धमुपादाय स्वस्त्ययन वाचयति । ये निघ्राप्येति पठन्ति माणवकस्य पितर निघ्रापयन्ति । तमेव स्वस्त्ययन वाचयन्ति ॥

एवमत ऊर्ध्वं विप्रोष्यैव मासि मासि स्थालीपाकस्येष्ट्वा जातकर्मणा वाज्यस्यैव सवत्सरम् ॥ १२ ॥

दे० । अतो नामकारणादूर्ध्व यदा प्रवासादायाति पिता तदानेनैव प्रकारेण मूर्धन्यभिनिघ्राण कुर्यात् । एवमेव जन्मदिने स्थालीपाकेन जातकर्मविधिवदाज्येनेष्ट्वा निघ्राण मूर्धनि कुर्यात् । एव सवत्सर । प्रतिमासमिमा कर्तव्यता सवत्सर यावत्कुर्यात् ॥

ब्र० । एवमत ऊर्ध्वं प्रवासादागत्या माञ्जीव धनान्पिताङ्गादङ्गादिति मूर्धन्यवघ्राय स्वस्त्ययन कुर्यात् । एव प्रतिमास यावदब्द नाम

1 Thus (instead of the correct अधि which is found only in the Bombay Ms of Br) all the Mss of Devapala (also in his Maitrabhasya) the Lahore Ms of Br and found also a
2 Thus all but the Bhasya acknowledge also a reading निघ्राय । 3 Devapala starts apparently from a reading निघ्राय । 4 घ्रास्य the Bombay Ms 5 Cp sutra 14
6 Cp sutra 2 7 निघ्रापय the Ms

धेयविधिना पयसि स्थालीपाकस्येष्ट्वावघ्राण स्वस्त्ययन ब्राह्मणभोजन च जातकर्मविधिना वाज्यस्य प्रतिमास होम । विप्रोष्य न तु होम ॥

आ । एवमत ऊर्ध्वं विप्राष्य प्रवासादागत्य मूर्धनि निजिघ्रति अनेनैव मन्त्रेण । एव मासि मासि स्थालीपाकस्येष्ट्वा निघ्राय स्वस्त्ययन वाचयति । स्थालीपाकग्रहणात्पयस्य द[1] नादर । जातकर्मविधिनावाज्यस्येष्ट्वा निघ्राय वाचयति । आज्यग्रहण स्थालीपाकस्य प्रकृतत्वात् । जातकरणहोमो नामकरणहोमो वा मासि मासि याव सव सरम् ॥

मांस तु नाश्नीत ॥ १३ ॥

दे० । मास तु बालस्य माता पिता च सवत्सर यावन्नाश्नीत ॥

ब्र० । सव सर तु दम्पत्योर्मासाशननिषेध ॥

समाप्ते सवत्सरेऽजाविभ्या वाग्निधान्वन्तरी इष्ट्वा सर्पिष्मदन्न ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ १४ ॥ ३६ ॥ (३ । १२)

दे० । प्रथमे सवत्सरे समाप्ते अजेनाग्निमविना धान्वन्तरिमिष्ट्वा । वाशब्दा दाज्येन स्थालीपाकेन वा । सर्पिषा प्रचुरेण युक्तमन्येन च पवित्रेण दधिप्रभृतिनान्न ब्राह्मणान्भोजयेत् । ते सुप्रीतै स्वस्त्ययनाशीप्रभृतिभिरभिनयेदेनम् ॥

ब्र० । समाप्ते सवत्सरे बालस्य जन्मदिने जातकर्मविधिनाज्यस्य नामधेयव पयसि स्थालीपाकस्य वा यजेताथवा छागेनाग्निं मेषेण धान्वन्तरिमिज्यात् ॥

आ० । समाप्ते सव सरे ज मनक्षत्रे अजाविभ्यामग्निधान्वन्तरी इष्ट्वा । सत्यपि समासे द्र यदेवताविभाग । अजेनाग्निमविना धान्वन्तरिं विभागश्च सूत्रितत्वान्नादुपपन्न[2] । वाश द्दो हविर्विक पार्थ । तेनाजाविभ्या वा स्थालीपाकेन वा आ येन वा । सपिर्विपक । सर्पिष्मत् सयाधोदि ॥

1 Corrupt ०न्वाश्च must be corrupt 3 Thus or सयाबादि the Ms.

दे० । एव गभाधानादि नामकरणान्त व्याख्यात । अनन्तर चूडाकर्म सूत्रकारेणोक्त[1] । स्मृतिषु हि निष्क्रमणान्नप्राशने नामकरणानन्तर मुक्ते ।

तृतीये मासि कर्तव्य शिशोर्निष्क्रमण गृहात् ।
षष्ठे मास्यन्नप्राशन कत यमित्यादीनि ।

तेन ते अप्यवश्यकत ये । चन्द्रदर्शन चातो गृह्यान्तराद्यनुसारेणे हापि दर्शयति ॥

तृतीयेऽर्धमासे दर्शनामादित्यस्य ॥ १ ॥

दे । ज मन प्रभृति मासद्वये व्यतीते तृतीयस्य मासस्य प्रथमार्धे यतीते आदित्यस्य दर्शन बाल कारयितव्य । तत्रेयमितिकर्त यता ॥

ब्र । निष्क्रमणान्नप्राशनविधिमाचार्यो नाह । श्रोत्रियास्तु पारपर्येण पठन्ति ।

तृनाये मासि कर्तव्य शिशो। सूयस्य दर्शनम् ।
चतुर्थे मासि कत य तथा च द्रस्य दर्शनम् ॥

आ । निष्क्रमणान्नप्राशन च स्मृतिषु कत यतयोपदिष्ट । इह तु विशेषहोमो नास्ति । तेन नानादेशाहोमस्त्रिकादिभिरत्र । अन्यदा चारप्रसिद्ध कर्त यम्[4] ॥

पुण्याहे पर्वणि वोदिते त्वादित्ये रथचक्रमात्र स्थण्डिलमुपलिप्य

---

1 Tl us we get tl e mp es ıoı that tl e l t\a laıˢana nd tl e a ıapr a a \ ere ꟷ allv ot t at d ıı thı tra but are boıro l f om anoth r ⁿtra Se al o Devapāla furtl marks and Br a d ᵈd on tl sᵘtra It h gl ly na k bl tl t ⁴ l ve o comme t on the Kand l as 37–39 However his text can l lefi ıent see his Ka ᵈ k fio ıre (note 4) It ot \ orthy that Hem drı ın hı Paııs stakh nda page 739 tes sutra 1 as belonging to the Laug kṣısᵗ t a 2 Immediately after the whol text part 3 Immediately after Ka ᵈ ka 36 4 Then the figure 39 5 The three words पुण्याहे पर्वणि वा only ın Devapāla not ın Br nor ın any of the cakas con sulted by me

तस्मिन्यथोक्तमुपसमाधाय[1] जयप्रभृतिभिर्हुत्वा[1] तरणिर्दिवो रुक्म उदुत्य चित्र देवानामित्याज्यस्य जुहोति ॥ २ ॥

दे०। पुण्ये दिने ज्योति शास्त्रपरिशुद्धे पर्वणि वा सुनक्षत्रादियोगिनि दशान कारयितव्य इत्येकस्यैव पवण इतरतिथिसमुदायेन सह विकल्पदर्शनादुत्कषातिशय प्रतायते । उदिते त्वादित्ये रथचक्र परिमाण स्थण्डिलमुपलिप्य गेहाङ्गने आन्त्यिरश्म्यलङ्कृते । तत्रोप लिप्ते प्रतिष्ठाप्य लौकिकमग्निं यथोक्तमुपसमाधानमुद्धतावोक्षणपरि समूहनपयुक्षणपरिस्तरणपवित्रकरणाज्यविलयनाज्यवीक्षणाग्न्युप–स्थानरूप कृत्वा । ततो जयप्रभृतिभिजयाकारराघाराद्याज्यभागा न्तैर्हुत्वा तरणिर्विश्वदर्शत इति दिवो रुक्म इत्युदु त्यमिति चित्र देवानामिति चतसृभिराज्यस्य जुहोति ॥

ब्र०। रथचक्रमात्र सावित्रवदष्टचत्वारिंशदङ्गुलमालिख्योदिते त्वादित्ये तमभ्यचयत् । मित्राय जुष्ट निवपामीति निवाप । आज्यभागान्त हुत्वा तरणि इति चतस्र स्रुवेणाज्याहुतीर्जुहुयात् ॥

मित्रो जना प्र स मित्रति स्थालापीकस्य ॥३॥

दे०। जुहोतीत्यनुषज्यते । मित्रो जना प्र स मित्रेति च द्वाभ्या स्थाली पाकस्य जुहोति ॥

अभ्यावर्तस्वेति कुमारमभ्युदानयन्ति ॥ ४ ॥

दे०। अभ्यावर्तस्वेत्यादिना मन्त्रेण कुमारमभिमुख कृत्वोन्नमय्य[3] नयति[3] पिता गुरुर्वा ॥

ब्र०। अभ्यावर्तस्वेति सुमृग्म ॥

द्रष्ट्रे नम इत्युपस्थानमादित्यस्यादश्रमस्येति[4] च । ५ ॥

1 The pa age तस्मिन् हुत्वा fo1 1 l o ly s Devapāla.
2 मित्र इति the M 1 the text 3 कृत्वा । नयति A
4 Without अस्य the Ms. of Devap la 5 च om CDT

दे०। द्रष्ट्रे नम उपद्रष्ट्रे नम इत्यादिना बालस्य पितादित्यस्योपस्थानं करोति। बालं संमुखं कृत्वोत्सङ्गे॥

ब्र। द्रष्ट्रे नम इत्युपस्थानमदृश्रन्नित्यनेन च॥

सर्पिष्मदन्नं ब्राह्मणान्भोजयेत्॥६॥३७॥ (३।१३)

दे०। बहुघृतदध्यादियुक्तं च हविष्मदन्नं ब्राह्मणान्भोजयेत्॥

एवं चन्द्रदर्शनम्॥१॥

दे०। एवंशब्देन रथचक्रपरिमाणस्थण्डिलोपलेपनान्तस्यातिदेशः विशेषमाह॥

मक्षू धाता[1] भूयो जात इति द्वाभ्यामाज्येन चतुर्गृहीतेनाज्यभागान्ते जुहोति[2]॥२॥

आप्यायस्व[3] सं त पयांसीति द्वाभ्यां स्थालीपाकस्य[4]॥३॥

ब्र। आज्यभागान्त आप्यायस्व सं ते पयांसीति चरोः प्रधानद्वयं हुत्वा। केषांचिन्मते। अभ्यावर्तस्वेति बालमभ्युदानयेत्॥

नवो नव इत्युपस्थानम्॥४॥

दे०। नवो नव इत्यनेन मन्त्रेण चन्द्रमस उपस्थानं कर्तव्यम्॥

ब्र। यथादित्यं नवो नव इति द्वाभ्यामुपस्थानम्॥

---

1 Th M s of De ap la मक्ष गाता मातरिश्वा। 2 Th s s tra on which Devap la g ves no spec al commentary ı ot fo ınd ın the Bombay text of B the Lahore M there ıs a rest of ıt Br mentıons ne ther the Ma tra (wh ch are tak from the Ekacakram see Vc 1 ı Meded der Kon Aka l v Wet te Amsterdam Afd Lett Ve Reeks 4e deel page 489) The sūtra s ı ı s ıng also ın four of the Icakas consulted by me 3 ओस्वेति the Mss of Devapāla Br has only आप्यायस्वेति द्वाभ्यां स्था 4 The Mss of Devap la ınsert जुहोति। 5 Here a real dıfference between Br and Devap la Accordıng to the first the sūtra runs यथादित्यं नवो नव इत्यु। Nearly all the Mss (except the Berlın and Steın Icakas) ınsert चन्द्रमस after उपस्थानम्।

प्रकाशो दक्षिणा ॥ ५ ॥ ३८ ॥ (३।१४)

दे० । प्रकाश आदर्शो दक्षिणा दातव्या ॥

ब्र । अधीवास उत्तर वासो दक्षिणा । ऋतुतिथियागादित त्रसमाप्ति ॥

षष्ठे मास ऽन्नप्राशन द तषु वा जातषु ॥ १ ॥

दे० । प्रसवादारभ्य षष्ठ मासे बालस्यान्नप्राशन कत य द तेषु वा जातेषु ॥

सर्वाणि हविष्यान्नानि सयूय । आयुर्दा दव घृतप्रतीक इति हुत्वान्नपते अन्नस्येत्येतयैव कुमारमन्न प्राशयेत् ॥२॥३९॥(३।१५)

ब्र० । सयूय साधयित्वा । अन्नपतये जुष्ट निर्वपामात्यत्रान्नप्राशने निवाप । आज्यभागान्त आयुर्दा इति स्रुवेणा यस्य जुहोत्य नपत इति स्थालीपाकस्य । तत ऋतुतिथ्याद्याश्रावितान्त सस्थाप्य सवान् रसा सर्वमन्न चेकत उदधृत्यान्नपत इत्यनयव कुमारमन्न प्राशयेत् ॥

तृतीयस्य वर्षस्य भूयिष्ठगत चूडा कारयत ॥१॥

दे० । ज मन प्रभृति यस्तृतीयो वषस्तस्य भूयिष्ठभागे गते सति चूडा कर्म कर्त य। अर्धमवा ग कृत्वा सप्तमो मासो भूयानष्टमस्तु भूयिष्ठ । तस्मिन्गते नवमे मासि कर्त य । दक्षिणास्नानादिकमपि । न स्वय

---

1 Agn B lff f o D vn la le la अधि (or अधी) वासो दक्षिणा l tl al o tl r b g St n nd B l k) Il M t D p l मास्यन्न l t p l Bl v —Tl t) tel ly H l (P t p (10) a o t I uo l 3 Tl A l tl ond l l t a r l ı ka हविषान्नानि tl otl M of D vap l सर्वा यन्नानि tl tl M 4 B l t o of the l a स्रुवणा याहुतार tl I al l स्रवण 5 Tl ı B l tl St l a स्येति मन्त्रेण tle M of Deva p l (भूयिष्ठगतेषु tl Bo l ay M of B (the L hore o भूयिष्ठे गते) A l th P a d Ste caka (? Tl u DA स्नानाद्विदपि CD fi t ha l bıt ith a gn of l letio ı alove दा R स्नानविन्नापि ? cp A l

पित्रा कर्तव्यमिति णिचोक्तम् ॥

ब्र । तृतीये वर्षे चूडा पञ्चमे वेति शङ्खलिखितौ । तृतीयस्य वर्षस्य मासाष्टकेऽतीते भूयिष्ठमित्याहु ॥

आ० । जन्मप्रभृति तृतीयस्य वर्षस्य भूयिष्ठेऽष्टममासि[1] गते चूडा शिखा कार्यते । विद्वानपि पिता अन्येन कर्त्रा विदुषा ॥

दक्षिणत कपुजा[2] वसिष्ठानाम् ॥ २ ॥

दे । कपुजा चूडा । सा वसिष्ठगोत्रसभूताना दक्षिणे शिरसो भागे कर्तव्या ॥

आ० । तावदुच्यते यादृशी शिखा । दक्षिणत शिरसो दक्षिणे भागे एका कपुजा शिखा वसिष्ठाना । येषा वसिष्ठप्रवरस्तद्गोत्रा सर्वे एव वसिष्ठा । चतसृषु पक्षिकास्वाधीता[3] ॥

उभयतोऽत्रिकश्यपानाम् ॥ ३ ॥

दे० । उभयो शिरसो दक्षिणोत्तरभागयोरात्रिगोत्रे कश्यपगोत्रे च जाताना शिखा कर्तव्या ॥

आ । शिरस उभयत पार्श्वतोऽत्रिप्रवराणा कश्यपप्रवराणा च ॥

मुण्डा भृगव ॥ ४ ॥

दे० । भृगुगोत्रजा मुण्डा नि शिखा कर्तव्या ॥

आ० । सर्व शिर अशिखा । समस्वपि पक्षिकासु ॥

पञ्चचूडा अङ्गिरस ॥ ५ ॥

दे० । आङ्गिरसगोत्रे ये जातास्ते पञ्चचूडा कर्तव्या ॥

आ० । पञ्चशिखा अङ्गिरस पञ्चदशविधा अपि ॥

---

1 यिष्टेष्टमासि the Ms 2 Th ıs Br (Bombay M) A l of th M of Devap la A and the Ste n and Berlın rcakas कपोजा the L ho e Ms of Br the Parısıan caka and of the Ms of Devap la CT and fi t hand of D cp Saṃskā rakaust ıbha fol 111 a G l yasa graha II 40 Madana p r j ta page 3f1 3 Cp Ad on sūtra 4 4 आङ्गि the Mss of Devapāla exc D first hand (अङ्गि) चूडाङ्गिर the Bombay Ms of Br

वाजिमेके ॥ ६ ॥

दे० । वाजिमेके इच्छन्त्याङ्गिरसानां । वाजि केशपङ्क्ति ॥

आ० । वाजिमेके मन्यन्ते । केशपङ्क्तिमङ्गिरसां चूडापङ्क्तिं वा ॥

मङ्गलार्थं शिखिनोऽन्ये ॥ ७ ॥

दे० । ये कथितास्तेभ्यो ऽन्ये ऽगस्त्यविश्वामित्रादिगोत्रजास्ते शिखिनो भवन्ति । किमर्थं । मङ्गलार्थं । नि शिखत्व त्वमङ्गलधर्मोऽरिष्टहेतु[1] । तथा[1] च पठन्ति । अमेध्यमेतच्छिरोऽशिख । यत्र बाणा सपतन्ति कुमारा विशिखा इवेति[2] निन्दावाद । यन्मूल शिखाकर्मस्मरणम् ॥

आ० । सशिखा अपि भवन्त्युक्तव्यतिरिक्ता विश्वामित्रागस्त्या । मङ्गलधर्मस्तदर्थ । यत पठ्यते । अमेध्य वा एतच्छिरो यदशिखम् ॥

यथाकुलधर्मं वा ॥ ८ ॥

दे० । कुलधर्मानतिक्रमेण वा एकशिखत्वादि कर्तव्य । कुलाचाराणामपि धर्मत्वेन स्मरणात्—

यनास्य पितरो याता येन याता पितामहा ।
तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्न रिष्यति ॥

शुद्धपक्षस्य पुण्याहे पर्वणि वा यथोक्तमुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा । आयमगात्सविता क्षुरेणोष्णेन वाय उदकेन एहि । आदित्या रुद्रा वसव सचेतस सोमस्य राज्ञो वपत प्रचेतस इत्युष्णा अपो ऽभिमन्त्रयेत ॥ ९ ॥

ब्र० । अत्राज्य हवि । आज्यभागान्ते हुत्वा आयमगादित्युष्णा अपोऽभिमन्त्रयेत् ॥

आ० । शुद्धपक्षस्येति व्याख्यात[4] । आज्यभागान्ते हुत्वा आय० ऽभिमन्त्रयते ॥

उष्णाश्च शीताश्च समेत्य सर्वा बृहस्पति सविता सत्यधर्मा तद्

1 धर्मो अरिष्टहेतुस्तथा the Mss 2 R VI 10 17 3 Manu IV 178 4 See on XV ?

नुमन्यताम् ॥ आर्द्रदानव इत्यभ्युन्देत्[1] । आर्द्रदानव स्थ जीव दानव स्थोन्दतीरिहैनमवताप उन्दन्तु जीवसे दीर्घायुत्वाय वर्चस इति ॥ १० ॥

दे । उष्णाश्चेत्यादिना वर्चस इत्यन्तेनाभ्युन्देत् । उन्दीक्लेदने[2] । माणवकस्य शिरो ऽभिमन्त्रिताभिरद्भिः प्रक्षालयेदित्यर्थः ॥

ब्र । उष्णाश्च शीताश्चार्द्रदानव इति च वर्चस इत्यन्तानुमन्त्रितोदकेन कुमारस्य केश न क्लेदयेत् । उन्दन्तीरिहैनमवतेत्येव प्रयोग ॥

आ । उष्णाश्च शीताश्चेत्यादिना दीर्घायुत्वाय वर्चस इत्यन्तेनाभ्युन्देच्छिरो माणवकस्य ॥

दक्षिणे केशान्त[3] ओषधे त्रायस्वैनं इति दर्भमन्तर्धाय स्वधित इति[4] क्षुरेणाभिनिधाय येनावपत्सविता क्षुरेण सोमस्य राज्ञो वरुणस्य विद्वान् । तेन ब्रह्माणा[5] वपतेदमद्यायुष्माञ्जरदष्टिर्यथासदयमसौ ॥ येन धाता बृहस्पतेरग्नेरिन्द्रस्य चायुषे ऽवपत् । तेनास्यायुषे वप[6] सुश्लोक्याय स्वस्तये ॥ येन पूषा प्रजापतेरग्ने सूर्यस्य चायुषेऽवपत् । तेनास्यायुषे वप सुश्लोक्याय स्वस्तये ॥ येन भूयश्च

---

1 Th the r dat of the Mantra a given by Br (lo however in ert as do th Stein and Berlin ṛcaka alt अभ्युन्देत् दक्षिणे केशान्ते । By Devapala the Mantra आर्द्र given directly full and followed by इत्युन्देत् । without अभि but see his Bhāṣya The Mantra occurring in the Kāṭhaka (II 1 8 5 6) is given akalapāṭhena because of the ha 2 Dhātupāṭha XXIX 20 3 केशान्ते all 4 It is noteworthy that all the Mss of Devapāla omit इति reading however the sandhi form स्वधित । 5 Thus the Berlin Tuebingen and Parisian ṛcakas ब्राह्मणा ब्राह्मणो ब्रह्मणो the other Mss 6 वपत् Br and the Stein Tuebingen Berlin ṛcakas 7 Br the Stein and the Tuebingen ṛcakas add to these Mantras also अयमसौ ।

रात्री[1] ज्योक्पश्या च सूर्यम् । तेनास्यायुषे वप[2] सुश्लोक्याय स्वस्तय इति प्रदक्षिणा प्रतिदिश प्रतिमन्त्र दर्भक्षुरकर्म ॥११॥

दे०। शिरसो दक्षिणभाग ओषधे त्रायस्वनमिति मन्त्रेण दर्भम तर्धाय स्वधिते मन हिंसीरित्यनेन क्षुरेणाभिनिधायावष्टभ्य सदर्भान् केशा न्येनावपदित्यादिभिश्चतसृभिरनुष्टुभिर्दक्षिणभागादारभ्य प्रदक्षिण यथा भवति तथा प्रतिदिश प्रतिमन्त्र दर्भक्षुरकर्म कर्तव्यमृत्विजा। आद्यया दक्षिणभागे द्वितीयया पश्चिमभागे तृताययोत्तरस्मिश्चतुर्थ्या त्वग्रे ॥

ब्र०। ततो दक्षिणत शिरसि प्रागग्र दर्भ केशान्तर्हितमोषधे त्रायस्वन मिति निदधाति। स्वधित इति केशेषूपरि क्षुर प्रागग्रमेव। येना वपदति किंचिन्मात्र वपति। असाश दस्थाने कुमारस्य प्रथमान्त नाम। यथा। जरदष्टिर्यथासदय विष्णुशर्मा। प्रपततो मा ते केशाननुगादिति सुहृत् परिगृह्णाति। तत पश्चाच्च एवमेव दर्भक्षुरावु दगग्रौ निधाय यन धातेति वपेत्। उत्तरतश्चव प्रागग्रा दर्भक्षुरा निधाय येन पूषेति वपेत्। पूर्वा च एवमेवोदग्रा निधाय येन भूय श्चेति क्षुरकर्म॥

आ०। दक्षिणे केशान्ते दक्षिणत केशमूले। ओषधे त्रायस्वनमिति दर्भमन्तर्धाय विविच्य केशान्। स्वधित इति क्षुरेणाभिनिधाय दर्भ। येनावपदिति त्रिष्टुभा नामान्तया वपति सदर्भा केशान्। प्रथमान्त माणवकस्य नाम। तत पश्चाच्च शिरस ओषधे त्रायस्व नमिति दर्भणान्तधान। स्वधित इति क्षुरेणाभिनिधान। येन धाता बृहस्पतेरिति वपन। एवमुत्तरत। येन पूषेति तु वपन। एव पुरस्ताद्दर्भक्षुरकर्म येन भूयश्चेत्यनुष्टुभा वपन। तदेताश्चतस्र ऋच पठिता॥

यत्क्षुरेण वर्तयता सुपेशसा वप्तर्वपासि केशान्। शुन्धि शिरो

---

1 रात्रीं B [illegible] the St [illegible] and Be[illegible] [illegible]reak 2 Cp pr[illegible] ou[illegible] pag[illegible] not[illegible] 3 Cp previou[illegible] page note [illegible] 4 श्चैव-मेवोदगग्रौ the Bombay M[illegible] Emend[illegible] नामन्तन्या the Ms

मास्यायु प्रमोषीरिति लौहायस[1] क्षुर केशवापाय प्रयच्छति ॥१२॥

दे । यत्क्षुरेणेत्यादियजुषा नापिताय क्षुर ददाति । लोहायसमिति शस्त्रान्तरजातिविशेषस्य सज्ञा नापित प्रसिद्ध । अन्ये तु क्षुर ग्रहणेनैव लोहत्वस्य सिद्धत्वात्तुल्यथ लोहग्रहण चेत्याहु । अतितैक्ष्ण्यादिगुणभाजा प्रशस्ततमेने यर्थ ॥

आ । एवमृ विज्ञ त्रवत्कृत्वा नापिताय क्षुर प्रयच्छति यत्क्षुरेणेति यजुषा । लाहायस न ताम्रायसम्[2] ॥

मा ते केशाननुगात्तेज एतत्तथा धाता दधातु ते । तुभ्यमि द्रो बृहस्पति सविता वर्च आदधुरिति प्रपततो ऽनुम त्रयते ॥१३॥

दे० । अनया पुरस्ताद्बृहत्या केशा पतत अनुम त्रयते ॥

ब्र । मा ते केशानिति प्रपतत केशान् कुमारमीक्षमाणो जपति ॥

सुहृत्परिग्राह्यानुप्यमाना हरितगोमये समवचिनोति ॥१४॥

दे । सुहृ व पत त केशा ग्राह्या इति नियम । तानुत्यमाना मुण्डमा ना पतत हरितगोमयेन समिश्राकृत्य पिण्डीकरोति क्वचिदाचार ॥

ब्र । सुहृत्तानार्द्रगोमये एकीकृ य स्थापयति ॥

आ । उप्त्वानुप्यमान[3] प्रपतत सुहृद्गृह्णाति । एव सुहृ परिग्राह्या भव न्ति । स च सुहृद्धरितगोमये । आर्द्रगोमये । समवचिनोति । मिश्रयित्वा पिण्ड करोति ॥

उप्त्वाय राज्ञो वरुणस्य केशान्सोमो धाता सविता विष्णुरग्नि । तेभ्यो निधान बहुधा वविन्दन्न तरा द्यावापृथिवी अवस्युरिति प्रागुदीचीं ह्रियमाणाननुम त्रयते ॥१५॥

दे० । जनया वश्वदे या त्रिष्टभा मित्रेण प्रागुदीच्या दिशि नायमानान्के शाननुम त्रयते कर्ता ॥

ब्र० । वपने समाप्ते उप्त्वाय राज्ञ इति प्रागुदीचीं दिश सुहृदा नीयमा नाननुम त्रयते ॥

---

1 लोहा tl e Mss of Devap la 2 Emended मताम्रायस the M 3 R उप्त्वा उप्यमानान् ?

अरिक्ते पर्याश्लेषयत इति श्रुति ॥ १६ ॥

दे० । अरिक्ते दूर्वालतावनस्पतिप्रभृतौ शीतप्रदेशे समाश्लेषयते केशा न्मिश्रमिति श्रुत्या प्रतिपादित । श्रुतिमूलमेतत्कर्मेति प्रदर्शित । यत्र बाणा निष्पतन्ति कुमारा विशिखा इवेत्यादिना[1] ॥

ब्र० । तानूषरे लतादिबहुले शुचौ देशे वलित्वा सुहृत्स्थापयति । आज्ये नाग्नेय्या वैश्वदेव्या वा प्रधानम् ॥

आ० । अरिक्ते पर्याश्लेषयते । सुहृदोऽयमुपदेशो यदरिक्तसमाश्लेषण ॥ इह चाज्ञाना दर्शनात्प्रधानस्य चादर्शनाद्देवताप्रज्ञायमाना आग्नेय्या यजेद्वैश्वदेव्या वा[2] । सत्यपि विकल्पे वैश्वदेव्या युक्त धातृप्रभृतीना देवताना प्रदर्शनात् । एवविधानात् स्विष्टकृदाज्येनापि भवत्यु भयाथत्वात् ॥

कर्त्रे वर ददाति ॥ १७ ॥

दे० । ऋत्विजे वर दक्षिणा यथाशक्ति न्ददाति यजमान । चतुर्वर्षा गादाक्षणात्र याहु ॥

ब्र० । स्विष्कृति हुत होमकर्त्रे वरदानम् ॥

आ० । पष्ठौहा चतुर्वर्षा गौर्वर इत्युच्यते ॥

पक्ष्मगुण तिलपेशलं केशवापाय प्रयच्छति ॥ १८ ॥

दे० । सूक्ष्मैरूर्णीगुणैर्वेष्टित तिलपात्र नापिताय ददाति ॥

ब्र० । सस्थित केशग्रथनयाम्य नीललोहितादिसूत्र कामार तिलमाषकृसर च नापिताय प्रयच्छति ॥

आ० । पक्ष्मगुणमोर्णगुणवेष्टित तिलपूर्ण शराव च केशवापाय नापिताय प्रयच्छतीत्याख्यातनिर्देश । नतुलिधालिङ्गी । तस्मान्नाय ददाति

---

1 Cp Devap la oı XL ‹ 2 Cp LXXIII 3
3 R एववि ? 4 पेशल Br a d of tl e M s of Devapala T and the Stein caka पिशल ACD tl e Parısian Berlın an l Tuebinœen cakas o Reading uncertain perhaps नत्त oı नर्त instead t नतु लिङ्गी could be read perhaps also लिटी or लिङ ।

वत्स्य[1] । तेनात्राप्पूर्वं दान न भवति । ददातिसाहचर्यात्पात्राय चतुर्थी ॥

सर्पिष्मदन्न ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ १९॥४०॥ (३।१६)

े । गतार्थम् ॥

ब्र । घृतबहुल ब्राह्मणानाशयेत्[2] ॥

दे० । चूडाकरणे ऽङ्गनिर्देशात्प्रधानानभिधानाप्रधानमाज्येनाग्नेय्या वेश्वदेव्या वा[3] कर्तव्यमित्याहु । यद्वोपसमाधायेत्यनेनाज्यभागा न्तरमुक्त तदेव प्रधान । येषा त्वग्निसस्कारमात्रमुपसमाधान तेषा पूर्व प्रधानम् ॥

आ० । केचिद्यथोक्तमुपसमाधाये येतदाज्यभागान्त व्याचक्षते । जय प्रभृतिभिर्जुहृति पुनर्जयादिहोम । जयादीनेव प्रधान मन्यन्ते । ते प्रष्टव्या । उपसमाधानश देनाज्यभागान्तत्व सिद्ध । तन्वैवताप्रज्ञाय मानेत्यस्य विषयो वक्तव्य । दक्षिणाग्नेरेको मुकमुपसमाधायेत्या ज्यभागान्त प्राप्नोति । तस्मादुपसमाधानशब्देनाग्नेर्योग्यताकरण मुच्यते । समाधान तावत्स्थापन तत्समीपे । अन्यच्च होमसाधन सन्न क्रियते । इत्युपशब्दार्थ । यथोक्तशब्देन सेतिकर्तव्यता कस म त्रकमुच्यते । अग्नेर्लक्षणसमाधानमारभ्य यावदाज्येनेक्षणमुप समाधान । जयप्रभृतिभिर्हुत्वेत्यनेन त त्रमुपलक्षयति । प्रभृति शब्दो ह्यधस्तमुपलक्षयति गुरु सूत्रकरणात् । तस्माद्यथैवास्माभिर्व्या ख्यात तथव साधीय ॥

इति लौगाक्षिसूत्रे गृह्यपञ्चिकाया तृतीयोऽध्याय ॥

सप्तम वर्षे ब्राह्मणस्यापायनम् ॥ १ ॥

दे० । जन्मन प्रभृति सप्तमे वर्षे गर्भाष्टमे ब्राह्मणस्योपायनमाचार्यसमीप गमनमेखलाबन्धनसस्कार प्रधानभूत । तस्मिन्हि सति श्रुति स्मृत्यधिकारी भवत्यत एव द्वितीय जन्म स्मर्यते —

1 or वन्द्य ?   2 Under XXXVI 4   3 वा inserted by me   4 R गान्तमुक्त ?

प्रथम मातृतो जन्म द्वितीय मौञ्जिबन्धनात् ।
अत्रास्य[1] माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यत इति[2] ॥

आ० । सप्तमे वर्षे ब्राह्मणस्योपायन जन्मावधि कृत्वा । उपायनमुपनयन मौञ्जीबन्धन बटुकरण व्रतबन्ध इत्यनर्थान्तर । ब्राह्मस्येति प्राग प्युपयनाद्ब्राह्मणोऽसा शूद्रेण हि समस्तादित्ययमर्थवाद[4] एव ब्रह्म भिव्याहारप्रतिषेधापरम् ॥

नवमे राजन्यस्य ॥ २ ॥

दे० । आवेष्ट्यधिकरणनयेन राजा क्षत्रिय । तस्यापत्य राजन्य क्षत्रिय दारक । तस्य जन्मप्रभृति नवमे गर्भाद्दशमे उपायनम् ॥

एकादशे वैश्यस्य ॥ ३ ॥

दे० । समान पूर्वेण ॥

आ षोडशाद्ब्राह्मणस्यानतिक्रम आ द्वाविंशाद्राजन्यस्या चतुर्विंशा द्वैश्यस्य ॥ ४ ॥

दे० । सर्वत्राभिविधावाङ् । ब्राह्मणस्य षोडशवर्षान्त यावदुपायनकाला नतिक्रम । एव द्वाविंशान्त यावत्क्षत्रियस्य । आ चतुर्विंशाद्वैश्यस्य ॥

आ० । सप्तमाद्वर्षादारभ्य यावत् षोडशस्तावदुपनयनकाल इत्यथ ॥ केवल प्रथमकल्पानुकल्पापकल्पकृतो विशेष । न च प्राक षोडशाद्वर्षा त्क्रियमाणे किंचि प्रायश्चित्त । आ इत्यभिविधा न्याप्तिन्यायात् । द्व्यधिका वैश्यस्येति गौतमवचनात्[6] द्वाविंशतिद्व्यधिका पूर्णा चतुर्विंशतिर्भवति । तेन यावच्चतुर्विंशतिस्तावद्वैश्यस्यानतिक्रम । उपनयनकालोऽस्या षोडशादुपनयनकालो ब्राह्मणस्य नातिक्रामति । सप्तदशे प्राप्ते त्वतिक्रम । एवमा द्वाविंशादा चतुर्विंशाद्राजन्य

---

1 अस्य uppl e l by by me 2 Cp Manı II 169 1ı0 Vı nu mrt 28 30 3ı the la t l take fron Vı tl adl II 3 3 R इत्यर्थान्तर ? 4 समस्ताद् mı st be or upt I p hap सम । 5 Thı he tat nolv emend l आदित्यभिर्विधौव्याप्तिर्थायात् the M 6 Gaut dl I 14 (Vır eal) विंशतिभिस्ताव the M

वैश्ययो । अत ऊर्ध्वमतिक्रम । अतिक्रमे सति प्रायश्चित्त । येषा द्विजाना सावित्री नानूच्यते यथाविधि । ताश्चरयित्वा त्रीन्कृच्छ्रा न्यथाविध्युपनाययेत् ॥

स्नाताप्तकेशे यथोक्तमुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा रेवतीस्त्वा व्यक्ष्ण कृत्तिकाश्चक्रतुस्त्वापसस्त्वा व्यतन्वत धियो ऽवयन्नव ग्ना अमृजन् । सहस्रमन्ताँ[1] अभितो ऽदद्न्ताशीतीर्मध्यमवयन्नु नारीरित्यहत वासो ऽभिमन्त्रयते ॥ ५ ॥

दे । स्नातश्चासावुप्तकेशो मुण्डितशिरास्तस्मिन्माणवके उपस्थिते सति । यथाविध्युपसमाधान वह्निसंस्कारमुद्धतसिक्तोपलिप्तभूविशेषे स्थापन परिसवहन[3] पर्युक्षण परिस्तरण च कृत्वाज्य चोपनिधाय विलाप्य सवीक्ष्य दण्डमेखलादिक यथोपयोगमानीयोपनेता जयप्रभृतिभिर्क्रतुनक्षत्राद्यन्तै हुत्वा रेवतीस्त्वेत्यादिकया शक्वर्याहतम भुक्त[4] नव वासो हस्ते निधायाभिमन्त्रयते ॥

ब्र । शुद्धपक्षस्य पुण्याहे कुमार कृतकेशवपनमाप्लावितमलङ्कृतमाचार्य आत्मनो दक्षिणत उदङ्मुख प्राङ्मुख वोपवेश्य यथोक्तमुपसमाधाय

1 Thus the Berlin and Tuebingen readings अन्ता the Lahore Ms of Br and the Mss of Devapala अन्ताम् the Bombay Ms of Br 2 Thus (दन्ता) C and first hand of D the Lahore Ms of Br and the Stein caka दन्तामनी DA दधत्ताशी the Bombay Ms of B The Mantrabhasya of Devapala deviates from this reading it starts from अभितोतयन्छन् (cp the Mantrapatha ed Winternitz page 33) and interprets उतति निपात । अयच्छन् बबन्धु । The source of this verse is apparently the Paippalada Samhita (book XV) where it runs रवतीस्त्वा व्यक्षण कृत्तिका चक्रतुस्त्वा अभिशस्त्वा पृतन्यतु । धियो वयन्नवा ग्ना आयुर्वत्तम् । सहस्रमन्ता अभितो रन्ताशीतिमध्यमभयतु नारी ॥ Instead of चक्रतु read चकृतु and अशीति instead of अशीती ॥ 3 R समूहन 4 Emended अदूभुत instead of अभुक्त the Mss

परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य वसनादिकं संनिधाप्य पात्राणि प्रयुञ्ज्यात् । प्रोक्षणीं साधयित्वा तानि प्रोक्ष्याज्यं संस्कृत्य चतुर्गृहीतमुद्धृत्याघारादाज्यभागान्तं हुत्वा रेवतीस्त्वेत्यहतमधोवासोऽभिमन्त्रयते ॥

आ० । एवं कालं विधाय शुद्धपक्षादौ स्नातोप्तकेशे माणवके । अत्र क्रमस्याविवक्षा । तेन पूर्वमुप्तकेशं पश्चात्स्नातं स्नातोप्तकेशे । आचार्यस्य दक्षिणमूरुं प्रत्युपविष्टे यथोक्तमुपसमाधाय । उद्धतावोक्षितेऽग्निं समाधाय । परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्यान्यं निरुप्याग्निश्रित्यावेक्ष्य वासो दण्ड्यश्ममेखलाजिनपूर्वमुपसनि ाय जयप्रभृति भिर्हुत्वा । आघारादाज्यभागान्तं हुत्वेत्यर्थः । रेवतीस्त्वा यक्ष्णन्नित्यनया शाकर्याहतमनध्युषित[1] वासो ऽनुमन्त्रयेत् ॥

देवीर्देवाय परिधे सवित्रे परिधत्त वर्चसे इमं शतायुषं कृणुत[4] जीवसे कमिति परिधापयति ॥ ६ ॥

दे० । अनेन यजुषा वासः परिधापयति । एष मन्त्रस्त्रयाणां वर्णानां परिधापने साधारणोऽधोवाससः । उत्तराय वक्ष्यतेऽजिनम् ॥

ब्र० । देवीर्देवायेति प्राङ्मुखं परिधापयति । मन्त्रमाहाध्वर्युः परिधत्ते माणवकः ॥

आ० । देवीर्देवायेत्यनेन यजुषा कमित्यन्तेन परिधापयत्याचार्यः । परिधत्ते माणवकः । कृष्णाजिनमुत्तरीयं भविष्यति तेनैतद्वस्त्रपरिधानम् । अर्थ वासो न प्रतिषिध्यते । आशिषाप्रतिषिद्धं तत् ॥

1 तु युषित tl M) I l Bh ya De ap la pre uppo e परिधत्त । 3 D on the marg नयेम शतायुषमित्यपि पाठ (the t t on ı p obably to read वर्चसे इमं नय शता) and to th reading the Bl ya ref 4 कृणातु Br and the Stein caka the beginning of tl Mantra ıns according to the Paippalada Sa h ta (Book XV) दवार्देवाय परिद सवित्रे ।) यते the Ms of D vap la 6 O अशि 7

जरा[1] गच्छ परिधत्स्व वासो ऽभूरापीवानभिशस्तिपावा[2] । शत च जीव शरद पुरूची रायश्च पाषमुपसव्ययस्व ॥ परीम सोम तेजस महे श्रोत्राय दध्मसि । यथैन जरस नयज्ज्योकछ्रोत्राय जागरज्ज्योकछ्रोत्र ऽधि जागरदिति ब्राह्मणस्य । परीममिन्द्रमोजस महे क्षत्राय दध्मसि । यथैन जरस नयज्ज्योक् क्षत्राय जागरज्ज्योक क्षत्रे ऽधि जागरदिति राजन्यस्य । परीम मनुमायुष महे पोषाय दध्मसि । यथैन जरस नयज्ज्योक् पोषाय जागरज्ज्योक् पोष ऽधि जागरदिति वैश्यस्य । परीद वासो ऽधिथा स्वस्तये भवापीवानभिशस्तिपावा । शत च[4] जीव शरद सुवारो वसूनि चोग्रो विभजस्व जीवन्निति परिहितवासस मनुम त्रयते योगे योगे युवा सुवासा इति चैताभ्याम् ॥७॥

दे० । जरा गच्छेत्यादिभि परिहितवाससमनुम त्रयते इत्यादित्यदर्शन । न वेवमाचार आचार्याणा नापि मन्त्रलिङ्गमेवमिति योऽन्यथा

---

1 Tl tra g ve ac or l g to Br as th M of Devapala gi e only its Bh ya and thei the Mantra sepa itely Moreover Devap la c ni ects the la t word which follow after अनुमन्त्रयत v th th n xt s tra In the Pa sia c ka we fi d o ly जरा गच्छेति पञ्चभि परिहितवाससमनुमन्त्रयते th th Ma t a and aga परिहित । 2 Tl D vap la (and l is Bh ṣya आपावा भू । आपावा प्रवृद्धा भवेति) Br and the Berlin T b igen and Pa a al भूर्वा पोवान (a d thus also the Pa pp S book XV) b it n the fifth Ma tra they rea l all a g ven above 3 धिधा DA and accord ngly the Bl ṣya पर्यधिधा पय यथा आधिक्येनोत्कर्षेण परिहितवानसि । 4 च g ven by the Tueb gen and Stein cakas only o It s not lear wh ch v ew of Ad tyadarsana i d approved by Devap la But pe haps instead of इत्यादिभि t was h s ntention to say इति पञ्चभि ।

कार्या[1]। एकैकस्यासाधारण इत्येकैकस्य वाससः परिधापने मन्त्र त्रय। तत्र देवार्देवायेत्येको वर्णत्रयसाधारण । जरा गच्छेति द्वितीय साधारण परिधापने। परीममित्यादीना त्रयाणा यथाक्रममेकैकस्य साधारण इत्येकैकस्य त्रय परिधापने मन्त्रा ॥

ब्र०। जरा गच्छ परीम सोम परीद वासो योगे यागे युवा सुवासा इति पञ्चभि परिहितवाससं ब्रह्मचारिणमनुमन्त्रयते । परीम सोममि त्यस्या स्थाने परीममिन्द्रमिति राजन्यस्य । परीम मनुमिति वैश्यस्य ॥

आ०। ततो जरा गच्छेति पञ्चभि परिहितवाससमनुमन्त्रयते माणवक। अनुमन्त्रण नाम तच्चक्षुस्तन्मना मन्त्र ब्रवीति । द्वितीया वर्णत्रय स्थाया प्रयोग । परीम सोममिति ब्राह्मणस्य द्वितीया । परीम मिन्द्रमिति राजन्यस्य। परीम मनुमिति वैश्यस्य । तृतीयाद्या [2] सर्वेषाम् ॥

अग्निमभिदक्षिणमानीयेह्यश्मानमातिष्ठाश्मेव त्व स्थिरो भव । कृण्वन्तु विश्वे देवा आयुष्टे शरद शतमिति दक्षिणेन पदाश्मान मास्थापयति ॥ ८ ॥

दे०। योगे योगे इत्यनेन युवा सुवासा इत्यनेन मन्त्रेण अग्निं लक्षणी कृत्य प्रदक्षिण यथा भवति तथा माणवकमानीय एह्यश्मानमा तिष्ठेति मन्त्रेणाश्मान दक्षिणेन पदा आस्थापयति अधिष्ठापयत्या चार्य ॥

ब्र०। ततो वाससः परिधाननिमित्तमाचमन ब्रह्मचारिण कारयित्वा यज्ञो पवीत परम पवित्रमिति ब्रह्मसूत्र परिधापयति। यज्ञोपवीत परम पवित्र प्रजापतेर्यत्सहज पुरस्तात्। आयुष्यमग्र्य प्रतिमुञ्च शुभ्र यज्ञोपवीत बलमस्तु तेज । आचार्य एवत मन्त्रमाह । यज्ञस्योप

1 Tl e ord ı o nı rehen bl to n 2 ou the M —The v r e परीद वासा अधिथा यागे यागे and युवा सुवासा are meant 3 Cp ot 1 o p ge 163 4 This Mantra belong to the Katha text probably th Aranyaka cp Schroeder Die Tueb ngen Katha hand chriften page 23

वीतमसि यज्ञस्य त्वोपवातेनोपनह्यामीति यदा स्वय परिदध्यात् । तत कृताचमन पवित्रपाणिमग्निमभिदक्षिणमानीयेह्यश्मानमिति प्राङ्मुख दक्षिणन पदाश्मानमास्थापयति ॥

आ । तत परिहितवाससमनुमन्त्रित यज्ञोपवीतिनमग्निमभिदक्षिण मानीय यज्ञोपवीत परिधापयति । मैत्रायणीयके । उप्तकेश स्नातोऽल कृतो यज्ञोपवीत्याचार्यसमीप उपविशति । तत्र प्रागपि वास परिधा नाद्यज्ञोपवीती । एह्यश्मानमातिष्ठेत्यश्मानमाक्रमयति दक्षिणेन पदा ॥

मम व्रते हृदय ते ददामि मम चित्तमनु चित्त ते अस्तु । मम वाचमकव्रतो जुषस्व बृहस्पतिस्त्वा नियुनक्तु मह्यामिति नाभि दशादूर्ध्व पाणिनोन्मार्ष्टि ॥ ९ ॥

दे । मम व्रत इत्यादिना मन्त्रेण नाभेरारभ्य शिखान्त यावद्ब्रह्मचा रिण आचार्य उन्मार्ष्टि ॥

ब्र । मम व्रत इति पाणिनोर्ध्वाङ्गुलिना नाभिदेशादारभ्योर्ध्वमा शिरस उन्मार्ष्टि ॥

आ० । मम व्रत इत्यनया त्रिष्टुभा तमाचार्य उन्मार्ष्टि शोधयति ॥

दधिक्राव्ण इति त्रिर्दधि भक्षयित्वा[2] ब्रह्मचर्यमागामुप मा नय स्वोँ भूर्भुव स्वरिति वाचयति ॥ १० ॥

दे० । ब्रह्मचारी वक्ति तमाचार्यो वाचयति ब्रह्मचर्यमित्यादि[3] स्वरित्यन्त । किं कृत्वा । आचान्तो ब्रह्मचर्यमित्यादि ब्रह्मचारी पठति गुरुपाठित सन्निति तात्पर्यम् ॥

---

1 Th Ma t y ı yaka h re ef r d to probal ly the Ma avao hya tr p th t xt I 22) Th word are not quoted but th authority ıted to ınd at the mo ment of the yajnopavıtadh rana) Br th Parısıan Berlın and Tueb ngen ıcaka ınsert here तत कृताचमन ın Ad there ıs no trace of them but Devapala seems to allude to them 3 ओमित्याह the Mss

ब्र० । दधिक्राण इति त्रिर्दधि प्राशयित्वा । तत कृताचमन ब्रह्मचर्यं मागामुप मा नयस्वेति वाचयित्वार्षादिक स्मृत्वा कृतपाण्योप सग्रहण प्रत्यङ्मुख पश्चादग्नेर्दर्भेष्वासीन प्रणव व्याहृतीश्चाध्यापयति ॥

आ० । दधिक्राण इत्यनया त्रिर्दधि भक्षयति । ब्रह्मचर्यमागामिति न्या इत्यन्त वाचयति । अध्यापयतीत्यर्थ ॥

इय दुरुक्तात्परिबाधमाना वर्ण पवित्र पुनती म आगात् । प्राणापानाभ्या बलमाभजन्ती सुखा देवी सुभगा मेखलेयम् ॥ ऋतस्य गोप्त्री तपस्तरुत्री घ्नती रक्ष सहमाना अरातिम् । सा न समन्तमनुपरीहि भद्रे भर्तारस्ते मेखल मा रिषाम ॥ श्रद्धाया दुहिता तपसो ऽधि जाता स्वसर्षीणा मन्त्रकृता बभूव । सा मा मेखले परिरेरिहस्व मयि धेहि तप इन्द्रिय चेति वाचयन्मेखलामाबध्नीते ॥ ११ ॥

दे० । इय दुरुक्तादित्यादिका त्रिष्टुभो वाचयन्नाचार्यो मेखलामाबध्नीत । ब्रह्मचारी वक्ति गुरुर्वाचयति ॥

ब्र० । तत इय दुरुक्तात्परिबाधमानेति वाचयन्मेखला त्रि प्रदक्षिणमाबध्य ॥

आ० । तत इय दुरुक्तादिति तिस्रस्त्रिष्टुभो माणवको वक्ति । आचार्यो वाचयन्मेखलामाबध्नीते ॥

मौञ्जी त्रिवृत ब्राह्मणाय प्रयच्छति मौर्वी धनुर्ज्या राजन्याय सौत्री वैश्याय ॥ १२ ॥

---

1 D ap l r a l nd explains सखा b t ee al o the Mekhal br hm a i V i l en Meded page 495 2 Thu th Lāho e M ot Br the P ri ia caki an l D ap la in h Ma trabl v i all th other देहि । 3 Th i th Lahore M of Br th Beil and Stein rcakas cp Ad cn tra 19 आबध्नीति th Boml y M of Br and th Pa i an rcaka The M of D vap la आबध्नीत 4 Sic o त्रि परिहृत्य the Bombay M 6 त्रिवृतां all exc Ad

दे । माञ्जी सप्तमुञ्जनिर्मिता त्रिवृता त्रिगुणवेष्टिता बिभ्रद्द्विजस्तु नवक[1]।
तत्र त्रिवृता यूप परिवीयेत्यादा रज्जोस्त्रिगुणाया त्रिवृच्छन्द [3]
त्रिवृत्स्तोम इत्यादो त्रिवृच्छब्दो नवके । इहापि रज्जोस्त्रिगुणाया
त्रिवृच्छन्द । तथा सदाचारात् तेन भ्रान्त्या केचिन्नवगुणा मेखला
न्याचक्षते । मूर्वा नाम तृणविशेष । तस्य विकारो मोवी । ता
धनुर्ज्या धनुष प्रसाय गुण राजन्याय प्रयच्छति । सात्री वश्यस्य ।
सामान्याभिधानेऽपि स्मृत्यनुसारेण कर्पाससूत्रमयीमान्ना प्रयच्छति
ततो बध्नीयादिति क्रमो बोद्धव्य ॥

आ । किंभूता । मोञ्जी सप्तमुञ्जा त्रिवृता त्रिगुणा त्रि परिवृता च ब्राह्म
णाय प्रयच्छति । पूर्वं ददाति पश्चात्त वाचयन्नाबध्नीते । त्रिवृच्छब्दो
नवके सर्वत्र वेदे । शुष्कमामासकास्तु स्तोमविषय नवकमिच्छन्ति ।
त ऽनधीतवदत्वात्पदार्थानभिज्ञत्वाच्चावधीरणाया । यतो मेखला
माधिकृत्य श्रुति । त्रिवृद्भवति त्रिवृता व स्तोमेनेति[4] मेखला गत
त्रिवृत्त्व स्तोमे नवकेन स्तूयते । तथा नवाश्रिमाभिचरणीया कुर्या
त्त्रिवृद्वज्र इति[6] । मार्वी मूर्वा गुच्छविशेष आपवतादो प्रसिद्ध ।
तत्कृया ज्या धनुर्गुण राजन्याय धनुष अपनीय । सात्री वश्यस्य
सत्यपि विशेषे शणसूत्रकृताम् ॥

चित्तस्य समोऽसि दैव्यो ग्रन्थिरसि मा विस्रस इति ग्रन्थि कृत्वा
मित्रस्य चक्षुर्धरुण बलाय तेजो यशस्वि स्थविर समृद्धम् ।
अनाहनस्य वसन चरिष्णु परीद वाज्याजिन दध ऽयामिति वाच

1 Part of a loka ? 2 Tl ı eme l d (p K tl XXVI 6 128 16 परिचेयo tl M tl p oe pr bably ted from the yaj as tra 3 त्रिवृच्छन्द ATD 4 See K th XXIII 4 ,8 10 5 R l ng (p rtly ffaced) uncerta n 6 S e K th XIX 6 7 16 7 After इति tl e Bombay Ms of Br ns त्रिगुण प्रवरसख्यया वा they are f und also ın the Ste n— not ın the Parısıan cakas nor ın the Lahore Ms of Br

यन्नैणेय चर्म ब्राह्मणाय प्रयच्छति वैयाघ्र राजन्याय रौरव वैश्याय ॥ १३ ॥

दे० । चित्तस्य समो ऽसीत्यनेन मन्त्रेण मेखलाग्रन्थि कृत्वा । शिखा वद्यथाकुलप्रसिद्धि । त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभि पञ्चभिरेव वेत्यादिस्मरणात्[1] । मित्रस्येत्यादि वाचयन्नणेय कृष्णमृगस्य सबन्धि चर्म ब्राह्मणाय प्रयच्छति राजन्याय व्याघ्रचर्म रुरुचर्म वैश्याय । मेखलग्रन्थौ चर्मदाने च त्रयाणा साधारणो मन्त्रौ ॥

ब्र० । चित्तस्य समोऽसीति त्रिगुणं प्रवरसख्यया वा ग्रन्थि करोति । द्विप्रवरादीना मन्त्रावृत्ति[2] । मित्रस्य चक्षुरिति वाचयन्नजिन परिधाप्य ॥

आ० । चित्तस्य समोऽसीति ग्रन्थि कृत्वाचार्य त्रिवृत । अनेकमपि प्रवरव्यवस्थाया । स्मृते[3] तथा च मनु —

मौञ्जी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या विप्रस्य मेखला ।
त्रिवृता ग्रन्थिनैकेन त्रिभि पञ्चभिरेव वा[4] ॥

मित्रस्य चक्षुरित्येता त्रिष्टुभ वाचयन्नैणेय चर्म ब्राह्मणाय प्रयच्छति । एणी कृष्णशारी । तस्याश्चर्मैणेय । रारव रुरुचर्म वैश्याय । तदुत्तरीयम् ॥

तच्चक्षुरित्यादित्यमुपस्थापयति ॥ १४ ॥

ब्र० । तच्चक्षुरिति वाचयित्वादित्यमुपस्थापयति ॥
आ० । उपस्थापयति । माणवक उपतिष्ठते ॥

का नामासीत्युक्तेऽभिवादन प्रोक्तेऽसा[5] अह भो इति प्रत्याह॥१५

दे० । गुरुराह को नामासीति । क इति प्रजापतिनाम । तथा च

---

1 See Manu II 43 2 मन्त्रवृत्ति the Ms 3 Read perhaps स्मृते (belong ng to the preced ng passage) 4 Manu II 42 and 43 5 Thus DCT (w thout the avagraha) असा Br the Stein Parisian and a Bombay Tcaka असाव A

ब्राह्मण[1] । को नामासीति प्रजापतिर्वै को नामेति । वेदग्रहणाभि मुखत्वात्प्रजापतिरिवासीति स्तुतिच्छलकेन । साक्षाद्धि प्रश्नोऽय प्रतिवचनविधानात् । गुरुणा पृष्ट शिष्योऽभिवादयते । स्वनामोच्चा रणेन असावित्युक्ते नाम प्रतीयात् । विष्णुमित्रोऽहमभिवादये भो इति ब्रह्मचारिणाभिवादितो गुरु प्रत्यभिवादनमाह । एतान्तप्रति वादे प्रश्न इति स्मृते । आयुष्मानेधि सोम्य विष्णुमित्रा इति स्मृतेरपि । आयुष्मानेधि सोम्येति वक्तव्योऽन्त्याक्षरे प्लुत इति ॥

ब्र । तत को नामासीत्याचार्येणोक्त पदावुपसगृह्याभिवादये देवशमाह भो इत्येव प्रत्याह । आयुष्मान्भव सोम्य देवशर्मा३नित्येव[2] प्रत्य भिवादनम् ॥

आ० । को नामासीत्याचार्येणोक्ते अभिवादने प्रोक्ते । अभिवादय इत्युक्ते असावित्यत्र[3] स्वनामोक्त्वा । अह भो इति प्रत्याह । को नामासी त्याचार्य पृच्छति । माणवक अभिवादये यज्ञशर्मा अह भो इति प्रतिवक्ति । अत्राचार्य प्रत्यभिवादयेदिति स्मृते । आयुष्मान्भव सोम्य देवशर्मा३न् ॥

देवस्य त सवितु प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां हस्त गृह्णाम्यसा उपनयेऽसौ । सविता ते हस्तमग्रहीदग्निराचार्यस्तव । कस्त्वा कमुपनयऽसौ काय त्वा परिददामि । कस्य ब्रह्मचार्यसि[4] । प्राणस्य ब्रह्मचार्यसीति प्रत्याह ॥ १६ ॥

दे० । आचार्यो ब्रह्मचारिणो दक्षिण हस्त दक्षिणेन हस्तेन विवाहोक्त विधिना गृह्णाति । देवस्य त इत्यादिना हे ब्रह्मचारिन् विष्णुमित्र अहमाचार्यो हरिशर्माभिधानस्त्वामुपनये इति शिष्य स्वनाम्ना सबोध्य स्वनामोच्चार्य गृहीतहस्तो गुरुब्रवीति । एकोऽसाविति शब्द शिष्यसबोधन द्वितीय आचार्यनामोपलक्षणाथ । सविता परिदधामि[6] । गृहीतहस्त एवाचार्य आह । कस्य प्रत्याह । कस्य

---

1 V z the Upanayana br hmana see Versl en Meded Kon Ak v W Afd Lett Ve R IVe dl (1920) page 490
2 Th s is written oशर्मन् । with ३ above the last akṣara
3 oत्यत्रा the Ms 4 Has an इति fallen out ? 5 See XXV 21 6 Devapāla reads constantly thus instead of ददामि ।

प्रजापतेर्ब्रह्मचार्यसीति भाङ्गिप्रश्ने आचार्येण कृते सति शिष्य प्रत्याह प्राणस्य ब्रह्मचारी अस्मि भवामीत्युपगम्य भङ्गथव प्रत्युत्तर । प्राणो हि प्रजापतिरेव जग सूत्रभूत । तथा च श्रुति –हरणगर्भ पुरुषो महास्त्व प्राणो जग सूत्रमनादिरि द्र । बोध शुचिर्ध्रमतन्न्तरामा तथा विधाता जगतोऽस्य[1] देवेति[2] ॥

ब्र० । तत प्रत्याभिवादनादनन्तर देवस्य त इति दक्षिणेन नीचा हस्तनोत्तान दक्षिण साङ्गुष्ठ ब्रह्मचारिहस्त गृह्णाति । अत्रासाश दस्थाने सबुद्धयन्त नाम सर्वत्र ब्रह्मचारिणो ग्राह्य । यथा । देवस्य ते सवितु प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्या पूष्णो हस्ताभ्या हस्त गृह्णामि देवस्वामिन् । उपनये देव स्वामिन् । अत्रासौश दे स्व नामाचार्यो गृह्णातीति केचिद्वदन्ति । मीमासकास्तु नैत म य ते । तत सविता ते हस्तमग्रहादि याग्नि गृहीतहस्त एवाचार्यो वक्ति । कस्त्वा कमुपनये देवदत्त इत्येव प्रयोग ॥

आ० । देवस्य ते सवितु प्रसव इति माणवकस्य हस्त गृह्णाति दक्षिणेन दक्षिण परिभाषात । असावुपनये इत्यत्राचाय स्वक नाम गृह्णाति ततो माणवकस्य सबुद्धयन्त । यथा । हस्त गृह्णामि मत्र उपनये मत्र । गृहीतहस्त एवाचार्यो वक्ति सविता ते हस्तमग्रहीदिति । तत काय त्वा परिदधामि कस्य ब्रह्मचार्यसात्याचार्येणाक्ते प्राणस्य ब्रह्मचार्यसीति प्रतिवक्ति ॥

प्रजापतये त्वा परिददामि । देवाय त्वा सवित्रे परिददामि । बृहस्पतये त्वा परिददाम्यसौ । देव सवितरष ते ब्रह्मचारी त गोपायस्व दीर्घायु स मा मृत । अग्निपुत्रैष ते । वायुपुत्रैष त । सूर्यपुत्रैष ते । विष्णुपुत्रैष त । ब्रह्मपुत्रैष ते ब्रह्मचारी त गोपायस्व

1 ACT a l fir t han l of D सि । 2 Tl s verse s not k ow n from a ny Sa l t 3 Tl n A l and Devapala who follo s hi 4 न्धामि e l t me D ap la (and A l) 5 Th n Br a d f the M of Devap la A the other M of Devap la m here and in the following prat kas एष ते ।

दीर्घायु स मा मृत[1] । ब्रह्मचार्यसि । अपा ऽशान । कर्म कुरु । दिवा मा सुषुप्सी । वाच यच्छ ॥१७॥

दे० । असावित्याचार्यनाम प्रदर्शनार्थ । इदानी गृहीतहस्तमेनमनुशास्ति । ब्रह्मचार्यसि यच्छ । गुरुराह ॥

ब्र । प्रजापतये त्वा परिददामीति नवभि सानुषङ्ग गृहीतहस्त एव देवताभ्य परिददाति । प्रजापतये त्वा देवाय वा बृहस्पतये त्वेति त्रय । बृहस्पतय त्वा परिददामि विष्णुदत्तेत्यव प्रयोग । देव सवितरेष ते ऽग्निपुत्र वायुपुत्र सूर्यपुत्र विष्णुपुत्र ब्रह्मपुत्रेति षट् । तता ब्रह्मचायसीति पञ्चभिरनुशास्ति । बाढमिति प्रत्याह ॥

आ० । तत प्रजापतये वा परिदधामीति नवभि सानुषङ्ग परिददाति देवताभ्य । गृहीतहस्त[3] एव यतो हस्ते गृहीत्वा लोके रक्षाथ परि ायते । असाविशब्दस्थाने सवत्र माणवकस्य नाम सबुद्धयन्त । अग्निपुत्र वायुपुत्र सूर्यपुत्र विष्णुपुत्र ब्रह्मपुत्र इतेत्येषङ्गानुषङ्गा आद्यास्त्रय । तत पञ्चभिरनुशास्ति । ब्रह्मचार्यसि । इदानी ब्रह्मचारा भवसि देवदत्त । प्रागुपनयनात्कामाचारवादभक्ष आसी । अद्यप्रभृति नियमवा भवसी यथ । तदुक्त । उपनयनप्रभृति व्रतचारी स्यादिति[6] । अपो ऽशान । अद्यप्रभृति उपस्पशान कुरु । नित्य शुचिर्भव । कर्म कुरु । नत्यक शुश्रूषामध्ययनमग्नी धनभैक्षचरणादि च । दिवा मा सुषुप्सीरिति दिवास्वप्ननिषेध । वाच यच्छेति । अनृतामपि प्रिया चारुषता वाच मा वोच । अत्र प्रत्येक बाढमित्युपगम ॥

मेधा मह्यमिति वाचयति । मधा मह्यमङ्गिरसा मधा सप्तषया ददु । मेधामग्निश्च वायुश्च मेधा धाता ददातु म ॥ मेधा मे

1 Someth ng seems to be m s ng इत्याह o इति परि ददाति । 2 Perhaps upply इत्येनमनुशास्ति । 3 परिगृहीत the Ms 4 R ायते । 5 Cor upt ' 6 See I 1 (Cp rema k on IV 9 Perhap all what follows after वाचयति does not belong or gınally to the s ltra text 8 ऋषु Br and the Ste n Tueb ngen an l Par sıan cakas 9 दधातु ACT and Br ददातु D he e and T at IV 19

वरुणो राजा मधामग्निर्ददातु[1] मे । मेधामि द्रश्च सूर्यश्च मेधा देवी सरस्वती ॥ या मेधा अप्सर सु गन्धर्वेषु च यन्मन । दैवी मनुष्ये या मेधा सा मामाविशतादिह ॥ शरीर मे विचक्षण वाड्मे मधुमद्दुहे । निशामित निशामये मयि श्रुतम् ॥ य मे ऽनूक्त तद्रमतां शकेय यदनुब्रुवे । प्रिया [2] श्रुतस्य भूयास्म मेधया सविधीमहि ॥ अवृधमहमवृधस्त्वमसौ सोम्य प्राण स्त्व मे गोपाय ब्रह्मण आणी स्थ श्रुत मे मा प्रहासादिति ।१८।

दे० । मेधा मह्यमित्यादिका पञ्चर्चं षष्ठ यजु शिष्यो वक्ति गुरुर्वाचयति । अत्र चतुर्थी उष्णिक् शिष्ट अनुष्टुभ । अवृधमहमित्यादि षष्ठ यजु ॥

ब्र० । अनुशासनादनन्तर मेधा मह्यमिति पश्चावृधमहमिति यजुयुक्ता वाचयति ॥

आ० । एवमनुशिष्ट मेधा मह्यमिति षड्भ्यजुषाणि वाचयति ॥

एताभिरेव चतसृभिरनुप्रवचनीयाञ्जुहुयाद्यजुषोत्तमा छन्दोभ्य स्वाहेति ऋतुनामधेयेन यथोपाचरित ऋतुर्भवत्येव सर्वाणि वेदोक्तानि ॥ १९ ॥

दे० । अनुप्रवचन प्रयोजन येषा ते अनुप्रवचनीया होमा इत्यन्वर्थसंज्ञा । अनु उत्तरकाल हि सावित्र्या प्रवचन ब्रह्मचारी कारयिष्यते गुरुणा । अनुप्रवचनमर्हन्तीत्यनुप्रवचनीया । अत्र हि मन्त्रानुपा

---

1 न्धातु Br a l A all t IV 19 2 प्रिय B a d CT an l A at IV 19 the Tueb ngen an l Berl n r akas 3. भूयास Br A DCT भूयास्स or भूयास्म al o at IV 19 4 As Devap la h s Ma trabh ya xplain सबध्येमहि pe h p the orig nal re d ng was सविदीमहि । 5 सौम्य Br only 6 The correct rea l ng s प्राण स्व cp the Ma trapatha ed W nt rn tz page 38 7 The Lahore M of Br and the Ste n k आणी स्थ the corr ct read ng is आणी स्थ । 8 Thu all pe hap w o ight to read यजुषोत्तमाञ्छ tak ng यजुषोत्तमान् as a kind of Bahuvr hi

ध्यायो वक्ति शिष्यो ऽनुप्रवक्ति । अनुप्रवचनीयसञ्ज्ञका होमानेता भिरेव प्रकृताभिश्चतसृभिर्ऋग्भि कपिञ्जलाधिकरणन्यायेनाद्या भिर्जुहुयात् । तेन चत्वारो होमा । पञ्चममाह । युजुषोत्तमामवृध्र मित्यादिना[1] यजुषोत्तमामाहुतिं पञ्चमी जुहुयादिति केचित् । अन्ये त्वाहु । अत्र पक्षे पञ्चमस्या ऋचो विनियोगभाव प्राप्नोति । उत्त मामिति स्त्रीलिङ्गनिर्देशो न युज्यते । प्रकृतस्यानुप्रवचनीयस्य पुस्त्वात् । तदपेक्षयोत्तममिति[3] प्रसङ्गात् । न चाहुतिशब्द प्रकृतो ऽस्ति । तस्मादुत्तमामृच यजुषा सह सयो य पञ्चममनुप्रवचनीय जुहुयादित्यथ[4] । षष्ठमनुप्रवचनीयहोममाह । छन्दोभ्य स्वाहेति । ऋतुनामधेयेन वेदोक्तानि । ऋतुरिह कम । कमनामधेयेन जुहु यात् । एष सप्तमो ऽनुप्रवचनीयहोम । कथ ऋतुनाम येन होतव्य । यथोपाचरित ऋतुर्भवति । येन प्रकारेण प्रकृत कर्मोपाचरितमिष्ट भवति तथा होतव्य । चतुर्थीयोगेन स्वाहाकारेण चाभिधानशक्ति योगिना कर्मनामधेयेन । उपायनाय स्वाहेति । एव सर्वाणि वेदो क्तानि । अनेनैव प्रकारेण सर्वाणि वेदोक्तानि कर्माणि स्वनामधेयेन छन्दोभ्य स्वाहेति हुत्वा होतव्यानि । त्रैविद्यकाय स्वाहेत्यादि प्रकारेण ॥

ब्र० । तत एताभिरेवान्येन पञ्च प्रधानाहुतीर्जुहुयात् । य मे ऽनूक्तमिति पञ्चमीमवृधमहमिति यजुषा सधाय । छन्दोभ्य स्वाहेति षष्ठी । उपायनाय स्वाहेति सप्तमी । ये के च ज्मेत्यष्टमी[6] ॥

आ० । अनुप्रवचनयोजना होमान्वाचयित्वा जुहुयादित्यर्थ । यजुषोत्त माम् । उत्तमामृच यजुषा सह सधाय जुहुयात् । अत्र पञ्च ऋच षष्ठ यजु । तत्र चतसृभिर्ऋग्भिश्चतुरो होमान्कृत्वा पञ्चमीमृच यजुषा स धाय पञ्चम होम जुहुयादित्यर्थ । ये यजुषोत्तमामाहुतिं व्याचक्षते स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्ते पञ्चमीमृचमुत्सृजन्ति । न चाहुति शब्द प्रकृत य स्त्रीलिङ्गेनोपस्थाप्यते । चतसृभिरित्यृच प्रकृता ।

---

1 यजुषोत्तमानवृ A only 2 भाव A only (the better reading ?) 3 ? मामिति ACT and first hand of D 4 Cp Br and Ad 5 Refers to Kandika XLII 6 Cp LXXIII 3

तस्मादुत्तमामृच यजुषा सहेत्येष एवार्थ यजुषेति सहार्थे तृतीया। एवकार कर्मोपसग्रहार्थीय । एता एव वाचयेदेताभिरेव होम । सूत्रकार सर्वत्र द्वितीये प्रयोगे एवकार करोति । यथा । एतयवा भिजुहोताति । अत्र चतुर्थ्युष्णिक् । पञ्चम्यानुष्टुभा य मे ऽनूक्त मित्यनया मेधया सवृधीमह्यवृधमिति[1] यजु सघायते । एव पञ्च हुत्वा छन्दोभ्य स्वाहेति षष्ठो होम । क्रतुनामधेयेनेति च सप्तम । क्रतु कम । कर्मनामधेयेन । यथोपाचरित । येनैव नाम्ना क्रतुरु पाचरित उक्त तेनव नाम्ना जुहोति । उपायनाय स्वाहेति । उपाय नश देनोपाचरित । सप्तमे वर्षे ब्राह्मणस्योपायनमिति । अत्र देवताप्रज्ञायमाना द्र यदेवतानाभि ानात्[2] तस्माद्विश्वदे याष्टमो होम । एव सर्वाणि वेदोक्तानि । होमद्वयमेवातिदिश्यते । छ दो भ्य स्वाहे येक क्रतुनामधेयेन च । वेदोक्तानि । यथा । चातुर्होतृ काय प्रवर्ग्यव्रताय चेत्यादि । सवातिदेशे सर्व प्राप्नोति दधिभक्ष सस्थापनमार्जनपरिदानवाचनादीनि केन वार्य ते भव तु चेत् । इति व्रत पुनरुपनयनप्रसङ्गादिति प्रसङ्गा । ब्रह्मचर्यमागामुप मा नयस्वेति च केन वार्यते । तस्माद्धोमद्वयमेवातिदिश्यत इति मा ग वरातपादा म य ते । मेखलादीनि यथा व्रतेषु प्रवन्ति तथा तत्रव दर्शयिष्याम ॥

पश्चादग्नेर्दर्भेषु प्राङासीन प्रत्यङ्ङासीनाय तत्सवितुरिति सा वित्री त्रिरन्वाह पच्छो ऽर्धर्चश सर्वाम ततो यश्च मेधाकाम स्यात् ॥ २० ॥

दे० । पश्चाग्नेर्दर्भेषूपविष्ट प्राङ्मुखो गुरु प्रत्यङ्मुखायाचार्यसमुखोप

---

1 Not the var a t tea l of सविधीमहि । 2 न्वता नाभिधा th M 3 I M ll ıvar t th name of a co 11 e tıtoı ? 4 R pe hap प्रचरन्ति । ɒ W tl out the l a t loul t the e la t wo l (यश्च स्यात्) b lo g to the ne\t ent e cp *eg* M g h I 22 1ı bıt as tl com ı tators are unan mou n conne t no them w th *thı* Sūtra I hav ot dev a e l t m th r \ e v

V S Srinivasa Sastri

विप्राय शिष्याय सावित्री सवितृदेवता तत्सवितुरित्यादिका गायत्री त्रीन्वारानन्वाह । ब्राह्मणायेति ज्ञेय । उपलक्षणमेतत् । राजन्यवैश्य योर्हि सावि यावन्ये[1] स्मृति सदाचाराभ्या बोद्धव्ये । अद्धेभि सवितरिति[2] राजन्यस्य । विश्वा रूपाणीति वश्यस्य[2] कथमन्वाह । पच्छ । पाद पाद पच्छ । प्रथमोच्चारणे पादशो ब्रूयात् । द्वितीयानूच्चारणेऽर्धचश । अर्धमृचोऽर्धचश । अन्ते अन्तत सर्वां । तृतीयोच्चारणे यथाशक्त्यनुसार सर्वामृचमनुब्रूयात् । यश्च मेधा शिष्यस्य कामयते ऽसौ पच्छो ऽर्धचश सर्वामन्ततो ऽनुब्रूयात् । तत्सवितुरिति व्याख्यात । अद्धेभि इशात ॥ विश्वा रूपाणि विराजति ॥ एते यथासख्य राजन्यवश्ययोरनुब्रूयात् ॥

ब्र । तत पश्चादग्नेर्दर्भेषु प्रागग्रेष्वाषादिकमनुस्मृत्य यथोक्त सावित्र्यनुवचन । ता सकृत्समस्योत्तमतोऽन्वाहेति ब्राह्मणदर्शनाद् ततो ऽर्धर्चेऽनुवाचनादा पादेनाधन चाध्यस्येत् । विश्वामित्र ऋषि । गायत्र छन्द । सविता देवता । उपनयने विनियोग । ऑ तत्सवितु । ता सवितुरिति त्रिष्टुभा राजन्यमुपनयेत् । विश्वा रूपाणीति जगत्या विश्यमिति गृह्यान्तरम् ॥

आ० । पश्चादग्नेर्दर्भेष्वन्वाह । एतत्प्रवचन यन्र्थमनुप्रवचनीया होमा उच्यन्ते । पश्चान्ग्नेर्दर्भेषु प्राङासीन प्राङ्मुख उपविष्ट प्रत्यङ्मुखायासीनायाचार्याभिमुखाय ब्रह्मचारिणे सावित्री तत्सवितुरिति

1 Co j t al ad g सावित्र्यावर्हे D सावित्र्यवन्त्य CT सावित्र्यावन A 2 The verses are Kath IV 10 35 18 XVI 8 229 3 I am n s me loubt as to the q ie t o if the text of o S t a h d not also a pa ag ru ing som vhat l k th त्रिष्टुभ राजन्याय जगतीं वैश्याय bi t see the Bl sya of B (nd) Howeve Ad m ke not the sl gl test all s on to them 3 Th s ndeed B ahma a f the Katha t xt (V rsl en Me led l c page 492) 4 Uncertain the Bombay M ततोवधर्चेनूवाचनान्गै the Lahore M नन्तरतो वर्चावस्येत् । 5 Kath XVIII 4 269 1 6 See *e g* M n g hs I 22 13

प्राक्प्रदर्शिता त्रीन्वारानन्वाह निगदतीत्यर्थ । प्रणवव्याहृतय पूर्वा एवानूक्ता । कथ त्रिरन्वाह । पच्छ पादश पूर्वं पाद पाद विभज्य। ततोऽर्धर्चश । सर्वा सहितामन्तत तृतीये रूपे । यश्रान्तोऽपि मेधाकाम । प्रज्ञामिच्छन् । स्यात्सोऽप्येव[1] स्वाध्यायकाले । निष्कामस्तु प्रकृत्या ॥

पालाशमकसर दण्ड[2] नवनीतेनाभ्यज्य तस्य छायाया वाचयति सुश्रव सुश्रवा असि यथा त्व सुश्रवा असेव मा सुश्रव सौश्रवस कुरु । यथा त्व सुश्रवो देवानां वेदस्य निधिगोपोऽस्यवमह ब्राह्मणानां ब्रह्मणो[3] वदस्य निधिगोपो भूयासमिति ॥२१॥

दे० । पलाशस्याय पालाश । तद्दण्डमेकसरमवान्तरशाखारहितमृजु सत्वचमव्रण नवनीतेनाभ्यज्य स्वहस्तेन गृहीत्वा गुरुस्तस्य दण्डस्य सबन्धिन्या छायाया शिष्य यवस्थाप्य सुश्रव इत्यादि पाठयति ॥

ब्र० । सावित्र्युपदेशादनन्तर नवनीतेनाग्रादारभ्य दण्ड सर्वतोऽभ्यज्य तच्छायोपविष्टाय सुश्रव सुश्रवा असीति वाचयित्वा प्रयच्छति ॥

आ० । पालाश पर्ण दण्डमेकसर विशाख सत्वकमृजुमव्रण[6] नवताते नाञ्जयित्वा सूक्षयित्वा[7] यूपवदर्वाचीनमाचार्योऽभ्यज्य तस्य दण्डस्य छायाया स्थित ब्रह्मचारिण वाचयति सुश्रव सुश्रवा असीत्यादि निधिगोपो भूयासमित्यन्तम् ॥

पालाश दण्ड ब्राह्मणाय प्रयछत्याश्वत्थ राजन्याय नैयग्रोध वैश्याय २२

दे० । एव प्रकृत दण्ड पालाश ब्राह्मणाय ब्रह्मचारिणोऽनुवचनान्ते प्रयच्छत्याचार्य । अश्वत्थो वग' । वैश्याय न्यग्रोधसबन्धिन प्रयच्छति ॥

---

1 Read ऽप्येव ? 2 This word not in the M of Devapala nor in the Lahore Ms of B but cp the commentaries it mu t have been alien to the original text wh cl was पलाशमेकसर नव । 3 Thus the Berlin and Parı ıan rcakas ब्राह्मणो the other Mss but Devapāla in his Mantra bh ṣya starts from ब्रह्मणो । 4 Br seems to combine Sūtra 21 and 22 5 A पर्णदण्ड ? 6 मृजुमन्व्रण । अव्रण the Ms 7 Sic !

आ० । तत पालाश दण्ड ब्राह्मणाय प्रयच्छति तमेव सस्कृत । पुन पालाशग्रहणात्क्षत्रियवैश्ययो पालाशच्छायायामेव स्थितयो न तु प्रातिस्विकदण्डच्छायागतयो क्षत्रियवैश्ययो पालाशच्छायागतयोर्वचने मन्त्रगतो ब्राह्मणशब्दो[1] न विरुध्यते । ब्रह्मरूपत्वाद्ब्रह्मचारिण । यथा[2] । अथ[2] यत्कृष्णाजिनी दण्डी मेखल्युपवीती च भवति तद्ब्रह्मणो रूपमिति[3] । क्षत्रियवैश्याभ्यामाश्वत्थनैयग्रोधावेव दीयेते[4] । वाचनमात्र तयो पलाशे । तदेतदुक्त पालाश दण्ड ब्राह्मणाय प्रयच्छत्याश्वत्थ राजन्याय नैयग्रोध वैश्यायेति ॥

स्मृत च म इति वाचयति । स्मृत च मेऽस्मृत च मे तन्मे उभय व्रतम् । निन्दा च मे अनिन्दा च मे तन्मे उभयव्रतम् । विद्या च मे अविद्या च मे तन्मे उभयव्रतम् । श्रद्धा च मे अश्रद्धा च मे तन्मे उभयव्रतम् । सत्य च मे अनृत च मे तन्मे उभयव्रतम् । मृत च म अमृत च मे तन्मे उभयव्रतम् । श्रुत च मे अश्रुत च मे तन्मे उभयव्रतम् । व्रत च मे अव्रत च मे तन्मे उभयव्रतम् ॥ यद्ब्राह्मणस्य ब्रह्मणि व्रत यदग्ने सेन्द्रस्य सप्रजापतिकस्य सर्षिकस्य सपितृकस्य समनुष्यस्य समनुष्यराजन्यस्य सगन्धर्वाप्सरोजनस्कस्य ससर्पेतरजनस्कस्य सौषधिवनस्पतिकस्य सह ग्राम्यै[6] पशुभिरारण्यैश्च साकाशस्य सप्रकाशस्य सातीकाशस्य सानूकाशस्य सह यन्म आत्मन आत्मनि व्रत तन्म सर्वव्रतम् ॥ इदमहमग्नौ समिधमभ्यादधाम्यग्ने सर्वव्रतो भवामि ॥ २३ ॥

दे० । मन्त्रलिङ्गादहमित्यनेन समिधमग्नौ प्रक्षिपति ॥

ब्र० । ततो गृहीतदण्ड स्मृत च म इत्यादि सर्वव्रतो भवामीत्यन्त प्रत्य

---

1 Refers to the reading ब्राह्मणो (instead of ब्रह्मणो) in the Mantra of Sūtra 21 2 यथाथ । the Ms 3 Probably a quotation from the Yajnasūtra (Vrātyastoma) 4 दीयते the Ms 5 R पालाशे ? 6 Thus the Mss of Devapāla and the Lahore Ms of Br the Bombay Ms ग्राम्यैश्च । ı The last yajus also II 1

ह्यखमेव वाचयति । अस्मिन्नवसरे भैक्ष चरतीत्युपाध्याया । स्वस्ति वाच्य भिक्षादानसपूर्वमप्रत्याख्यायिनमग्रे भिक्षेताप्रत्याख्यायिनीं वा[1]। तत ऋतुतिथियागादि सस्थापयेत् ॥

आ० । ततो गृहीतदण्ड स्मृत च मे इति वाचयत्यग्ने सर्वव्रतो भवामी त्यन्त । अत्र समिद्दान म न्त्रवर्णाद्ये कुर्वन्ति ते न्यायानभिज्ञा । यस्मान्म न्त्रगतो भावश ब्दो न विनियोजक इति युक्तमेतत् ॥

अधीते हैतेषां वेदानामेक द्वौ त्रीन्सर्वान्वा यमेव विद्वानुपनयत इति श्रुति ॥ २४ ॥

दे० । अधीत हेत्यादिकमुपनेतृस्तुत्यर्थं[3] । य एव विद्वा म न्त्रब्राह्मणज्ञ सन्नुपनयते स एवोपनेतृत्वेऽधिकृतो ना न्य । स हि यमुपनयते स एतेषा प्रसिद्धाना वेदानामनन्तशाखायुक्ताना मध्य यथेच्छमेक द्वा त्रीन्वा अधीते सर्वशाखाखचितान् । हशब्द इतिहासे । अतोऽनेन सस्तुतत्वात् श्रौतमुपनयन[4] सस्कारान्तरवत्स्मार्त । अत एवोपनयन समर्था अवश्य कुर्व न्तीति केचित् । तदसत् । स्मार्तस्यापि अनुमितश्रुतिमूलत्वादप्रत्यक्ष तत्र विधिरिति केचित् । अथवादे ऽपि समानता । यदपि भणति म न्त्रगतो न विधायक आख्यातशब्द इति कृ त्वा नेदमहमिति एतेन समि त्प्रक्षेप कर्त न्य इति तदप्यमीमासक भणित । आख्यातस्याविधायकत्वे ऽपि लिङ्गात्प्रक्षेपासिद्ध[6] ॥

आ० । अधाते हैतेषामित्यथवादोप न्यास । विद्व कर्तृस्तुत्यर्थ । एतद्ब्राह्मणार्थविदुषोपनयन कर्त न्य न तु कर्मपद्धतिपरिज्ञानमात्रेण । यमेव विद्वानुपनयते सो ऽवश्य वेदाध्यायी भवतीति श्रुते ॥

कर्त्रे वर ददाति ॥ २५ ॥

दे० । उपनेत्रे दक्षिणा ददाति ब्रह्मचारिण स्वामी पिता तदभावे ज्येष्ठ भ्रात्रादि ॥

---

1 Cp A g h I 22 6 ( ) This is a quotation from the Upanayanabrahmana see Versl en Meded etc page 491 3 मुपनयनस्तु A 4 C nsert न 5 Th s refers to the last yaju of sutra 23—Devapala takes 23 and 24 together (R प्रक्षेप सिद्ध

ब्र०। स्विष्टकृति हुते वास आचार्याय वर ददाति ॥

आ०। ब्रह्मचारिपिता[1] तावति स्वामी कर्तव्य ॥

अह शेष स्थापयेत् ॥ २६ ॥

दे०। नोपवेशयेत्। नापि सचारयेत् ॥

ब्र०। अह शेष ब्रह्मचारी नोपविशेत्। अन्यत्र भोजनाचमनावश्यकेभ्य ॥

आ०। दिनशेष नोपविशेदित्यर्थ । अथविरुद्धेषु कालेषु ॥

व्याख्यात ब्रह्मचर्यम् ॥ २७ ॥ ४१ ॥ (४१)

दे०। ब्रह्मचर्यमुपक्रम एवोपनयनप्रभृति व्रतचारी स्यादित्यादिनोक्त[2]। अतो न भूय उच्यते ॥

ब्र । उपनयनप्रभृति व्रतचारी स्यादित्यग्नीन्धनान्तेन व्याख्यात ब्रह्म चयम् ॥

आ०। मार्गवासा सहतकश इत्यारभ्याग्नी धनान्त । तदुक्तमुपनयन प्रभृति व्रतचारी स्यात् ॥ श्रुतिग्रहणादुपनयनस्य प्राधान्य दर्शयति। तेनान्येषा सस्काराणामभावे एतदवश्य कर्तव्य। तथा च गौतम । यस्य खलु सस्काराणामेकदेशो ऽप्यस्ति स ब्रह्मण सायुज्य गच्छतीति ॥

त्रैविद्यकम् ॥ १ ॥

दे । तिसृषु विद्यासु वेदत्रयात्मिकासु भव ग्रहण प्रयोजन वा व्रत तत् त्रैविद्यक। वक्ष्याम इति शेष ॥

आ०। तिसृषु विद्यासु भव त्रैविद्यक वेदत्रयाथमित्यर्थ । व्याख्यास्याम इति शेष । तदेव व्याख्यात ब्रह्मचर्य । तत् त्रैविद्यक वेदत्रया ध्ययनाथम् ॥

आचार्यस्य विधि ॥ २ ॥

दे०। य प्रति कथ्यते सो ऽप्रबुद्धो ब्रह्मचारी तेन त्यर्थ उपदेश इत्या

---

1 ब्रह्मचारापिता the Ms 2 Cp I 1 3 नान्ते the Mss 4 The follow ng passage refers apparently to sutra 24 5 Gaut dh VIII 25 (var read) 6 R व्याख्यात ब्रह्मचर्य ? ᐟ कथ्यत C

शक्याह । आचार्यस्य विधि । आचार्येणानुष्ठितव्य इत्यर्थ ॥

आ० । तच्चाचार्यस्य विधि आचार्येणानुष्ठापयितव्य[1] । तथा चोक्त

उपनीय गुरु शिष्य शिक्षयेच्छौचमादित ।
आचारमग्निकार्यं च सन्ध्योपासनमेव च ॥

अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयेतेत्याचार्यकरणकामो[3] ब्रह्मलोकावाप्तये आत्मन शिष्यानुपनीयाध्यापयेत् । अत आचार्याधीनस्य त्रैविद्यक ब्रह्मचर्यम् ॥

यो वदमधीते[4] पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चाहोमुग्भि समिधो ऽभ्याद ध्यात् ॥ ३ ॥

दे० । अध्ययनस्यारम्भे समाप्तौ चाहोमुग्भिस्तिस्र समिधाऽग्नावभ्यादध्यात् । स्वाहाकारशून्य प्रक्षेपमात्र कुर्यादित्यर्थ । अन्यथा जुहुयादिति ब्रूयात् । अहस पापाद्विमोचयन्तीत्यहोमुचो मन्त्रा[5] ॥

ब्र० । त्रैविद्यकमाज्य हवि । यथोक्तमुपसमाधायाज्यभागान्त हुत्वा दक्षिणत उपविष्टस्य ब्रह्मचारिणो वसनमेखलाचमण्डाना मन्त्रा नावर्तयेत् । यद्देवा देवहेडन यदि दिवा यदि जाग्रदित्यहोमुचो वाचयन्समिदाधान कारयित्वाग्ने व्रतपते वायो व्रतपते सूर्य व्रतपत इत्युपस्थापयति । अग्ने व्रतपते व्रतमालभे तत्ते प्रब्रवामि तच्छकेय तेनर्ध्यास । वायो । सूर्य तेनर्ध्यास । ततो ये के च ज्मेति वेश्वदेव्या । छन्दोभ्य स्वाहा । त्रैविद्यकाय स्वाहेति प्रधानाहुतित्रय हुत्वा[6] । पश्चादग्नेर्दर्भेषु प्राङासीन प्रत्यङ्ङासीनायो भूर्भुव स्व सावित्रीमनूच्यार्षादिक स्मृत्वेषे त्वेति त्रीननुवाकानन्वाह[7] ऋक् सहिताद्य सूक्त सामसहिताद्य साम । ऋच वाचयित्वा नमो ब्रह्मण इति परिधानीया त्रिरन्वाह ॥ तत ऋतुतिथियागादि समापयेत् ॥

---

1 The ak a a प ippl ed by me 2 Manu II 69 3 Uncertain नेयेतेग्वाचार्य the M 4 These three words given by Br the Stein the Parisian and two Bombay cakas are not found in Devapala Ad comments upon them In the Stein caka they are combined w th the preceding s tra 5 The three verses Kath XXXVIII 5 10(6 11 are intended 6 See XLI 19 7 See IX 4

आ । यो वेदमधीते ब्रह्मचारी स समिधो ऽभ्यादध्यात् । नाध्यापक । आचार्यस्य विधिरिति वचनाप्राप्त । एते त्वाज्येन व्रतहोमा । यस्माप्रवर्ग्यव्रतादौ स्थालीपाकेन होम इति वक्ष्ये यत्स्थालीपाकेन व्रतहोमा इत्युच्यते ततो ज्ञायते सर्वेषु वेदव्रतेषु व्रतहोमैर्भवितव्य मिति । तत्र स्थालीपाकेनेति वचनादिहाज्येन ते भवन्ति । चातुर्हौतृके जयप्रभृतिग्रहणात्[1] तस्य चास्य च त्रविद्यकस्यान्येषा चारण्याना शुक्रियादीना वेदव्रतस्य समानत्वादेकयोगक्षेमत्वा सर्वाणि व्रतानि तन्त्रवन्त्येवेति । नात्र तन्त्रवत्त्वाशङ्कात्र कार्या । सर्वव्रताना स्वाधर्म्यानुमापकेन व्रतहोमग्रहणेनैव तन्त्रवत्त्वे सिद्धे चातुर्हौतृके जयप्रभृतिवचन तेजोऽन्नाद्यवीर्यैक पहविष्वपि तन्त्र वत्त्वाय । एतेनेव यायनानुक्तहोमेऽपि विहितसमिदाधानमात्रेति कर्तव्यता के त्रैविद्यके तन्त्रवत्त्व सिद्ध । अन्ये तु । एव सर्वाणि वेदोक्तानि[3] व्रतानाति वचनादविरुद्धापनयनधर्मातिदेशात् मुख्य त्रविद्यकारण्यवेदव्रतग्रहणोपक्रमहोमस्य तद्वत्तन्त्र वा मेखलाजिन दण्डाना च मन्त्रावृत्ति सिद्धा । समिदान त्विह विशेषचोदित व्रतोपायनादि चातिदेशात् उक्त व्रतोपायनविमोचनमित्येव वण यन्ति । तथापि किं न छिन्न सर्वथा तावत् त्रैविद्यकोपक्रमस्य तन्त्र वत्त्ववादिनो निरस्ता । त्रैविद्यके तन्त्र प्रदर्श्यते । आचार्यो यथोक्त मुपसमाधायाज्यभागान्त कृत्वा दक्षिणमूरु प्रत्युपविष्टस्य ब्रह्मचारिणो वासोमेखलाचर्मदण्डाना मन्त्रानावर्त्याहोमुग्भि यद्देवा देवहेडन मिति तिसृभि समिध आधापयित्वा । कृच्छ्रोक्त व्रतोपायनमन्त्रे व्रतपते तेनध्यासमित्यनुषङ्गान्त कारयित्वा । तत आज्येन त्रिकादिभिर्होमाश्चतुर्गृहीतैर्यथोक्ता हुत्वा छन्दोभ्य स्वाहा त्रैविद्य काय स्वाहेति चतुर्गृहीत हुत्वा । तत पश्चादग्ने प्राङासीन प्रत्यङ् ङासीनाय मार्गवासा भवेत्याद्यग्नीन्धनान्त ब्रह्मचर्यमादिश्यार्ष स्मरणपूर्वामिषे त्वेत्यादित्रयाम न्त्रानाहादितस्त्राननुवाकान्यजुर्वेदात् कस्त्वा युनक्तीति चानुवाकार्धे[4] । तत ऋतुतिथ्याद्याश्राविताान्त

1 See XLIII 3   2 Thus the Ms !   3 See XLI 19   4 Cp IX 4

संस्थापयेत् । अनन्तरमुपाकृत्य[1] ग्राम्यमध्ययन[2] यावदुत्सर्ग [3] । एतद्धोमकर्मसमिद्दानयुक्त[4] वेदाध्ययनस्य पुरस्तादुपरिष्टाच्च समवन्ते । तत्र व्रतविमोचन विशेष । मन्त्रे[6] प्रवर्ग्यव्रत चरिष्यन्मेखलाजिन दण्डेषु मन्त्रानावर्तयेदिति वचनाद्ध्रियमाणाना वसनादीना मन्त्रा वृत्तिरेव सर्वव्रतेषु । तथा च मनु —

यद्यस्य विहित चर्म यत्सूत्र या च मेखला ।
यो दण्डो यच्च वसन तत्तत्तस्य व्रतेष्वपि ॥

इहापि पितृचरणवृद्धा स्मरन्ति—

वसन मेखला चर्म दण्ड समिधमेव च ।
व्रतालम्भ प्रधान च कुर्यात्सर्वत्र तेष्वपि ॥

उक्तं व्रतोपायनविमोचनम् ॥ ४ ॥ ४२ ॥ (४।२)

दे० । व्रतस्योपायन ग्रहण मोचन च परित्याग । तद्द्वयमपि दर्शपाण मासयोरुक्त । तथा च तत्रत्य सूत्र । पाणी प्रक्षाल्य दक्षिणेऽग्नेस्ति ष्ठन्ब्रूयादग्ने व्रतपते वायो व्रतपते सूर्य व्रतपत इति ॥

आ० । उक्त व्रतोपायन व्रतोपालम्भो दर्शपूर्णमासकृच्छ्रादिषु[9] समाप्ता च विमोचनम् ॥

अथातश्चातुर्होतृकम् ॥ १ ॥

दे० । चित्ति स्रुगित्यादयो मन्त्राश्चतुर्होतार उच्यन्ते । तेषु भाव चातु र्होतृकम् ॥

---

1 Emended (cp IX 1) रमपाकृत्य the Ms 2 ग्रामम य the M 3 Cp IX 10 4 समिन्दान the Ms 5 How is it to be restored? 6 Read probably विशेषो मन्त्र । प्रव । 7 II 1.4 8 Apparently an authority for Ad t yadar ana His father? 9 Is the text complete? 10 Thus constantly Br Ad and five rcakas Devapala alone चातुर्होतृक । In the text of Devapāla the sūtra proper is intermixed with the commentary After होतृक he reads व्रत but it is impossible to decide if this word belongs to the text Dev had before him

व्र । चातुर्हौतृकमन्यत्राधीतमिह[1] श्रोत्रिया पठन्ति ॥

आ० । चातुर्हौतृकमन्यत्रोक्तमिह[1] प्रयोगप्रस्तावाय श्रोत्रिया पठन्ति । अथातश्चातुर्हौतृक व्रतमुपक्रम्यते । अथशब्देन चातुर्हौतृक व्रतमुपक्रम्यते । अङ्गफलाधिकारार्थश्चाथश‍् । अत श दो हेत्वर्थे ॥

ब्रह्मचारिकल्पेन व्रतमुपैति ॥ २ ॥

दे । तद्ब्रह्मचारिकल्पेन व्रतचारिधर्मोपदेशिना वेदव्रतभागेन चोदितमुपेयात् ॥

आ । ब्रह्मचारिकल्पेन मार्गवासा सहतकेश इत्यादिना व्रतमुपैति । समिद्दानादिना व्रतोपायन करोति । व्रतमध्यवस्यतीत्यर्थ । चातुर्हौतृकस्य ग्राम्यत्वमेव नारण्यत्व । अविशेषेण च वेदव्रतत्व सर्वेषा । तथा च सस्कारपक्तौ गोतम प्राह । चत्वारि वेदव्रतानि चतुर्होतार शुक्रियोपनिषदरुणानीति[2] ॥

सवत्सरमष्टौ मासाश्चतुरो मासान्वा ॥ ३ ॥

दे । सवत्सरमेतद्व्रतमुपेयादिति मुख्य कल्प । अष्टौ चतुरो मासान्वेत्यनुकल्प ॥

आ । भूयस्त्वाल्पत्वापेक्ष कालविकल्प ॥

शुद्धपक्षस्य पुण्याहे पर्वणि वा यथोक्तमुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा पूर्वेणाग्निं दर्भस्तम्भ निहत्य ब्राह्मण दक्षिणत उपवेश्य हिरण्यवर्णा इति चतसृभि समिधो ऽभ्यादध्यात् ॥ ४ ॥

दे । हुत्वेत्यन्त व्याख्यात। अग्नेर्य पूर्वदेशस्तत्र दर्भस्तम्भ निहत्याधीतवेदमन्य

1 Does this mean that th s r te has already been treated before (n the yajnas t a)? This also the case w th the M navas 2 But the pr nted text of Ga itama (VIII 15) gives the first two words only 3 मानान् om A 4 Thus (not स्तम्ब) all without any exception The Ms Ch of the printed Kathaka text presents the am a l ng 5 ब्रह्मण D and the Ste n caka (p al o Br ho presupposes the same reading) but see Kath IX 16 119 19 6 Cp Br at the end of h s explanation of this sutra

ब्रह्मचारिणमग्नेर्दक्षिणभाग उपवेश्याग्ने पश्चार्धे व्यवस्थित स हिरण्यवर्णा इत्यादिभिश्चतसृभिश्चतस्र[1] समिधोऽभ्यादध्यात् ॥

ब्र० । चतुर्होतृभ्यश्छन्दोभ्यश्चातुर्होतृकाय[2] जुष्ट निर्वपामीति यावकान्नाघपायसानाम्[3] एकतमस्य निर्वाप । आज्यभागान्ते पूर्वेणाग्निं सलोष्टगोमये षटपञ्चाशद्दर्भाकुरब्रह्मप्रकृतिं[4] दर्भस्तम्भ निहत्य ब्रह्माण दक्षिणत उपवेश्याभ्यर्च्यान्याश्च विप्रान्सनिधाय वसन मेखलाचर्मदण्डेषु मन्त्रानावर्य हिरण्यवर्णा इति चतसृभि समिधोऽभ्यादध्यात् । हिरण्यवर्णा शुचय पावका । यासा देवा । यासा राजा । शिवेन मा[6] ॥

आ० । शुद्धापेक्षो ऽत्रोपक्रमकाल । जयप्रभृतिभिर्हुत्वेत्याज्यभागान्त तन्त्र दर्शयति । सिद्धेऽपि व्रतहोमसभावात्स्थालीपाकत्वात्तन्त्रवत्त्वे तेजोवार्यकल्पे । हविषोऽत्र तन्त्रत्व मा भूदिति । एवमाज्यभागान्त हुत्वाचार्यो वासामेखलाजिनदण्डमन्त्रानावर्त्य । पूर्वेणाग्निं दर्भस्तम्भ निहत्य दक्षिणतो ऽग्नेरासनलम्भेन सहोपनिषण्णाद्यान्वाधान कुर्यात् । कथ । ब्रह्मचारिण हिरण्यवर्णा इति चतसृभिश्चतस्र समिधो दापयित्वा ॥

नित्ये व्रतोपायने ब्राह्मणा व्रतपतय इति चतुर्थम् ॥५॥

दे० । यदतत्प्रस्तुत ब्रह्मचारिणो नित्यमवश्यकर्तव्य व्रतग्रहण तत्र ब्राह्मणा व्रतपतयो व्रतमालभे तद्व प्रब्रवीमि तच्छकेय तेनर्ध्यासमिति चतुर्थ मन्त्र कुर्यात् । त्रयस्तु पूर्व व्याख्याता एवात्रापि स्थिता । अग्ने व्रतपते । वायो व्रतपते । सूर्य व्रतपत इति ॥

आ० । अत्र नित्ये प्राकृत व्रतोपायने स्थित आवापभूत ब्राह्मणा व्रतपतय इति व्रतमालभेत । तद्व प्रब्रवीमि तच्छकय तेनर्ध्यासमिति चतुर्थ मन्त्रमावपेत् ॥

अथ व्रतहोमाश्चतुर्गृहीतैश्चतुर्होतृभिराज्येन तेजस्कामो यावकेन पशुकामो ऽन्नाद्येन वीर्यकाम पयसि स्थालीपाक श्रपयित्वा ब्रह्मवर्चसकाम ॥ ६ ॥

दे० । अथ व्रतहोमान्वक्ष्याम इति शेष ॥

---

1 Thus A तसभिरभित D ०तसभिश्राभित ADC 2 चातुर्हो० the Bombay चातुर्हो० the Lahore Ms 3 Cp sūtra 6 4 So Br starts from the reading ब्रह्माण 5 ब्राह्मण the Mss 6 See XVI 0 7 ? the Ms. हविषोततन्त्रर्यत्व । 8 Thus the Ms

ब्र० । ततश्चित्ति स्रुक् । पृथिवी होता । अग्निर्होता । वाग्घोता । महा हविर्होता[1] । छन्दोभ्य स्वाहा[2] । चातुर्हौतृकाय स्वाहेति[2] सप्त प्रधानाहुतय ॥

आ० । अथ चतुर्गृहीतरावापस्थान वादेव चतुर्गृहीतसिद्ध [3] क्वचित्स्रवा[3] अपि भवन्ति व्रतहोमा । युक्त च तदुभयाम्नायसस्कारत्वादस्य चातुर्हौतृकव्रतस्य । तत्रामी गुणफलाधिकारा । आज्येन तेजस्काम । यावकेन यवमयेन पशुकाम । सिद्धवदन्नाद्यनिर्देश । अन्नाद्येन तण्डुलेन वीर्यकाम । पयसि स्थालीपाक श्रपयित्वा ब्रह्मवर्चस कामो जुहुयात् । पयोऽत्र श्रपणार्थीय । तस्मिन् शृतेन स्थालीपाकेन ब्रह्मवर्चसवृत्तस्वाध्यायसपत्ति[4] य कामयते स जुहुयात् चतुर्गृही तैश्चतुर्भिर्होतृभि [5] । पञ्चहोत्रनन्तरमत्र षड्ढोत्रा होम ॥

मनसैकैक हुतमनुमन्त्रयते ॥ ७ ॥

दे० । श्रपयित्वैकैक चतुर्होतार हुत म त्र मनसानुम त्रयते । म त्रागम मनुसदधात म त्रद्वारेणेत्यर्थ ॥

ब्र० । मनसा त्वत्र म त्रोच्चरण । एककामाहुतिं हुत्वैतरेव म त्रैरनुम त्रयते ॥

आ० । मनसै० म त्रयत इति याजमानमुक्त[6] । तश्चैतैरेव चतुर्होतृ भिर्यथा हुत । ते च ब्रह्मचारिणा सस्कार्येण न तावदधीता । तस्मादाचार्येण क्रियमाणेऽनुम त्रणे ब्रह्मचारिणा मनोनिर्वेशमात्र कर्तव्य । तदर्थत्वात्सस्कारकरण इति भाव । ततश्छन्दोभ्य स्वाहा चातुर्होतृकाय स्वहेत्याहुतीहुत्वा ॥

यद्वदव्रत तदत्र व्रतम् ॥ ८ ॥

दे० । यद्वदविहित व्रत त परिपूर्णमस्त्वित्यत्र[7] मम व्रतमिति वाचयेत् ॥

ब्र० । तत प्रत्यङ्ङासान ब्रह्मचार्यसीति पञ्चभिरनुशास्य । ब्रह्म

1 See Kath IX 8 (110 12 14 18) IX 9 (111 21) The yajus वाग्घोता must have been conta ned n the Katha ra yaka It is nearly identical with Ta tt ar III 6 1 and III 4 2 2 Cp XLI 19 3 Thus the Ms ! 4 R वर्च सवृत्त० ? 5 ०तुर्गृहीताश्चतु the Ms 6 यजमा the Ms 7 अत्र om DTC (स्त्विति)

चार्यसि। अपोऽशान। कर्म कुरु। दिवा मा सुषुप्सा। वाच यच्छ॥

आ०। यद्वेदव्रत त्रैविद्यकव्रतादेशन तदत्रापि कर्तव्य। मार्गवासा भव सहृतकेशो भव भैक्षेणाचार्याधीनवृत्तिरित्यग्नीन्धनान्त व्रतादेशन विधाय॥

विकारानुक्रमिष्यामो न चतुर्भि सहासीत न चतुर्णा समन्न भुञ्जीत न चतुर्भिः सह भुञ्जीतैकतमो वा[1] ॥९॥

आ०। न चतुर्भि सह भोक्तव्य। नैकतमेनाप्यासितु युक्त न वा भोक्तव्यमित्येवमनुशास्य चतुर्होतननूच्य। ऋतुतिथ्याद्याश्रावितान्त सस्थाप्य ततो यावद्व्रत चतुर्होतृमन्त्रब्राह्मणसमाम्नायमुभयत्राधीतमध्यापयेत्॥

एवमपवर्गे॥ १०॥

दे०। अपवर्ग समाप्ति[2]॥

ब्र०। तत्र तु प्रदानादनन्तर समिदाधान व्रतविमोकश्च। नात्र व्रतादेशो न चतुर्होतमन्त्रवचन। अग्ने व्रतपते व्रतमचारिष तदशक तन्मे प्रब्रमस्तन्नो गोपाय। वायो व्रतपते। सूर्य व्रतपते। ब्राह्मणा व्रतपतयो व्रतमचारिष तदशक तन्मे प्रब्रमस्तन्नो गोपाय[3]। एवमत्रोह॥

आ०। अध्ययनग्रहणान्ते एतद्धोमकर्म पूर्वोक्तमपि कुर्यात्। किंतु तत्राय विशेष। न व्रतालम्भ। वासोमेखलाजिनदण्डमन्त्रावाचयित्वा दर्भस्तम्भ पूर्वतो निधाय गोमये लोष्टे षट्पञ्चाशद्दर्भाङ्कुरैर्ब्रह्मप्रकृतिं कुर्यात्। ब्राह्मण दक्षिणत उपवेश्य। चतुर्गृहीतश्चतुर्होतृहोम कृत्वानुमन्त्रण। छन्दोभ्यश्चातुर्होतृकायेति च हुत्वा। न व्रतादेशन। न प्रवचन। अपवर्गे स्थित पूर्ववद्धि

1 Cp Kath IX 1o 11, 11 Man rs V 2 14 21

2 In D vap la now follows the text w th Bh ya of the Caturhoti fo ulae a d of the Pravargyamantras the last intermixed with s tras taken apparently from the yajnas tra

3 R तद्धो and गोपायत ?   4 Cp Br on s tra 4

रण्यवर्णा इति चतसृभि समिधो दापयित्वाग्ने व्रतपते व्रतम चारिषमित्यादिना ब्राह्मणा व्रतपतय इति चतुर्थेन व्रत विमुच्य ॥

वास आचार्याय ददाति वर दक्षिणत आसीनाय ॥ ११ ॥
॥ ४३ ॥ (४ । ३) ॥

ब्र । स्विष्टकृति हुते वास आचार्याय ददाति वर दक्षिणतोऽग्नेरा सानाय ॥

आ० । तत ऋतुतिथ्यादि । स्विष्टकृदन्ते वास आचार्याय वर दक्षिणत आसीनाय दद्यात् । आश्रावितान्त तत सस्थापयेत् ॥

षोडशे वर्षे गोदानमग्नौ वा समाप्ते ॥ १ ॥

दे । ज मन प्रभृति षोडशे वर्षे वर्तमाने ब्रह्मचारिणा गोदानसञ्ज्ञ व्रत कर्तव्य । यस्त्वरित दारस्वीकारार्थी अस्मादूर्ध्वं स्नात्वा दारकर्मोच्यते । यस्तु सर्वकाल वेदमधीत्य विवाह चिकार्षति तस्योपनयनादारभ्य षोडशे वर्षे गादान । त्रिवेद्या ह्यष्टाचत्वारिंशद्वर्षाणि ब्रह्मचर्य चरणीयमिति पक्ष । तदेकवेदग्रहणे षोडश सवत्सरा भवन्ति त्रिभागेन । यस्य त्वापत्कल्पे[1] न षोडशवर्षे भवत्युपनयन तस्याग्नौ समाप्ते गोदानव्रतमग्न्यध्ययने समाप्त इत्यर्थ । योऽपि वेदैकदेशमधीत्य सिस्नासति तस्याप्येष पक्षोऽग्ना समाप्त इति ॥

आ० । षोडशे वर्षे गोदान नाम सस्कार । अग्ना वा समाप्ते । बह्विष्टके हिरण्यगर्भान्ते पठित इत्यथ[2] । नतद्वेदव्रत केशवापन मेवास्मि काले विधीयते । गान्दानशब्देन च शिरसश्चत्वारो भागा उच्यन्ते गृह्यान्तरेषु । तथा च । दक्षिणे गोदान एतत्कर्मेति । गवि भूमौ दायत इति गोदान स्वपत शिरोभागम्[3] ॥

तद्व्याख्यात जातकर्मणा ॥ २ ॥

दे० । तद्व्रत केशान्तिकापरपर्याय गोदानव्रत जातकर्मणा व्याख्यात ।

1 त्काले D   2 बह्विष्टक s apparently a designation of the agn cayana part of the Yajurueda (Kath XIX 1 sqq) According to Ad this part ends w th Kath XXII 14 ·0 19   3 Meaning ?

शिखाकर्मणेत्यर्थः । अत्रापि ह्युपसमाधानादिक्षुरकर्मान्त[1] समम्॥
आ० । आयमगादित्यारभ्य यावदरिक्ते पर्यशेरय[2] इत्यन्तम् ॥

दर्भेष्वासीनं दर्भानध्यधिकृत्य हिरण्यं चाभिषिञ्चत्याग्निकीभिर्वा राजसूयिकीभिर्वा या आपो दिव्या इति द्वाभ्याम् ॥ ३ ॥

दे० । कृतशौचार्थस्नानमग्नेः पश्चात्प्राङ्मुखं दर्भेषूपविष्टं ब्रह्मचारिणं या आपो दिव्या इति द्वाभ्यामभिषिञ्चति । आग्निकीभिरद्भिर्य दिवा राजसूयिकाभिः[3] । तत्राग्नेय्यो वहन्त्यानद्यादिप्रभवा मन्त्रलिङ्गात् । सूर्यतेजः प्रबन्धाश्च सरस्वत्यादिप्रभवास्तु राजसूयिक्यः । राजसूये राजाभिषेकार्थमाम्नानात् । किं कृत्वाभिषिञ्चति । दर्भान् हिरण्यं चाध्यधिकृत्य । ब्रह्मचारिणः शिरसि दर्भास्तदुपरि सुवर्णं विधायेत्यर्थः ॥

ब्र० । सर्वान्नं हविष्यं क्षीरोदकाभ्यां पितुं नु स्तोषमित्यनुवाकेन[6] संयूय तस्यौदुम्बरेण स्रुवेण जुहोति वाजस्य नु प्रसव इति[7] चतुर्दशभिः । यस्य न जुहुयात्तदग्नीषोमायस्वेध्मेऽपिप्रोक्तेत्च्छेष उदकमासिच्य तेनाभिषिञ्चति[9] ॥

आ०।ततः शौचार्थं स्नानं कृत्वा दर्भेषूपविष्टं दर्भांश्चाध्यधिकृत्य शिरसि दर्भेषूपरि हिरण्यं च कृत्वाभिषिञ्चत्याग्निकीभिरद्भिर्या उपधाने

---

1 If this is right the cauda is regarded as a part of the jatakarman 2 Sic ! cp XL 16 3 From XL 9 unto 16 This passage (from कृतशौ०) is given in T only on a separately added paper in very modern handwriting 4 Thus CA and first hand of D D second hand वहन्त्यानैद्यादि० T वहन्त्याघनद्यादि० r वहन्तीनद्यादि 5 सर्वान् the Bombay M 6 पितुर्नस्तोषमिति the Ms (Kath XL 8) 7 वाजपुसभ्य इति the Ms according to Devapāla the first part of this anuvāka (Kath XVIII 13) contains the first *eight* verses of XIV 2 8 Thus the quotation given by Devapāla Br ०च्छेषमुदक० 9 This seems to be the passage from the Katha Yajnasūtra referred to in the sūtra text cp Hir grs XII 14

याभि कुम्भेष्टका गृह्यन्ते वहन्ताभि प्रसन्नाभि स्थावराभि परिमन्थिनाभि[1] कूप्याभिवहत उच्छ्रिताभिरित्येव[2] षड् विधाभि । न तु क्षीरोदकेन[3] । तथानभिधानात् । राज सूयिकीभिर्वा क्षत्रिय । या आपो दिव्या इति द्वाभ्या । अभि षिञ्चताति मन्त्रविधानात् । यदि होमषष्ठेन क्षीरोदकेनाभिषेक स्यादाग्निकेनेत्यवक्ष्यत् । न चाभिषेकमन्त्रेणान्नहोमो वितत आक्षिप्यते । राजसूयिक्य सारस्वत्यादय ॥

एव राजान सावीर्हि देवेति चानुवाकेन यथोक्तमक्रत्वज्यानिम् ॥ ४ ॥ ४४ ॥ (४।४)

दे । एवमव राजान क्षत्रियमभिषिञ्चेदिति समन्तस्य मन्त्रद्वयस्य विनि यागात्तस्यातिदेश । विशेषमाह। सावीर्हि ०ज्यानिं । सावीर्हि देव प्रथमाय पित्रे वष्माणमित्यादिनानुवाकेनान्यद्यथोक्त कवच सनहनादि कुर्यात् । किं सव । नेत्याह । अक्रवज्यानिं[5] । क्रतु र्मृत्युसव[6] । ज्यानिरत्यर्थत्यागादिकृत आयास[7] । तद्वर्जं । अनुवाकनिर्देशाद्धि तल्लिङ्गादेतावपि प्राप्त इति सिध्यते[9] ॥

ब्र । सावीर्हि देवेति चानुवाकेन मृत्युसवे यथोक्त कवचसनहनादि । अभिषेकादनन्तरमाग्नेय्या वैश्वदेव्या वा प्रधान । ऋतुतिथिया

---

1 Thus the Stein caka परिम थनीभि the Bombay Ms of B 2 This also must be a quotation from the Yajnas tra 3 Cp Br on this sutra 4 Thus AC and cp Ad अक्रतुज्यानिं the Lahore Ms of Br (n the Bombay Ms these words are om tted) and a Bombay caka अक्रवज्यानि the Stein caka अक्रत्वयानिच (which if it stood fo ०ज्यानि च ould be a preferable reading) TD 5 ०या निच again D 6 Designated as r j bhi eka by Āp (XII 18) 7 This jy ni overpowering is perhaps alluded to by Baudh XVIII 17 363 10 sqq 8 ०शाद्धितलिङ्गान्तावपि D ०शाद्धितल्लिङ्गादेवतावपि CT ०शाद्धितल्लिङ्गदेवता A 9 Then follows the passage given above under s tra 3 by Br

गादित न्त्रसमाप्ति । वरो दक्षिणा ॥

आ० । ताभिरेव राजान । अभिषिञ्चेदिति शेष । सावार्हि देवेति चानुवाक यथोक्त । यथोक्त कर्म कुर्यात् । कवचसनहनादि । अक्त वर्ज्यानि । क्रतुर्मृ युसवाख्य । यत्रैत कर्माभिहित त सबध य कम । ज्यानिश्च तत्रास्ति । भ्रातृ यकुलीनायोपविष्टायेषुम सि वा तस्माज्ज्यानि द्र यापहार हानिमिति । तद्वज । अ यत्र वसनमेखलादि न किंचिद्भवति । न वा पुनरपवर्गे करण । तथावचनाभावात् । अन्ये वाज्यभागा त हुत्वा आयमागा दित्य तमरिक्ते पर्यश्रेषय इत्य त[2] कृ वा स्ना वा वसनादि दण्डा त । ततो यथोक्तोऽभिषेक आग्निकीभि । ततो वश्वदे या चतुर्गृहीत हु वा । छ दोभ्य स्वाहा गोदानाय स्वाहेति च हु वा । ऋतुतिथ्याद्याश्राविता त सस्थापयेत् । गोदानस्य गृह्या तरेषु व्रत वदशन वाम्नात्रापवर्गोऽध्ययनाभावादिति ॥

अथैकाग्ने समाधानम् ॥ १ ॥

दे० । व्रतसमाप्त्यन तरमधीतवेदेन स्ना वा विवाह कर्त य । कृत विवाहस्य पाकयज्ञा आम्नाता । ते चाग्ना क्रिय ते । जावत्पितृ कस्य वैवाहाग्नो विकल्प । त जीवत्पितृका यदा न धारयते तदा तेनाग्न्य तरमु पादनायमवश्य पितृप्रमये ऽन्य तराजन पतृकाग्न्युपशमनपूर्वकमि युपशमनमाह । पितरि प्रेते एक एवासहाय शिष्यते पैतृकोऽग्नि । तस्यकाग्ने समाधान प्रति पत्तिकर्म कत य पुत्रेणव न तु पुरोहितप्रभृतिभि । अपरा या ख्या । एक एवाग्नि पैतृको यस्यास्तीति न तु वैवाहन[6] स्वय वृत्त स एकाग्नि गृहस्थ प्रमीतपितृक । समाधानश दस्त त्रेण द्वयमाह । पूर्वाग्नस्त्यागमावसथाग्नेराहरण । यत सम्यगा धान

1 न mh t n t n the Ms　2 Cp XL 9 16　3 Cp XLI 1)　4 Immediately afte this Ka d k Ad has the follow ng pa age अत ऊर्ध्वं पौग प्रवर्ग्यव्रतादयस्तेषु तत्रैवाक्तो विधि । (पौगप्रव० ?) th s word occurs also in a sloka cited by Br बह्विष्टके अग्नौ गोदानमधीते वदत पर पौगव्रतानि पूर्वे स्यु ॥ 5 D omits ०न्यन्तर ०प्रमये । 6 ०हिन A

मजनमपि । अनेकार्थवाद्धातुनिपातनमेतदेव स्फुटयितुमाह ॥

ब्र । आहिताग्ने प्रमातस्य त्रेताग्निदाहादूर्ध्व गृह्याग्निप्रतिपत्तिविधानमथकाग्ने समाधानमिति कण्डिकायामुक्त[1] । तत्पद्धतिराहिताग्निसस्कृतावेवास्माभिरुक्ता[2] ॥

आ० । सर्वव्रतान्ते स्नास्यन् गा प्रकारयेदित्यादि[3] स्नानमुक्त । स्नातस्य च विवाह उक्त । एव च माणवकस्य सस्कारा उक्ता गर्भाधानादयो विवाहपय ता । विवाहेऽन्तरकाल पाकयज्ञानुष्ठानात्तच्चाग्निसाध्य । तत्र जीवपितृकस्याग्नो विकल्प । ववाहनमग्नि गृह्णाति न गृह्णाति वा[4] । तदुक्त । भार्यादिरग्निर्दायादिर्वा । एव येन जावति पितरि जातारणिजाभावे ववाहनेन गृहीत स[6] द्वितीयेनापि[6] दायकालेनाहृतो वक्ष्यमाणेतिकर्तव्यतया । तस्य परमेष्ठिमरणेऽवश्यमग्निर्जन नियम्यते । तदर्थमाह । अथैकाग्ने समाधान । एकाग्निर्गृह्याग्नि । तस्य समाधानमर्जयि वा लक्षणस्थापन वक्ष्याम इति वाक्यशेष । तत्राथशब्दो मङ्गलाथ ॥

परमेष्ठिमरणे पुत्रस्याग्निसमाधानम् ॥ २ ॥

दे । परिमेष्ठी स्वामी । पितात्र । तस्य प्रमये पुत्रेणैवाग्ने समाधान शमन कर्तव्यमित्युक्तार्थम् ॥

आ । पुत्रस्य । कदा । परमेष्ठिमरणे । परमेष्ठी पिता माता च । एतयार यतरस्य प्रमये पुत्रस्यैकाग्ने समाधान विधीयते । परित्याग पुत्रस्यव नियमो नर्त्विजा । ऋत्विज[7] परिधानीयमन्त्यकर्म कुवन्त्याहवनायादिभि । एकाग्नेस्तु प्रतिपत्ति पुत्रस्यव नियम्यते ॥

सर्वानुपवासयेत् ॥ ३ ॥

---

1 कण्डिकाया ढo the Bombay ण्डिकाया ढo the Lahore Ms 2 This paddhati s g ven by Br on K XLV 3 Cp III 1 where however कारयेत् not प्रकाo s read 4 Cp XLVII 1 5 R वैवाहना न ? 6 स द्वितीयेनास द्वितीयनापि the Ms 7 oजा the Ms

दे० । ऋत्विग्बन्धून् सर्वान् । उप समीपेऽग्ने । वासयेद्रात्रिम् ॥

आ० । स पुत्र पितरि मृते एकाग्नेन्त्यकर्मसंस्कारेण[1] दग्ध्वा ता रात्रिं सर्वानुपवासयेत् । ज्ञातीनृत्विजश्चैकाग्ने समीप स्थापयेत् ॥

तमग्निं प्रज्वालयेदाकालमुपव्युषम् ॥ ४ ॥

दे० । उषा रात्रि । विगता उषा स यत्र व्युष । प्रभातकाल । तस्य समीपमुपव्युष । आदित्योदयकाल यावत् । तत्र प्रकृतमेकाग्निं ज्वालयेत् । सदापयेत् । यावद्व्युष्टा रात्रिस्तावदग्निं प्रज्वालयेदिति सबन्ध ॥

आ० । उपव्युष यावद्व्युष्टा रात्रि ॥

माषकणमन्थेनौदुम्बरेण कंसेनाग्निं शमयेद्धिरण्यपाणिं सवितार वायुमिन्द्र प्रजापतिम् । देवा२[2] अङ्गिरसो हवामह इम क्रव्याद शमयन्त्वग्निमिति ॥ ५ ॥

दे० । उदकमिश्रमाषचूर्णसपादितेन मन्थेनादुम्बरकसपात्रनिक्षिप्तेन तमग्निं शमयेत् ॥

आ० । ततो माषकणमन्थेन । माषकणा मासचूर्णा । तन्मन्थ । क्षीरमिश्रर्भवति । तेन । औदुम्बरेण ताम्रेण कंसेनाग्निं प्रकृत समापयेत् शमयतीत्यर्थ । हिरण्यपाणिमित्यनया विराट्पङ्क्त्या ॥

काशानामूते कटे भस्म समोप्य[4] प्रस्थापयेत् क्रव्यादमग्निं प्रहिणोमि दूर यमराज्ञो गच्छतु रिप्रवाह । इहैवायमितरो[6] जातवेदा देवेभ्यो हव्य वहतु प्रजानन्निति ॥ ६ ॥

दे० । काशाना तृणविशेषाणा सबन्धिनि ऊते ग्रथिते कटे समारोप्य त प्रशान्तैकाग्निभस्म स्थापयेत् शमयेत् क्रव्यादमग्निमिति

1 Th is the Ms । 2 Br and AT दवा C देव मo the Bhaṣya points to दवान् । 3 oरस D second hand 4 Thus Br and Ad समारोप्य the Mss of Devapāla also in the Bhaṣya 5 प्र only given by Br and Ad Devapāla स्थापयेत् । 6 Thus Devapāla अपरो instead of इतरो Br and Ad

त्रिष्टुभा। काशाना मूढकट इति वा पाठ । तत्र समुञ्जसमूला प्रतणनिमिताकारो मूढकट ॥

आ०। तत काशाना तृणविशेषाणा मूताकारे[1] कटे भस्म समोप्य प्रस्थापयेत्। शमयेत्। क्र यादमग्निमि यनया त्रिष्टुभा। इहवाय मपरो जातवेदा दवेभ्यो ह य वहतु प्रजानन्नित्यनेन लिङ्गेनाकृत विवाहस्याप्यग्न्यर्जनमिच्छन्ति । पुत्रस्य नित्यवदाम्नानात् । लिङ्गप्रभव चेदम् ॥

निर्दग्धमिति दक्षिणापरस्या दिशि चतुष्पथे निधायोपधान सीस च तस्मिन्नध्यधिमार्जय ते[2] सीसे[3] मलिम्लुचामहे शीर्ष्णो चोप बर्हण। क्रव्याद समया मृष्ट्वा त प्रेत सुदानव इति ॥७॥

दे०। निर्दग्धमिति म त्रण दक्षिणापरस्या ण्शि नर्ऋत्या दिशि पश्चिमदिग तराले यश्चतुष्पथस्तत्र निधाय स्थापयि वा काश कटनिहित भस्म । उपधानसीसश दाभ्या च यज्जीवत पितु शिरोऽवष्टम्भन गण्डुकादुकमासात् ॥

आ०। निर्दग्धमित्यनेन सेधा तन नैर्ऋत्या दिशि चतुष्पथस्तत्र सभस्मान मूतकट नि ाय उप ान च तत्रव उपबर्हण यत्पितुर स्वस्थस्यासीच्छिरोधान सीस च य कित्[4]। पतद्ग्रहमित्यक । तस्मिन्नध्यधिमाजय ते तृतीये[6] मलिम्लुचामह इत्यनया त्रिष्टुभा। अप उ सिञ्चन्ति ज्ञातय सपुत्रा ऋविजश्च॥

अपासदेत्विति चतसृभिरुपस्थाय श नो देवीरित्युपस्पृश्य प्रती पमायन्त पदानि लोभयन्ते नडैर्वेतसशाखया वा मृत्यो

---

1 Thus Ad start ng from a dıfferent readıng 2 The ema n ng pa t of th s s tra a l the begı nıng of the next one (unto शनो देवो) ıs want ng ın all the Mss of Devap la 3 Thus Ad सीसेन Br 4 Meanıng ? Corrupt? 5 पतद्गृह० the Ms 6 ? 7 पोत्सिञ्चन्ति the Ms 8 Thus the Ms of Devap la प्रतीयत the Lahore प्रतापाययन्त the Bombay Ms of Br प्रतीपाय त Ad 9 लोप० T only 10 All the Mss except the Lahore Ms of Br and Ad वीतस ınstead of वतस

पद लाभय त इति। मृत्यो पद लोभयन्तो यदीमो द्राघीय आयु प्रतर दधाना । आप्यायमाना प्रजया धनेन शुद्धा पूता भवत यज्ञियास इति ॥ ८ ॥

दे०। श नो देवीरित्यनयोदकोपस्पर्शन कुयु सर्वे। ततो भस्मकट सीसप्रदेशा प्रतीपमाय त प्रत्यावर्तमाना पदानि लोभय ते सर्वे पादप्रतिबिम्बानि नाशय ति। लोपयन्त्यु पुसयन्ति। के । नड दार्घै बाहुभि वीतसशाखया वा द्राघायस्या सपर्णया सामर्थ्याच्चात्र सीसभस्मसामुख्येन प्रत्यावर्तमान सप्ताष्टो वा पदानीति गम्यते। मृत्यो पदमित्यादि म त्रप्रतीक ॥

आ०। अपास्मदे विति चतसृभिरुपस्थाय निर्ऋर्ति । श नो देवा रि युपस्पृश्य। स्नानमेवात्रोपस्पर्शन। प्रतापायन्त । प्रतिमुखा आय त आगच्छ त । पदानि। पासु शावि यासा । तानि लोभयन्त योपयन्त विनाशय त इति यावत् । केन । नड नडशाखाभिर्विरूढकप्रायैर्वेतसशाखया वा। वेतसो वञ्जुलक । एकवचन प्रत्येकापेक्षया । मृत्यो पद लोभय त इ यनया त्रिष्टुभा सप्तमात्राणि पदानि। स्वानि स्वानि पदानि। साप्तपदीन सख्यमिति दर्शनात् ॥

अत्रैव शाखा निदध्यु ॥ ९ ॥

दे०। अनन्तर वेतसशाखा[6] नडमुष्टीश्च अत्रैव प्रकृतसीसभस्मके निदध्यु प्रक्षिपेयु ॥

आ०। निदध्यु त्यजेयु ॥

अनड्वाह पुरस्कृत्य व्रजन्त्यनड्वाह प्लवमिति । अनड्वाह

---

1 भजथ Br 2 The beg n n g of the Comme tary want ng 3 लापo T only 4 Thus the Mss 5 अन्तर the Mss 6 वातसo T only 7 Thus T only (in A this passage s m ss ng) नडसुमुo C नरसुसुo D 8 oकृ वा Br 9 It s not wholly certain whether the or g nal text ended *here*

प्लवमन्वारभध्व स वो[1] निर्वक्षद्दुरितानि विश्वा । आरोहत सवितुर्नाव हिरण्मयीं षड्भिरूर्मिभिरमृतत्व तरेमेति ॥ १० ॥

आ । अनड्वाह पुरस्कृत्य गृहाद्व्रजन्तम्[2] अनड्वाह प्लवमिति ॥

प्रत्यागतानक्षतधूममुपस्पर्श्य[3] गवाग्निना च प्रदक्षिणमग्निं त्रि परियन्ति परीमे गामनेषतेति[4] । परीमे गामनेषत पर्यग्निमहृषत । देवेष्वक्रत श्रव क इमा[5] आदधर्षतीति ॥ ११ ॥

दे० । प्रत्यागतान्गृहा प्राप्तान्बान्धवादान् । ये च गृहे स्थितास्तानपि । अक्षतधूममनवहतयवादिबाजधूममुपस्पर्शयन्ते । ये भस्मकेन सह गता[6] स्वय चोपस्पृशन्ति[7] । उपस्पृश्य हस्ते ऽग्निमादाय प्रकृतेन गवा यत्राग्ना भूमिष्ठे अक्षतधूम कृत त प्रदक्षिण यथा भवति तथा त्रि परियन्ति । पर्यावृत्य भ्रमन्ति । परामे गामनेषतेत्यादिकयर्चा ॥

आ० । ततो गृहा प्राप्याक्षतधूममनवहताना सर्वबाजाना धूम सस्पर्शयन्ति शरीरेण नासिकया वा कश्चिद्गृहे स्थित । णिजुपदेशात् । अग्निमन्य भूमा प्रज्वाल्य अन्य चादाय गवा प्रकृतेनानडुहाग्निना च प्रदक्षिणमग्निं त्रि परियन्ति परामे गामनेषते यनया ॥

उदपात्रे ऽश्मान हिरण्य चावधायाथैनानभिमर्शयन्ते[9] ऽश्मन्व तारिति[1] । अश्मन्वती रीयते सरभध्वमुत्तिष्ठत प्रचरता [1]सखाय । अत्रा जहाम ये असन्नशेवा शिवा वयमुत्तरेमाभि वाजानिति ॥ १२ ॥ ४५ ॥ (४ । ५)

---

1 Thus of the Mss of Devapāla T and the Lahore Ms of Br the other Mss नो but the Bhaṣya starts from वो (स चानड्वान्वो युष्माक विश्वानि etc) 2 R गृहान्व्रजन्ति ? 3 ०स्पृश्य A C T and Br 4 See note 9 previous page 5 इमा the Mss 6 सहागता T 7 शति C 8 ०यन्ति the Ms 9 चावदायाo Br चादाया Ād — मर्शयन्ते Br मषयन्ते Ad स्पशयन्त D T स्पयन्ते C स्पृशन्तित A 10 The Pratīka (with इति) not given by Devapāla 11 Thus Br the other Mss रत (only A oरत)

दे० । उदकेन पूर्णपात्रे ऽश्मानं हिरण्यं सर्वबीजानि बदरान्निधाय[1] अनन्तरमेनान् ज्ञातीन्संस्पर्शयन्ति[2] स्वयं च स्पृशन्ति[3] । अश्मन्वती रीयत इति त्रिष्टुभा ॥

आ० । तत उदपात्रे ऽश्मानं हिरण्यं चादायाथतान्[4] प्रकृतानृत्विजो ज्ञातीश्चाभिमर्शयन्ते । अश्मन्वती रीयत इति त्रिष्टुभा । यदुक्तं परिधानीयान्ते माषान्हिरण्यं लवणं सर्वबीजान्यश्मानं हिरण्यं चादायेत्यश्महिरण्यसर्वबीजानामिहोपयोगः ॥

शुचिर्भूतः पितृभ्यो दद्यात् ॥ १ ॥

दे० । परमेष्ठिप्रमयनिमित्ते[6] ब्राह्मणादीनां दशरात्रादिना यथास्वमशौचे शुद्धे सति परमेष्ठिने श्राद्धं कुर्यादग्निं साधयेदिति तात्पर्यार्थः । यद्यपि च परमेष्ठिनः श्राद्धं मासिकाद्येकोद्दिष्टं तथाप्यसावस्यादि श्राद्धमनेकोद्दिष्टं तत्रैवाग्नौ कर्तव्यमुपान्तस्याग्नेस्त्यागाभावादिति तदभिप्रायं पितृभ्य इति बहुवचनं । सर्वं हि पाकयज्ञादिकमुच्यते । अभार्येणापि वाग्निरुत्पादनीयः श्राद्धादिसंसिद्ध्यर्थं । ततश्चेतरो विवाहः कर्तव्यः अवश्यकर्तव्यसिद्धये । एवं तावदादित्यदर्शनप्रभृतयो यथास्थिताः । प्रायेण त्वार्यावर्तनिवासिनामविवाहानां प्रमातपितृकाणां लौकिकाग्नावेव प्रथमश्राद्धानि विधाय सपिण्डीकरणादूर्ध्वं विवाहं विधायाग्निपरिग्रहेऽन्तरा[1] निरीक्ष्यते । तत्राप्यनादरं न विदधति[1] सन्तः सिद्धवदग्नौ श्राद्धकर्तव्यतामुक्त्वा पसदाग्न्याधानमाह ॥

ब्र० । येन वैवाहिकोऽग्निस्तत्काल न्यायकाले वापि नाहृतस्तेन मातापित्र

---

1 U ıc rt वान्रान् T वाग्नरान् D वाचारान् A C 2 ०यति A 3 शति A 4 Tl (not अथाय) also fu tl ron 5 Before शुचि० tl e Ms. of Dev ıp la have एकाग्नित्यागे vh ch however seems ı ot to belo g to the tra text 6 ०मित्त D 7 Th ıs A C मासिक एको T मासिका D 8 From तथा om D 9 एतावद् nstead of एव ता D 10 Cp Ad o tra 2 11 ०नन्तर T न्तरा A 12 दधाति A C T a ıd fir t hand of D 13 The last wo ds ıntroduce the next tra

प्रमये शौचात्यदिने पूर्वेद्यु कर्म कृत्वा श्व शुचिना भूतेनानेन विधिना गृह्याग्न्याधेय कर्तव्य । स आपसदाग्निस्तस्मि प्रथमश्राद्ध तस्मिश्च पाकयज्ञा । तदुक्त—

कम स्मार्त विवाहाग्नौ कुर्वीत प्रत्यह गृही ।
दायकालाहृते वापि श्रात वतानिकाग्निषु ॥

असदृद्वितीयेनापि विवाहोन्मुखेनानेन विधिना पित्रो प्रमये श्राद्धाथमग्निराधेय । तस्मिन्नित्यनमित्तिककार्याण्या विवाहात् । तस्मिन्नवोद्वाहविवाहकम ॥

आ । अशौचव्यपगमे शुचि सपन्न पितृभ्यो दद्यात् । परमेष्ठिने श्राद्ध कुर्यादित्यर्थ । बहुवचन पिण्डपितृयज्ञादिसवपाकयज्ञप्रदर्शनपर श्राद्धार्थमुपादिताग्नेस्त्यगो मा विज्ञायाति । कथ पितृभ्यो दद्यात् । अग्निमाजयित्वेत्यथ ॥

औपवस्त्र भुक्त्वा कुतश्चिदग्निमानीय त जागरयीतोपशयीत च ॥२॥

दे । उपवस्तुरशनमापवस्त्र । तत्पुनव्रत्य हविष्यान्न शाकमाषलवण मासवज । व्रीहियवपयोघृतप्रभृतिभिभुक्त्वा स चासद्वितीय[4] कुतश्चिदनिषिद्धाच्छावादिव्यतिरिक्तात् तमग्नि लौकिकमानीय समिन्धेदिन्धनविशेष । आपवस्त्रभोजन तु दशम्यामेव ह्येकादश्या श्राद्ध भवति । एकादश्या त्वोपवस्त्रे द्वादश्या श्राद्ध स्यात् । त जागरयीत नश्यन्त रक्षेदित्यर्थ । उपशयीत च । ऋत्विग्बान्धव सहितस्तमुप समापे शयीतेत्यर्थ । चशब्दाद्गार्हपत्यगर्तोपलेप नार्थोपढौकित पार्थिवसभारशर्दवाल्योषशकरावराहविहतावाल्मी कवपासिकताना पयसा मिश्रीकरण समुच्चीयत ॥

आ० । औपवस्त्र भुक्त्वा । उपवासस्त्वनशन ओपवस्त्रमशाकादिहविष्य । अत्राग्नातस्याप्रकृतविवाहस्याप्यग्न्यजनकाल एष । श्राद्ध तावद् वश्यमसद्वितीयेनापि कर्तव्य । अत्राष्टकाङ्ग नाग्नि विनोपपद्यते । न च साक्षात्पत्न्यपेक्षाग्न्यर्जनेऽस्ति । न च श्राद्धार्थस्योत्पन्नस्याग्नेस्त्याग । न चोपवस्त्रं भुक्त्वेत्यत्र पर्वणि भार्यामुपवस्येतिवदुपदेश । तस्माद्

1 Cp XLVII 1 2　　2 T alone here not n the omm जागरयेत ।　　3 D ०व्रत　　4 चाद्विती A　　5 D कुताश्चिदानिषिद्धाच्छायादिव्यतिरिक्तात्ग्नि D first hand C कुतश्चिन्ग्नि पिष्ठित यस्यान्यतिरिक्तात्ग्नि

सद्वितीयस्यापि विवाहोन्मुखस्यावश्यमाधान । कुतश्चिदग्निमानीय यत्र दीप्यमानमपरिगृहीत त जागरयीत । इन्धनदानेन । उपशयीत च । चशब्दा पार्थिवान्सभारानद्भि ससृजति ॥

उपकाश उपशान्ते भस्मोद्धृत्य ॥ ३ ॥

दे० । उपकाशे प्रकाशकाले त्वप्रकाशे रज य ते । उपशान्ते तस्मिन्नग्नौ । ततोऽग्न्यगाराद्गार्हपत्यसदृशगर्भाद्भस्मन उद्धरण । अपसरण । कृत्वा ॥

आ० । तत उपकाशकाले[1] प्रभाते । उपशान्तेऽग्ना भस्मोद्धृत्याग्याय तनात्[2] ॥

पार्थिवान्सभारा पूर्वया न्युप्य ॥ ४ ॥

दे० । ऊषादीन्सिकतापर्य ता पार्थिवसभारान् युप्य । गर्ते प्रक्षिप्य । पूर्वया ऋचा । सप्त हि पठिता । तासा या पूर्वा उ समुद्रादिति तया ॥

आ० । पार्थिवानूषशर्करवराहविहतवाल्मीकवपासिकतालक्षणान् । पूर्वयात्र सप्ताना च या पूर्वा उ समुद्रादिति । तया न्युप्य ॥

उत्तरया व्यूह्य ॥ ५ ॥

दे० । षडुत्तरा भवन्ति । तत्राविशेषेऽपि सर्वान्यमन्त्यवर्णाद्गृह्यते । य पृथि या अनामृतमित्यादिका । इयत्यग्र आसीरित्यादिरुत्तरा[4] इत्यन्ये ॥

आ० । गार्हपत्योद्धतसदृशे लक्षणे उत्तरया य पृथि या अनामृतमित्यनया व्यूह्य । उपलिप्याग्निक्षेत्रम् ॥

तमपरेण यथोत्पादितमुत्पाद्य ॥ ६ ॥

दे० । तस्य गर्तस्यापरेण पश्चार्धे यथो पादितमु पाद्य । गार्हपत्यवदु पाद्येत्यर्थ । करणेन कर्त यता म त्रैस्तैरेवो पाद्येत्यर्थ । यथैवाश्व था भ्या शमीगर्भाभ्यामरणिभ्या म त्रविशेषादिभिश्च गार्हपत्य उत्पाद्यते तथैवायमौपनिषदो[5] गृह्याग्निरावसथ्य ॥

---

1 उपकालेकाले the Ms 2 ०ग्यायनात् the Ms 3 K th VII 1? 74 8-? 4 L C 19-20 and 10 5 R औपसदो ?

आ । तमपरेण तस्य पश्चार्धे यथोपादितमुपाद्य गार्हपत्यवदरणिभ्या तरेव मन्त्रेस्तथवेति[1] । अत्र चतुर्होतृवचनमपि भवति। तदन्तर्गत ्वात् ॥

जानुदघ्न धारयित्वादधाति भूर्भुवरङ्गिरसामिति पूर्वेण सुगार्हपत्य इति च[3] । सुगार्हपत्यो विनुदन्नरातीरुषामुषा श्रेयसी श्रेयसी न[4] । दीर्घायुत्वाय शतशारदायाधीयस्व महते सौभगायेति ।७।

दे । तमरणिनिमन्थनोत्पन्न समिद्धमग्नि जानुपरिमाण धारयित्वा भूर्भुव स्वरित्याधानमन्त्राणामायोगपठितत्वादाद्येन सुगार्हपत्येन चादधातीत्यर्थ । जानुदघ्न[9] सक्षिप्य धारयित्वादधातीति यावत् ॥

आ । जानुदघ्न धारयित्वादधाति भूर्भुव स्वरङ्गिरसामिति[1] पूर्वेण सुगार्हपत्य इत्यय मन्त्र । एष आधानमन्त्र । भूर्भुव स्वरङ्गिरसामित्येतत्पूर्व[1] । मन्त्रद्वयान्तेनादधातीत्यर्थ ॥

सहिरण्या[1] वानस्पत्या [1] समिध आधाय [2] ॥ ८ ॥

---

1 ०स्तयैवेति the Ms 2 Thus in accordance with K th VII 13 75 6 the Mss of Devapala Br and Ad भूर्भुव स्वरङ्गिरसामिति 3 The pratika with इति is not given by Devapala After इति probably च (supplied by me) has fallen out It is added by Br in the bhasya part of the Laghyapancik 4 There are many various readings the one accepted by me rests on Devapala Bhasya (उषामुषा रात्रि रात्रि । श्रेयसीं श्रेयसीं अतिशयेन प्रशस्ता) Br also has the same reading whereas Devapala in his text part has उषसा श्रेयसीं श्रयसी न (A श्रेयसतिर्ने) 5 In his Bhasya Devapala ०भियस्व but the explanation is आहितो ऽस्मा भव । 6 Thus T समृद्धo A समृद्धिo C D 7 ०मन्त्राणामयोगo D 8 चावदधाo T A C 9 ०ग्घ्ने T 10 भूर्भुवस्स्वङ्गिरo both times the Ms 11 Thus Br and Ad the Mss of Devapala all omit स T A reading हिरण्यo 12 आदाय T समिधाया A समिधाय C and first hand of D समिधान्याय second hand of D समिध आन्याय Br only Ad reads as printed

दे० । हिरण्यशल्क वानस्पत्याश्च समिध पृथक्पृथगाधाय[1] । उदुम्बराश्व-थशमापलाशाविहिततरूणा । अत्र स-वच समिध । स त्वमग्न इति[2] म-त्र [3] ॥

आ० । तत सहिरण्या वानस्पत्या समिध आधाय पृथक्पृथक् । यास्ते शिवा इति हिरण्यशल्कमादधाति ॥

तुल्येन पूर्णाहुती[5] हुत्वाग्नेयेन स्थालीपाकेन पशुना वा यजेत ।९।

दे० । परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य सप्त ते अग्न[6] इत्येकामाज्यपूर्णां स्रुचा द्वितीयामन्नेन तण्डुलादिना प्रजापतये स्वाहेति जुहुयात्स्रुचा । तुल्यत्वमत्र हविषस्तन्नलिपूरणत्व[7] । आहुतिद्वय चतुर्गृहीतेन । आग्नेयेन यजेत । पशुना वेत्यत्राग्नेयेनेति सबध्यते ॥

आ० । तत परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीय केवलपवित्रपूत बाहिस्तत्त्रिकमा-यमुत्पाद्य तेन सप्त ते अग्न इति पूणा स्रुच जुहुयात् । एव द्वितीया पूर्णा साम्ना सतण्डुला मनसा प्रजापतये स्वाहेति । एते ते पूर्णाहुती तुल्येन कृ वा । तत आग्नेयेन स्थालीपाकेन पशुना वा । आग्नेयेनैव ॥

गौर्वास कसो हिरण्य च दक्षिणा ॥ १० ॥ ४६ ॥ (४।६)

दे० । गौर्दक्षिणा । वस्त्रादिक च यथाशक्ति ॥

ब्र० । अथात्र त-त्र । दम्पत्योरोपवस्त्राशनादन-तरमृ विगग्निविंशत्यङ्गुलपरिमण्डलमायतन खात्वा तत्रोद्धतावोक्षिते भ्राष्ट्रात्सुसमिद्धाद्वस्य गृहाद्वाग्निमाहृत्य निदध्यात् । यस्य गृहादाहरेत्तस्य गृहेऽत ऊध्व नाश्नीयात्[1] । तस्यापरेणोषशर्कर वराहविहत[11] वल्मीकवपा सिकताश्चाद्भि ससृजति स व सृजामीति द्वाभ्या[12] । अध्वर्युर्मास स्त्रियश्च वर्जयेत् । ता रात्रि तमग्नि यजमानो नृत्तगीतैर्जागृयादुप

---

1 आदाय C T D 2 Kath VII 16 81 4-5 3 मन्त्रा D 4 Kath VII 13 ıo 14 1o o o हुत्वौ Br b Kath VII 14 ı7 12 13 7 Thus the M s meaning 8 च not given by Devapāla 9 The following passage refers to the whole Kandıka 10 Cp Kath VIII 12 96 7 sqq 11 oविहितं the Ms 1› Kath VII 12 73 17 20

च शयीत । निशाया व्युष्टायामध्वयुरपरेणाग्निमुपविशति दक्षिणतो यजमान पत्नी च । सक्षेह्यय ते योनिर्यो अश्वत्थ इति[1] चारण्यो राश्वत्थ्यो शमागर्भ्यौ प्रतिपन्नमग्नि समारोपयति । मयि गृह्णा मीत्यामनि । मैषो अस्मानित्यरणा[3] यजमानाय प्रयच्छति । मही विश्वपत्नीति[4] प्रतिगृह्य वाच यच्छति पत्नी च । अधरामरणिं पत्नी बिभृयादुत्तरा पतिरग्न्याधेये । तत पश्चान्निर्मन्थ्यस्त्वग्नि रिष्यते । उपकाश उपशान्ते भस्मोद्धत्य पार्थिवान्सभारानग्न्यायतने उत्समुद्रादिति न्युप्य । यत्पृथिव्या अनामृतमिति व्यूहेत् । तमपरेण गेहाग्न्युद्धतमधिमन्थन तस्मिंस्तिरश्चीमधरारणि पश्चा प्रजननामुव श्यस्यायुरसीत्याज्येन[5] जागृताग्निसस्कृतेनारणी समनक्ति । पुरूरवा इत्युत्तरारण्या सधायाभिमन्त्रयते । इत एव प्रथममिति । सहाग्न इत्यधिमन्थति । चित्ति स्रुगित्यनुवाक[8] वाचयति । सप्तहोतार च । उदिते सूर्ये जातेऽग्ना यजमानो वरमृत्विजे दत्त्वा वाच विसृजते न चाग्निमालभते पुराहुतिभ्य । अजन्यग्निरिति[1] जात । असुरसीति[11] नासिकोष्मणाभिव्यन्योपाविश्योद्दीप्य जानुदघ्न धारयित्वादधाति भूभुवरङ्गिरसामिति[12] पूर्वेण सुगाहपत्य इति च । आय गारिति[1] अग्ने गृहपत इति[14] निदधाति । परिसमूह्य पर्युक्ष्य यास्ते शिवा इति[1] हिरण्यशल्कमादधाति । उदुम्बरशम्यश्वत्था

1 K th II 4 10 12 14 where Schrœder s edition has सक्षेमहि Bh sya of Devap la अग्निं सबोधयते । ह सक्ष । पचन समये समवेत साक्षाच्छन्दस्य वा सक्षभाव । हे समवेत । अर्थादरण्या । एहि । साक्षाद्वा आगच्छ । Further K th VII 12 73 21 22 2 K th VII 12 74 1 4 (unto वयम्) 3 Kath l c 4 Kath l c 6 7 5 K th III 4 25 1 6 K th VII 13 75 1 2 7 Kath VII 13 75 3 4 (last word ब्रह्मवर्चसौ) 8 K th IX 8 9 Cp Ad on sutra 6 10 Kath VII 13 75 4 (last word ईड्य) 11 l c 5 6 (last word सजानीध्व) 12 Here Br agrees w th the text as given in ιtra 7 13 K th VII 13 75 9 10 14 Kath l c 10-13 15 Cp Ad on sutra 8

शनिहतवृक्षपलाशसमिधश्च स त्वमग्न इति[1] । तत परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य बाहिस्तन्त्रिकमाज्यमुत्पाद्य स्रुक्स्रुवौ समृज्य सप्त ते अग्न इति[2] चतुर्गृहीतपूर्णां स्रुच जुहुयात् । एव द्वितीया साम्ना मनसा प्रजापतये स्वाहेति[3] । तत आग्नेयेन स्थालीपाकेन पशुना वा यजेत । भुवो यज्ञस्येति[4] स्थालीपाकस्य याग । पशुविधि र्नामधेयकरण उक्त ॥

एष औपसदोऽग्निर्वैवाहनो वा ॥ १ ॥

दे० । एष[6] अनन्तरोक्त आहवनीयधर्मक आहितो वैवाहनो वा[6] दक्षिणाग्याकृति । उभयेऽप्यौपसद । अन्वर्थसज्ञेय । उपसीदन्त्य स्मिन्नित्युपसत् आवसथ । तत्रभव आपसद । वाशब्दा विकल्पार्थ । तेन समुच्चयाभाव । सव्यवहाराथमोपसदसज्ञा । औपसदेऽग्नौ साय प्रातरित्यादि[8] । वैवाहनस्य । विवाहकमण्येव[9] सस्कार इतरस्य त्रेताया इवाधानम् ॥

आ० । एष इत्योपसदोऽग्नि सर्वनाम्ना परामृश्यते । योऽयमनयेति कर्तव्यतयाहित एष औपसदोऽग्निर्भवति । यागिकेय[1] सज्ञा । उपसीदन्त्यस्मिन्नित्युपसत् आवसथ । तत्रभव आपसद । सव्यव हारार्थ सज्ञा । ओपसदेऽग्नो साय प्रातरित्येवमादिषु । वेवाहनो वा । औपवसथ । स विवाहेनैव सस्कृत । नष्टे दुष्टे वाग्नो पुन सस्कार । स चाज्यभागान्ते पावमानीभिर्होम । नान्यत् दम्पत्यो सस्कारत्वात् । अस्य पुनर्निर्मन्थनादि सर्वम् ॥

तस्मिन्पाकयज्ञा ॥ २ ॥

दे० । भवन्तीति वाक्यशेष । औपसदे प्रथमश्राद्धार्थमाहिते पाकयज्ञा ।

---

1 Kath VII 13 70 16 13 (योतिष्मत्या) 2 Kath VII 14 ,, 12 13 (घृतेन) 3 Cp Ad on s tra 9 4 Kath XVI 15 239 8 9 5 Perhaps in Kandika XIX? 6—6 Only n A 7 सव्यवहार्थ C ०हाथ A ०हार्थो DT cp Ad 8 See LIII 1 9 The word विवाह only in A 10 The akṣara य supplied by me

न तु लाकिके गर्भाधानादिसस्कारत्वा स्थालीपाकेन निर्वर्त्या यज्ञा पाकयज्ञा अष्टकाद्या ॥

आ० । भवन्तीति शेष । इहाग्नये स्थालीपाकेनेति प्रसङ्ग प्रथमश्राद्धे चाष्टकाहोम । तेन पाकयज्ञानामितिकर्तव्यतोच्यते। तथा श्राद्धार्थ माहिते सर्वपाकयज्ञानुष्ठानम् ॥

तषामुक्तमुपसमाधानम्[1] ॥ ३ ॥

दे । यदुक्तमुपसमाधान तदेव तेषा पाकयज्ञाना । किमुक्त । पञ्चदश्या मापवस्त्र भुक्त्वा व्रतचारिणो स्याता । श्वो भूते प्रातर्होम कृत्वा बर्हि सनह्य समिधो चोद्धतावोक्षितेऽग्नि साधयित्वा परिसमूह्य परिस्तीर्याग्नेरुपसमाधान विभूरसीत्यनुवाकेन[2] । त्रिभि स्तरै परिस्तरण वैश्रवणायदर्शनात्[3] । सर्वसभारढौकनमुपसमाधान मित्यपि व्याचक्षते[4] । इष्टिविकारत्वादैष्टिको विध्यन्त सनिपत्योप कारको नष्ट । अथाधान तु नेष्यते गृह्याग्नो प्रायाजानुयाजाचारा दुपकारिण अन्वाधामुद्धार ।उपयाम कृत्वोत्तरत सस्तीर्य पात्राणि प्रयुनक्ति कृष्णाजिनमुलूखल स्थाली मेक्षणमुपयाम स्रुव स्रुचमान्य धानीं हविष्याश्चापरेणाग्निमासादयेत् । ताश्च निर्वपेत् अग्नये अग्नीषोमाभ्यामिति पौणमास्यामग्नये इन्द्राग्निभ्यामित्यमावस्याया। गृह्ये हि तस्य तस्य देवतायै चतुरो मुष्टीन्निर्वपतीति दृश्यते ॥

ब्र० । पूर्वेद्यु प्रागापवस्त्राशनाद्देवताग्रहणमिमा मया श्वो यष्टव्या इति । यो वै देवता पूर्वेद्युर्गृह्णाति तस्य श्वो भूते यज्ञमागच्छन्तीति श्रुति । पूर्वेद्यु परिसमूह्य पर्युक्ष्य यष्टव्यदेवताकीर्तन । यथा । अग्निरग्नी षोमा इति पोर्णमास्या । बुभूषतो वैष्णव उपाशुयाज[6] । अग्निर्विष्णु रग्नीषोमाविति । अग्निरिन्द्राग्नी इत्यमावस्याया । सायमारण्य दम्पती अश्नीतो माषवर्जं यन च प्रातर्यक्ष्यमाण स्यात्तत्साय

1 Of the Mss of Devapāla T only has उक्तम् । 2 Kath II 13 3 On the Vaiśravaṇya cp Br on XIII 4 and on this sūtra 4 Cp Ād on this sūtra 5 See Kath XXXI 15 17 6 6 Cp e g Āp śrs II 19 14

नाद्यात्[1]। प्रातर्हुते ऽग्नौ ऋत त्वेत्येतै[2] परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिषिच्य। श्वो भूते याग इष्यते। अथ प्रणीतपात्रमनुमन्त्रण। अस्माकमग्ने अग्ने तवोतिभि[4]। ऋत त्वा सत्येन परिसमूहामि। सत्य त्वर्तेन परिसमूहामि। ऋतसत्याभ्या त्वा परिसमूहामि॥ ऋत त्वा सत्येन पर्युक्षामि। सत्य त्वर्तेन प०। ऋतसत्याभ्या त्वा प०॥ ऋत त्वा सत्येन परिषिञ्चामि। सत्य त्वर्तेन प०। ऋतसत्याभ्या त्वा परिषिञ्चामि॥ त्रिभि स्तरं सस्तीर्य। धूरसाति पर्युक्षणमन्त्र। कया नश्चित्र इति परिस्तरणमन्त्र। पूर्वे ईशानपर्यन्ता नैर्ऋत्यान्ताश्च दक्षिणा। वायव्यान्ता उदीच्य स्युस्तदन्ता वारुणा स्तरा। तदुक्त वैश्रवणीयदर्शने ऋक्सामसहिताया। चतुर्भिर्मन्त्रैर्दर्भास्तरण। उत्तरत सस्तीर्णे पात्राणि द्वन्द्व प्रयुनक्ति दर्भोपयाम शूर्पस्रुच दर्भकृष्णाजिनमुलूखलमुसल दर्भपात्रे चरुमेक्षण दभाज्यधानी स्रुक्स्रुवा आघारसमिधा। व्रीहीन्यवान्वोपसाद्य पाणी प्रक्षाल्य सशूर्पा स्रुचमादायाग्नौ प्रतिताप्य चतुर्भिर्मुष्टिभि स्रुच पूरयित्वा सावित्रादिना यथादैवत निर्वपति॥

आ०। तेषामुक्तमुपसमाधान[6]। प्रोक्त परिभाषासु तावत्। उद्धतावोक्षितेऽग्निसादन। ततो होम। दर्शपूर्णमासप्रकृतय पाकयज्ञा। तेष्वावृदुपचारस्तूष्णीमिति। उक्तसकातन विशेषविधानार्थ। उपसमाधान द्रव्याणा समभ्याशीकरण। केचिदग्निलक्षणे समाधाय मनुष्वदित्यन्वादधाति शर्कराग्निषु तत्पर्यन्तमुपसमाधान दृष्टमिति वदन्त। तदयुक्त। तत्र पशुबन्धसिद्धमनूचित यज्ञान्य

1 See Kath XXXII 26 2 Cp Ap VI 5 4
3 Thus the Ms 4 Kath IV 16 43 15 16 5 Cp note 3 on page 203 6 अत्र एतामुक्त० the M 7 This passage is cited from the beginning of the 3rd Kaṇḍika of the Paribhāṣā belonging to the Kath Yajnastra
8. Cp XIII 7 8 9 Kath II 9 15 45 and cp Man I 3 43 Ap VII 7 1 the Ms has अन्वाविन्धाति।
10 Read शर्करान्षु?

होमार्थं तत्रान्वाधान लिङ्गप्रकरणैर्विनियुक्त । इह तन्त्रोपदेशेन नातिदेशेन ॥

यथाचरित च[1] पवित्रसंस्करणाज्यनिर्वपणग्रहणाधिश्रयणोत्पवनमवेक्षण च ॥ ४ ॥

द । यथाचरित मन्त्रवदित्यर्थ । अवेक्षण पत्न्यापि । तत्राछिन्नाग्रा समा प्रादेशमात्रा दर्भो पवित्रक । यथोक्तमुपसमाधानमिति तत्र तत्रोक्त । हविष्यान्नेन चरुस्थाली पूरयित्वा अमुष्मै इति सकल्प्याधिहृत्य निष्पूय चरौ पवित्रान्तर्हिता अपो निषिच्य तण्डुलादिक निक्षिप्याव धानेनानास्रावितान्त[2] ऊष्मपक्व चरु श्रपयित्वाभिघार्योदगुद्वास्योदगभिघार्याधारसमिन्धावादधाति । विष्णोर्मनसा पूते स्थ । देवो व सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभि । पवित्राभ्यामुदकमुत्पूय ते नव तूष्णी हविष्यापात्राणि च प्रोक्षति ॥ आज्य धान्या पवित्रान्तर्हितायामाज्य निर्वपति पृश्न्या पयोऽसि तस्य तेऽक्षीयमाणस्य पिन्वमानस्य पिन्वमान निर्वपामि ॥ देवेभ्य आज्य निरुप्य गृह्णाति पञ्चाना त्वा वाताना धर्त्राय गृह्णामि । पञ्चाना त्वा सलिलाना ध० गृ० । पञ्चाना त्वा पृष्ठाना ध० गृ० । पञ्चाना त्वा दिशा ध० गृ० । पञ्चाना त्वा पञ्चजनाना ध० गृ० । भूरस्माक हव्य देवानामाशिषो यजमानस्य चरोस्त्वा पञ्चबिलस्य धर्त्राय गृह्णामि । धामासि प्रिय देवानामनाधृष्ट देवयजन देवताभिस्त्वा देवताभ्यो गृह्णामि ॥ अधिश्रयति[6] । इषे वा[6] । अद धेनेति पत्न्यवेक्षते । ऊर्जे त्वेति[7] पुनरधिश्रयति । अग्नेजिह्वेति पवित्रेणोत्पुनाति । हविरसीत्यनेन वीक्षते । अवेक्षण वेति योगविभागा

1 च given by Br and Ad a Tuebinger Icaka and of the Mss of Devapala by T यथाचरिते पवि० A 2 ०वधानेनास्रा० A the sense is not clear to me 3 Kath I 5 2 18 4 Kath I 10 5 3 4 5 Kath V f 48 10 15 6 A (and cp Br on this sūtra) ऊर्जे वेयम्ना अधिश्रयति । Kath I 10 5 8-9 7 अद धेति the Mss Kath l c 8 Kath l c 5 9 9 R चेति and cp Ad on this sūtra

त्पत्न्या अप्यवेक्षण वा श्रूयते। अन्यथैक एव योगोऽभविष्यत्। मैत्रायणीयाया च स्फुटमेवाभिहित पत्न्यवेक्षणम्[1] ॥

ब्र० । विष्णोर्मनसेति दर्भपवित्रमुन्मृज्य समावच्छिन्नाग्रौ दर्भौ प्रादेश मात्रौ पवित्रीकरोति। ताभ्या देवो व इति अङ्गुष्ठकनिष्ठकाभ्यामुत्ता नाभ्या पाणिभ्यामुदगग्रौ दर्भावादाय प्राचीनमुदकमु पुनाति सकृन्म न्त्रेण द्विस्तूर्ष्णीं । सावित्रादिना यथादेवत प्रोक्षति । देवस्य त्वा सवितु अग्नये इन्द्राग्निभ्या जुष्ट प्रोक्षामि । अग्नयेऽग्नीषो माभ्या जुष्ट प्रोक्षामि। पात्राणि च तूर्ष्णीं। न्यञ्चि पात्राणि प्रयुन क्त्युत्तानानि प्रोक्षति। ततो व्रीहीनवहन्ति । त्रि सुफलीकृत्वा निस्तुषान्करोति। उत्पूयापोऽधिश्रयति। प्रक्षाल्य तण्डुला पवित्रा न्तर्हितानावपति। प्रक्षाल्याग्रतो मेक्षणमवदधाति । उल्मुकेन त्रि परिहरति। पञ्चाना त्वा देवताभ्यो गृह्णामीति[3] गृहीत्वा । पत्न्यवेक्षणमिह न भवति। दक्षिणत पत्नीमुपवेश्य। ऊर्जे त्वेत्यग्ना अधिश्रयति। पवित्रेणोत्पुनात्युदकोत्पवनवत्। हविरसीति यजमानो वीक्षते ॥

आ० । यथाचरित च पवित्रसस्करण । तेषामुक्तमिति चशब्देनानु कृष्यते । तूर्ष्णीप्राप्ते मन्त्रविधान। अच्छिन्नौ समा प्रादेशमात्रौ दर्भौ पवित्रक। विष्णोर्मनसेत्युन्मार्ष्टि एतावन्मात्र। नापा सस्करण। आज्यनिर्वपनादि यथाचरितं मन्त्रवादियथ । अवेक्षण चेति योगविभागात्पत्न्याप्यवेक्षण मैत्रायणीये स्फुटमस्ति। निवाप परि सचष्टे। न च गृहे निर्वापशब्दोऽस्ति यन्सावित्रेण क्रियते । अत्र यत्र हविश्चोदना तत्र तत्र शब्दान्तरेण च वारि हर्वीष्यासादयेति तेन मन्त्रवती निवापशङ्का न कार्या। एतत्तद्यथोक्तसमाधान तत्र तत्रोक्त। हविष्मत्सु चरुस्थालीं पूरयित्वा अमुष्मा इति सकल्प्या वहत्य पवित्रान्तर्हितासेचनावपनमेक्षणावधानेनानवस्रावितान्तरो

---

1 See Maitr S IV 1 12 15 7 and M n srs I 2 5 12 also in the Kath (XXXI 9 11 6) 2 K th I 5 2 18-19 3 Kath V 6 48 10-15 4 Kath I 10 5 11 14 5 Read गृह्य ? 6 R हवींष्यासाद्येति ? Referring to ?

ऽमुष्मै पक्व श्रपयित्वा शृतमभिघार्योद्वास्योदगभिघायाघारसमिधा वादधाति ॥

प्रागाज्यभागाभ्यामुक्ता आघारौ ॥ ५ ॥[1]

दे०। स्रुक्स्रुवा प्रतिताप्य समुन्मृज्य[2] स्रुचि चतुर्गृहीत गृहीत्वाघार समिधावाधाय[3] चरुमभिघार्योदग्दर्भपूद्वास्याभिघार्योपयामपाणि प्रजापतये स्वाहेत्युत्तरार्धेऽग्ने सतत दीर्घ प्राञ्च प्रज्वालिताया समिध्याघारयति। स्रुवेण तिष्ठन् चतुर्गृहीतेन दक्षिणमाघारमाघार यति ऊर्ध्वो अध्वरो दिविस्पृगह्रुतो यज्ञो यज्ञपतेरिन्द्रवान्बृहद्भा स्वाहा ॥

आ०। अत्र दार्शपौर्णमासिके सर्वस्मिंस्तन्त्रे प्राप्त आघारग्रहणमन्यपरि सख्यानार्थ। तेन प्रयाजादीन्परिसञ्चष्टे। आघारावेव भवतो नान्य त्किंचित्। आघारहोमयोर्नाम च धार्मग्राहिकत्वेन सधर्मकावेवा घारो भवत । प्रथम स्रुवेण दीर्घ प्राञ्च सतत मनसा । एव स्रुचा द्वितीय चतुर्गृहीतेन तिष्ठन्नूर्ध्वो अध्वर इति ॥

युक्त पुरस्तादिति पञ्चभिराज्यस्य जुहोति ॥ ६ ॥

दे०। आज्यस्येति द्वितीयार्थे षष्ठी । अवयवावयविसबन्धे वाज्यस्याश जुहोतीत्यर्थ ।आन्यग्रहणादप्याषन्द्रिन्य प्रधानमस्तीति ज्ञापयति ॥

आ०। अभिधानाच्च युक्त पुरस्तादिति पञ्चभिरान्यस्य जुहोति। आज्य ग्रहण पाकयज्ञेष्वन्यपक्वमोषध प्रधान यथा कर्मास्त्येवेति ज्ञापयति ॥

आयुष प्राणमिति सन्तनाजुहाति ॥ ७ ॥

---

1 This s tra only giv n by Br Ad and a Tueb i gen Ms It seems to have fallen out in the text of Devapala where th gh ras however are t eated 2 Thus emended समुत्सज्य the Mss 3 Emended orन्गय the Mss 4 Kath I 12 7 2 For the whole passage cp Man Srs I 3 1 5 and 15 5 धर्मग्राहिकतेन the Ms 6 See Appendix V 7 In all the Ms of Devapala this sūtra has been omitted Only in T it s added between the lines Br has प्राण सन्तन्विति Cp XXV 12

दे०। आयुष प्राणमित्येकादश नाभेर्भौवनस्य[1] ॥

आ०। आयुष प्राणमिति सतनीजुहोति। तृतीयासबद्धो जुहोतिरिह नानुवर्तते इति पुनर्जुहोतिग्रहण जयादिष्वप्यनुवर्तते ॥

जयाभ्यातानाराष्ट्रभृतश्च ॥ ८ ॥

दे०। येन कर्मणेर्त्सेत्तत्र[3] जयाञ्जुहुयादितीहापि विनियोग। त्रयोदश जया। अभ्यातानहोमश्चतुर्दश। जयाभ्यातानाञ्जुहोतीत्यनुषङ्ग। राष्ट्रभृतश्च। अत्रापि जुहोतीत्यपेक्षते। राष्ट्रभृत्सज्ञया प्रसिद्धास्त्रयोदशाहुतय ॥

आ०। जयाभ्यातानाश्च ता जयाभ्यातानामाकूत च स्वाहेति जयास्त्रयोदश। अत्र मैत्रायणीयानामेव चतुर्थी भवति। तत्र देवतानामधेयेन होम[5]। इह च वाक्येन पदद्वयेन यत्र वाक्येन होमस्तत्र चतुर्थी न भवति। क्वचिदपि यथा। अग्निर्वृत्राणीति। अभ्याताना बृहस्पतिपुरोहिता इति प्रवाद। राष्ट्रभृतो ऋताषाडिति। अत्र त्रयोदशाहुती षड्भि पर्यायैर्द्वादश विभज्य विभागश्च प्रतिपर्याय द्वयोर्वाक्ययोरादौ पठ्यते। द्वे च समाप्ती। यथासख्येन सबन्धस्तेषामत्र रूपोदाहरण। ऋताषाडृतधामाग्निर्गन्धर्व स न इद ब्रह्मक्षत्र पातु तस्मै स्वाहा वट्। तस्यौषधयोऽप्सरसो मुदा नाम ताभ्य स्वाहा वडिति। एव सर्वत्र[6]। नात्र ऊहो वाक्यप्रक्षेपो वा कर्तव्य। स नो भुवनस्य पत इति त्रयोदशी। अत्र विश्वा आशा इत्यनेन होमशङ्का न कार्या। विज्ञानमात्रत्वादेवमस्यषापि

1 Only in T—cp Br on XXV 12 2 Cp XXV 13
3 Thus although the Man g h I 10 11 has the same corruptio emended कर्मणेच्छेत् the Mss cp T S III 4 6 1
4 चतर्थी vi विभक्ति cp Man g hs l c where the formulæ are given in the dat ve 5 Cp sūtra 11 6 Th s s the practical form of these formulæ cp also Schrœder die Tuebingen Katha Hand chriften page 28 ‹ Could the text of the Kathal a (ed Schroeder) XVIII 14 be ncom plete? Devapala also mentions after the formula (P 275 12 13) स नो भुवनस्य पते शर्म यच्छ स्वाहा the following one विश्वा आशा अप्सरस प्रिया ता न इद ब्रह्मक्षत्र पातु (s c) तस्मै स्वाहा (Cp Ms II 12 2 145 11)

सपत्नाको विदितो भवतात्यर्थे । षण्णा मिथुनशब्दो दृश्यते। मिथुना आहुतय प्रजाये द्वादशेति[1] स नो भुवनस्य पत इति राष्ट्रभृत्त्वा दिहाग्ना होम । अन्यत्रवचनाद्रथमुखादा[2] ॥

ग्रात्राग्नावाज्यभागौ ॥ ९ ॥

ऱ । राष्ट्रभृदन तर वात्राग्नावाज्यभागो जुहोति । उभयत्र चोभो पौर्ण मास्याममावस्याया च । अन्येषु पाकयज्ञेषु आज्यमेव भागो ययोस्तावाज्यभागावग्नाषोमा। आज्यश द्दो ऽत्रापि ग्मणा ग्राहक। तेन चतुर्ग्रहीतेन होम । आग्नेयस्याग्नेयी या यानुवाक्ये द्वितियस्य सामी। अन्ये वाहु । न या यवानुवाक्या भवितुमर्हति। अनुवाक्यया प्रष याज्यया हवि प्रक्षेप । तत्र गाय योऽनुवाक्या त्रिष्टुभो याज्या इति प्रायिक । अत एवात्र वात्रेग्नश द्दोऽनुवाक्ययाग्राहक इयाहु । तथा चोक्त। यत्र वृत्तस्तत्रानुवाक्येति । अग्निर्वृत्राणि आहुत । व सोमासि क्रतु । एतदा यभागान्त कर्मोप समाधानशब्देनोच्यत इत्याहु । अग्निमुपसमाधाये या यभागान्त हु वेत्यर्थ ॥

आ । आ यभागशब्दोऽय ग्रमग्राहक । तेन चतुर्गृहीतेनाग्निर्वृत्राणी त्युत्तरत । तथा व सोमासीति दक्षिणत । वात्राग्नशब्देनानु वाक्याय[6] चोदिते। तेनानुवाक्यया होम सर्वत्र ज्ञायते। द्यति यत्रचस्तत्रानुवाक्य इयेवं केचित्। अ ये पुनराहु । या यया हवि प्रक्षेपो दृष्ट समाचारश्च आ हिमवत आ कुमारीभ्यो या यया होम । यदुक्त। गृह्यकार सर्वत्रानुवाक्याश्चोदयति । तदनकात्रिक

1 K th XXI 12 ? 19 2 K tl XXXVII 12) 1? 3 Th s (th oत्रा o) all the Ms Chamber of tl K th has onc al o th d ng B it De p la the pl nat on of th vo l l t w th oत्र वात्रोंग्ना आ B tl St n a l a Tueb ng M oग्नाव तo A l d the Bombay aka an l all the Ms of Devap la 4 K tl II 14 18 1) o K th l c 3 4 6 ? श न्नेनावग्नाक्ये the M 7 Bef e न्यति blank of one ak a a 8 R वाक्या ? 9 Thu the Ms the wo d त्रिक must be conta ne l in tl s

याज्या अपि चोदयति । यथा । वषट् ते विष्ण उप ते गा ये ते अर्यमन् प्र तद्विष्णुरित्येवमाद्या [1] ॥

स्विष्टकृदाज्यभागा अन्तरेणावाप [2] ॥ १० ॥

दे० । उक्तयोरा यभागयोर्भविष्यत स्विष्कृतश्च मध्ये आवाप कर्तव्य । आवापश द्देन स्थालीपाकयज्ञा आग्नेयादय उच्यन्ते । अथवा स्विष्टकृदाज्यभागान्तरेणावाप प्रधानकर्मणा कत य इत्यध्याहारेण पूरयित यम् ॥

ब्र० । स्विष्कृदा यभागा अ तरेण प्रधान । उपस्तार्य मध्या पूर्वार्धाच्चा वद्यति सहताभ्यामङ्गुलिभ्यामङ्गुष्ठेन चाङ्गुष्ठपर्वमात्रमवदानमवद्येत् । पश्चात्ततीय पञ्चावत्तिनोऽवदायाभिघार्य यतोऽवत्त तच्चाभिघारये दयातयामतायै । स्विष्कृतेऽवदाय न प्रत्यभिघारयेन्न हि ततः परमाहुतिं यक्ष्य भवतीति[3] । भुवो[4] उभा वामि द्राग्नी[5] इत्यमाव स्याया । प्र तद्विष्णुरि या यप्रधान[6] । इत्यमावस्याया प्रधानाहुतय । ये के च ज्मेति अनुक्तप्रधानन्देवताना सर्वत्र होम । भुवो आन्य दिवो[9] युवमेतानाति[9] तिस्र पौर्णमास्या । तासामान्या मि याज्यस्य चतुर्गृहीतेन ॥

आ० । आवापो नाम देवताद्र यविशेष । तदाज्यभागा कृत्वा प्राक् स्विष्कृतोऽन्तराले भवति । एतत्त त्र साधारणमा यभागान्त स्विष्कृदादि च ॥

नामधयेन देवता यजेत तद्देवतया[1] वर्चाग्नयी[11] वोहेदग्नीषोमीया मैन्द्राग्नी वा द्विदेवतेषु[1] वैश्वदेवी बहुदेवतेषु ॥ ११ ॥

---

1 K tl VI 10 XIII 76 X 13 II 10 2 Th Br and Ad the cop s of Devapala यभागान्तरेणा । 3 वक्ष्य the Bombay Ms 4 Kath XVI 15 239 8 Kath VI 9 59 1 6 Kath II 10 16 3 7 Kath XIII 15 167 15 8 oदेवता the Mss 9 Kath IV 16 43 3 10 देवत and दैवत the Mss prom scue 11 वा only given by Br Ad a Tuebingen Ms and of the Mss of Devap la by T ACD तद्देवतयार्चा ।

दे । आग्नेयस्थालीपाकस्याग्नये स्वाहेति नामधेयेन जुहुयात्पर्वणि स्थालीपाकस्याग्नये स्वाहा अग्नाषोमाभ्या स्वाहेति । तद्देवतया ऋचेति पक्षान्तरमूहविधानादृक्षक्षेऽभिमतर[1] इ याहु । आग्नेये स्थालीपाके तावदाग्नेयी युक्ता यदा न नामधयेन याग देशकाल कुलभेदे नागविनायकग्रामयक्षप्रभृतीना यागा प्रसिद्धा यद्देवता भिधानसमर्था वेदे म त्रा नाम्नाता तेष्वपीष्टिषु दर्शपूर्णमासयोरिति नयेनातिदेशप्राप्ता आग्नेयादिम त्रा स्मार्तादिष्वेवोहनीया । तस्मा दृक्षु नोहेदिति । ऋक्षूहनिषेधाद्बहुवचनमर्थवत् । तत्रैकदेवतेष्व ग्नीषोमीयमैन्द्राग्नी वा प्रकृतौ । बहुदेवतेषु तु वैश्वदेवी । विश्वे देवप्रकाशनसमर्थामतिदेश प्राप्तामृचमूहेत् ॥

आ । अत्र देवताहविर्विशेषो वि धीयमानोऽन्तराल उच्यते । कथ । नामधेयेन देवता यजेत । तद्देवतया वचा आग्नेयी वोहेत् । यत्र नामधेयेन देवतायाग तत्र ऋक्षूह । किमर्थ । ऊह किलागति कागति । अम त्र वात् । ऊहवि धाना ज्ञायते ऋक् । ऋक्षु आचार्यस्याभिप्रेतरत । विदधाति च होमार्थमृच । यत्रेय व्यवस्था इह जातिकुलाचार यवस्थया उच्चावचा देवतायागाश्चोदिता भवन्ति । तत्र नागविनायकदीना लोके यागानामृग्वेदे न पठ्यते । तत्रोह । समानाक्षर नाम लभ्यते तत्र नामधेयेनव । यथा । पञ्च हस्ताय स्वाहेति । न पुनर्विद्यमानास्वृक्षु नामधेयेन याग ॥

ऋतुतिथिनक्षत्रदेवताश्च यजेत ॥ १२ ॥

दे । षडृतवस्तास्तदधिष्ठातृभूताश्च[3] देवता नामधेयेन यजेत । एव तिथीस्तदधिष्ठातृभूताश्च देवता यजेत । तथा नक्षत्राण्यश्वि यादि तद्देवताश्च । ताश्च शान्तिविमोकम त्रेषु पठिता[4] व्याख्याताश्च प्रधानदेशावाप्राधा यमिति विज्ञेयम् ॥

ब्र । ओ॑ अग्नये स्वाहा वसन्ताय स्वाहा । इन्द्राय स्वाहा ग्रीष्माय

---

1 ? Thus ACD T seems to read धानादृक्चक्षो॰ ।
2 ? क्षक्षू the Ms　　3 A (who alone has th s first entence) स्त न्तन्धि ।　　4 Probably 11 the Aranyaka of the Kathas

स्व०। मरुद्भ्य स्व० वर्षाभ्य स्व०। विश्वेभ्यो देवेभ्य स्व० शरदे स्व। मित्राय स्व० हेमन्ताय स्व०। मित्रावरुणाभ्या स्व० हेमन्तशिशिराभ्या स्वाहा ॥ ओं ब्रह्मणे स्वाहा प्रतिपदे स्वाहा। त्वष्ट्रे स्व। द्वितीयाय स्व। जनर्दनाय स्व० तृतीयायै स्व०। यमाय स्व चतुर्थ्यै स्व०। सोमाय स्व० पञ्चम्यै स्व०। कुमाराय स्व षष्ठ्य स्व। मुनिभ्य स्व० सप्तम्यै स्व०। वसुभ्य स्व अष्टम्य स्व। पिशाचेभ्य स्व० नवम्यै स्व। धमाय स्व० दशम्यै स्व०। रुद्रभ्य स्व० एकादश्यै स्व०। रविभ्य स्व द्वादश्ये स्व। कामाय स्व त्रयोदश्यै स्व०। भूतेभ्य स्व० चतुदश्यै स्व०। पितृभ्य स्व अमावस्यायै स्व०। विश्वेभ्यो देवेभ्य स्व पूणपञ्चदश्य स्वाहा ॥ ओं अग्नये कृत्तिकाभ्य स्वाहा। प्रजापतये स्व० रोहिण्य स्व। मरुद्भ्य स्व० इन्वकाभ्य स्व०। रुद्राय स्व० बाहवे स्व। अदितये स्व० पुनवसवे स्व०। बृहस्पतय स्व० तिष्याय स्व। सर्पेभ्य स्व०। आश्लेषाभ्य स्व०। पितृभ्य स्व० मघाभ्य स्व। भगाय स्व० पूवाभ्य फा गुनाभ्य स्व। अर्यम्णे स्व० उत्तराभ्य फल्गुनीभ्य स्व०। सवित्रे स्व० हस्ताय स्व। त्वष्ट्रे स्व० चित्राय स्व०। वायवे स्व० निष्ठ्यायै स्व। इन्द्राग्निभ्या स्व विशाखाय स्व०। मित्राय स्व अनूराधेभ्य स्व०। इन्द्राय स्व० ज्येष्ठाय स्व। निर्ऋतये स्व मूलाय स्व०। अद्भ्य स्व० पूर्वाभ्योऽषाढाभ्य स्व। विश्वेभ्यो देवेभ्य स्व० उत्तराभ्योऽषाढाभ्य स्व०।[1] विष्णवे स्व० अश्वत्थाय स्व०। वसुभ्य स्व० श्रविष्ठाभ्य स्व०। वरुणाय स्व० शतभिषजे स्व०। अजैकपदेभ्य स्व० पूर्वेभ्य प्रोष्ठपदेभ्य स्व। अहिर्बुध्न्याय स्व० उत्तरेभ्य प्रोष्ठपदेभ्य स्व। पूष्णे स्व० रेवत्ये स्व। अश्विभ्या स्व० अश्वयुग्भ्या स्व०। यमाय स्व अपभरणीभ्य स्वाहा ॥

1 The Bombay Ms 1 lere ब्रह्मगे स्वाहा अभिजिते स्वाहा 2 Tl u botl tl e M ve expect अजायैकपदे। 3 Thu both we expe t अहये बुध्न्याय। 4 For the last part cp K tl XXXIX 13

आ । यजेत। स्रुवेणैव। न यजतिश ब्दाच्चतुर्गृहीतेन जुहोति। यजन्या परस्परानुवादात्। जयोयाजयेदितिवत्। एत सर्वप्रधानाना साधारण। ऋतुश्च तिथिश्च नक्षत्र च तेषा देवता ऋतुतिथिनक्षत्र देवता। चश ब्दादृतुतिथिनक्षत्राणि च नामधेयेन यजेत। केचि दृतुश्च तिथिनक्षत्रदेवताश्च चश ब्दान्नक्षत्र विगृह्णते। तेऽपि वृत्ति विशेषेण दोषान्न मुच्य न्ते। तस्मादृ वादी सन्देवतान्यजेत। तथा च मैत्रायणीयाना गृह्ये। ऋतुमिष्ट्वा ऋतुदेवता यजेत। नक्षत्रमिष्ट्वा नक्षत्रदेवता यजेत। तिथिमिष्ट्वा तिथिदेवता यजेत। ऋतुतिथीना देवता पराशरादिभ्योऽवग न्त या॥

प्राक स्विष्टकृत उपहोम इह गावो ऽय यज्ञ आ न प्रजा। धूर्भिरुपधूर्भिश्च हुत्वेडामग्न इति स्विष्टकृतम्॥ १३॥

दे०। इह गाव इत्यादय उपहोमा। तषा स्विष्टकृत पूर्व व निय म्यते। इडामग्न इति स्विष्टकृत यजतेत्यनुषङ्ग। इह गाव इत्यादानुपहोमा हुत्वा मध्या पूर्वाधाच्चावदाय स्विष्टकृत यजेते डामग्न इति म न्त्रेण॥

ब्र । तत उपहोम। इह गाव इति तिस्रः। उपस्तार्योत्तरा र्द्धविषा हविषोऽग्नये स्विष्टकृते च सकृ स्थवायासमवदाय द्विरभिघार्य प्रचरति। नातः प्रत्यभिघारयेदुत्तरार्धपूर्वार्धे ससृष्टां स्विष्टकृतः। इडामग्न इति। हुते मेक्षणमनुप्रहृत्य हविरुच्छिष्टमुद्वास्य॥

आ०। प्राक स्विष्टकृत उपहोम। अनुक्ता अपि प्राक स्विष्टकृत एव भवन्ति। किं वचनेन। स्विष्टकृद्धर्म वमुपहोमानामेकान्शाना मिह गाव इत्यादीना ज्ञापयति। इडामग्न इति स्विष्टकृत जुहोति समवदायोत्तरार्धपूर्वार्धे॥

---

1 ? 2 See M n o h I 10) 3 Devap la तत्र धुर इत्यग्निर्मूर्धेति चतसणामव ब्राह्मणविन्तिता सख्यातया (सख्या तत्र A) ब्राह्मणा यासा धूर गायतीति (R यासौ धुरा गायत्रीति ? e K th VII 4 6, 20)। उपधुरा ऽप्युपश ब्दयोगादुपप्रय न्त इत्याद्याश्चतस्रो याज्ञिकाख्याता (K th VI 9 8 20 9 6 dhu as VI 9 3 16 19 VII 2 (4 3 6 upadhuras) On the whol p Br on LXXII 5

त्व नो अग्न इति द्वाभ्यां जुहुयादया[1] भूरिति च[1] सर्वप्रायश्चितानि[2] मनो ज्योतिरिति सप्तभि ॥ १४ ॥

दे० । तत एतदाहुतिद्वय जुहुयादित्यर्थ अया भूरिति च । जुहुयादि यनुषज्यते ॥

ब्र० । त्व नो अग्न इत्यादि मनो ज्योतिरिति सप्तान्ता द्वाविंशति माहुतीर्जुहुयात् । त्व नो अग्ने (1)। स त्व नो अग्ने (2)। अयाश्चाग्ने (3)। भूः स्वाहा (4)। भुवः स्वाहा (5)। स्व स्वाहा (6)। भूर्भुव स्वः स्वाहा (7)। त्व नो अग्ने (8)। स त्व नो अग्ने (9)। न्यूनमतिरिक्ते जुहोमि स्वाहा (10)। अतिरिक्त यूने जुहोमि स्वाहा (11)। सम समे जुहोमि स्वाहा (12)। अनाज्ञात यदाज्ञात यद्यज्ञे क्रियते मिथ । सर्वे तदग्ने कल्पय त्व हि वेत्थ यथातथ स्वाहा[3] (13)। स्विष्टिश्च दुरिष्टिश्च ये यज्ञमभिरक्षित । प्रयाजानन्या न पातु यज्ञमन्याभिरक्षतु स्वाहा (14)। आश्रावित मत्याश्रावित वषट्कृतमवषट्कृतमननूक्तमत्यनूक्त च यज्ञेऽतिरिक्त कमणो यच्च हीनमग्निष्टानि प्रविदन्नेतु कल्पयन् स्वाहा[4] (15) ॥ ततो मनो ज्योतिरिति प्रायश्चित्तानि । मनो ज्योति र्जुषता (16)। त्रयस्त्रिशत्तन्तव (17)। य मे मनश्छिद्रम् (18)। विश्वकर्मा हविरिद जुषाण (19)। अयाश्चाग्नेऽसि (20)। त्व नो अग्ने (21)। स त्व नो अग्न (22) ॥ आज्यशेष स्रुचि चतुर्गृहीतवत्यासिच्य दर्भानग्ना प्रास्य वेद्यामूर्ध्वस्तिष्ठन्सस्थित यजुर्जुहुयादाश्रावितमिति सततम् ॥

1 Br जुहुयादयाश्चाग्निरिति The wo d च सर्व सप्तभि are not found ın the cop es of Devap la v h ch must be n complete here as the Bhaṣya gıves the mantras here referred to 2 सर्वाणि प्रायश्चि० Br and a Tueb ngen Ms 3 Cp TBr III 7 11 5 4 Cp TBr III 7 11 1 Devapāla gıves thıs verse at the end of all the p aya cıttas where ıt ıs repeated by Br also o Kath XXXIV 19 49 14 sqq

आ० । व नो अग्ने इति द्वाभ्या जुहुयात् । अया भूरिति च । अयाश्चाग्ने भू स्वाहेत्यनुवाकशेष[1] चश शात्सर्वप्रायश्चित्तानि मनो ज्योतिरिति सप्त प्रायश्चित्तानि प्राक् सस्थितयजुषो हृष्णानि । इह तथैवाश्रावितमित्यस्मा पूर्वम् ॥

परिस्तरणान्यनुप्रहरेन्नानुप्रहरेदित्येके ॥ १५ ॥

दे । सूक्तवाक्येन प्रस्तर प्रहरतीति प्रकृतावाम्नात । त पाकयज्ञेषु केचिदिच्छ तीत्यर्थ ॥

आ । परिस्तरणानि दर्भाननुप्रहरेत् । इह प्रतिपत्तिदर्शना परिस्तरण मस्तीति[2] ज्ञायते । नानुप्रहरेदित्येक इति वक्त ये पुनराख्यात ग्रहण विकल्पस्य चतुर्भागावशेषता ज्ञापयति ॥

एव सर्वा[3] देवताश्चेज्यानि च ॥ १६ ॥ ४७ ॥ (४।७)

दे० । सर्वा देवता साधारणनाम्ना यजेत । इज्यानि च यष्ट यानि यज्ञा इत्यथ । सर्वदेवताभ्यः स्वाहा । यज्ञेभ्य स्वाहेति । इज्यानि हविष्यद्र याणि । सर्वाणि सर्वदेवतोद्देशेन प्रक्षिपेदित्यपि केचिद्याचक्षते ॥

आ० । एव सवा देवताश्च । यथा तिस्रो दवता यजति । इज्यानि च । यजतिश दचोदिता युच्य ते । यथा गोयज्ञस्य वरुणयज्ञस्याति । तत्राय सक्षेपार्थ । स्थालीपाकश देन पाकयज्ञत त्रमुपस्थाप्यते । देवताद्र यशब्देन यज्ञश देन च । एतत्त्रितस्याभावे जयप्रभृति भिरित्यनेन । तस्याप्यभाव यावदुक्तमेव । यथा इह प्रजा यासामूध इति[5] ॥

षडाहुत प्रतिपदि पुत्रकामो ब्रह्मणाग्नि सविदान इति षड्भि

1 Ad here probably refers to the (lost) Mantraprasna of the Kathas 2 णमसीति the Ms 3 सर्वदेवताश्चे the Mss of Devapāla 4 Cp LXXI 1 and 11 5 Cp LVIII 2

राज्यस्य जुहोत्युत्तराभिः षड्भिः[1] स्थालीपाकस्य ॥ १ ॥

दे० । तस्मिन् पाकयज्ञा इत्युक्तम् । द्विविधाश्च नित्यकाम्यभेदेन पाकयज्ञाः । तत्र नित्याः पूर्वोक्ता नियतकरणीयत्वात् । काम्यास्त्विदानीमुच्यन्ते नियमकार्यत्वाभावात् । षडाहुतयः आज्येन षट् स्थालीपाकेनास्मिन्नित्यन्वर्थसंज्ञा षडाहुतमिति । तच्च प्रतिपद्येव कुर्यात् । न जातु चित् पञ्चदश्याम् । पुत्रकाम इत्यधिकारिनिर्देशः । ब्रह्मणाग्निः संविदान इति षड्भिर्ऋग्भिः । यत्ते सुसीमे हृदयम् इत्यादिभिः स्थालीपाकेन जुहुयात् ॥

ब्रा० । षडाहुते शुक्ले कृष्णे वा प्रतिपद्यग्नये रक्षोघ्ने जुष्टं निर्वपामीति निर्वापः । ब्रह्मणाग्निः संविदान इति षड्भिराज्येन । ये ते पृतन्यवः सरस्वति इति षड्भिः स्थालीपाकेन । ततः ऋतुतिथिनक्षत्रदेवताश्च यजेत ।

आ० । नित्यान्युक्त्वा काम्यानि शूलगवपर्यन्तानि कथ्यन्ते । किमर्थमुच्यन्ते । अत्र पाकयज्ञा इति सर्वपाकयज्ञानां साधारणं तन्त्रमुक्तम् । काम्यानां कामोत्पत्तिवशादनुष्ठानं कामोत्पत्तेश्चानियतकालात्तेषां[4] क्रमः । नित्यानि विकृत्य निविशन्ते । अतस्तान्युच्यन्ते । पुत्राश्च महोपकारत्वादात्मनः[6] पूर्वेषां चेष्यन्ते । अतः पुत्रकामः षडाहुतं नाम काम्यं पाकयज्ञकर्म प्रतिपदि कुर्यात् । षडाहुतयो यस्मिंस्तत् षडाहुतम् । प्रतिपदीति नियमो न पञ्चदश्याम् । आज्यभागान्ते ब्रह्मणाग्निः संविदान इति षड्भिर्ऋग्भिराज्यस्य चतुर्गृहीतं जुहुयात् । प्रधानत्वादुपांशुयाजवत् ।

---

1 These verses are probably identical with those in the (lost) Mantrapāṭha of the Kaṭha. They correspond with MGr II 18 2 the following order: a b g d (आशा यस्ते जिघांसति) e f (यस्ते गन्धर्वो गोष्ठ्या गेहाश्च य । क्रव्यान्मुत देविन) h i k (गर्भं धेहि सिनीवालि गर्भं धेहि पृथुष्टुके । गर्भं ते अश्विनौ देवा आधत्तां पुष्करस्रजम्) l (अश्विनौ) (मा स्या प्रजा रीरिषो) 2 See XLVII 2 3 Thus here the M but the Bhāṣya ये ते । 4 Thus a quotation in T but the Bombay Ms read कामान् instead of कालान् 5 Thus ! 6 Read सहा ?

उत्तराभि षड्भि स्थालीपाकस्य ये त म्रन्त्यप्सरस इत्येव मादिभि ॥

सौविष्टकृते त्रयोदशीम्[1] ॥ २ ॥ ४८ ॥ (४ । ८)

दे । सौविष्कृते कमणि पुनस्त्रयोदशीमाहुतिं जुहुयात् । मेजमेष[2] परापतेति म त्रो न विडामग्न इति[3] ॥

आ । सोविष्टकृते यागे त्रयोदशीमृच नेजमेषेत्येता कुर्यात् । इडामग्न इत्यस्य निवृत्ति ॥

नक्षत्रयज्ञेषु[4] नक्षत्रदेवतानामृचस्ताभिर्यजेत । अग्निर्मूर्धा हिरण्य गर्भो मरुतो यन्मृडा नो रुद्र सुत्रामाण तव श्रिये नमो अस्तु सर्पेभ्य आह पितॄन्सदा सुगो ये ते अर्यमस्तत्सवितुर्य इमे द्यावा पृथिवी वायुरग्रेगा इन्द्राग्नी रोचना मित्रो जनानिन्द्र सुत्रामा य ते देवी श नो देवीर्विश्वे देवा ब्रह्म जज्ञान वषट् ते विष्ण आ मे गृहा इम मे वरुणोपप्रागादहिरिव भोगै पूषा गा अन्वेतु न प्र वां दसांसि यमो दाधारेति प्रत्यृचम्[5] ॥१॥ ४९ ॥ (४।९)

दे० । इहाधिकफलविशेषान्तराश्रवणाद्विधिप्रत्ययमात्रश्रुतेश्च नित्यत्व केचिन्नक्षत्रदेवतायज्ञाना वदन्ति प्रतिपदि चानुष्ठान । अन्ये तु फलवत्सनिधौ यत्फल[6] तदङ्गमिति फलवतो विवाहस्यानतिदूरे

---

1 दशी Br and the Mss of Devapala but further on epeated with the accusative It is probable that also this 13th verse was contained in the lost Mantradhyaya It corresponds with Man g hs II 18 4 a but has गर्भमाधेहि य पुमान् (as has also the Ms S of the Man sūtra see Knauer s Introd page LIII) 2 It is emarkble that not only in the text but also in the Mantrabhaṣya all the Mss of Devapāla unanimously present this faulty reading 3 Cp XLVII 13 4 The Bombay Ms of Br अथ नक्षत्र० 5 For the corresponding nakṣatras and devatas see Br on XLVII 12 6 Thus A यदफल CD

सूत्रकृता कर्तव्यतया प्रतिपादित वाद्गृहीतगर्भया वध्वा उपकारत्वे नाङ्गत्वमाहु । अन्येऽन्यथा कथयन्ति । सन्ति नक्षत्रेष्टय आहवनीय साध्यवदनकाम्या[1] कार्त्तिकामावस्याया कृत्तिकास्वग्नये कृत्तिका भ्योऽष्टाकपालमित्याद्या[3] । तत्र च युगपत्सर्वकामानवाप्नुयादिति सर्वकामसिद्धि । फलवत्त्वेनाम्नाता एव गृह्याग्नावपि काम्यकर्म प्रस्तावेनोक्ता पुरोडाशाना स्थानेऽत्र चरवो व्रीहिमया यवमया वा । तथा गृह्यान्तर । तस्य तस्यै चरव इति[4] । अत एव काम्या अभीष्टयो गृह्याग्नौ कार्या ज्ञायन्ते । तुल्यनयनतया । अथ सूत्रार्थ । अष्टाविंशतिर्नक्षत्रदेवता वक्ष्यमाणाष्टाविंशल्लिङ्गिका ऋच । ताभिर्न क्षत्रयज्ञेषु यजेत । कथ । प्रत्यृच । ऋचमृचमिति तेन यागभेदो द्रव्यदेवतासबन्धभेदनत्वात् ॥

ब्र० । नक्षत्रयज्ञस्य कृत्तिकायुक्तायाममावस्यायामारम्भोऽस्थूरिर्गृहपति भूयासमित्यादयो नक्षत्रेष्ट्यर्था कामास्तत्रोक्तानि हवींषि । आज्य भागान्त हुत्वाग्निर्मूर्धेत्यादिभिर्यथादेवताभि प्रधानम् ॥

आ० । नक्षत्रयज्ञे नेहाधिकारे कश्चित् । न च कालो न च किंचिद्धवि न जाने[6] । किमिद । सन्ति नक्षत्रयज्ञा नक्षत्रेष्टय । तानिह गृह्ये सूत्रकारो विदधाति । तेष्वेककालेषु कार्तिक्यामावस्याया कृत्तिकास्वग्नये कृत्तिकाभ्योऽष्टाकपालमित्येतानि हवींषि । पुरोडाश स्थाने चरव । अनेनैव न्यायेनान्या अपि काम्याश्चारायणीयाया मुक्ता गृह्ये कर्तव्या इति दण्डापूपिकयैव सिद्ध । तथा च गृह्यान्तरे काम्याना स्थाने तस्यै तस्यै चरवस्तानेव कामानाप्नुवन्तीति । इह च एता वै रुचो नामेष्टय इत्युपक्रम्य अग्निरस्थूरि णौ गार्हपत्येन प्रजापति प्रजया पशुभिरिति अस्मान्नक्षत्रदेवताभ्य फलश्रवणात् ।

---

1 ? Thus D ०वदेनकाम्या A ०वदनकाम्या C 2 मावस्या C 3 It is probable that the Katha texts contained a chapter corresponding with TBr III 1 4-6 4 Which Gṛhyasūtra is meant ? 5 Thus emended स्थूरीगृह the Ms 6 ? नजाने । जाने the Ms 7 यज्ञ the Ms 8 तानीह the Ms 9 I am unable to point out the source of this quotation

नक्षत्रदेवतानामृचो वक्ष्याम[1]। ताभिर्यजेत नक्षत्रयज्ञ। प्रतिनक्षत्र मेकैकाग्नेयानुमतवर्ज[2]। अग्निर्मूर्धेत्येवमाद्या अष्टाविंशति। प्रत्यृच याग। एवमिज्यानि चेत्यनेन पाकयज्ञत त्रम्॥

अथापहार ॥ १ ॥

दे। अथश द आन तर्ये। हुतपाकयज्ञविधिरुक्त। अनन्तरमहुतपाक यज्ञेषु वक्त ये सर्वाहुतपाकयज्ञप्रकृतिभूता उपहारा उच्य त इत्यर्थ। वश्रवणीये ह्युपहारा दृष्टा। तेऽन्येषा प्रकृतय।

ब्र। यथा नागविनायकदुर्गादीना देशाचारप्रसिद्ध बलिकर्मापि कर्तु मुपक्रमते ॥

आ। उक्तमुपहारोऽहुताना प्रकृतिरिति उपहार च वक्ष्यति ॥

यथाचरितमन्न साधयित्वा सावित्रेण देवतायै बलिं[6] हरेत्[6] ॥२॥

दे। तथा चाचरतापि देशविशेषादिषु यथायथ प्रसिद्धा अतो यथा चार यथादेवत चान्न पायसकृसरापूपादिक साधयित्वा दीपपुष्प धूपादिपूर्वक सवितृदेवताकेनोहितचतुर्थ्यन्ताभिमतनामान्तेन विनायकायोपहारमित्यूहक पनया बलिमुपहरेत् ॥

ब्र। तदा मिश्रापूपपायसमोदकादि साधयित्वोपहारोऽहुताना प्रकृति रिति वचनाद्वैश्रवणीयवदासनार्थं तस्यै तस्यै देवतायै विष्टरमास्तीर्य तल्लिङ्गम त्रैर्नामधेयेनावाहन कृ वा पाद्यार्घ्ये स्रजो ग धाश्चोपहृत्य देवस्य त्वा सवितु प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्या पूष्णो हस्ताभ्या विष्णवे बलिमुपहरामीति बलिमुपहरेत् ॥

आ०। देवतायै बलिं हरेदिति। ते शास्त्रचोदिता लौकिकाश्च। तत्र विधिविशेष उच्यते। यथाचरितमन्न साधयित्वा मिश्रापूपपायस मोदकादि आचारसिद्ध देवतार्थं साधयित्वा देवतायै आसनमुप

---

1 R वक्ष्यमाणा ? 2 Cp the Nak atre t accord ng to Baudh Srs XXVIII 3 349 6 3 See XLVII 16 4 ०मन्त the Bombay Ms (the Lahore Ms om ts th s whole Kand ka) 5 See XIII 4 6 Thus the Ms of Deva pala in the text and Ad बलिमुपहरेत् Br cp LI 12 7 भिमतानाo the Mss

कलप्य तल्लिङ्गेन मन्त्रेणावाहन कृत्वा स्रजो गन्धाश्चोपहृत्य धूप प्रदाय यथाचरितमन्नमुपहरेत् सावित्रेण देवस्य त्वेत्यनेन मन्त्रेण पूष्णो हस्ताभ्या पञ्चहस्ताय बलिमुपहरामीत्येव प्रयोग ॥

यथाचार जप [1] ॥ ३ ॥

दे० । आचारानतिक्रमेण जपा । यस्यै देवतायै बलिरुपह्रियते तद्देवतै मन्त्रैर्जपा कर्तव्या इत्यर्थ । अभिमतदेवतालिङ्गकमन्त्रालाभे तु लौकिकेन श्लोकादिनोपहार कर्तव्य ॥

ब्र० । यथाचार जपा इति । तद्देवत्या मन्त्रान्देशाचारप्रसिद्धानि पौराणिक स्तोत्राणि जपेत् ॥

आ० । तद्दैवतलिङ्गा मन्त्राञ्जपेदित्यर्थ । विनायकादीना लौकिकी स्तुति ।

उक्त शेष ॥ ४ ॥ ५० ॥ (४ । १०)

दे० । उपहृतशेषेण ब्राह्मणा भोजयेत् । आदित्याश्चेत्यादि [2] शेष ॥

ब्र० । वैश्रवणीयकर्मवदुपहृतेन पायसादिनानेन च ब्राह्मणा भोजयित्वा यथाशक्ति दक्षिणया च तानभ्यर्च्योपहृतशेषस्य स्वय प्राश्नीयात् ॥

आ० । अन्येनानेन च ब्राह्मणा भोजयित्वेति । चशब्दादुपहृतशिष्टेन[3] च । उपहृतशिष्टस्य स्वय प्राश्नीयादिति नियम ॥

अथ पशुकल्प उक्त ॥ १ ॥

दे० । कल्पन कल्प विधि । पशो कल्प पशुकल्प । स उक्त । क्वोक्त । आधाने । आग्नेयेन स्थालीपाकेन पशुना वा[4] यजेतेति । सोऽय नित्यपशूपहार उक्त । अतश्च नित्य । यथैव हि नवान्नेनाग्रायणम कृत्वा तद्भोजनमनुपन्न तथा मासेनानिष्ट्वा मासलक्षणमप्ययुक्त मित्याहु [5] । अथशब्द आनन्तर्ये । तस्येतिकर्तव्यता वक्ष्याम इत्यध्या हार । तेनाय समूहार्थ हवि कल्पश्चोक्त पवाग्न्याधाने । तत्रापि विकाराणा हवि कल्पने प्रकार उक्त । अनन्तर पशुविकारस्य

1 जपा Br but cp LI 13 2 आदित्याश्च the Mss Refers to ? 3 This च refers probably to the words अन्येनानेन च (r अन्येनान्नेन च ?) which are apparently quoted from the Yajnasūtra 4 वा supplied by me cp XLVI 9 5 R मांसभक्षण

पशुकल्पस्य प्रकार वक्ष्याम ॥[1]

आ० । उक्तमाग्नेयेन स्थालीपाकेन पशुना वा यजेत । तथा द्वौ पशू उपाकरोतात्यादि[2] । तत्र पशावितिकर्तव्यतोच्यते । अथ पशुकल्प उक्त । दर्शपूर्णमासविकाराणा पाकयज्ञाना तन्त्रमुक्त । इदानी पशुविकाराणा तन्त्रमुच्यते । पशो कल्प पशुकल्प । स उक्त । अथ पशुकल्प । यूपाहुतिमिति[3] । अत्र[3] विकार विवक्षु प्रकृति मापादयति । आद्रापोद्वापलक्षणा[4] । तान्वक्ष्याम विकारेषु यथा चोदितमिति वचनाद्यावदुक्तमेव भवति यच्च विधीयते तत्पशुकल्प वद्भवति ॥

पूर्वेण शाखां निहत्य ॥ २ ॥

दे० । पूर्वेण मूलसूत्राणामुक्त । स उक्त एवेह यथोक्त पूर्वेणाधिकार वाक्येन[6] तत्र तत्र यथा नवेनानर्चिता ह्यस्य पशुहवेन नवाग्नय इति अतोऽसौ मत्स्यपशुना यजेतेति तथेत्याद्युक्तमग्नये पशुना यजेत पुन पूर्वेण शाखा निहत्येति सूत्रभेदो यथान्यै कृत यथा पूर्वस्मिन्पक्षे तस्य पूर्वेणेति सशय स्यात् । पूर्वेणाग्निमिति च नाधीत न चोपयुज्यते । उक्त पूर्वेणेति सिद्धत्वात् । पशुग्रहणाच्छाग एव । शाखावचनात्तक्षणादयो[9] यूपधर्मा न भवन्ति तत्स्थाने प्रयुक्ताया शब्दान्यत्वात् ॥

---

1 The paddhati of Br may be better given as a whole at the end of this Kandika 2 Cp XLVI 9 and XIX 3 3 My conjecture यूपाहुमित्यत्र the Ms It is probable that the chapter on pasubandha in the Katha yajnasutra began thus अथ पशुकल्प । यूपाहुतिं हाष्यन् । 4 Read probably आद्रवोद्वाप- तक्षणा । 5 Thus AT मूलमन्त्राणा० CD 6 The interpretation of पूर्वेण seems to have caused difficulties to the interpretators Devapala probably rightly connects it with the preceeding sutra (अथ पशुकल्प । उक्त पूर्वेण) 7 This all is incomprehensible to me 8 See Ad on this sutra 9 Thus emended तर्पणादेयो or ०तर्पणान्येया the Mss

आ० । पूर्वेणाग्नि[1] शाखा निहत्य यूपस्थाने ॥

तस्मिंस्तूष्णीं सर्वं यन्न लुप्तार्थम्[2] ॥ ३ ॥

दे० । तस्मिन्पशौ तद्बुद्धिक्रियमाणे[3]ऽपि यदुच्यते तत्तूष्णीं सर्वं भवति । सर्वं यत्कर्तव्यं तत्तूष्णीममन्त्रकं कुर्यात् । यन्न लुप्तार्थं । लुप्तार्थं तत्तूष्णीमपि न भवति यथा शाखाया तक्षणम् ॥

आ० । सर्वं तूष्णीं । यदुपाकरणादि इह चोद्यते तदमन्त्रकं कुर्यादित्यर्थः ॥

देवताहोमवर्जम् ॥ ४ ॥

दे० । यद्देवतासंबन्धं[4] तत्समन्त्रकं । देवतानाम्नावकर्तव्य[5] होमश्चेत्यर्थः ॥

आ० । देवताशब्दं वर्जयित्वा होमाश्च वर्जयित्वा ॥

प्रागाज्यभागाभ्यां दर्भेण पशुमुपाकरोति प्रोक्षति पाययति पर्यग्निं करोति ॥ ५ ॥

दे० । परिसमूहनादि राष्ट्रभृदन्तं कृत्वा प्रागाज्यभागाभ्यां दर्भेण पशुमुपाकरोति तूष्णीं प्रोक्षति च तथा पाययति अपः[6] पर्यग्निं च करोति पशुं । दर्भग्रहणं शाखानिवृत्त्यर्थं । प्रागाज्यभागाभ्यामुपाकरणीयहोमो प्रजापतेर्जायमान इति[7] । ततो दर्भेण पशूपाकरणं शाखान्ते प्रत्यङ्मुखं पशुमुपस्थाप्य । रशनादानं तूष्णीं । ऋतस्य त्वेत्यादिनाग्नये जुष्टं बध्नामीति[8] पूरितेन दक्षिणेऽर्धशिरसि पशुं बध्नाति छागम् ॥

आ० । प्रागाज्यभागाभ्यां परिसमूहनादिराष्ट्रभृदन्तं कृत्वा दर्भेण पशुमु

---

1 Did Ād find the word अग्नि in his text or is it added by him? cp Devapāla 2 The last three words only in Devapāla I doubt if they belonged to the original sūtra probably they are another redaction of the sūtra XIII 9 But as Devapāla comments upon them I have taken them into the text 3 तद्बुद्धिक्रिय० AT 4 ०बद्धं DC 5 ? Thus read AT D ०नाम्नानकर्त० DC 6 पय DC AT omit the word cp Ād 7 Kath XXX 8 169 17 21 8 Kath III 5 25 7

पाकरोति तूष्णीं । प्रोक्षति उरसि सर्वतश्च । पाययति अप । पर्यग्निं करोति ॥

घृतमवघ्राप्यापाव्या जुहोति ॥ ६ ॥

द । पशु घृतमवघ्राप्य । अपा यसमाख्याता आहुतार्जुहोति तेनव घृतेन प्रजानन्त इति पञ्चभि [1] ॥

आ । घृतमवघ्राप्य । अपाव्या जुहोति प्रजानन्त इति पञ्चभि । उपाकरणीयौ होमौ न भवत अचोदितत्वात्[2]

उल्मुक हरति ॥ ७ ॥

द । येन पर्यग्निकरण कृत तदेवोल्मुक हरति श्रपणार्थम्[3] ॥

आ । पशुश्रपणाथम् ॥

दर्भमास्तृणाति ॥ ८ ॥

द । दर्भस्तरण तूष्णी करोति ॥

आ । प्रत्यगग्रम् ॥

तस्मिन्यथोक्त सञ्ज्ञापयन्ति ॥ ९ ॥

द । तस्मिन्दर्भे सञ्ज्ञापयन्ति । मारयन्ति । बहुवचनेन नासिकादि ग्रहणादिना प्रत्यकशिरसमुदक्पादमित्यादि ज्ञायते ॥

आ । तस्मिन्दर्भे । यथोक्त प्रत्यक्शिरसमुदक्पाद । बहुवचनमनियमार्थ । अन्येऽपि सञ्ज्ञापयन्ति ॥

सञ्ज्ञप्त यथोक्तमद्भि प्राणायतनानि स्नापयति ॥ १० ॥

द । प्रमापिते सति प्राणस्य शरीरस्य वायोर्यान्यायतनानि मुखादीनि तानि स्नापयति । यथोक्तग्रहणात्पत्न्या स्नापन ज्ञायते ॥

आ । सञ्ज्ञप्ते प्रमापिते । यथोक्तमद्भि प्राणायतनानि स्नापयति । यथोक्त ग्रहणान्मन्त्रवत् । पत्नी चोदकहस्ता च पत्न्यादित्यमुपतिष्ठते । नमस्त आतानेत्यादि समदृभ्य इति भूम्या शेषमित्यन्त प्राणायत नाना स्नापनम् ॥

---

1 Kath XXX 8 130 1 10 2 Here Ad differs from Devapala and Br 3 Emended हरति पानाथ ACD मानार्थं T 4 K th III 8 25 15 26 1

उत्खिद्य वपां शाखां[1] विशाखां[1] च प्रच्छाद्य चरमेऽङ्गारे वपा निगृह्यान्तरा शाखाग्नी हृत्वाभिघार्य श्रपयति ॥ ११ ॥

दे० । ततो नाभिक्रोडयोर्मध्याद्वपामुत्खिदति खड्गेन । देवताभिधानत्वादग्नये जुष्टमवकृन्तामीति मन्त्रेण । उत्खिद्य च वपाश्रपण्या शाखाया[2] प्रच्छादयति । ततश्चरमेऽङ्गारे वपा निगृह्णाति । उत्तरभागे सर्वान्ते योऽवस्थितोऽङ्गारस्तत्र निदधातीत्यर्थ । ततस्ता शाखाया अग्नेश्च मध्येन हरति । दक्षिणभागमानीयोदङ्मुखोऽभिघार्य श्रपयति ॥

आ० । उत्खिद्य वपा देवताभिधानत्वात्[3] मन्त्रेण यथा अग्नये जुष्टमवकृन्तामीति । विशाखामविशाखा च वपाश्रपण्यौ तथा प्रच्छाद्य । उदगग्नेश्चरमेऽङ्गारे सर्वबहि स्थिते वपा निगृह्य निधाय । अन्तरा शाखाग्नी[5] शाखाग्न्योर्मध्येन नीत्वा दक्षिणतो ऽग्नेस्ततो ऽभिघाय श्रपयति ॥

भृता दर्भेषूदगग्रेषु निधायाज्यभागपरिवप्यौ हुत्वा वपा देवताया उपनामयेदुप्यपरिवप्यौ हुत्वा सदर्भे वपाश्रपण्या[6] अग्ना[6] अनु प्रहृत्यापोहिष्ठीयाभिर्मार्जयित्वोक्तान्यवदानानि[7] प्राक् स्विष्टकृता देवतायै बलिं हरेत् ॥ १२ ॥

---

1 Thus Br (text) and all the Mss of Devapāla Ad how ver has probably rightly विशाखामविशाखा च । For these nouns cp Baudh Śrs IV 1 107 3 4 (the two वपाश्रपणी) 2 Thus AT शाखाया D and first hand of C शाखाया C second hand 3 Cp LI 4 4 Read तया (viz वपया) ? 5 This word inserted by me 6 Thus the sandh according to Br (and cp Ād) Devapāla s here no authority 7 मार्जयित्युक्ता० the Lahore Ms of Br मर्जयत्युन्यवदा the Bombay Ms 8 Only the Lahore Ms of Br has preserved the complete text the Bombay Ms leaves out the words हुत्वा वपां दे उपनमयेदुप्यपरिवप्यौ The copies of Devapāla g ve the sūtra text intermixed with commentary

द् । श्रृत दर्भेषूदगग्रेषु निदधाति । तदनन्तरमाज्यभागा जुहोति । तत परिवप्यसञ्ज्ञकाववथका होमा जुहोति । तत्र जातवेदो वपया गच्छेत्येक । देवेभ्य स्वाहेति द्वितीय । स्रुवेणाज्येन । तदनन्तर वपा देवताया उपनामयेत् । अयमथ । जुह्वा वपामुपस्तार्य दक्षिणतो ऽसिना सकृदवदाय[3] देवताय दद्यात्तन्नामधेयेन तद्देवतया वचा । उप्यपरिवप्या हु वा सन्भे वपाश्रपण्यावग्नावनुप्रहृत्यापोहिष्ठीयाभिर्मार्जयित्वा उक्तान्यवदानानि प्राक स्विष्कृतो देवताय बलि हरेत् । उप्यो नाम होम । परिवप्यश्च दर्शित जातवेदो वपया गच्छेति देवेभ्य स्वाहेति । ता हुत्वा प्रतिपत्त्यर्थं वपाश्रपणाथ न्भेसहिते वपाश्रपण्या[6] अग्ना क्षिपति तूष्णी । तत आपोहिष्ठीयाभिर्मार्जन तत्रव करोति । चात्वालस्य लुप्तार्थत्वे पात्राभावात् । तदनन्तर प्रकृता यथाचोदितानि हृदयादीन्यवदानानि स्विष्कृत पूर्वं बलिमुपहरेत् । तत्र हृदयस्य शूले पाक शिष्टाना स्थाल्या । द्विर्द्विरवदाय होमो हृदयादिभ्य । तानि हृदयजिह्वाक्रोडमध्य दक्षिणबाहुपार्श्वद्वयगुदश्रोणिमेदोमध्यानि । तत पुरोडाशस्थाने यथादेवतमुपहारेषु चरुमोदकादीनामन्यतम कार्य ॥

आ । श्रृत च दर्भेषूदगग्रेष्ववस्थाप्या ज्यभागा हुत्वा तत परिवप्या जुहोति । जातवेदो वपयेत्येका न्वेभ्य स्वाहेति द्वितीया । तत परिवप्या यौगिकी सञ्ज्ञा । वपा देवताया उपनामयेत् उपनता सबद्धा कुयात् । नामधेयेन तद्देवतया वर्चा । उप्यपरिवप्या हुत्वा । उप्यो नाम होम । त्वामु त्य इत्यनया । तत परिवप्यो देवताभ्य स्वाहा जातवेदो वपयेति च । सन्भे वपाश्रपण्या अनुप्रहृत्य वपा

---

1 I g ve the wl ol of D vap la l e t xt nterm l th comm 2 K th XXX 8 191 1 2 3 Emende l सकृदाधाय AT सकृदाय DC cp Br at the erd of th Kand k 4 Emen led (cp LVII 11) न्वतया the Ms 5 Here Devap la ought to g ve the Mantras for the upya ' 6 श्रपणाग्नौ ACD श्रपणौदग्नौ T 7 स्थान the M (पशुपुरोडाश TA) 8 यदादेवतामुo the Ms 9 Kath XXX 8 190 17 18

धानेर्दर्भै सह आपोहिष्ठीयाभिर्मार्जयते । उक्तान्यवदानानि शूल हृदय जिह्वाक्रोडस्येत्येवमादीन्येकादशोखाया श्रपयित्वा तेभ्या द्विर्द्विरवदाय देवतायै जुहोति । तत पशुपुरोडाशस्थानाय यथा चरितमन्न साधयित्वा लोकाचारप्रसिद्ध यथा विनायकस्य मोदका आदित्यस्यापूपा विष्णो पायस यथाचरित वा । प्राक् स्विष्टकृतो देवतामावाह्य स्रजो गन्धाश्चोपहृत्य धूप प्रदाय सावित्रेण पशु देवतायै बलिं हरेत् । बलिहरणमेव न होम । ततस्त्यङ्गात्स्विष्टकृत जुहोति । सव्याया श्रोणेर्दक्षिणस्य कपिललाटस्य गुदस्येति सकृत्सकृत् समवदायेडामग्न इति । तन्त्रसमाप्ति ॥

यथाचार जप उक्त शेष ॥ १३ ॥ ५१ ॥ (४।११)

द । गतार्थम् ॥

ब्र० ।[4] पशुकल्पे रशनापशुशिरोब धनवपाकतनमन्त्रादिदेवतोद्देशापाय होमपशुनिषेधनादिनिष्कृतिहोमादिवर्ज पाकयज्ञावृदुपचारवच्छ्रा तपाशुबन्धिक सर्वं कर्म तूष्णीमनर्थलुप्त । अत्रेतिकर्तव्यतोच्यते । ग्रामान्निष्क्रम्य गार्हपत्यसमित आयतन उद्धतावोक्षितेऽग्निमासाद्य परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्याग्ने पूर्वोत्तरे चतुरश्रायां[6] वेद्या विष्टर मास्तार्य तत्र पशुदेवतामभ्यर्चयेत् । ततोऽग्ने पूर्वार्धेऽवट शाखार्थं खनयेत् । आहरेदाज्यपात्राणि । काष्मर्यमय्या वपाश्र पण्यौ रशना द्विगुणा द्विव्यामा[9] प्लाक्षीमध्यवदानीया स्वधिति कुम्भी स्थल शाखा प्रक्षालित पशु पन्नदन्तमव्यङ्ग यवमती पृषदाज्याथ दधि चर्वर्थान्व्रीहीन् येन चाथ । उत्तरत सस्तार्णे आज्यपात्राणि प्रयुज्य प्रोक्षण्युपयाम स्रुकस्रुवौ दर्भे यूषपात्र

1 Emended (cp M n s s I 8 5 19) ततस्यङ्गात्० । 2 Cp XLVII 13 3 Cp L 3 4 4 Now follow the whole of Br on this Kandik 5 Cp XIII 8-9 6 चतुराश्रायां Bombay चतुश्रायां Lahore 7 Uncertain पूर्वार्धेभ्यां वध Lahore पूर्वार्धेत्या (or त्यां or न्त्या) वट Bombay 8 Cp LI 2 9 Thus Lahore व्यपा Bombay 10 शूल Lahor 11 Lahore in आज्यदानीं द्वय । 12 दर्भे both

विष्णोमनसा[1] देवो व तानि प्रोक्ष्याज्य साधयित्वा दधि च निर्वपति । स्रुक्स्रुवा समृज्य चतुर्गृहीतमुद्धृत्य निरुप्ते दध्नि घृतमासिच्य । तस्य पश्वभिघारण वनस्पतिं च यजति । आस्तीर्णे स्रुच निधायाघारसमिधा आधाय स्रव दक्षिणा स्रुचो निद्धाति । ततो मूलमध्याग्रदेशषु यवमताभि शाखा प्रोक्षति । गर्तेऽपो यवमतीश्च प्रासिच्य त दर्भैरास्तीर्य तेषु घृतमासिच्य शाखामग्रा प्रभृत्य ग[3] समा गर्ते निहत्य परिस्तार्य वेदिमुदक्तूल मासनमास्तार्य तत्रोपविश्याघारादिराष्ट्रभृदन्त जुहुयात् । तत प्रजापतजायमान इति द्वाभ्यामुपाकरणाया हु वा दर्भेण पशुमुपा करोति प्रत्यञ्चख शाखान्ते ऽवस्थाप्य । रशना तूष्णीमादाय ऋतस्येति दक्षिणेऽर्धशिरसि बध्नाति यथादेवत । शाखाया तूष्णी नियुज्य प्रोक्षति पाययति । उल्मुकेन त्रि परिहृत्य पशुमा यमव घ्राप्यापाव्या जुहोति प्रजानन्त इति पश्चभि । वपाश्रपण्यौ दर्भाश्चा दाय प्रमुच्य शाखाया पशुमुदञ्च नयत्युल्मुकमग्रतो हरति । वपा श्रपणाभ्या पशुमभिनिधाय[6] सन्दीपयत्युल्मुक । स पशुश्रपण । तस्माद्दक्षिणा प्रत्यगग्र दर्भमास्तृणाति । तस्मि प्रत्यक्छिरसमुदक्पाद पशु सञ्ज्ञापयन्ति । दक्षिणापाद पितृभ्य । सञ्ज्ञप्यमान उपावृत्य पृषदाज्यमीक्षते इह प्रजा इति[7] आ सञ्ज्ञापनात् । सञ्ज्ञप्ते यस्मान्धीषा

1 K th I o n t 2 यणत Bombay 3 oप्रभृत्यर्थे Bombay प्रत्यत्यथा L l or 4 Fo the follow ng p I I 5 ɔ K tl III o 25 8 (u to जुष्ट) 6 Th is Lahore मुच्य nstead of पशु Bombay 7 The three vers s not found in the p inted K thaka more probably given akalapathena n the Katha yajnas tra The fi st is इह प्रजा विश्वरूपा रमन्ताम् cp Āp rs VII 17 1 the second यासामूढ (nearly identical with Āp l c) the third आयन्तु मधुमतीर्महाना ( ) अक्षितिं पय । गावो घृतस्य मातर इह न सन्तु भूयसी ।

न्यसद् इति[1] प्रतिपशु पञ्चदश प्रायश्चित्ताहुतीर्जुहोति । तत एक श्रृङ्गया वपाश्रपण्या रशना परिहृत्याभ्युक्षत्येकश्रृङ्गा । यथोक्तमद्भि प्राणायतनानि स्नापयति । उदकहस्ता पत्न्याग्निमु पतिष्ठते नमस्ते आतानेति । अनर्वेति गच्छति । देवीराप इत्युदक मभिमन्त्र्य तेन पशो प्राणायतनानि स्नापयति प्राण त इति यथा लिङ्ग । समद्भ्य इति भूम्या शेष । एव पत्न्या प्राणायतनेषु स्नापितेष्वन्तरा नाभिक्रोडं दर्भम तथायासिना छित्त्वा सव्ये पाणा दर्भाग्र निधाय दक्षिणेन लोहितेनाक्त दर्भमुपासिच्य पाण्या निर्मृजति[3] । उत्खिद्य वपा शाखा विशाखा च प्रच्छाद्याद्भिरवोक्ष्य । अग्निपशुलोहिता करोति । अमुष्मै त्वा जुष्टमवकृन्तामीति यथादेव तमवकृन्तति । अपिधाय पशोश्छिद्र दर्भाग्रमग्ना प्रास्य चरमेऽङ्गारे वपा निगृह्यान्तरा शाखाग्नी हृत्वाभिघार्य श्रपयति । श्रृत दर्भेषूद गग्रेषु दक्षिणत एव निधाय स्वस्थान उपविश्याज्यभागौ वार्त्रघ्ना हुत्वा जातवेदो वपया देवेभ्य स्वाहेति स्रुवेण परिवप्या जुहुयात् । ततो वपा देवताया उपनामयेत् । उपस्तीर्य हिरण्यशल्कमधिन्यस्य पूर्वेण शाखा दक्षिणा गत्वासिना वपा सकृदवदाय तेनैव प्रत्येत्यो परिष्टाच्च वपाया हिरण्यशल्क निधाय द्विरभिघार्य नामधेयेन तद्देवतया वर्चा जुहुयात् । हुताया वामु त्य इत्युप्य स्वाहा देवेभ्या जातवेद इति च परिवप्यो जुहुयात् । द्विपशा उप्यपरिवप्या नामावृत्ति । ततोऽन्तरा शाखाग्ना सदर्भे वपाश्रपण्या आनायाग्ना अनुप्रहृत्यापो हि ष्ठेति तिसृभिमार्जयते । उक्तानि हृदयादीन्य वदानानि पशुबन्धे । तानि स्थाल्या श्रपयति शूले हृदयमसभिन्न

1 The fifteen Mantras: यस्माद्भीषा न्यसदस्ततो न अभय कृधि । अभय न प्रजाभ्यो नमो रुद्राय मीढुषे ॥ 1 ॥ अमुष्मै भाग सुवित ददातु इम यज्ञ यजमान च सूरिम् । यो नो द्वेष्टि अनु त रभस्वानागसो यजमानस्य वीरा ॥ 2 ॥ य इदमगस्तस्मै स्वाहा ॥ 3 ॥ यस्माद्भीषावासिष्ठा ततो etc as 1 ॥ 4 ॥ अमुष्मै etc as 2 ॥ 5 ॥ य इदम etc as 3 ॥ 6 ॥ यस्माद्भीषावासिष्ठा etc ॥ 7 ॥ अमुष्मै etc ॥ 8 ॥ य इदम ॥ 9 ॥ यस्माद्भीषापलायिष्ठा etc ॥ 10 ॥ अमुष्मै etc ॥ 11 ॥ य इदम० ॥ 12 ॥ यस्माद्भीषा समुत्कस्था etc ॥ 13 ॥ अमुष्मै etc ॥ 14 ॥ य इदम० ॥ 15 ॥ 2 Kath III 6 25 1, 96 1 3 The Lahore निर्मृज्यजति Bombay

वृक्का अनिनीडिते गुदे । गर्त खात्वा तस्मिन्नुवध्य कुर्यात् । श्रप्य माणेष्ववदानेषु पशुपुरोडाशस्थानीय चवर्थ पात्रशेष प्रयुनक्ति । यद्देवत्य पशुस्तद्देवत्या व्राहिमयश्चरु । पाणी प्रक्षाल्य सशूपा स्रुचमादाय सावित्रादिना यथादेवत निवपति । प्रोक्षणा साधयित्वा सावित्रादिना यथादेवत प्रोक्षति । तूष्णीं पात्राणि प्रोक्ष्य कृष्णाजिन मुलूखलमादाय व्रीहीनवहन्ति । प्रक्षाल्य तण्डुला पवित्रान्तर्हिता नावपति । प्रक्षाल्याग्रतो मेक्षणमवदधाति । उल्मुकेन त्रि परिहृत्य बलिहरणाथ तूष्णीमुपचरित स्थालापाक श्रपयेत् । शृत पशा पशुचरुणा प्रचरति । शृतमभिघार्योदगुद्वास्यालकृत्य पा‍त्या सान्यत्य भिघाय वेद्या बहिष्यासाद्य चाभिघारयति । स्रुच्युपस्तीय मक्षणे नावदायाभिघार्य चरु प्रत्यभिघाय नामधयेन तद्देवतया वर्चा जुहुयात् । इष्टे स्विष्कृतमग्नि सुदीमित्यग्नये स्वाहेति वा । मेक्षण मनुप्रहृत्य । ततो दर्भोपयाम पृषदा‍ज्यस्य स्रवेण प्रगृह्य स्थलाद्व‍ यमभिघारयति । पशु चान्तरा शाखाग्नी हृत्वा दक्षिणतोऽग्नेर्दर्भेषु निदधाति । स्रुचि यूषपात्रे चोपस्तार्य[6] प्लाक्षामग्र ऽसिना हृदयस्या वद्यति प्रान्ताज्जिह्वाया उत्सादता द्वितीय क्रोडस्य कपिललाम्स्य पार्श्वयोर्यक्नो वृक्कयोर्गुदस्याणायस्य[9] श्रोणेर्मन्सो हिरण्य च यूषपात्रे स्वधि‍यन्तर्हिते यूषमासिच्याभिघायावदानानि वसा च नामधेयेन तद्देवतया वचा जुहुयात् । यत्र मेर्चे ऽनूक्त यूषा य जुहोति घृत घृतपावान इति [1] हुतेषु प्रधानावदानेषु शेष दिश प्रदिश इति[1] । यदि नामधेयन पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्चावदानाना वसाहोमः । ततः पृषदाज्यस्य सकृच्चतुर्वावदाय वनस्पते रशनयेति हुत्वा ।

1 ? Tl is Bo l ay अनिडेन्गिति I l ɔ ɔ तस्मिन्नवध्य l tl 3 Thı Lal o oपुरोडाशस्थालपाक Bo bay 4 K th XVIII 21 283 1 2 5 The t o worl c ly Lal o e 6 पस्तीर्येण Bombay (Thı Lal ore प्रक्ष्यामग्र Bombay read प्लक्षायामग्रे ? 8 Cp M n rs I 8 5 18 9 oणीयस्थ Bombay णायस्थ Laho e 11 Kath III 7 26 13 121 14 13 Kath XVIII 21 2(2 10 11

नत ऋतुतिथियागानि परिते दृडभो रथ इयन्त[1] इत्वा। प्राक्
स्विष्टकृतः पशुदेवताथ मधुपर्कपूर्व सावित्रेण बलिमुपहरेत्[2]। यथा
चार तल्लिङ्गम त्र जपत्[3]। ततः स याया श्रोणेदक्षिणस्य कपिल
लान्स्य गुन्स्य स्थवायस इति सोविष्कृताना सकृत्सकृत्समवदाय
द्धरभिघाया देवानामिति[4] जुहुयात्। हाविरुच्छिष्टमुद्वास्य त्व ना
अग्न इत्यादि तन्त्रसमाप्तिः। यानावह यदद्य त्वा यज्ञ यज्ञ गच्छ
दवा गातुविद इति[6] चतसृभिऋग्भि पूर्णां जुहुयात्। उक्त शेष
ति शूलकमान। शामिता शूल पराचीनताक्ष्ण निखाय तस्मिन्स
पत्नीका मार्जयन्ते याम्रो याम्न इति द्वाभ्या। सुमित्रा न इत्यु
पस्पृश्य द्वीपे राज्ञ[9] इयुपस्थायानपेक्षमाणा आयान्ति समिध
मचिन्वानाः। एधो ऽसीत्यग्ना समिधमादधाति। समिदिति द्वितीया
तजो ऽसीयग्नि तेजो मयि धेहीत्याामान[1] । तूष्णीं पत्नी॥

अथ शूलगव ॥ १ ॥

द०। अथशब्दो नित्यात्पशुकल्पाद्विवक्षितस्य कामस्यान तर्यमाह।
नित्य पशुत त्रमुक्त। अनन्तर काम्य वक्ष्याम इत्यर्थः। शूलगव
इति कर्मनाम। शूले सर्वाण्यवदानानि पश्यन्तीत्यत्र[1] गारपि च
पशुरित्यचक नाम। अवदानहोमान्तत्व च छागपक्ष एव। गो
पुनरुत्सर्ग एव लोकविरोधात्॥

आ०। शूलगव इति कर्मनामधेयम्॥

सर्वेभ्य कामेभ्य ॥ २ ॥

दे०। कामयन्त इति कामः स्वर्गादिफलविशेषाः। तादर्थ्ये चतुर्थापया
येण सर्वकामसिद्धिर्न समुच्चयेनेति योगसिद्ध्यधिकरणे व्यव
स्थितम्॥

---

1 K th VII 2 64 9-6 (p nfra LXXIII 9) 2 Cp LI 12 t 3 Cp II 13 4 K th II 15 22 1 2 5 Cp XLVII 14 6 Kath IV 12 37 7 13 7 Cp II 13 8 Thus Lahore निक्षिप्य Bombay 9 Kath III 8 26 1-8 10 Cp II 1 2 11 The mean ng of these and the following words is ot lear to me

अ । शूलगवस्य प्रजापशुभूत्यादिकामानामेकतममिच्छन्ननुष्ठान। कालस्य चानियम ॥

आ । सर्वेभ्य कामेभ्य क्रियते प्रतिकाम प्रयोगः ॥

शरदि वसन्ते वा ॥ ३ ॥

दे । कालविकल्पार्थमेतन्नियम स्यादित्येके ॥

अनियम स्यादित्येके ॥ ४ ॥

दे । एके पुन कालनियम नानुमन्यन्ते । तेन यदा कदा चित्कर्तव्य शूलगव ॥

आ । अनियमो वा कालस्य स्यात् ॥

गवा मध्य उत्तरतो ग्रामस्य वेद्याकृतिं कृत्वा शाखाभि परिवार्या तष्ट यूप तूष्णीमुच्छ्रयन्ति ॥ ५ ॥

दे । ग्रामस्योत्तरदेशे गवा मध्य वेद्याकृति कृत्वा पाशुकीमेव वेदि चतुरश्रा कृत्वेत्यथः । ता वेदि वृक्षशाखाभि परिवृत्य । अतष्ट तक्षणरहित यूपमुच्छ्रयन्ति । यूपशब्दस्य सस्कारशब्दत्वा मन्त्रे प्राप्ते तदपवादस्तूष्णीमिति । उच्छ्रयन्तीति बहुवचननेति नोच्छ्रयणस्य नियतकर्तृकत्वमाह ॥

अ । गवा मध्य उत्तरतो ग्रामस्य यावदर्थं चतुरश्रा वेदिं कृत्वा यज्ञियवृक्षशाखाभिरूर्ध्वाग्राभिः परिधाय ॥

आ । गवा मध्ये कर्तव्यः । गवामास्थिरत्वाद्गोष्ठप्रायो देशो लक्ष्यते । उत्तरतो ग्रामस्य वेद्याकृतिं कृत्वा । चतुरश्रा वेदिं कृत्वा । आकृतिग्रहणादमन्त्रका । ता च शाखाभिवार्क्षीभिः परिश्रित्या तष्ट यूप तूष्णीमुच्छ्रयन्त्यग्नेः पूर्वार्धे । यूपशब्दस्य सस्कार वचनात्तूष्णीं ग्रहणम् ॥

तमपरेण यथोक्तमुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा भवाय शर्वाय शानायेश्वराय पशुपतयेऽधिपतय इति गामुपाकरोति पशु वा ॥६॥

द० । त यूपमाश्रित्यापरेण पश्चिमभागे यथोक्तमुपसमाधानादिक माज्यभागान्त कृत्वा । जयप्रभृतिभिर्हुत्वेति स्थालीपाकतन्त्र मन्त्राराष्ट्रभृत्तत्पर्यन्तमुपलक्षयति । भवाय त्वामुपाकरोमीति

शत्राय त्वामुपाकरोमीत्यादिना मन्त्रषट्केनोपकल्पयामीत्यन्तेन गामुपाकरोति । पशुं वा छागम् ॥

ब्र० । तमपरेणोद्धताविक्षिते ऽग्निमासाद्य परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य वेद्यां कलशेषु विष्टरेषु वा भवादीनभ्यर्च्य पशुकल्पमत्र प्रवर्तयेत् । नात्र शाखा निहन्यते । तत्र तु बिल्वं खादिरं पालाशं वा यूपमरशनमस्वरमचषालं यथाकालं तूष्णीमुच्छ्रयन्ति । उपाकरणाय हुत्वा गामजं वोपाकरोति ऋतस्य त्वा देव हविः पाशेन प्रतिमुञ्चामि[1] भवाय शर्वाय ईशानाय इश्वराय पशुपतयेऽधिपतये जुष्टमिति रशनयार्धशिरोबन्धनम् ॥

आ०। तं यूपमपरेणाग्निं यथोक्तमुपसमाधाये याज्यावेक्षणादिराष्ट्रभृदन्तं तन्त्रमुपलक्षयति पाशुकं । प्रागाज्यभागाभ्यां दर्भेण भवाय शर्वायेशानायेश्वराय पशुपतयेऽधिपतये त्वामुपाकरोमीति गामुपाकरोति । पशुव प्राग्न[?] युरसि सर्वनश्च । तूष्णीमुपाकरणादि सर्वत्र । पाययत्यपः । पर्यग्निं करोति । घृतमवघ्राप्य । आपाव्या जुहोति प्रजानन्त इति पञ्चभिः । देवताहोमवर्जं । उपाकरणायहोमा न भवन्त्यचोदितत्वात् । हुत उल्मुकं हरत्युत्तरस्यां दिशि पशुश्रपणार्थं । निबध्यमानाय प्रत्यगग्रं दर्भमवास्यति । तस्मिन्दर्भे यथोक्तं प्रत्यक्शिरसमुदक्पादं बहुवचनेनान्येऽपि संज्ञापयन्ति । संज्ञप्ते प्रमापिते यथोक्तग्रहात्पत्नी समन्त्रकमद्भिः पशोः प्राणायतनानि स्नापयति । कथं । उदकहस्ता पत्न्यादित्यमुपतिष्ठते । नमस्त आतानेत्यादि शमद्भ्य इत्यादिना भूम्यां शेषमित्यन्तेन । ततोऽध्वर्युरुत्खिद्य वपां देवताभिधानवता मन्त्रेण भवाय शर्वायेशानायेश्वराय पशुपतयेऽधिपतये जुष्टमवक्त्रनामाति विशाखामविशाखां च वपाश्रपण्या वपया प्रच्छाद्योदगग्नेश्वरमेऽङ्गारे सर्वबहिःस्थिते वपां निगृह्य निधाय । अन्तरा यूपाग्नी हृत्वा दक्षिणतोऽग्नेस्ततोऽभिघार्य श्रपयति । श्रुतं च दर्भेषूद

1 Kath III 5 25 8 2 Cp LI 6 3 Cp LI 4
4 Inserted by me cp LI 6 5 Thus here with श (not स०)

गग्रेषु पश्चादग्नेरवस्थाप्य यथेत प्रत्येत्य स्रुचाज्यभागो हुत्वा ततः परिवप्यो जुहोति । जातवेदो वपयेत्यका । देवताभ्य स्वाहेति[1] द्वितीया । ततो देवताभ्य उपनामयत्सकृदेव । ता वपामनुद्ध य[2] नामषट्केन जुहोति भवाय शर्वायेशानायेश्वराय पशुपतयेऽधिपतये स्वाहेति । तत उप्यपरिवप्या हुत्वा । उप्या नाम होम । वामु ये दधिर इ यनया[3] । तत परिवप्या । देवताभ्य स्वाहा । जातवेदो वपय येष । एते स्रावा । तत सदर्भे वपाश्रपण्या अग्ना अनुप्रहृत्य वपाधारदर्भे [4] सहेत्यथः । तत उत्तरतोऽग्नेरापोहिष्ठायाभिरध्वर्युमाजयते । उक्तान्यवदानानि । शूले हृदय जिह्वायाः क्रोडस्यत्येवमादान्येकादशोखाया श्रपयि त्वा तेभ्यो द्विद्विरवदाय दवताभ्यो जुहाति भवाय शर्वायशाना येश्वराय पशुपतयेऽधिपतये स्वाहेति । नह वनस्पतियाग न च पृषदाज्यमस्ति विकारेषु यथाचोदितमिति वचनात् । तत ऋतुतिथ्याद्युपहोमान्तम् ॥

प्रतिनाम प्रतिद्रव्य प्रत्यनुवाकमिति षट् पुरोडाशानेककपाला स्तूष्णीमुपचरिताञ्श्रपयित्वा प्राक् स्विष्टकृत षड्लोहितमला न्पात्रेषु दर्भेषु वा कल्पयित्वा नमस्ते रुद्र मन्यव इति षड्भिर नुवाकैरुपतिष्ठत ईशान त्वा शुश्रमति च सर्वत्रानुषजति ॥७॥

द । प्रतिनाम प्रतिद्रव्य च पाशदानानि । द्रव्य द्रव्य प्रतिद्रव्य । अनुवाका षड्रुद्राभिधाना । अनुवाकमनुवाक प्रत्यनुवाक । इतिश दोऽधिकरणप्रधानः । इह यद्वपावदानादिक कर्म प्रधान त प्रतिद्रव्य क्रियमाण प्रतिनाम प्रत्यनुवाक च कर्तव्य । तथा षड्भिरनुवाकयथासख्यमेकैकन भवादिनामशब्देन युक्ताविप र्यायाः षड्ढोमा । तथा हृदयाग्भ्यि एकैकस्माद्द्विद्विरवदाय

1 Instead of देवेभ्य स्वा　2 Is th s r ght?　3 Cp Ad on LI 12　4 On LI 12 A l वपाधान　5 Kath XVII 11 16 (p 254 1 260 13)　6 The text of the sutra proper has d sappeared from the copies of Devapala

समुदाय कृत्वैवमेव[1] षड्उपहारा । एकैकस्मिन्कपाले निवृत्तान् षट् पशुपुरोडाशास्तूष्णीं मन्त्रव्यतिरेकेण निर्मिताञ्श्रपयित्वा स्विष्टकृत पूर्वं बलिषट्कमकैकेन पुरोडाशेन भिन्नभिन्नपात्रस्थेन भिन्नभिन्नदर्भस्थेन वा पशुलोहितालिप्तेन कल्पयेत् । देवस्य त्वा सवितु प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्या पूष्णो हस्ताभ्या भवाय जुष्ट कल्पयामीत्यादय कल्पन षण्मन्त्रा । कल्पयित्वा च नमस्ते रुद्र मन्यव इति षड्भिरनुवाकैरुपस्थान कृत्वा बलि हरेत् । ईशान त्वा शुश्रुमेति च सर्वत्रानुषजति । ईशान चेति वाक्य शेषमनुवाकषट्केन सब धयतायर्थ । ततस्त्रिभ्योऽङ्गेभ्यः सकृत्सकृ समवदायाग्नये स्वाहेति स्विष्टकृत यजति । पूर्वोक्त मन्त्रेणेत्येके । अनेनैव च समाप्ति । तता वपाश्रपणी सदर्भे पूर्ववदग्नौ प्रहरति प्रोक्षति चापोहिष्ठायाभि ॥

ब्र० । अत्र षट पुरोडाशानेककपालप्रमाणान्यथाकाल श्रपयेत् । प्राक स्विष्टकृतः षड् लोहितबलीन् षट् च तान्पुरोडाशान्भवादिभ्य षड्भ्यः प्रतिनामकक सावित्रेणोपहृत्य नमस्ते रुद्र मन्यव इति षड्भिरनुवाकैरेककेनानुषङ्गेणोपतिष्ठते । यथा । सावित्रादिना भवाय बलिमुपहरामीति । रुधिरबलि पुरोडाश च पात्रेषु दर्भेषु वोपहृत्य नमस्ते रुद्र मन्यव इत्यनुवाकेन ईशान त्वेति च[3] तिसृभिरुपतिष्ठते । एवमेव शर्वायोपहृत्य नमो हिरण्य बाहव इति सानुषङ्गेणोपस्थान । ईशानायोपहृत्य नम इषुकृद्भ्य इति सानुषङ्गेण । ईश्वरायोपहृत्य नमो गिरिशायेति सानुषङ्गेण । पशुपतय उपहृत्य नमः सृत्यायेति तद्वत् । अधिपतय उपहृत्य नमो वः किरिकेभ्य इति सानुषङ्गेण । तत पशुस्विष्टकृत् ॥

आ० । ततः षट् पुरोडाशानेककपालास्तूष्णीमुपचरितान्श्रपयित्वा पशोर्लोहित गृहीत्वा लोहितमिश्रान्पुरोडाशा प्राक स्विष्टकृता देवताभ्यः षड्भिर्नामभिर्नमस्कारान्त स्रजो ग धाश्चोपहृत्य

---

1 Emended कृत्वेवदेव the Ms 2 वाकैर the Ms
3 Both the Mss चतसृभि but Devapāla ı h s Mantrabh ya comments upon Kāth XL 5 139 5 10

धूप प्रदाय न्ाप च द न्वा प्रतिनाम बलिमुपहरे प्रत्यनुवाक च जप । अत्र षट् नामानि षट् पुरोडाशा लोहितमिश्राः षट् चानुवाका । तेषा प्रतिनाम प्रतिद्र न्य प्र न्यनुवाक चतुरुपहार कम । तत्रोदाहरण । यथा । लोहितमिश्र पुरोडाश पात्रे गृहा न्वा देवस्य न्वे न्यादिना पूष्णो हस्ताभ्या भवाय बलिमुपहरामाति । दर्भेषु चोदगग्रे कल्पयि न्वा नमस्ते रुद्रत्यनुवाकेनापस्थान । इशान न्वे न्यनुषङ्ग प्रत्यनुवाका न्ते । ततो द्वितीय सलोहित पुरोडाश देवस्य न्वेत्यादिना पूष्णो हस्ताभ्या शर्वाय बलिमुप हरामाति कल्पयि न्वा नमो हिरण्यवाहव इ न्यनुवाकेन इशान न्वे न्यनुषङ्गा न्तेनोपस्थान । एव प्रतिनाम प्रतिद्र न्य प्रत्यनुवाक षट् कर्माणि । ततस् न्यङ्गास्विष्टकृत । स्विष्टकृद न्ते च यथाश्रद्ध कर्त्र ब्राह्मणभ्यश्च दक्षिणादान । ततस्त न्त्रसमाप्तिः ॥

प्रभूता ब्राह्मणा भाजयन्ति ॥ ८ ॥

दे० । यथाशक्ति ब्राह्मणा मासेन भाजयन्ति ॥

ब्र । षण्णामतेषा प्राणनाय बहुब्राह्मणभोजनम् ॥

नापक्व ग्राम प्रवेशयन्ति ॥ ९ ॥

द । अपक्वमपि ग्राम न प्रेवशयन्ति । का वाता । पक्वस्येति केचित् । अपरे तु पक्वस्य ग्रामप्रवेशनमिच्छान्ति कदाचित् ॥

आ० । नापक्व मास ग्राम प्रवेशयन्ति । पक्वस्य तु न दोषः ॥

शिष्ट भूमावर्पयन्ति सचर्म ॥ १० ॥

दे० । मुच्यमान पक्वमपक्व भूमा प्रक्षिपन्तीत्यर्थ । सचर्म चर्मणा सह ॥

ब्र । पक्वशिष्ट सचम भूमावपयन्ति तत्रव ॥

आ० । शिष्ट यत्पक्तु न शक्यते तच्चर्मणा सह भूमावर्पयन्ति ॥

अनपेक्षमाणा आयान्ति[3] ॥ ११ ॥ ५२ ॥ (४।१२)

---

1 Cp Ad on th s sutra 2 The Lahore Ms of Br s the only one that ead भूमा अ । 3 Thus the Bombay M of Br and of th Mss of Devap la T (n C and D the last passage s miss g) and cp Br at the end of Kandika LI आयन्ति the Lahore Ms of Br and of the Mss of Deva pala A and Ad

दे० । यज्ञस्य भूमिमपश्यन्तो ग्राममागच्छन्तात्यथ ॥
आ० । अनपद्ममाणा देवयजन गृहानायन्ति ॥

औपसदे ऽग्नौ साय प्रातरग्निहोत्रदेवताभ्यो जुहुयात् ॥१॥

दे० । औपसदो ऽग्निरुक्त । एष आपसदोऽग्निस्तस्मिन्पाकयज्ञा इति[1] । स च गार्हपत्य ग्रम इत्यग्निहोत्रादिसदृशस्तत्र कर्म भिरुक्त भवितुमतस्तस्य जागरणायाग्निहोत्रादिसदृशानि कर्माणि तत्रोच्यन्ते । ता येवेतानाति भ्रमणीय देवताग्रहणान्कालाभिधा नाद्याग्निहोत्रादिके सति तद्रूपाकृष्टवादेव दवताकालाद्व्यथ तदुपदान । तस्मिन्नग्निहोत्र जुहुयादित्येतावता सिद्धिः देवता ग्रहणादेव च नामधेयेन होतव्य न मन्त्रेण । अग्निहोत्रदेवता स्त्वग्निसूर्यप्रजापतयः । अग्नये स्वाहेति साय सूर्याय स्वाहेति प्रात । प्रजापतये स्वाहेत्युभयत्र मनसा । अर्थादिष्ट द्रव्य साहश्याद्दधिघृतादयो यवादीनामन्यतम तदभावे[3] तण्डुला ॥
ब्र० । औपसदेऽग्नौ सायमस्त सूर्ये निम्रुक्ते होमकालोऽनुदिते निशान्ते प्रातः । उदये न सायमाहुतिरतिपद्यतेऽस्तमये न प्रात । आहुत्यतिपत्तावतिक्रान्तहोम हुत्वाग्नये पथिकृते चरु निरुप्याग्ने नयेति प्रधान । एवमेव व्युत्क्रमातिपत्ता । उभयातिपत्ता तु ज्वलत्यग्नये त न्तुमते चरु निरुप्य व्व न स्त न्तुरिति यजेत् । उपशान्ते तु यथापूर्व सस्काराणामनेकातिपत्तौ परिसख्ययाति क्रान्तहोमान्हुत्वाग्नये शुचयेऽग्नये पवमानायाग्नये त न्तुमते ऽग्नये पथिकृत इति चतुर्भ्यश्चरु निरुप्योदग्ने शुचयस्तवाग्ने पवस्व[7] व्व नस्त न्तुरग्ने नय सुपथेति यजेत् ॥ अथ सायप्रातर्होमे परिसमूह्य पर्युक्ष्य चातुष्कोष्ठः स्तर परिस्तीर्य पयो यवागु वाधिश्रित्य स्रुव सम्मृज्य दर्भोपयाम

---

1 Cp XLVII 1 2 2 धर्मेत्यग्निहो the Mss 3 तदभाव the Mss 4 सायमाह्न the Bombay Ms (and cp Kath VI 5 54 5) सायमग्नि the Lahore Ms 5 Kath III 1 23 1 2 6 Kath XL 12 147 1-2 7 Kath XL 14 150 3 4 and VII 16 79 16-17

स्रुवेणाग्नये स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति सायमाहुतिद्वय जुहुयात् । सूर्याय स्वाहा प्रजापतये स्वाहेति प्रातर्दीर्घो प्रथमा परिमण्डल[1] । तस्या पूर्वार्धे मनसा प्राजापत्या भूयसा द्वितीया च । तत परिस्तरणानि नाग्वाग्नि मुञ्चेत् । पयोयवाग्वोरभावे व्रीहान्यवास्तण्डुला वा । त्रि प्रक्षाल्योल्मुकेनाभिघाय[2] पाणिना दर्वतीर्थेन जुहुयात् ॥

आ० । औपसदग्रहणमाहिताग्न्यथ[3] । आहिताग्नेरन्यकृतत्वात् पिण्डपितृयज्ञवत्[4] न[4] प्राप्नोति । तत्प्राप्तय औपसदग्रहण । अनाहिताग्नेस्तु तस्मिन्पाकयज्ञा इत्यनेनैव सिद्ध । साय प्रातरग्निहोत्रदेवताभ्यो जुहुयात् । देवताग्रहण मन्त्रनिवृत्त्यथ । तेन नामधेयेनैव होम । अग्नि सूर्य प्रजापतिश्चाग्निहोत्रदेवताः सायप्रातर्व्यवस्थया ॥

पर्वणि भार्यामुपवास्य दर्शपूर्णमासदेवताभ्यो जुहुयात् ॥२॥

दे । दर्शपूर्णमासदेवताभ्योऽग्निविष्णुप्रजापत्यग्नीषोमेन्द्रेभ्यो जुहुयादेकस्मात्स्थालीपाकात्प्रतिदेवत चतुरवत्तेनोपांशुयागवाज्येनैव जुहुयात् । सानाय्यवपातसोमस्य दशपूर्णमासयोर्नास्ति । का वार्ता । तत्सदृशेषु पाकयज्ञेषु । पर्वणीति कालविशेषविधिः भार्यामुपवास्येत्युक्तो दण्डापूपिकया यजमानस्याप्युपवासः प्रतीयते । अपरेऽपरथाचक्षते । भार्यामुप समीपे वासयित्वा संनिधाप्य जुहुयात् । दर्विहोमवदपूर्वत्वादत्र[5] पूर्वत्र च परतन्त्राभाव ॥

आ० । पर्वणि भार्यामुपवास्य दण्डापूपिकया[6] स्वयमुपोष्य[6] । अथवा दर्शपूर्णमासप्रकृतित्वे[7] आपवस्त्रमुभयोः प्राप्त । तेन भार्यामुपवास्येति वचनात्तयोरापवस्त्रमेव भवति न तु व्रतोपायनादि । अथवा भार्यया वियोग पर्वणि न कर्तव्य । तामग्नि

---

1 मण्डला the Bombay Ms 2 The same expression Kath XXXI 7 9 5 but the Lahore Ms भिघाय which probably is a better reading 3 ग्रहणाहिता the Ms 4 पितृयज्ञवन्न the Ms 5 Thus T दर्शे the other Mss 6 पूपिकाद्वयमुपाष्य the Ms 7 प्रकृतिद्वे the Ms

समीपे वासयेन्नित्यर्थ । दशपूर्णमासदेवतासकाशात प्रागोपवस्त्रा द्भव यवति कश्चित् । दशपूर्णमासदेवताभ्यो जुहुयादविशेषणया दशपूर्णमासदेवता । उपांशुयाजश्च भवति । पुरोडाशयो स्थाने तु चरुरवेके मरुता चरुमिति दर्शनात् । आज्य हविरना देश इति[1] वचनादन्ये आज्येन दर्शदेवताहोम मन्यन्ते । तदसत् । अथ पाकयज्ञास्तस्मिन्पाकयज्ञा इति पाकयज्ञशब्दाद्दर्शपूर्ण मासप्रकृतय पाकयज्ञा इति[3] च तत्प्रकृतिकत्वात्स्थालीपाको युक्ततर । स चरुरेव पक्वकद्रव्यमात्रसाध्यत्वात्पाकयज्ञत्वाद्ध विभेदा नात्र विवादस्तत ॥

नवस्याग्रायणदेवताभ्यो ऽज्यानीभिरभिजुहुयात् ॥ ३ ॥

द० । पर्वणीत्यनुवर्तते । नवस्यान्नस्याश जुहुयात् । काभ्य । आग्रायणेष्वेवनाभ्य । या आग्रायणे वैदिके देवतास्ताभ्य एव गृह्याग्नावपि जुहुयात् । ता पुनरग्नेन्द्रा विश्वे देवा द्यावापृथिवा सोम इति । यवास्तु हवि । अज्यानाभिरिति[4] मन्त्रनिर्देश । तास्तु षट् । प्रत्यृच होमश्चतुरवात्तेन स्रुवेणाभिघृतेन । पूर्वत्रापि तुल्यमेतत् ॥

ब्र० । अग्नि परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिषिच्य परिस्तीर्य । अग्नेन्द्रा विश्व देवा द्यावापृथिवा सोम इति शरदि चतस्रो नवाग्रायण देवता । इन्द्राग्नी विश्वे दवा द्यावापृथिवा इति तिस्रो ग्रीष्मे । सर्वेषा पृथक् चरव । पयसि तु वैश्वदेव सौम्य श्यामाकश्चरु शरदि व्रीहीणामाग्रायण ग्रीष्मे यवाना । सुकर्माणो ये के च ज्मा[6] घृतवता[7] या ते जामानाति चतस्रा हविषा शरदि याज्या । शुचि नु[9] ये के च ज्मा घृतवती इति तिस्रो ग्रीष्मे शतायुधायेति[1] षड्भि प्रधानादनन्तरमभिहोम ॥

---

1 Quoted from the Paribh a kh nda of the Katha yajnas tra 2 See XIII 1 and XLVII 2 3 Se XIII (4 Emended आज्यधानीभि the Mss 5 Kath XIII 15 197 7 8 6 Kath XIII 15 197 15 16 7 Kath XIII 15 197 17 18 8 Kath XIII 15 196 21 22 9 Kath XIII 15 197 11 12 10 Kath XIII 15 197 20-198 10

आ । पर्वणीत्यनुवर्तते । नवस्य हवींषि कु वाग्नेन्द्रो विश्वे दवा द्यावापृथिवा सोम इति शरद्याग्रायणदेवता । ग्रीष्मे पुनरिन्द्राग्ना विश्वे दवा द्यावापृथिवा इति । द्रव्यभदाद्धविर्भेद[1] ॥

स्विष्टकृदनुमन्त्रणमुक्त प्राशन च ॥ ४ ॥ ५३ ॥ (४।१३)

द । अग्नि प्राश्नाविति[2] हुतस्यानुमन्त्रण । प्राशन । उक्तमित्यनुषङ्ग । आग्रायणमुक्तमेव[3] प्राशन आह्य स्विष्टकृत्कालक भद्रान्न इति व्रीहिश्यामाकाना भक्षणे मन्त्रा । एतमु त्यमिति यवानाम् ॥

ब्र । इडामग्न इत्येव स्विष्टकृत हुत्वा । अग्निः प्राश्नावित्यनुमन्त्रण शरदि । भद्रान्न इति नान्दीमुखश्राद्धादनन्तर नवान्नप्राशन । एतमु त्यमिति ग्रीष्मे ॥

आ । स्विष्टकृदनुमन्त्रणमुक्त । अग्नि प्राश्नाविति व्रतस्यानुमन्त्रण प्राशन चोक्तम् ॥

वैश्वदेवस्य सिद्धस्य सर्वतोऽग्र्यस्य जुहोत्यग्नय सोमाय मित्राय वरुणायेन्द्रायेन्द्राग्निभ्या विश्वेभ्यो देवेभ्य प्रजापतये ऽनुमत्यै धान्वन्तरय वास्तोष्पतय ऽग्नय स्विष्टकृत च ॥ १ ॥

द । वैश्वदेवस्य कर्तव्यता वक्ष्याम इत्यध्याहार । विश्वेभ्यो देवेभ्य स्वाहेति वैश्वदेवसभवाच्छत्रिन्यायेन कर्मसमूहे वैश्वदेवशब्द प्रवृत्ति अथवा विश्वे च ते देवा अन्यान्यो विश्वे देवा देवता अत्रेति वैश्वदेव । अत्रापसदे ऽग्नावित्यनुवर्तत । देवाद्यावोपसन्ना भावे लौकिके ऽपि भवति सर्वत्रार्यदेश समाचारादवैश्वदेवभोजन निषेधाच्च । स्मृतिषु प्रतिदिन हि पञ्चयज्ञानुष्ठान गृहस्थविहित ।

1 Then follow the sa ne prat kas as ᵒ e by B K tl XIII 15 198 11 12 3 R आग्रायण उ ? 4 Katl l c 13 14 5 Kath l c 15 16 6 Tl u tl M of Devap la (धन्व the V ş usm t) the otl r M g v tl e names of the de t es abbre ated ı Th ı B (l h Mss) and the V şnusm t LXVII 2 स्विष्टकृत इति T स्विष्टकृतय इति AC स्विष्टकृतये CD 8 Thus CD प्रतिपा न AT

पञ्च यज्ञा पुनर्वक्ष्यन्ते । देवयज्ञ [1] पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति । यदग्नौ जुहोत्यपि समिध तद्देवयज्ञ सतिष्ठते । यत्पितृभ्य स्वधा करोत्यद्भिस्तत्पितृयज्ञ सतिष्ठते । यद्भूतेभ्यो बलिं ददाति तद्भूतयज्ञ सतिष्ठते । यत्स्वाध्यायमधीते तद्ब्रह्मयज्ञ सतिष्ठते । यद्ब्राह्मणेभ्यो ऽन्न ददाति तन्मनुष्ययज्ञ सतिष्ठते[1] ॥ आपसदे ऽग्ना सायप्रातरपि वैश्वदेव कुर्यादिति व्याचक्षते । सिद्धस्य सर्वतो ऽग्रयस्य जुहोतीति । भोजनाद्यर्थत्वेन सिद्धस्य न तु हविष्यादेव । व्रीह्यादे अग्रस्याग्रे प्रथम जुहुयात्ततो ब्राह्मणादिक भोजयेत् । अग्रयस्येति सप्तम्यर्थे व्यत्ययेन षष्ठी । अन्ये व्याचक्षते । अग्रयस्य प्रधानव्रीह्यादेर्भूयासमश गृह्णीयादिति । अग्रयस्य ग्रहणेन दर्शित सर्वग्रहणेनोपात्तस्य पुनरग्रयग्रहणेन भूयस्त्वार्थमुपपादनात्[2] । अन्यस्मात्तु सर्वतस्ताव मात्रमुद्धत य[3] । ये त्वापसदे सायप्रातर्जागरणार्थं वश्वदेव वदन्ति त एव व्याचक्षते । सर्वस्मादगृहस्थिताद्यदग्रयमुत्कृष्ट सिद्धमप्रयासेन यवव्रीहितण्डुलादानामन्यतम तस्याशन जुहुयान्न त्वभिनिवेश कुर्यात् । अमुनवेति तर्हि होमान्दर्शयति । अग्नये स्विष्टकृत इति[4] । अग्नि परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्य हविरभिघाय । नानभिघृत हविरस्तीति श्रुते । एता द्वादशाहुतीर्जुहुयात् केचिदाहु । अग्नये सोमायेति स्विष्टकृत प्रागाज्यभागान्त लक्षयतीति तच्च सायन्तिकप्रायेणान्यत्राहेष्टदर्शनात् चतुर्थीनिर्देशात्स्वाहाकारान्तात् दर्शयति स्वाहाशब्दो निपात सप्रदान द्योतयति ॥

ब्र० । सायमाशे ससिद्धे ऽन्ने[6] भूतमन्नमिति पत्न्यान्येन केनचिद्वाप्युक्ते शुचिर्भूत्वा प्रतिजपति ओमित्युच्चैस्तस्मै नमस्तन्मा क्षा इत्युपाशु ।

1 1 Tl s passaœe (now w th सतिष्ठते no v wıth ति) ı quoted but rathe ncor ectly from theK ha raṇyaka se Schroede d e Tueb ngen Katl a Handsch ften page 57 2 र्थमपपा D C 3 मुद्धत्त य AT मुद्धक्त य C मुक्तवद्धक्त य D 4 Cp note 7 oı paœe 2ı9 5 See K th XXXVI 14 80 19 6 सायमाशसमिद्धन्न the Bombay वैश्वन्व सिद्ध the Iahore Ms ı Cp Khadıra grhs I 5 18-19

अथाग्निं परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिषिच्य चातुष्कोष्ठं स्तरं परिस्तीर्याग्रयस्यान्नस्योद्धृत्याभिघार्य द्व्यवदानमात्रा द्वादशाहुती पाणिना जुहुयात्। अग्नये स्वाहेत्युत्तरतः सोमाय स्वाहेति दक्षिणतः। तयोर्मध्ये नव तिस्रस्तिस्रः प्राचीरुत्तरार्धपूर्वार्धे स्विष्टकृत् ॥

आ । वैश्वदेवस्येतिकर्तव्यतोच्यते। सिद्धस्य भोजनार्थं न तु तादर्थ्येन साधितस्य सर्वतोऽग्रयस्य जुहोति। सर्वेषामन्नानां मिश्रापूपपायससक्तूनां यदग्रयमन्नं तस्यादनादेर्जुहोति। परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्यान्नहोमवद् द्व्यवदानमात्रं अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति द्वादशभिः स्वाहाकारान्तैः परां परां जुहुयात्। केचिदग्नये सोमायेत्याज्यभागवदभितोऽग्नेः। स्विष्टकृच्चोत्तरपूर्वार्धे ॥

तक्षोपतक्षाभ्यामित्यभितः[3] ॥ २ ॥

दे । जुहोतीत्यनुषज्यते। चतुर्थीनिर्देशात्सम्प्रदानार्थीयो नमःशब्दोऽत्र सदाचाराद्गम्यते। तक्षाय नम इत्युभयस्यां दिश्यभितोऽग्नेः पूर्वं प्रदक्षिणं कृत्वा प्रथमं पूर्वोत्तरकोणे ततः पूर्वदक्षिणे ॥

ब्र । हुतशेषात्पात्रेषु दर्भेषु वावाक्षितेषु महामार्जारश्रवणप्रमाणादनूनान्यथास्थानं वाग्यतोऽमुष्मै नम इत्येवं षट्त्रिंशतं बलीन्हरेत्। पिण्डवचसा प्रतिमाप्रतिपत्तिरेकत्र चेत्कृत्स्ना भवन्तीतरेतरसंसृष्टाश्च। तक्षाय नम इत्यग्नेर्दक्षिणतः। उपतक्षाय नम इत्युत्तरतः ॥

आ० । ततो बलिहरणमुदकमवसिच्य हुतशेषात्। तक्षोपतक्षाभ्यामग्नेः पार्श्वतो विभज्य नाम्ना। तक्षाय नम उपतक्षाय नम इति चतुर्थ्या नमस्कार उपस्थापितः। सम्प्रदानार्थो ह्येषः केचिद् द्वन्द्वदेवता एका मन्यन्तेऽग्नीषोमवत्। तन्न। द्वन्द्वान्तकाम्पता अभ्य इति स्म त्युक्त। विभज्य सूत्रकारेण दर्शितम् ॥

---

1 तादर्थ्येन the Ms) हमवद्व्यव० th M 3 इति tt d by B (and cp V ṣnusm t LXVII) Deva] la on ect the first two vord of th n xt sūtra w th tl on th p obably wrong Fo अभित v अभितम् p पूर्वेण n LI 2 (f th word do not bel g to उक्त of tl preceding t a) 4 These and th f llow ng word e not lea to m

पूर्वेणाग्निमम्बा नामासीति[1] सप्त ॥ ३ ॥

दे० । पूर्वेणाग्निमित्यनुषज्यते[3] । अम्बा नामासि तस्य ते नमः । दुला नामासि तस्यै ते नमः । नितत्नी[4] नामासि तस्य ते नमः । चुपुणीका[5] नामासि तस्यै ते नम । अभ्रयन्ती नामासि तस्यै ते नमः । मेघयन्ती नामासि तस्यै ते नम । वषयन्ता नामासि तस्यै ते नमः ॥

ब्र० । पूर्वेणाग्निमम्बा नामासीति सप्त गृहदेवताभ्यो ब ्धुमत्य सप्त भरद्वसोर्वसिष्ठस्यत्याषमनुस्मृत्य ॥

आ० । पूर्वेणाग्निमम्बा नामासीति सप्त । ते अग्ने पूवस्या दिशि । अत्राप्यम्बा नामासि नमस्त इति प्रयोग ॥

गृह्याभ्यो[6] नन्दिनि सुभगे सुमङ्गलि भद्रकरीति स्रक्तिष्वभिदक्षिणम् ॥ ४ ॥

दे० । गृहेभ्यो हिता गृह्या देवता । स्रक्तिषु कोणेष्वग्नेरेताश्चतस्र आहुतीजुहुयात् । अभिदक्षिण प्रदक्षिण यथा भवति पूर्वदक्षिणकोणादारभ्य । अपरे गृहस्रक्तिष्विति ˜याचक्षते[8] । तत्र प्रचुरप्रयोगदशान शरण । नन्दिनि तुभ्य नम इत्यादि प्रयोगो ऽनुमन्तव्यः । प्रदानार्थवादाह्वानस्य ॥

ब्र० । नन्दिन्यादीशानादिकोणचतुष्टये चतस्रः ॥

आ० । ततो गृह्याभ्यो बलिहरण नन्दिनि सुभग सुमङ्गलि भद्रकरीति स्रक्तिष्वभिदक्षिण । नन्दिनि नमस्त इत्याग्नेय्या । सुभगे नमस्त इति नैऋत्या । एव प्रदक्षिण स्रक्तिषु गृहकोणेषु ॥

स्थूणाया ध्रुवाया श्रियै हिरण्यकेश्यै वनस्पतिभ्यश्चेति ॥ ५ ॥

दे० । गृह्याभ्य[9] इति यथायोग्य सर्वत्रानुवर्तनीय । ध्रुवासाति म ्त्रेण

1 Katl XI 4 13 14 1 2 B n t w tl tl t a th f st v ord of tl e t o e I I followe l D apāla and Ad tyadarsa 3 See ote 3 on page 241 4 नितन्त्री the M (l thı al o B) 5 चुपणिका tl e M t Devapāla चुपणीका Br C S e ote 2 ı Tl ı e ne l d गुह्यसुक्तिष्विति D गुह्यसुक्तिं त्रिति C A has blank n T tl pa age ıs mıss ng 8 Cp A l o tl lt) गृहाभ्य D गृहेभ्य AT C ınd st nct

वास्तोष्पतीयकर्माणि दर्शितेन[1] या स्थूणा संस्कृता प्रधानभूता गृह मध्ये तस्या हिरण्यकेश्यै नमो वनस्पतिभ्यो नम इति बलिद्वयमुप हरेदिति केचित् । अन्ये तु यथासख्य व्यभिचार मन्यमाना स्थूणायामधिकरणभूताया वनस्पतिभ्यो जुहुयात् । ध्रुवाया स्थाल्या हिरण्यकेश्य नम इति व्याचक्षते । स्थूणाया हि वनस्पतिर्देवता वसति स्था याच हिरण्यकेशी लक्ष्मी । गृहदेवताना चामी होमा ॥

ब्र । श्रिय हिरण्यकेश्य नम वनस्पतिभ्यो नम इति बलिद्वय मध्यमस्थूणायाम् ॥

आ० । स्थूणाया ध्रुवाया मध्यमाया श्रिय हिरण्यकेश्य वनस्पतिभ्यश्चेति ॥

धर्माधर्मयोर्द्वार मृत्यव च ॥ ६ ॥

 । धमाय नम । अधमाय नम इति गृहद्वारमध्ये आहुती जुहुयात् ॥

ब्र । धमायाधमाय मृत्यवे इति बलित्रय द्वारे ॥

उदधाने वरुणाय ॥ ७ ॥

 । मृत्यवे नम इति जलपात्र धमान्के जुहुयात् । उदकस्य उदसञ्ज्ञायामित्यु ानश द उद वत् ॥

ब्र । वरुणायेति मणिकसमीपे ॥

आ । उदधाने घगादो वरुणायेति ॥

विष्णव इत्युलूखले ॥ ८ ॥

 । वरुणाय नमो विष्णवे नम इति पिपिप्यधिकरण बलिद्वयमुपहरेत् ॥

मरुद्भ्य इति दृषादि ॥ ९ ॥

ब्र । मरुद्भ्य इति पेषण्याम् ॥

आ० । दृषदि पेषणशिलायाम् ॥

1 (p XI 2.) Th M स्थूणायां हि वनस्पति ध्रुवायां ेवता वसति । 3 D vap la n ct मृत्यव च tl tl t tra (मृत्यव चोदधाने)' 4 D vap l omb ne वरुणाय th l next s t a (वरुणाय विष्णव इत्युलूखल)' (p t 4 (उदधानश D C, उदधामशि० AT Cp ote 4 8 Mai nal note n AT पिपिषी पषणभाण्डम्' Th tia 1 g ith ts bha ya n Devap la

उपरि शरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्चेति ॥ १० ॥

दे० । वैश्रवणाय राज्ञे नमो भूतेभ्यो नम इति गृहस्योपरि बलिमुपहरेत् ॥

ब्र० । वैश्रवणादिबलिद्वय गृहस्योपरि ॥

इन्द्रायेन्द्रपुरुषेभ्य इति पूर्वार्धे ॥ ११ ॥

दे० । पूर्वार्धे गृहस्याग्नेवा ॥

ब्र० । इन्द्रायेति बलिद्वय गृहस्य पूर्वार्धे ॥

आ० । गृहस्यैव ॥

यमाय यमपुरुषेभ्य इति दक्षिणार्धे ॥ १२ ॥

वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इति पश्चार्धे ॥ १३ ॥

सोमाय सोमपुरुषेभ्य इत्युत्तरार्धे ॥ १४ ॥

ब्र०[3] । वरुणाय सानुगाय पश्चार्धे सोमायोत्तरतश्चान्यगृहेषु स्मृतिषु च श्रूयते । लौगाक्षिस्तु तथा नाह । प्रायणायादौ सोमस्य याग पश्चार्धे दृष्ट । प्रतीची दिक् सोमो देवतेत्यग्न्युपस्थाने श्रूयते । वरुणायेति द्वयमुत्तरार्धे ॥

आ० । यमाय यमपुरुषेभ्य इति दक्षिणार्धे । एवमादि । स्पष्टमन्यत् । सोम पश्चिमायामस्माक दृश्यते । प्रतीची दिक् सोमो देवता । तथा प्रायणाये सोम पश्चादिज्यते ॥

ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इति मध्य ॥ १५ ॥

---

1 Here and n the next s t a D vap l nsert ft each dat ve नम (नमो)। 2 Here s a d ffic ılty as B nd a lueb ngen fragment of Br read सामाय सोमपुरुषभ्य इति पश्चार्धे। वरुणाय वरुणपुरुषभ्य इत्युत्तराध th text of D ap l gree w th V s usm t LXVII 17 18 (Cp M n orh II 19 14 15) Could Br have altered h s t xt o to l n g t into harmony w th the passages of the K thal c ted by l m ? F om Ad noth ng defin te to l g e l H een to po nt out only that th text of tl e G hya t a l scordance w th the K thaka 3 Relat o to the la t t t a 4 K th VII 9 64 15 5 Kat XXIII 8 83 18

ऊर्ध्वमाकाशाय ॥ १६ ॥

द । आकाशाय नम इत्यूर्ध्वं बलिमुपहरेत् ॥

ब्र । आकाशाय नम इत्यूर्ध्वं पश्यन् ॥

आ । ऊर्ध्वां दिशमुत्क्षिपेदाकाशायेति ॥

स्थण्डिले दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इति दिवा ॥ १७ ॥

दे । शुचिभूभागे[1] दिवा बलिमुपहरेत् ॥

ब्र । दिवाचरेभ्य इति भूमौ दिवा वैश्वदेवे ॥

आ । स्थण्डिले भूमौ दिवाचरेभ्यो भूतेभ्य इति दिवा बलिं[2] हरेत् ॥

नक्तचरेभ्यो भूतेभ्य इति नक्तम् ॥ १८ ॥

दे । स्थण्डिल इत्यनुषज्यते । अत्र दिवा वैश्वदेवे क्रियमाणे बलिमुपहरेद्रात्रौ तु नक्तचरेभ्यो भूतेभ्य इति केचिद्व्याचक्षते । प्रयोगस्त्वीदृशः । दिवापि वैश्वदेवं कुर्वाणाः कल्पयित्वा नक्तचरेभ्यो भूतेभ्योऽपि स्थापयन्ति । रात्रौ च त्याजयन्ति । रात्रौ तु वैश्वदेवो नोषितस्तत्रावश्यकर्तव्यः क्रियमाणस्य किंचिद्विकल्पमभ्युपगतमेव एकान्तपराजयद्वारं संदेह इति नयेन ॥

ब्र । नक्तचरेभ्य इति सायं । इति षट्त्रिंशद्बलयः ॥

आ । यदा नक्तं रात्रौ नक्तचरेभ्यो भूतेभ्य इति ॥

शेषं पितृभ्यः पिण्डान्निदधाति[4] ॥ १९ ॥

द० । शिष्यत इति शेषः प्रदर्शिताहुतिबलिभ्यो मुच्यमानः । तं पिण्डीकृत्य पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो मातृपितामहीप्रपितामहीभ्यश्च ददाति ॥

आ० । शेषं बलिहरणशिष्टं पितृभ्यः पिण्डान्विन्धाति पिण्डपितृयज्ञवत् । निदधातीति प्रकृतिलिङ्गात् । सतिलमिति केचित् । सघृतमन्ना

---

1 Befo e th s wo d D ha शुचिया (tl l t tl l t ak a a n bl — शुचिभू DC F l l बलि न्रा th M Th g f ls ll tl M l प्रदधाति AT R निन्न nst a l f वि l l tl P d l t vajna f tl e Ka a Alt l Ah lt l a l

जुहोति सोदक बलिषु सतिल पितृषु ॥

उदकलशमुपनिधाय स्वस्त्ययन वाचयति ॥२०॥२४॥ (४।१४)

दे० । अग्नेरागमनश्च समीपे जलकलश स्थापयित्वा स्वस्त्ययन वक्ति बोधश्च मेत्यनुवाक । वाचयतीति स्वार्थे णिच् रामो राज्यमकारय दित्यादिवत् । चारादिको वात्र वाचि । स्वस्त्यविनाश इयत प्राप्यते येन त स्वस्त्ययन । अत एव पुरुषसूक्तकानिक्रदत्प्रभृति वक्तव्यम् ॥

ब्रा० । तत उदकपूर्णं कलशमुपनिधाय तत्र वरुण यज्ञपुरुष विष्णु चा भ्यर्च्य बोधश्च मेति स्वस्त्ययन । साय शिरोगतोरेण मयूरव स्व स्त्ययनोपस्थान । नृपाभिषेकेषु चेति प्रातिशाख्येषु दृष्टत्वात्स्वस्त्य यनस्य सर्वत्रोह्य प्रयोग । तत परिस्तरणानि नीत्वाग्निं विमुच्येत् ॥

आ० । तत उदकलशमुपनिधायाग्निवरुणप्रत्यक्ष स्वस्त्ययन वाचयति बोधश्च मेत्यनुवाक । अत्र स्वार्थे णिच् ॥

इति लौगाक्षिसूत्रे गृह्यपञ्चिकाया चतुर्थोऽध्याय ॥

अथार्तवस्वस्त्ययनानि ॥ १ ॥

दे० । अथत्यानन्तर्ये । ऋतावृता भवान्यार्तवानि कर्माणि वक्तव्यानि । स्वस्ति मङ्गल्य । तदविनाश ईयत प्राप्यत यस्तानि स्वस्त्ययनानि । तानि कानिचित्राक्षत्यान्यपि श्रावण्यादीनि । तषामकरण कालचोदि तानामित पाथिकृता भवति । कपोतनिलयशान्त्यादीनि स्वस्त्य यनान्यव ॥

1 I tl XXXVII 10) (p D ıp la n IV 1 11 P kta c ta l tl l t Katl a \ k l o p b blv tl a tl tl K k al t kt l l c p l t RS II 4) 1 43) RS Kl la II) 1— a l RS II 43 3 4 ? 1 ho e ead गतारण । Tl lo 1 l n the Boml av M इति यजुषि काठकचरकशाखाया ला गृह्य च अ (I abl reviat) ı tl I ahore M इति काठके यज्ञसूत्रे गृह्य पञ्चिकाया च अ । (पथि th Mss (Tl th onl l l ct D o ly शान्तादीन tl othe M

आ । ऋतावृतौभवान्यार्तवानि कर्माणि स्वस्तिरीयते यै तानि स्वस्त्ययनानि कानिचित्संस्कारत्वान्नित्यान्यप्यष्टकादीनि । कानिचित्स्वस्त्ययनानि अन्येन[1] यथा कपोतनिलयाश्वयुज्यादीनि । कानिचिदुभयरूपाणि यथा श्रावण्याग्रहायणी चत्रे च स्वस्त्ययनानामकरणनादृष्टदोष[2] । अत्र कालचादितानामेवातिपत्ता पाथिकृती ॥

श्रावण्या चत्वारि हवींष्यासादयेदपूप स्थालीपाक धाना सक्तूनुभयमक्षतानाम् ॥ २ ॥

द । चतस्र पौर्णमास्य श्रावणी आश्वयुजी आग्रहायणी फाल्गुनी । श्रवणेन युक्ता पौर्णमासी श्रावणी । तस्या चत्वारि हवींष्यावापस्थाने निरुप्यासादयेदपूपादीनि । तत्रापूपो व्रीहिमयो घृतपक्व यवमयस्तैलपक्व फाल्गुन्या तैलपक्वस्य[3] जुहोतीति लिङ्गात् । चतुर्ष्वपि मातृवर्णिन्य । अपूपे विष्णु । चरौ रात्र्य[4] । धानासु सक्तुषु च सर्पा । उभय धाना सक्तवश्चाक्षतानामनवहतानां यवानाम् ॥

द । श्रावणस्य शुक्लपञ्चदश्या चत्वारि हवींष्यासादयेत् । विष्णवे जुष्ट निवपामीति व्राहाणामपूपार्थं निवाप । रात्र्ये जुष्टमिति स्थालीपाकार्थं सर्पेभ्यो जुष्टमिति द्विधाना सक्त्वर्थं यवाना भृष्ट्वैतान् या न्सक्त्वर्थं पिनष्टि । हविषामुदगुद्वासनाद्यन्यवायिना कार्यं । अलंकरणकाले सपवित्रे पात्रे धाना उपवपति सक्तूंश्च ॥

आ० । श्रवणेन युक्ता पौर्णमासी श्रावणी । विनापि श्रवणेन । तस्या चत्वारि हवींष्यासादयेत् । कानि । अपूप स्थालीपाक धाना सक्तूंश्च । एतद्धानासक्त्वाख्यमुभयमक्षताना यवानामनवहताना । चरुमिति वक्तव्य स्थालीपाकग्रहण पाकयज्ञतन्त्रनिवृत्त्यर्थं । सर्वत्र पाकयज्ञशब्दसामान्यात् ॥

वषट् ते विष्णु इत्यपूपस्य जुहोति रात्री व्यख्यदिति स्थालीपाकस्य नमो अस्तु सर्पेभ्य इति धानाना ये वाद इति सक्तूनाम् ॥३॥

---

1 ? नैमित्तिकानि । 2 U ta स्वस्त्ययननामकरण tl M 3 R तैलापूपस्य ? Cp IXX 1 4 Pl tl M R रात्री ?

दे० । आज्यभागान्त पूर्वा मध्याश्चावदाय[1] प्रधानानुष्ठान सर्वं जुहोति नमोदित स्वाहाकार । म त्रचतुष्टयस्य प्रतीकेनापूपादिहोमेषु विनियोगोऽनेन भणित ॥

ब्र० । आज्यभागान्ते यथोक्ताभिश्चतसृभिवषट् ते विष्ण इत्याद्याभि प्रधानम् ॥

आ० । रात्रा न्यरयदिति स्थालीपाकस्य । अवदाय मेक्षणेन । एव मादाना चतुरवत्त पञ्चावत्त वा स्रुचा होम । मध्यपूर्वाधावदान दर्श पूर्णमासप्रकृतित्वादागच्छति । यत्र यत्र जुहोतिशब्दस्तत्र तत्र स्वाहाकार ॥

येषु वा यातुधाना इति दर्व्यावटेषु सक्तूनाम् ॥ ४ ॥

दे० । अवटेषु गर्तेषु । दर्व्या न तु स्रुचा । येषु वेति म त्रेण होम । अभिघार सवत्र श्रुत्या नानभिघृत हविरस्तीति ॥

ब्र० । य वाद इति सक्तूनामग्ना हुत्वा दर्वीं स्रुग्वत्सम्मृज्य बर्हिषि निधा येपस्ताय तेषामेव सक्तूनामवदानधर्मेणावदायाभिघाय सक्तू प्रत्यभिघाय येषु वा यातुधाना इत्युदगग्नेरवटे जुहोति । नावट परिस्तरणमनग्ना अपरिस्तीर्ण इति हि परिभाषा । ऋतुतिथियागान्ति त त्रसमाप्त ॥

आ० । दर्व्या न स्रुचा । अवटे गर्त नाग्ना । अविद्यमानेऽवटे खा त्वा प्यवटे जुहोति ॥

उभयत्राखुराजाय बलि हरेदाद्यन्तयोर्वा ॥ ५ ॥५५॥ (५ । १)

दे० । उभयत्रेति । आपसदहोमेऽवटहोमे च । अन्ये त्वाहु । उभयत्र सायप्रातर्होमकालो लक्ष्यते । यदुक्त दिवाचरेभ्यो भूतेभ्यो दिवा नक्तचरेभ्यो नक्तमिति वैश्वदेवबलिहरण । तत्र स्थाने सक्तुबलिर नेनोच्यते । चातुर्मासिका गृह्यान्तरे तथादर्शनात् । सावित्रेण देवस्य

1 ०वधाय th M) ? Tl ACT नादित D
11 Dev p l l tl t xt of B l and th Bl \ t B n to po nt to the gul (अवट) b t p l) B o I \ 4 4 Befor उभयत्र० the M of D p l l v सक्तूना h l n ay be a repetition of the last wo l ot tl p l o t a See LIV 17 18

°वेत्यादिनाखुराजाय बलिं हरामात्यन्तेनष बल्युपहार । आद्यन्त योर्वेति । श्रावणफाल्गुन्योरिति केचित् । आद्यन्तयोहविषोरपूप सक्तुलक्षणयोराखुराजाय बलिं हरेदिति व ये ॥

ब्र । श्रावण्यामेव पाकयज्ञेनेष्ट्वा तूष्णीमुपचरिता सक्तून्दर्वीं च स्था ल्या विहायसि शिक्ये निदध्यात् । तदह प्रभृति मासचतुष्टय त सक्तुभिर्दर्वीं पूरयित्वा साय प्रातश्च देवस्येत्यादिनाखुराजाय बलि मुपहरामात्युदगग्नेरवटे बलिमुपहरेच्छावण्याग्रहायण्योरेव परि सख्यया[1] श्रावण्या साय विशत्यधिक बलिशतमेकाकृतमुपहरेत् । आग्रहायण्या प्रातर्यद्यधिमासो मासचतुष्टयमध्ये भवत्तदा परि सख्यया पञ्चाशदधिक शत । उभयत्रापि । नात्रोपस्तरणाभिघारणे होमाभावात् ॥

आ० । उभयत्राखुराजाय बलि हरेत् । सक्तूना द यैत्यनुवर्तते । क । उभयत्र । दधिसक्तुबलिहरणसामर्थ्याच्छाखान्तरीय सायप्रात काले चातुर्मासिक बलिहरण वक्ष्यते[3] । तेनोभयत्र साय प्रातरग्नि होत्रेण्वताभ्य इत्यत सूत्रात् । आद्यन्तयावा श्रावण्याग्रहायण्यो । एत चतुर्णां मासामाद्यन्ते पाणमास्या ॥

आयूतिके कपोते भयार्ते सक्तुषु भस्मनि वा पद दृष्ट्वा देव कपोत इत्यष्टर्चेन स्थालीपाकस्य जुहोति ॥ १ ॥

दे । प्रायेण वर्षासु कपोता प्रोद्भवन्तीति श्रावणाप्रसङ्गेन कपोतनि लयशान्तिरुदिता । यूति सङ्ग । तत्प्रतिषेधेनायूति सङ्गवियोगो ऽभिप्रेतः । अयूतौ भव आयूतिक । सदा यः सङ्गचारी कपोत सदैवात् श्येनादिनावागूर्य नियोजितो भीतो यदा गृह प्रविशति तदेय शान्तिरुच्यते । न तु केवलचारिणि दृष्ट निर्भयगृहदेवकुला दिनिवासिनि ग्रामकपोते तादृशे आयूतिक कपोत गृहसबद्ध भयार्त दृष्ट्वा गृहपति स्थालीपाकस्य जुहुयाद्देव कपोत इत्याद्यष्टा

---

1 परिसख्यायावा the Lahor Ms Th h le p age far f om lear to me 2 Om n the M f L ho 3 I am nable to po nt out th t xt h e r f el to 4 Cp Append x VI 5 Thus C लान्विासिनि T A लान्निर्वासिनि D

भिऋग्भि । यदा स्वरूपेण कपोत न पश्यति किं तर्हि । गृहा भ्य तरे[1] भस्मनि सक्तुषु वा कपोतचरणप्रतिबिम्बमवलोकयति तदा जुहुयात् । यमदूतो हि कपोत । त प्रत्यक्षेणानुमानेन वा कृत सनिधान गृहे बुद्ध्वा महतो रिष्टस्य शान्तय इद स्वस्त्ययन कुर्यात् । क्वचिदायूतिक सुस्पष्ट ॥

ब्र० । कपोतगृहप्रवेशसूचितदुरिष्टशान्त्या देवेभ्यो जुष्ट निवपामाति चरु निर्वापः । देव कपोत इत्यष्टाभिरग्निऋषिरिति पावमान्य ताभि प्रधानम् ॥

आ० । आयूतिके कपोते । यूति सङ्ग । तद्विपरीतः अयूति । अयूता भव आयूतिक । असहाय इत्यथ । असहायके कपोते श्येनादिना त्रासिते गृहे निलान सति वक्ष्यमाणा शान्ति कर्त या । यत्ते गृह कपाता वलभीषु सर्वदा वसन्ति ते यातिका भयाताश्चन तेष्विय शान्ति । अदृष्टेषु सक्तुषु भस्मनि वा कपोतपद दृष्ट्वा तथापाय कत या । मृ युदूते हि कपोते निलान सवत्राग्निदग्धपदानि दृश्यन्त यत्रापि नोपविष्ट ॥

परीमे गामनेषतेति गा परिणयन्ति ॥ २ ॥

दे० । परिणय तीति बहुवचनेन गृहपति यतिरिक्तस्या यस्याप्यत्र कर्तृत्व दशयति । अत्रपीष्टिविकार वादाज्यभागा त कृ वा स्थालापाकहोम ॥

ब्र० । यस्मिन्गृहे कपोतपद दृष्ट त गा परिणयन्ति ॥

आ० । परिणयन्ति यत्र निलानो गृहे तत्रानेन म त्रण ॥

सा दक्षिणा ॥ ३ ॥ ५६ ॥ (५। २)

ब्र० । ता होमान्ते ब्राह्मणाय दद्यात् ॥

आ० । सैव कतुर्दक्षिणा । प्रायेण कपोता वषासु सचरन्त्यतो ऽस्मिन्न वसरे उक्ताः ॥

आश्वयुज्यामश्वा महयन्ति सर्वाणि च वाहनानि ॥ १ ॥

1 गृहा तरे D C 2 Hes tat n°ly emended अभया तश्चन the M 3 Th s ve se nı t l a e follo ved m ned atel after the Kapotas kta t correspon ls with Rs X 1505

न। अश्वयुजा नक्षत्रेण युक्ता पौणमासी आश्वयुजी। तस्यां नृपति प्रभृतानामश्वप्रभृतानामश्वादिस्वस्त्ययनमिदं कर्तव्यमुच्यते। अश्वान्महयन्ति पूजयन्ति स्नानानुलेपनालंकारप्रभृतिभिः शृङ्गारयन्ति। सर्वाणि च करिकरभतुरगप्रभृतानि वाहनानि यथासंभवं महयन्ति॥

ब्र। अश्वरथादिवाहनवतामाश्वयुक्पौर्णमास्यामश्वादीनां नवविचित्रवस्त्रालंकारैश्चन्दनालक्तकसिन्दूरादिस्थासकैश्च पूजयेत्॥

आ। अश्वयुग्भ्यां युक्ता पौणमासी अश्वयुजा[1] युक्ता वा आश्वयुजी। तत्राश्ववतां नीराजनं स्वस्त्ययनमश्वानामुच्यते। अश्वान्महयन्ति पूजयन्ति। वस्त्रालंकारैश्चन्दनादिस्थासकैश्च। सर्वाणि च वाहनानि। हस्त्यश्वतरमाहिषखरोष्ट्रादीनि च॥

उत्तरतो ग्रामस्य वेद्याकृतिं कृत्वा शाखाभिः परिवार्याहतैश्च वासोभिः सर्वरसैर्घटान्पूरयित्वा दिक्षु निदध्यात्सर्वबीजैश्च पात्राण्यवान्तरदिक्षु ॥ २ ॥

दे०। ग्रामस्य या उत्तरा दिक् तत्राग्निविकारत्वादिष्टिवेदिसदृशीं चतुरश्रां वेदिं कृत्वा तां च शाखाभिरहतैश्च वासोभिः परिवार्य सर्वरसैर्मधुरादिभिरिक्षुरसप्रभृतिभिर्घटान्पूरयित्वा[3] विदिक्षु पूर्वोत्तरादिषु न्यध्यात्[4] ॥

आ०। उत्तरतो ग्रामस्येति व्याख्यातं। अहतैश्च वासोभिः परिवार्य सर्वरसैर्घटान्पूरयित्वा लवणमधुघृतादिभिर्दिक्षु निदध्याद्वेद्याः। सर्वबीजैश्च तिलयवादिभिः पात्राणि पूरयित्वा अवान्तरस्रक्तिषु निदध्यात्॥

तमपरेण यथोक्तमुपसमाधाय जयप्रभृतिभिर्हुत्वा तिस्रो देवता यजेत वरुणमग्निमश्विनावाश्वयुजौ[6] च ॥ ३ ॥

---

1 The two aksharas युजा supplied by me. 2 श्वरथ the Mss. 3 Thus (क्षु) the Mss. 4 न्ध्यात् the Mss. 5 See Ad. on LII. 5. 6 Here again a real discrepancy between Devapāla on the one and Br. and Ād. on the other side; the last two omit अग्निम्- श्विना आश्वयु Br.

दे० । तस्य च रचितोपचारस्यापरभागे यथोक्तमाज्यभागान्त हुत्वा जय प्रभृतिभिश्च राष्ट्रभृदन्तहुत्वा तिस्रो देवता यजेत नामधेयेन तद्देव तया वचा । कास्तास्तिस्र । अग्नि वरुणमश्विनाविति । आश्वयुजी चतुर्थी । ता तु नामधेयेनव आश्वयुन्य स्वाहेति तल्लिङ्गमन्त्रा भावात् । आज्यमत्र हवि ॥

ब्र० । वेदि यथोक्तवत्कृत्वा तस्या प्रधानदेवता अभ्यचयेत् । आज्य हविरत्र । आज्यभागान्त । वरुणाय स्वाहा । अश्विभ्या स्वाहा । आश्वयुज्य स्वाहा । इति तिस्र प्रधानाहुतयः । ऋग्भिर्वैतद्देवताभि [1]॥

आ । तमपरण । तमेवविज्ञ दशमपरेण । यथोक्तमुपसमाधाय जय प्रभृतिभिर्हुत्वा तिस्रो देवता यजति । हविषो ऽनपदेशादाज्येन । वरुणमश्विनावाश्वयुजी च । चशब्दादाश्वयुजी नामधेयेन ऋचो ऽभावात् ॥

इज्यमाने ऽश्वा याजयन्ति सर्वाणि च वाहनानि ॥ ४ ॥

दे० । यागे क्रियमाणे ऽश्वादीन्योजयन्ति पयाणाल्कारादिना ॥

ब्र० । इज्यमाने ऽश्वादिवाहनानि वाहका योजयन्ति ॥

आ० । चतुर्गृहीतेन इज्यमाने ऽश्वान्योजयन्ति पयाणदानादिना । सर्वाणि च वाहनानि च योजयन्ति ॥

प्रदक्षिण दवयजन कवचिन त्रि परियन्ति ॥ ५ ॥

दे० । देवयजन यागस्थान वेदि तस्या [4] परिहितकवचा करितुरग प्रभृतयः प्रदक्षिण भ्रमणत्रय कुर्वन्ति ॥

आ० । ते ऽश्वारूढा कवचिन प्रदक्षिण देवयजन त्रीन्वारान्परिगच्छन्ति ॥

---

1 Tle e e to b u e l a g ven by B K tl XVII 1) 9(3 1) 90 (Va na) XVII 18 262 10 11 (A v) an l to A ay 1 tl e o espon l no a to t fi t part w tl T B III 1 1 1? पृथ्वा सुवचा युवति सजाषा चित्रभानु रुदगान्छोभमाना । धननास्मान्द्रजया यायन्ती (s c) पाणमासा सुभगा वेतु हव्यम् ॥ Tl e er not l own f om any Sai l ta 2 M ino n all tl e cop e of Devapala 3 कमांचित्र tl e M of Devapala but cp l Bhava 4 S c M s'

प्रहर्षान्कुर्वन्ति ॥ ६ ॥

द । प्रहृष्टाः स तो घातादिक कुवन्ति ॥

आ । प्रहषान्[1] कोशा कुवन्ति ॥

इष्ट यथार्थ सप्रयान्ति ॥ ७ ॥

द । इष्टे यागनिवृत्ते सति यथाथ यथासप्रयाजन सयक् प्रहृष्टा यान्ति या यत्राधिकृत स त स्थानविशेषमनुसरतीत्यथ ॥

गावास कसो हिरण्य च दाक्षिणा ॥ ८ ॥

द । समस्त च गवादि दक्षिणा ॥

ब्र । यथोक्ता होमकत्व दक्षिणा ॥

आ । गा हिरण्य च दक्षिणा कत्व ॥

रसा बाजानि वासासि ॥ ९ ॥ ५७ ॥ (५ । ३)

दे । दक्षिणेत्यनुष यते । रसा ये घ षु क पिता बाजानि पात्रेषु वासासि च वादिवरणानि । तानि सवाण्यव दक्षिणा । उपयुक्ताना दक्षिणया प्रतिपत्ति कत येत्यथ ॥

आ । रसा बाजानि वासासि चान्येभ्यो यागविभागात् ॥

दे । अस्यामेवाश्वयुज्या गामता स्वस्त्ययनमाह ॥

अथ गामता विधि ॥ १ ॥

दे । उपसृष्टा गावो वसन्ताति लिङ्गात्सवमेत कम गोस्वामिनामुपदिश्यते ॥

आ । गोमतामि मुच्यते । गवा स्वस्त्ययनमेतत् । तस्मिन्नेवाहनि समागतासु तास्वेतत्साय कायम् ॥

इह प्रजा यासामूध [6] पृषदश्वा घृतप्रताक इति पृषातकस्य

1 प्रहषानु the M　2 Of th　t a B　I \ I /
10 t ace　3 यथार्थो all th　M　4 S　I \ III (
Not n o　printed K tl　k　t xt इह प्रजा विश्वरूपा रम तामस्मिन्गोष्ठे विश्वभृता जनित्री । अभि कुलायमभिसवसाना अस्मा अव तु पयसा घृतन ॥
6 Ident al v tl Ap　VII 1. 1 (o ly ता नाऽव तु　tea l of ता न सन्तु)

जुहाति ॥ २ ॥

द० । पृषातक पृषदाज्य । त पुनदधिमिश्रितमाज्य । अतश्च सानाय्य धर्मक । आज्यभागा त चोपसमाधान कृत्वा विष्णोमनसेति पवित्र कृत्वा । अग्नेजिह्वाति पृषातकमुपूय प्र ानयागो ऽय कर्त य । म त्रवर्णिकाश्च देवता । म त्रास्त्विह प्रजा इत्यादिभि प्रता कश्च वारो विनियुक्ताः । तश्चतुभिश्चतस्र आहुतय ॥

ब्र० । गोमता पृषातकेन प्रधानयाग । गोभ्यो लवणदान । द ि घृत मिश्र पृषातकमित्याचक्षते । हविरासादनकाले तूष्णी दध्युपूय शाते भस्म य ि श्रित्याज्यधान्या घृतमासिच्य चरुवदभिघायासा दयति । आज्यभागान्ते चतस्र प्र ानाहुतय ॥

आ० । घृतपयसी पृषातक । तस्य जुहोति ॥

अम्भ स्थेति लवणमभिम य गोभ्यो दद्यात् ॥ ३ ॥

दे० । इत्यभिम याहुतिचतुष्यादन तर गोभ्यो दद्यात् ॥

ब्र० । अम्भ स्थेति सहस्रपोष व पुषेयमित्यन्तन यथाशक्ति गोभ्यो लवण दद्यात् ॥

रौद्रीभिरभिजुहुयान्नित्याभिश्च ॥ ४ ॥

दे० । मृडा नो रुद्रेति चतसृभि राद्रीभिजुहुयात् । नित्याभिश्च । जुहु यादित्यनुषङ्ग । नित्या परा ऋच इह गावो ऽय यज्ञ आ न प्रजा मिति तिस्र एव स्मय ते ॥

ब्र० । तता मृडा नो रुद्रति तिसृभि स्रुवेणाज्येनाभिहोम । इह गावो ऽय यज्ञ आ न प्रजामित नित्याभिश्च । तत ऋतुतिथियागादि त त्रसमाप्ति ॥

आ० । नित्याभिश्च नित्यदाम्नाता सवप्र ानानामिह गावो ऽय यज्ञ आ न प्रजामिति लिङ्गात्तिस्र एव । अन्यासा व्यपदेशान्तरमास्ति । धुर उपधुर अष्टच चेति । तस्मात्ता न भवन्ति ॥

---

1 The ver e K th XL 11 145 15-146 4 are meant ee Bı Devap la n h s Mant abhasya expla ns only the e three ² Cp XLVII 13

दधिक्राव्ण इति पृषातकस्य प्राश्नाति ॥ ५ ॥

दे । दधिक्राव्ण इति मन्त्रेण पृषातकस्य शेषं प्राश्नाति ॥

ब्र । इति हुतशेषस्य पृषातकस्य प्राशनम् ॥

आ । दधिक्राव्ण इति पृषातकस्य संस्थिते कर्मणि प्राश्नाति ॥

उपसृष्टा गावो वसन्ति ॥ ६ ॥ ५८ ॥ (५ । ४)

द । वत्सयुक्ता गावस्तां रात्रिं वसन्ति ॥

ब्र । तदहः सवत्सा गावो वसन्ति ॥

आ । उपसृष्टा वत्सगावो वसन्ति । एतदपि सायंकरणं लिङ्गं । यावदुक्तो ऽयं होमः ॥

अथ वृषोत्सर्गः ॥ १ ॥

दे । अथशब्दो ऽधिकारार्थः । अथार्तवस्वस्त्ययनमध्ये ऽपि वृषोत्सर्गो ऽधिकृतो ऽनन्तरं बोद्धव्य इत्यर्थः ॥

आ । अथशब्द आर्तवस्वस्त्ययनपृथक्करणार्थः । गोप्रसङ्गेन कालप्रसङ्गेन चोच्यते वृषोत्सर्गः । गवां वृष उत्सृज्यते तेन वृषोत्सर्गः । सदा ह्यमायव पितॄणां सहोपकारायेति स्मर्यते । एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येको ऽपि गयां व्रजेत् । यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत्[3] । स्वगोष्ठे वोत्सृजेत् ॥

कार्त्तिक्यां पौर्णमास्यां रेवत्यां वाश्वयुज्यस्य गवां मध्ये सुषमिद्धमग्निं कृत्वा पौष्णं चरुं पयसि श्रपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न इति पौष्णस्य जुहोति ॥ २ ॥

दे० । कृत्तिकायुक्तश्चन्द्रो यस्यां भवति सा कार्त्तिकी पौर्णमासी । तस्यामाश्वयुज्यस्य वा संबन्धिनि रेवतीनक्षत्रे कर्मेदं कर्तव्यमिति कालविकल्पः । कथं कर्तव्यमित्याह । गवां मध्ये स्वगोष्ठे समिद्धं दीप्तमग्निं कृत्वा पूषदेवताकं चरुं पयसि श्रपयित्वा । आदित्यप्रायणाय चरुविकारः । पूषा गा अन्वेतु न इति पौष्णस्यावदानद्वयमुद्धृत्य

---

1 The sutra portion not given in the C ... of Devapāla 2 प्राश्नाति T A C प्राश्नति D प्राशाति A1 3 V...nusm... t 8o 6...

जुहुयात् ॥

ब्र० । पूषा पिष्टभागिति श्रुतिनिर्दशनात् अत्र पाष्ण पिष्टशालिमयश्चरु ॥

इह रडिरिति हुत्वा ॥ ३ ॥

दे० । इह राडिरित्याद्या दशाहुतीर्जुहुयात् प्रधानानन्तरम् ॥

ब्र० । इह रटिरिति स्रुवेण दशाहुतीर्जुहोति । इह रडि स्वाहा ॥ १ ॥ इह रति स्वाहा ॥ २ ॥ इह धृति स्वाहा ॥ ३ ॥ इह विधृति स्वाहा ॥ ४ ॥ इह स्वधृतिः स्वाहा ॥ ५ ॥ इह रन्ति स्वाहा ॥ ६ ॥ इह रम स्वाहा ॥ ७ ॥ इह रमता स्वाहा ॥ ८ ॥ इत्यष्टा स्वाहा कारान्ताः । अग्ने वेद् ॥ ९ ॥ स्वाहा वट् ॥ १० ॥ इति यथापठिताभ्यामेव । नात्र स्वाहाकार ॥

आ० । इह रडिरित्याज्यस्य जुहोति प्रतिमन्त्र दशाहुती ॥

रुद्राञ्जपित्वा ॥ ४ ॥

दे० । ततो रुद्राभिधानान् षडनुवाकाञ्जपेत् ॥

ब्र० । ततो नमस्ते रुद्र मन्यव इति षडनुवाकान् । सहस्रशीर्षेति षोडशर्चं पुरुषसूक्त[4] । यद्वा देवहेडन यददीव्यननृणमहम् आयुस्ते विश्वतो दधद् वश्वानराय प्रतिवेदयाम इति सूक्त चतुष्टय । कूष्माण्डानि च जपेत्[6] ॥

जाववत्साया पयस्विन्या पुत्रमेकरूप द्विरूप वा यो वा यूथ

1 I am unable to po nt ut the source of tl rut quotat ı cp Gop br II 1 2 (पिष्टभाजन) 2 Cp XXVI 10 a l Br on our tra 3 K th XVII 11—16 4 F ım g part of the Kath ra yaka ee Schroeder Zwe Haı l hr le K K B bl othek p ge 9 The puru as kta a cord ı g to tl e Rgved ns cons sts of 16 accord ng to the Katha of many more ve ses 5 All ın the Katha ra y aka ee Scl oe ler d e T ıebınger Katha Handschr ften pag 68 ı0 ı? ıo 6 These vords oı ght to p ecede the pa age यन्वा देवहेडन the e anuv kas are prec sely the K mand n (oı K m)

छादयेद्यूथे च तेजस्वितमः स्यात्तमलङ्कृत्य चतस्रोऽष्टौ वा वत्सतर्यस्ताश्चालङ्कृत्येत युवानं पतिं वो ददाम्यनेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण । मा हास्महि प्रजया मा तनूभिर्मा रधाम द्विषते सोम राजन्निति ॥ ५ ॥

दे० । अतिशयप्रत्ययार्थ आरम्भ उत्सृजेदित्यपेक्षया द्वितीया । ततोऽपि एकरूपं द्विरूपं वा एकरूपेति तस्माद्रोहितरूपाः[1] पशवो भूयिष्ठा इति श्रुतत्वात् रोहितवर्णं बह्वृचे चोक्तं । द्विहायनमेकहायनं वा नीलं बभ्रुं कपिलं चेति । द्विरूपत्वेऽपि बभ्रुः सप्तशुक्लैश्च्युद्रकश्चित्रितः पुराणे चोक्तः । यो वा यूथं गोगणं छादयेत् । सर्वत्रोन्नत इत्यर्थः । यो वा यूथे तेजस्वितमः शायकान्त्यादियुक्तः । तमलङ्कृत्य वस्त्रमालाघण्टादिना । चतस्रोऽष्टौ वा वत्सतर्य इति विकल्पः । वत्सतर्योऽक्षतयुवत्यो दुहितरश्चतुर्वर्षाः । ता अपि पूर्ववदलङ्कृत्येत मित्यादिमन्त्रेण ॥

ब्रा० । जपादनन्तरमयस्कारो वृषभमङ्कयेत् । शूलेन दक्षिणं पार्श्वं वामं चक्रेण । वामं पार्श्वं शूलेन दक्षिणं चक्रेणेति विष्णुस्मृतिदर्शनात् । अङ्कितं हिरण्यवर्णा इति चतसृभिरापो हि ष्ठेति तिसृभिः शं नो देवीरिति चाद्भिरकेवलाभिव(?)त्सतरयश्च स्नापयित्वा गन्धमाल्यादर्शकिङ्किनासावर्णश्रृङ्गराप्यखुरमुक्तालाङ्गूलपट्टवस्त्रादिभिः सवत्सतरीकमलङ्कुर्यात् ॥

आ० । यो वा यूथं प्रच्छादयेत् उच्चत्वेन । यूथे च तेजस्वितमः स्यात् वार्यवत्तमो गवां समूहे । तमलङ्कृत्य समाचाराच्चक्रशूलाङ्कितं च कृत्वा चतस्रोऽष्टौ वा वत्सतर्यस्त्रिहायनास्ताश्चालङ्कृत्यानुमन्त्रयेत ॥

तस्य दक्षिणे कर्णे पिता वत्सानामिति जपित्वोत्सृज्य प्राचीं

---

1 रूपा the M... K... XXIV 2 ... 3 ... Sankh gṛhy s III 11 10 but perhaps the follo... g ... t... l f o... a Bal v... cab... hm... a ... 4 ... m t 8 10

It is difficult to reconstruct the ... of the ... A ... above given in the text De... ep... la... ept that l... la

मुदीचीं वा दिश प्रकालयित्वा सह वत्सतरीभि सर्पिष्मदन्न ब्राह्मणान्भोजयेत् ॥ ६ ॥ ५९ ॥ (५।५)

दे० । तस्य वृषस्य दक्षिणे श्रोत्रे पिता वत्सानामिति जपेत् । मन्त्रालिङ्गा दयमेव त्यागमन्त्र[1] । उत्सर्गसकल्प निवर्त्य वत्सतरीभिः सह प्राचीमुदीचीं वा दिश प्रकाल्येत् नयत् । तत सर्पिषा भूयसा युक्त हविष्यमन्न नाना प्रकार ब्राह्मणान्यथाशक्ति भोजयेत् ॥

ब्र० । प्रागुदीची दिश प्रकालयेत् । तत ऋतुतिथियागादितन्त्रसमाप्ति । शोभन वसनयुग्म घृतपूरित कास्यपात्र रुक्म च यथाशक्ति होम कर्त्रे दद्यादयस्कार च तोषयेत् । बहु सर्पिष्मदन्न सदक्षिण विप्रेभ्या दद्यात् ॥

द० । स्वस्त्ययनानन्तरमाह ॥

आग्रहायण्यामेतान्येव चत्वारि हवींष्यासादयेद्यानि श्रावण्या यवमयस्त्वपूप ॥ १ ॥

दे० । अग्र हायनो ऽस्य अग्रहायणी । अग्रे वा हायनो ऽस्या अग्रहायणी । हायन सवत्सर । तस्याग्रे आरम्भे वा यस्या अग्रे पुरो हायनः सा आग्रहायणी । अग्रे हायनो ऽस्य आग्रहायणी[4] । सा तु मार्गशीर्षस्य पौर्णमासी । सवत्सरस्याग्रे । तस्या सवत्सरा ऽग्रे चैत्रामावस्याया ह्यारभ्य तदन्त एव ज्योति शास्त्रे सवत्सर प्रसिद्धश्चैत्रादिमासयुक्त इत्यादिव्यवहारात् । रूढत्वे दूरविप्रकर्षणे योगो ऽप्यस्तीति निर्वचन । पौर्णमास्यश्चतस्र स्वस्त्ययनस्योक्ताः । श्रावण्याश्वयुज्याग्रहायणी चैत्री चेति । तत्राग्रहायण्या चैत्र्या

जपेत् nstead of जपित्वा In Br e read तस्य दक्षिणे कर्णे पिता (then the whole mant a) योत्सज इत्यषभमुत्स य । the Mant a s identical w th K th XIII 9 191 18 as to the first t o p das then follows रेतोधा वा यशोधा रायस्पोषाया सजे ॥

1 Thu A यमेवेयागममन्त्र D C 2 Both the cop of Br leave the words यानि श्रावण्या out 3 Thus A अग्रहायणी D C and first hand of D आग्रायणी 4 Thus D अग्र A आग्रायणी C and first hand of D 5 Thus the Mss

सवत्सर पुर सा वा तस्य पूर्वा । तत्रता येव चत्वारि हवीष्या सादयेद्यानि श्रावण्यामुक्तानि[1] । विशेषमाह यवमयस्त्वपूप । अपूपो ऽत्र यवमयः स्थालीपाकस्तु व्रीहिमय इति शेष । एव चात्र त्रयो यवमया सपन्ना अपूपा ानाा सक्तव इति ॥

ब्र । मार्गशीर्षमासपार्णमास्यामाग्रहायणी । तस्या प्रातराखुराजाय बलिं समाप्य श्रावणावदेव चत्वारि हवींषि । यवमयस्त्वपूप ॥

आ । आग्रहायणमस्या सा आग्रहायणी पौणमासी । तस्या तान्येव चत्वारि हवीष्यासादयेद्यानि श्रावण्या । यवमयो ऽपूप इति विशेषः । वरुण वात् ॥

एवा वन्दस्वेत्यपूपस्य जुहोति ॥ २ ॥

दे । एवा वन्दस्वे यादिना म त्रेणापूपस्यावदानद्वय जुहोति ॥

ब्र । आज्यभागान्त एवा वन्दस्वेति यवापूपस्य जुहोति ॥

उप ते गा इति स्थालीपाकस्य ॥ ३ ॥

दे० । गताथम् ॥

ब्र । उप ते गा इवेति रात्रिदेवतस्य चरो ॥

उक्त धानासक्तूनाम् ॥ ४ ॥

दे० । धानासक्तूना यत्कम तदुक्तमेव श्रावण्या । तथव कतव्यता । नास्ति तत्र विशेष ॥

ब्र । नमो अस्तु सर्पेभ्य इति धानाना ये वाद इति सक्तूना येषु वा यातु धाना इति दर्व्यावन्वेषु सक्तूनाम्[2] ॥

अव ते हेड इति वारुणीभिरभिजुहुयान्नित्याभिश्च त्वामग्न वृषभ चकितान सवत्सरस्य प्रतिमामिति च ॥ ५ ॥

दे० । नित्याभिश्च । जुहुयादित्यनुषङ्ग । एता अपि । इह गाव इत्या द्यास्तिस्र । नित्याभिर्हुत्वा त्वामग्ने इति द्वाभ्या जुहोति ॥

ब्र० । तत स्रुवेणाग्रावाज्याहुता । अव ते हेड उदुत्तम तत्त्वा यामीति तिस्र । त्वामग्ने वृषभ सवत्सरस्य प्रतिमामिति द्वे । एवमग्रे ॥

उदग्दशमास्तरणमास्तीर्य शिरस्त उदक निधाय व्रीहियवाना

1 Cp LV 2.   2 Cp LV 3 4   3 Cp XLVII 13

प्यापाहिष्ठायाभि शय्यामभ्युक्ष्य त्रातारमिन्द्रमिति शमीशाखया शय्यां निमार्ष्टि ॥ ६ ॥

दे । उदीच्यां दिशि दशा यस्य भवति तादृशमास्तरणं पत्न्यादिकमास्ताय भूमिशय्यायां प्रस्ताय यत्र शिरस्तत्रोदकं निधाय तत्र च व्रीहियवान्प्रक्षिप्य शय्यामापोहिष्ठायाभिस्तिसृभिरभ्युक्ष्य त्रातारमिन्द्रमिति शमीशाखया शय्यां निमार्ष्टि शोधयति ॥

ब्रा । अस्मिन्दिने स्वापकाले चोदग्दशं स्तरणमास्तार्येत्यादिविधिना सविशेत् ॥

आ० । यत्र हेमन्ते शयितुमास्तीर्णं प्रस्तरे तत्रोदग्दशमास्तरणं प्रच्छादनमास्ताय यत्र शिरस्तत्रोदकं सनिधाय तत्र च व्रीहियवान्प्रक्षिप्य त्रातारमिन्द्रमिति तां निमार्ष्टि शोधयति शमीशाखया ॥

ऐन्द्राग्नं वर्मेत्यहतं वासः परिधाय स्योना पृथिवीति दक्षिणेन पार्श्वेण संविशति ज्योतिष्मतीत्यन्तेन ॥ ७ ॥

दे० । ऐन्द्राग्नं वर्मेत्यादिना मन्त्रेणानुपभुक्तं हेमन्तयोग्यं वासः परिधाय विशति शय्यां दक्षिणेन पार्श्वेन । सर्वानुवाकनिवृत्त्यर्थं ज्योतिष्मत्यन्तग्रहणम् ॥

आ । ऐन्द्राग्नं वर्मेत्यनयाहतं वासो हेमन्तं प्रावरणं परिधाय प्रवृत्य स्योना पृथिवीति दक्षिणेन पार्श्वेन संविशति शय्यायां । ज्योतिष्मतीत्यन्तेन । आद्यन्तग्रहणमनुवाकशेषो मा विज्ञायि[6] ॥

अभ्युक्षणादिसंवेशनान्तमेव द्विरुत्तरम् ॥ ८ ॥

दे० । उत्तरं द्विः कर्म कर्तव्य । किं तत् । अभ्युक्षणादिविशत्येव । एवशब्दो ऽन्तवचन[9] संवशनमित्यर्थः ॥

---

1 यवानुप्य Br यवा वा tl M of De ap la Cl XV 2 निमा B a l of tl e M of De p la C 3 निमा D C 4 Conjecturally emended शयतन्यामायित यस्व स्तीर्णे the Ms 5 B अधोवास (अधीवास ?) 6 विज्ञाय the M 7 अभ्युक्षणान्सिविश यव (!) tl M of D ap la 8 Sc' 9 Thu A C T न्तवचन D 10 सवशन ot g e ly D C

अ । एवमुत्तर कम द्वि कुयादभ्युक्षणादिसवशेना तम् ॥

च यामुद्राहणमुपरिशय्या नात्र स्थालीपाको न शाखया निर्माष्टि[1] ॥ ९ ॥ ६ ॥ (२ । ६)

न । एवशब्द सब धनाय । एवमेव च या पाणमास्या कर्म कर्तव्य यथाग्रहायण्यामुक्त । एतावास्तु विशेष । अत्रोपरिशय्या । अभूमा खटवायामित्यथः । अस्मादेवाग्रहायण्या भूमाशय्या गम्यत । अत एवोद्राहण । ऊर्ध्वरोहन आरोहण । अत एवोद्रोहणमित्य वथ ना मास्य कमण इष्ट । अयमपरो विशेष । नात्र स्थालीपाक । नापि शमाशाखया निमाजन । परिशिष्ट तु सकलमाग्रहायण्या तुल्यम् ॥

ब्र । च या यवमयो ऽपूपो धाना सक्तव इति त्रीणि हवीषि । नात्र रात्रिदेवतश्चरु । आग्रहायणावन्वेषा यागो ऽभहोमश्च । तथव च शयीत नात्र त्रातारमिन्द्रमिति शमाशाखया निमार्जयेत् ॥

आ । एतदव च या कर्मोद्रोहणाख्य । तत्र विशेष । उपरिश या खट्वाया । इह तु भूमा । स्थालीपाको न भवति शाखामार्जन च । स्योना पृथिवीति शयनमुपरिशयने ऽपि भवति यस्मात्पृथिव्या अनुम त्रणमेत पृथिवी च सवषामाधार । अहत वासा ऽत्राशु सूक्ष्मतर निवातकालीन । उद्रोहण ऊर्ध्वरोहण । उपरि वातायनाद्या शयनमिति ॥

तिस्रो ऽष्टका पितृदवत्या ॥ १ ॥

दे । तत्राष्टकाशब्द कमसमुदायनाम राजसूयादिवत् । एकैकस्या च कमत्रय प्रतीयते । स्थालीपाककर्मैक प्रधान । आवाहनादिसत पितब्राह्मणानुव्रजनपयन्त द्वितीय । आन्वष्टक तृतीय । आज्यभागा न्ता त्वितिकत यता । स्थालीपाकादातिथ्यक तु पश्चात् ॥

आ । अष्टका इति कमनाम धेय । कर्मत्रयमष्टकाशब्देनाच्यत । होम श्राद्धमन्वष्टक्य च । ताश्च पितृदेवत्या । श्राद्धप्रधाना इत्यथ ।

---

1 निमा B an l of the M s of De ap la (D 2
3 देवता Br दैवत्या th M s of Devar la l th Tal M of B 4 R अन्वष्टक्य 5 Tl D c l l a l
स्थालीपाकात्तु पश्चात् the othe M

अथवा पशुपक्षे देवताभिधानं वपाच्छेदनादौ पितृभ्यस्त्वा जुष्टमव कृन्तामीति ॥

ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्त्रयस्तामिस्रास्तेष्वष्टमीष्वष्टकायज्ञा ॥ २ ॥

दे० । एवमाग्रहायण्या ऊर्ध्वं ये त्रय कृष्णपक्षा पौषमाघफाल्गुनाख्या । तेषु या अष्टम्यस्ता अष्टकायज्ञा कर्तव्या ॥

आ० । ऊर्ध्वमाग्रहायण्यास्त्रयो ये तामिस्राः पक्षास्तेषु पक्षेषु या अष्टम्य स्तास्वष्टमीष्वष्टकायज्ञा कर्तव्या । अष्टकायै यज्ञा अष्टकायज्ञा ॥

प्रथमा शाकेन द्वितीया मांसेन तृतीयामपूपै ॥ ३ ॥

दे० । कुर्यादिति शेष । हविष्यान्ननिवृत्ति । आज्यभागान्ते च पवित्र शाकाद्य[1] चतुरावत्तेन होतव्यमष्टकायै स्वाहेति ॥

ब्र० । अक्षोटफलमिश्रं तु मिश्रं लाजा च माक्षिकै ।
शाकसंज्ञमिति प्रोक्तं प्रथममष्टकाविधौ ॥

आ० । शाकव्यञ्जनमन्वाहार्यं इति वचनाच्छाकादयो ऽन्वाहार्या । न तैर्होम । एवं पूर्वस्मिन्पक्षे आज्यभागान्त हुत्वा अष्टकायै स्वाहेति शाकादीनां होम । तत स्थालीपाकहोम ॥

ऋतूना पत्नीति षड् द्वे द्वे स्थालीपाकस्य जुहोति ॥ ४ ॥

दे० । ऋतूना पत्नीत्यादयः षडृचो ऽनुवाकशेषभूताः । ताभ्यो निष्कृष्य द्वे द्वे ऋचा प्रत्येकं स्थालीपाकस्य जुहुयादाज्यभागान्ते ॥

आ० । तत ऋतूना पत्नीति षडृच अनुवाकशेष । तासां द्वे द्वे स्थाली पाकहोमे तिसृणामष्टकानां नियुक्ते ॥

देवा ग्रावाण इति[2] सर्वत्र तृतीया ॥ ५ ॥

दे० । देवा ग्रावाण इत्यादिका यथा सर्वास्वष्टकासु भवति तन तृतीय यमृग्भवति । ततश्चैकैकत्र तिस्रस्तिस्रो भवन्ति ॥

---

1 ? Thus the secon l hand of D पवित्रशाकादश्चतु the other Mss 2 Thı verse unt l now not found ın any text of the Kaṭhas ag ees w th A III 10 5 only देवा ग्रावाणो at the beginnıng whereas the last pada runs (as ın Man g hs II 8 3 b) ज्योग्जीवेम बलिहृतो वय ते । The Kaṭha recens on moreover has परिवत्सरीयम् as the Man gṛhs

इयमवेत्यनुवाकेन पञ्चभि पञ्चभिरभिजुहुयात् ॥६॥६१॥(५।७)

दे । स्थालापाकेनेष्ट्वा इयमेवे यादिनानुवाकेन जुहुयात् । किं सकलन सवत्रे याह । पञ्चभि पञ्चभि । इयमेवेत्यादिना पञ्चभिः प्रथमाष्ट कायामभिजुहुयात् । पञ्च युष्णारिति मध्यमाया । ऋतस्य धामेति तृतायाया । अभिश द उपरिवचन । हविषामुपरि जुहुयाद् यर्थे । आ येनता आहुतय । अत ऊर्ध्वमृतुतिथ्यादिकम्[1] ॥

ब्र । आग्रहायण्या ऊर्ध्वमृतूना प यृतस्य धाम देवा ग्रावाण इति तिसृभि प्र ग्रानानीयमवति पञ्चभिः स्रवेणा येनाभिहाम । तथ्या ऊर्ध्व कृष्णाष्टम्यामेकाष्टकानानुजामनुजा देवा ग्रावाण इति तिसृभि प्रधान पञ्च व्युष्टेरिति पञ्चभिरभिहोम । माघ्या ऊर्ध्वे कृष्णाष्टम्या मभू नु नः प्रथमा ह देवा ग्रावाण इति तिसृभि स्थालापाकस्य हाम ऋतस्य धामेति पञ्चभिरभिहोम ॥

गवा चेदष्टका स्यात्पशुना वा तदुक्तम् ॥ १ ॥

दे । चेच्छब्दो यद्यर्थे । स्थालापाकन गवा वा छागेन वाष्टका भवति । यदा गवा तदा स्थालापाकस्थानेऽपि गास्त्यक्त्या पितृुद्देशेन ब्राह्मणाय दात येत्यथ । यदा तु छागेन तन्नातिदेशमाह तदुक्त मिति । आदावेव पशुक प इत्युक्त । तदेव त त्रमिह ज्ञेयमित्यथ । एतावास्त्विह विशेष । पितृभ्यस्त्वा जुष्टमवकृन्तामीति वपावकर्तन कर्त यमिति ॥

ब्र० । यदि गवा पशुना वाष्टका स्यादष्टकाचरुहोम पञ्चकाभिरभिहो मश्च निवतते । अय द्वितीयो ऽष्टकायज्ञक प । पूर्वेण तु सहास्य विकल्प । पशुत त्र तु पूवमुक्त । विशेषान्वक्ष्याम । प्राचानावीती दक्षिणाभिमुख पितृकर्म कुयात् । ऋतस्य वे यत्र पितृभ्या जुष्ट मिति पितृभ्यो भाग सुवित इति[3] प्रायश्चित्तहोमे । पितृभ्यस्त्वा जुष्टमवकृन्तामीति वपामवकृन्तति ॥

---

1 Emended अत ऊ र्ध्वमातिथ्यान्कि कर्म the Mss 2 See Kandika LI 3 See Br on K LI page 164 note 6

वह वपामिति वपा जुहुयात् ॥ २ ॥

दे० । वह वपा जातवेद इत्यादिना वपा जुहुया प्राचीनावीती दक्षिणामुख ॥

पश्यो ऽवदानस्थाने ऽङ्गारिणी कुर्यात् ॥ ३ ॥

दे० । दाघमासलता पेश्य । ता अवदानस्थानेभ्य उद्धृत्याङ्गारिणी कुयात् । अङ्गारेषु पचेन्न स्था यामित्यथ ॥

ब्र० । ाघमासपेशीरु धृत्यावदानस्थानेभ्यो ऽङ्गारेषु श्रपयेत् ॥

यथाकाम मज्जुका ॥ ४ ॥

दे० । मज्जुका[4] वपानिमितो यूषः । यथाकाम यथा सपद्यते तथा कार्येत्यथ[6] । सा च स्था यामेव पक्तु शस्यते ॥

ब्र० । यथाकाम तु यूषाथम य मास स्था या श्रपयेत् ॥

आ । यथाकाम म जुका यूष । त स्थाल्या श्रपण भवति नाङ्गारेषु ॥

य समाना इति द्वाभ्या स्थालापाकस्य पेशीना च जुहोति ॥५॥

े० । ये समाना इति द्वाभ्या स्थालापाकेन पेशीभिश्च यथासख्य जुहुयात् । ये समानाः समनस पितर इति स्थालापाकस्य ये समाना समनसो जीवा इति पेशानाम् ॥

ब्र० । ये समाना इति पशुचरुप्र ानहोम ॥

स्विष्टकृद्धर्मेण वहान्न वह मास जातवेद पितृभ्य इति जुहुयात् ॥ ६ ॥ ६२ ॥ (५।८)

---

1 Tl e Ma tra quote l p obably from the Kathayajna tra ns वह वपा जातव पितृभ्या यत्रना वेथ निहिता पराक । मदस कु या उप ता स्रव तु स या एषामाशिष स तु कामै Cp Vaj Sa l XXXV 20 (K nva Re e on) 2 Thus Br an l Ad l ut the M s of D vap la पशारवन्गन । 3 Uncerta n Br ın hı contınuou text म जुका of the Mss of Dev D g e क TC a l first han l of D र जुक A broken off 4 oका D TC A a d D fi t ha l oका । 5 यूप the M (Tl u (po t ng to a fem s ng) DTC कार्य इत्यर्थ A 7 च mıs g Bı aı d Ad 8 Varıa ts of tle Mantra gıven uıder s t a 2

ब्र । वहान्नं जातवेद इति स्थालीपाकात्स्विष्टकृदिति वह मांसमिति न्य ङ्गात्स्विष्टकृदिति । ऋतुतिथ्यादिकं पूर्ववत् ॥

ब्र । वनस्पतिमिष्ट्वतुतिथियागादि[1] च प्राक् स्विष्टकृत पितृभ्यो बलि मुपहृत्य तद्देवताश्च मन्त्राञ्जप्त्वा वह मांसमिति स्विष्टकृद्धोम । समिदाधानान्तं तुल्यमन्यत् । कलौ गोवधनिषेधादजः पशुरेव ॥ इति विशेषाष्टका ॥

आ० । स्विष्टकृद्धर्मेण स्विष्टकृत्काले वहान्नमिति स्थालीपाकात् वह मांसमिति न्यङ्गात् । इडामग्न इति निवृत्ता । हुतशिष्टं मांसं श्राद्धे । इह गृह्ये यत्र यत्र गोवधस्तत्र तत्र कल्पित पशु अन्यन्मांसं वा दृश्यते न गोवधो लोकसंक्रुष्टत्वादनुष्ठेयं मांसं लौकिकमपि भवति । अनुपाकृतं मांसं गोरेव प्रतिषिद्धं नाजस्य मेषस्य वा । तथा च हारीत । ग्राम्यपशूनामश्वत्यजस्यावेः उपाकृतस्य च गोः । तेनानुपाकृतमांसानीति गोविषयमेव ॥

दे० । अष्टकायज्ञादूर्ध्वं श्राद्धमाह ॥

हविरर्हानुपवेश्य ॥ १ ॥

दे । हविः स्वधा श्राद्धभोजनमर्हन्ति ते हविरर्हा । स्मृत्युक्ता वेदवि दादयः पतितादिवर्जा । प्रकृतकर्मयोग्या । तानुपवेश्य वैश्वदेवे द्वौ प्राङ्मुखौ पित्र्ये त्रीनुदङ्मुखानास्तीर्णदर्भासनेषु ॥

आ० । श्राद्धं प्रस्तौति । होमं द्विप्रकारं विकल्पने सर्वास्विष्टकासु हुत्वा । हविर्येऽर्हन्ति हविषः श्राद्धं तत्र ये योग्या तानुपवेश्य ॥

पितॄनावाहयिष्यामीत्युक्त्वा ॥ २ ॥

दे० । ततः पितॄनावाहयिष्यामीति ब्राह्मणेभ्योऽनुज्ञामर्थयते । पितृग्रह णप्राधान्यात् । तेनादौ विश्वेदेवानामावाहनादि कार्यम् ॥

आ० । एवमुपवेश्य पितॄनावाहयिष्यामीति च तान्पृच्छति ॥

अपयन्त्वसुरा इति द्वाभ्यां तिलैः सर्वतोऽवकीर्य ॥ ३ ॥

---

1 ०मिष्ट्यन्तुतिo the Ms 2 गौरव the Ms 3 नाजन th Ms 4 The Mantras of the ldha ch pter er containe l n two Anuv kas (Cp LXIII 20) wh ch probably formed part of the last Mantra adhy ya Se on th m Appen lix VII

द० । तत आवाहयेति पङ्क्तिपावनरनुज्ञात पूव वश्वदेवविषये अग यन्त्वसुरा इति द्वाभ्या यवस्तिलार्थे कुर्वीत वश्वदेवे न सशय इति परिशिष्टानुसारेण सर्वतो यवविकिरणेनासुरावकाशापसार कृत्वो मासश्श्रवणाधृत इति विश्वा देवानावाहयेत् । आवाहनमाह्वान । अनन्तर पित्र्ये ऽपयन्त्वसुरा इ याभ्यामेव तिलाना सर्वदिक्कोणविकिरणेनासुरावकाशमपास्य ॥

आ० । आवाहयेति तरनुज्ञात । अपयन्त्वसुरा इति द्वाभ्या तिल सवतः श्राद्धभूमिं विकीर्यावाहयति ॥

एत पितर आगच्छत पितर आ मे यन्त्वन्तर्दधे पर्वतरिति जपित्वा ॥ ४ ॥

दे० । पितॄनावाहयेदेत पितर इत्यादिभिश्चतुर्भि । एत म त्रजप एत्र ह्यावाहनम् ॥

आ० । जप एवावाहनम् ॥

यास्तिष्ठन्त्यमृता वाग्य मे मातेत्ययुग्भ्य पाद्यमानीय ॥५॥

दे० । ततो यास्तिष्ठन्तीति पञ्चभिः पाद्य पादार्थमुदक ब्राह्मणसख्यया प्रतिपात्रमानयेत् । केभ्य । अयुग्भ्यो ब्राह्मणेभ्य । अयुग्मरूपेण ये त्रय स्थिता पित्र्ये तदर्थमित्यर्थः । प्रदर्शनार्थ चतत् । तेन युग्भ्यामपि वश्वदेवाभ्यामर्घ्यपाद्यानयनम् ॥

आ० । अयुग्ग्रहणेन च ज्ञायते युजो ऽपि सन्तीति । यथा याज्ञवल्क्य ।[3] द्वे युग्मान्यथाशक्ति पित्र्ये ऽयुग्मास्तथव च । तेनववि गेनेति कर्तव्यता । बर्हिष्म स्वासनेषु प्राङ्मुखान्युग्मान्विश्वेभ्यो देवेभ्य उपवेश्य । अयुग्मान्पितृभ्य उदङ्मुखान् । वश्वदेवे विश्वदेवानावाहयिष्यामीति तदनुज्ञातः ओमासश्श्रवणाधृत इत्याहूय यवरन्ववकीर्य सयवमुदक पाद्यमर्घ्य च दत्त्वा । अस्माकमपि परिशिष्टे षूक्त । यवास्तिलार्थ कुर्वीत वेश्वदेवे न सशय इत्येतत्सूत्रकृता

1 Tl e tra proper l as d appea ed from the Mss of Devap la 2 Accord ng to the Prayogas the follo v ıng five a e nteı ded यास्तिष्ठन्ति अमृता वाक य न्म माता यन्मे पितामही यन्मे प्रपितामही । 3 1 227

अयुग्भ्य इत्यनेन श देन दर्शित । त्रिषु पात्रेषु पाद्यमानीय यन्मे मातेति पूर्वस्मि पात्रे य मे पितामहाति द्वितीये य म प्रपितामहीति तृतीयस्मिन् । केचिद्ब्राह्मणदर्शनात्तस्मात्पात्रेकस्याप प्रदीयन्त इति[1] यथा कुर्वन्ति । नतत्सूत्रकारेणोक्त । न च तथा दृशोन्क[1] भवति ॥ आनातेन पाद्येन ब्राह्मणा स्वय पा ावनेनिजते मधुप र्कवत् ॥

उदकानि चानयदेताभिरेव ॥ ६ ॥

दे० । आनाय ब्राह्मणपात्रेषु सिञ्चेत् दक्षिण पादमिति द्वाभ्या । तत एताभिरेव पञ्चभिऋग्भिरुदकान्यानयेत् । उदकानाति बहुवचना ल्लिङ्गा पात्रभेदेनोदकमानयेदिह त साहचर्या पाद्य ऽप्येव । उदकानि त्वघाहा पुष्पतिलसुग ाद्र याविता आप ॥

आ० । उदकानि ग ोदकतिलयुक्तानि साघ ा यघ्याथ । उदकानाति बहुवचना पात्रभेद । ततोऽनुलेपनपुष्पधूपदापप्रदानम् ॥

आदित्या रुद्रा वसव इत्येता समीक्ष्य ॥ ७ ॥

दे० । अघ्यदानानन्तर ब्राह्मणा समक्ष वा वाक्षते ॥

आ० । आदित्यादिबुद्धि ब्राह्मणषु कुर्यादित्यथ ॥

अग्नौ करवाणीत्युक्त्वा ॥ ८ ॥

दे० । ततो ऽग्ना करवाणीति ब्राह्मणा पृच्छति ॥

अग्नि परिस्तीर्य सोमाय पितृमत स्वधा नमा ऽग्नय कव्यवाहनाय स्वधा नम इत्यग्नौ हुत्वा ॥ ९ ॥

दे० । कुर्वित्यनुज्ञातो दक्षिणाग्रदर्भै परिस्तीय दक्षिणाभिमुख प्राचीना वाता सोमाय अग्नये स्व ा नम इति प्रधानान्तनाग्नावाहुतिद्वय जुहुयात् । पुनरग्निग्रहण पिण्डपितृयज्ञवदभूमा प्रक्षेपो मा विज्ञायि ॥

आ० । पुनरग्निग्रहण दवाग्निनिवृ यर्थम् ॥

ये मामका पितर एतद्व पितरा ऽय यज्ञ इति तिसृभि कल्पि

1 See the first Ka d k of the ldl l l a a V sl en Meded der Kon Ak v W t I A n ter lom Afd Lett 5e R 4e deil page 4) 2 Cp XXIV 10

तान्नमभिमृशति ॥ १० ॥

दे० । तदनन्तरमेतद्व इत्यादिभिस्तिसृभिः कल्पित पात्र एकोद्धृतमनेक देशमभिमृशेत् । तत स्तोक स्तोक पात्रेषु दद्यात् । अन्ये तु पात्रेषु दत्तमिति मन्त्रलिङ्गात्पात्रेषु परिशिष्टस्याभिमर्शनमाहुः । यदि पात्र शब्देन भोजनधारा उच्यन्ते अथापि ब्राह्मणा उभयथातीतपरि वेशनक्रियमनुप्रतायते पूर्वव्याख्यानेऽपि पात्रे देय हविरिति लिङ्गमाहु ॥

आ० । कश्चित्पात्रेषु दत्तममृत स्वधावदिति लिङ्गात्पात्रषु दत्तमभिमृशे दित्याहु । नैव । पात्रे देय हविरद्यमग्नेरित्यस्मादपि ब्राह्मणानामत्र पात्रशब्दः ॥

एषा व ऊर्गामासु पक्वमिति[1] क्षीर घृत वासिच्य ॥ ११ ॥

दे० । क्षीर घृत वा वकल्पिक विसृष्टे ऽन्ने आसिञ्चेत् । अन्ये तु वाशब्द समुच्चयार्थं वणयन्ति । तेनषा व ऊर्गिति क्षारमासिञ्चदामासु पक्व मिति घृत मन्त्रलिङ्गात् । वकल्पिकस्तु पक्षो रून्तर । पक्वशब्दा ऽपि क्षारेऽपि हि युज्यते । तेन मन्त्रलिङ्गस्य विशिष्टम् ॥

आ० । विकल्प । न यथासङ्ख्य । न समुच्चयः । समुच्चये सत्यामासु पक्व मिति क्षीरप्रकाशिका घृतमस्याथम्[2] ॥

अमुष्मे स्वधा नमो ऽमुष्मै स्वधा नम इति यथालिङ्गमनुमन्त्य भोजयेत् ॥ १२ ॥

दे० । अमुष्मा इति सामाननिर्देशेन विशेषो लक्ष्यते । तेन पितृपिता महप्रपितामहनामानि चतुर्थ्यन्तानि प्रतायन्ते सगोत्रसप्रवराणि । कठाय काश्यपगोत्राय पञ्चप्रवराय देवदत्ताय स्वधा नम इत्यादीनि भोजयेत् ॥

आ० । अमुष्म स्वधा नम इति त्रिरुच्चारणादेकवचनाच्च पितृनाम्ना पि तामहनाम्ना प्रपितामहनाम्ना चानुनिर्देश कतव्यः । यथा । देव दत्ताय स्वधा नम । यज्ञदत्ताय स्वधा नम । विष्णुमित्राय स्वधा नम इति च । एव यथालिङ्गमामन्त्र्य भोजयेत् ॥

---

1 The Mss of Devapāla and the Laho copy of Br (ot the Bombay copy) insert च 2 R ad ng d st nct R perhaps घृतस्यार्थम् ।

प्राश्न तु भव त इत्युक्त्वा य मे प्रकामादिति भुञ्जानान्समाक्ष्या हारात्त्रयेद्व क्रव्यात्स्वधा वहध्वमिति चताभि ॥ १३ ॥

द । य मे प्रकामादित्यनेन यद्व क यादित्यादिभिस्त्रिभिर्भुञ्जानान्समीक्षत समकृत्वा ऋगपेक्षया त्वताभिरिति निर्देश ॥

आ । अनुजानाया प्राश्न तु भव त इत्यनेन । तता य मे प्रकामादिति चतुभिम त्रभुञ्जानान यवहरतः प्रश्नते । अस्मिन्नवसरे स्वाध्याय श्रावयेपि ये ब्रह्मोद्याश्च कथा कुर्यादिति ॥

प्रथिवी दर्विरिति निपरण कुर्यात् ॥ १४ ॥

द । पृथिवा दर्विरित्यादिभस्त्रिभिस्त्रा पिण्डा पितृपितामहप्रपितामहाना दक्षिणाग्रदर्भेषु क पयेत् पूजयेच्च यथाचारम् ॥

आ । तत [3] पृथिवा दाविरिति पिण्डानिर्वपण कुयात् भुक्ताशिष्टद्न्नाद्व स यञ्जनात् यस्मादन्नाकरण कृत प्रधानभूता दनादे सतिलात्त । पृथिवा दविरिति त्रिभि पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय । असा श इस्थान नामग्रहण । गोत्रशङ्का न कचित्कायानभि ानात् ।

य ऽत्र पितर प्रेता इति वासासि निदध्यात् ॥ १५ ॥

दे० । ये ऽत्र पितर इत्यादिना पिण्डानामुपरि वासास्याच्छादनानि दद्यात् । तानि तु कपासत तुरूपाणि रूढानि ॥

आ० । वासासि निदध्याद्युगप त्राणि[3] वीरान्न पितरो यत्तत्य तेन । वासासि सूत्रत तव ऊणास्तूका वा कापासा वा ॥

ऊर्जं वह तीरित्यप परिषिच्य ॥ १६ ॥

द० । पिण्डषु परिषिञ्चेत् । ता अपि म त्रलिङ्गादन्नस्यन्दिना कुयात् ॥

मा मे क्षेष्ठेति[6] सतृणमन्नमभ्युक्ष्य ॥ १७ ॥

दे० । तत सवाण्यन्नानि सदर्भेषु जलेनाभ्युक्ष्य मा मे नष्ठेति सर्वा

1 The words प्राश्न तु उक्त्वा not B (t l t tl Bombay Ms) but they seem to belo g to tl t t ı tl Mantra n Appendix VII 2 Thus of th M (D vapal ACT and first hand of D निवपण D second l l Br पिण्ड निपरण a Tueb ngen Ms g ves also निपरण । 3 तथा tl Ms 4 The Mss of Devap la न्यात् । निदध्या th M 6 Thus or क्षेष्ठेति क्षिष्टेति the M r । क्षेप्ठा इति ।

भ्युक्षण त्वन्नमन्नमिति मन्त्रगताद्वाप्सनिर्देशाद्गम्यते ॥

आ० । अभ्युक्ष्य निरवशेष मन्त्रलिङ्गात् । ब्रह्माणो मे जुषन्तामन्नमन्न मिति वाप्सासाकल्यलिङ्गम् ॥

विषदमन्नमानीय[1] कच्चित्सपन्न भो इत्युक्त्वा तृप्यन्तु भवन्त इत्युक्त्वा ॥ १८ ॥

दे० । विषद निमल सोदकप्रभृतिसकल लेशमुदधृत पात्रे समानाय कच्चित्सपन्न भोरिति वदेत् । ततः सपन्न ब्राह्मणरुक्त शेषमन्न च प्रश्नस्योत्तरे इष्टभ्य इति च भणिते ये अग्निदग्धा ये जीवा इत्यनेन दक्षिणाग्रास्ताणदर्भोपरि सर्वसिद्धे जले ऽञ्जलिना दक्षिणामुखेन प्राचीनावातिना प्रक्षिप्ते सति अनन्तर तृप्यन्तु भवन्त पितर इत्यादि मन्त्रषट्क पठेत् पितृपितामहप्रपितामहमातृपितामहीप्र पितामहातृप्तिलिङ्ग । अत एव मन्त्रलिङ्गान्निपरणास्वधानमस्कार प्रभृतिषु[4] मात्रादाना नामोच्चारणमूहितमन्त्रक्रियमाहु ॥

आ० । ततो विषदमन्नमानीय विषद सश्लिष्ट विकिरेत् । उदकेनाप्लाव्य भूमा दर्भषुविकीर्य कच्चित्सपन्न भो इत्युक्त्वा तृप्यन्तु भवन्त इत्युक्त्वा यथालिङ्गमामन्त्रणप्रतिवचन श्रुत्वा ॥

तृप्तानाचामयित्वा य मे राम[6] इति प्रदक्षिण कृत्वा ॥ १९ ॥

दे० । आचमनमाचाम । त कृत्वाचामयित्वा प्रातान्य मे राम इत्यादिना प्रदक्षिण यथा भवति ॥

आ०। तृप्तान्ज्ञात्वा तत आचम्य य मे राम शकुनिरिति प्रदक्षिण कृत्वा। आवृत्तिमात्रमन्यस्यानुपदेशात् ॥

प्रत्येत्याभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा देवाश्च पितरश्चेत्यनुवाकशेष णोपतिष्ठते । २० ॥ ६३ ॥ (५।९) ।

दे० । ब्राह्मणानामुपस्थान कुर्याद्दक्षिणा दत्त्वा ॥

आ० । प्रत्येत्य यथाशक्ति दक्षिणा दत्त्वा । अभिरमन्ता भवन्त युइ

---

1 विषद here s equal to विशद । 2 लेशम् om D secon l ha ıd 3 ? प्राचीना ACT प्राचीनावाते D 4 Instead of निपरण D निर्वपण 5 Thus D oक्रियामाहु ACT and first hand of D nstead of च्चारणमूहित A oच्चारणसहित । 6 राम शकुनिरिति Devap la 7 प्रत्येत्यप्रतिग्यथाशक्ति the Ms

क्त्वा। अभिरता स्म इति प्रत्युक्तःदेवाश्च पितरश्चेत्यनुवाकशेषेणोप तिष्ठते ॥

द्वितीयस्य प्रथमोद्धृत हविष्यरुपसिच्य ॥ १ ॥

दे । द्यामुष्यायणस्य द्विधा श्राद्ध स्मृतिषूक्त । परिगृहातृगोत्रेण जनयितृगोत्रेण च कुयात् आवृत्त्या वा । तत्र यदा तन्त्रेण तदा प्रदाय निपरणे च म त्रोह । अमुष्म स्वधा नम इत्यत्र जनकप्रतिग्रहात्रोनाम चतुर्थीद्विवचना तमुच्चारयित य । देवदत्तयज्ञदत्ताभ्या स्वधा नम इत्यादि । निपरणे ऽप्यग्निरिव पृथिवामुपजावत देवदत्तयज्ञदत्ता ये च वामित्यादि । आवृत्तिपक्षे परिग्रहातु पूव कृत्वा पश्चाज्जनकस्य कुयात् । तत्र द्वितीयश्राद्धप्रकारोऽनेनोच्यत । द्वितायस्येत्यत्र सूत्रे प्रकार व याम इत्य याहत य । द्वितीयस्य जनकश्राद्धस्येतिकत यता वक्ष्याम । द्यामुष्यायणकतृकस्येत्यर्थः । अथ वा द्विपितुर्बीजिन श्राद्ध पृथग्वक्ष्याम इति याख्येय । यद्वा एकोऽपि कृत्रिमपुत्रादिभिद्यते कुलद्वयसब धभेदात्तत्र प्रतिग्रहातु श्राद्ध कृते जनकस्य श्राद्ध कुवाण स एव द्वितीय उच्यते । तस्य द्वितायत्वमापन्नस्य द्वितायश्राद्ध वक्ष्याम इत्यथ एकसघातेनव या रसवता कृता तत प्रतिग्रहातृश्राद्धकरणापूवमेवादधृ य सर्वान्न पृथक् स्थापयित य स यञ्जन । तच्चोपग्रहातृश्राद्धान तर हविष्यः दधिक्षारप्रभृतिभिरुपसिञ्चेत् ॥

आ० । द्वितायस्योक्त द्यामुष्यायणस्य द्वे श्राद्धे कुयादिति । तत्र द्वितीयस्य श्राद्धस्येतिकत यतोच्यते । अष्टकाहोमत त्रेण एकस्या पङ्क्ता[4] स यामिदमुच्यत । प्रथमादधृत पूवमेवादूधृत्य परिशिष्ट दन्नादुदधृत्य स यञ्जन हविष्यघृतादिभिरुपसिच्य अभिघृत कृत्वा गुप्त निधाय ॥

आवाहनादि सिद्ध सम्प्रदानम् ॥ २ ॥

---

1 Om ACT 2 R f to tl d ll a t a पृथिवी र्वि In the above g v n pa age I l a c e l l th text wl l n पृथिवामुपजात युक्त त्वन्त । 3 ? R a l कस्य
4 पक्त t l e M

दे० । तत अवाहनादि सप्रदानमनुवाकशेषेणोपस्थानान्तमन्येषु ब्राह्म णेषु कुयात् । सिद्धमित्यनेन[1] पूर्वोक्तप्रकार निदिशति । आवाहना द्युपस्थाना त पूर्वोक्तमन्यूनातिरिक्त पुन कुर्यात् । स्थालीपाका दिकमेव तु त त्रणोपकरोति । प्रथमोद्धृतहविष्यैः परिग्रहातु श्राद्ध कृ वा तत शषाज्ञनकस्या यैब्राह्मण श्राद्ध क्रियते । तत्रायमथः । प्रथम परिग्रहीतृश्राद्धाथमुद्धृत यस्मात्त प्रथमोद्धृत । तद्यातया मत्वदोषापसारणाय हविष्य क्षीरादिभिरुपासिच्य तत एवावाह नाद्युपस्थानान्त सकल सिद्ध पूर्वज्ञातमेवावृत्त्या कुयादन्यत् स्था लीपाकादि सकृत्कृत म त्रेणोपकरोति ॥

आ० । परिग्रहातु श्राद्ध कृत्वा ब्राह्मणान्विसृज्य ततोऽन्यानुपवेश्य जनयितुः प्रथमोद्धृतेनान्नेनावाहनादिसप्रदाना त सिद्ध यारयात यत्तत्कुर्यात् ॥

पूर्वेण निपरण व्यारयातम् । ३ ॥ ६४ ॥ (५।१०)

दे० । प्रवासदिवसकालभेदा पूर्वेण निपरण व्याख्यातमिति निपरण यथादर्शितमेव कर्त य । तत्र पूर्ववदूह[2] कर्त य इत्यर्थः ॥

ब्र० । पूर्वोक्तसूत्रानुगते द्वे श्राद्ध कुर्यादिति च प्रवराध्याय उक्त । तत्रव चकश्राद्धविधिरुक्त । एकश्राद्धे वा पृथगनुदिश्यकपिण्डे द्वा द्वावनु कीतय परिग्रहीतार चो पादयितार चातृतायपुरुषादिति[3] । एक श्राद्ध पिण्डमात्र एव । द्वा द्वावनुकीर्तन ब्राह्मणेष्वर्घ्यपात्राणि च षडेव । यत्रकपिण्डे द्वा द्वावनुकीर्तयेत्तत्र पिण्डपितृयज्ञश्राद्धा प्रकावेश्वदेवपिण्डम त्राणामूह । यथा । एतद्वा तता ये च वामनु । अग्निरिव पृथिवीमुपजावत । विष्णुमित्रसोमशर्माणा गातमवसिष्ठा वेष वा पिण्डो ये चात्र वामनु । एषा वा स्वधा । एवमुत्तरयोरेव मेव पिण्डसपर्यादा ॥

आ० । नान्तरेणा वष्टक्ष्येन एतदपि निपरण । अथवा श्राद्ध पृथगनु दिश्य । कथ वश्वदेविक तावत्त त्र । एकस्मिन्ब्राह्मणे द्वा पितरौ

---

1 ACT add पूव । 2 पक्षवदूह ACT 3 In the last chapter of the Prava dhy ya (Bombay Ms the text of the Pravaramanja being incorrect) we read ndeed as giver above द्वे श्राद्धे कुर्यादेकश्राद्धे वा etc

द्वितीयस्मिन्द्वा पितामहौ तृतीयस्मिन्द्वौ प्रपितामहौ च । यथा । अग्निरिव पृथिवीमुपजीवत । देवदत्तयज्ञदत्ता ये च वामन्वेषा वा स्वधेति प्रयोग । पिण्डपितृयज्ञे च एतद्वा ततो ये चात्र वामन्विति ॥

प्रातरन्वष्टक्यम् ॥ १ ॥

दे० । अष्टकाया अनु पश्चाद्भवमन्वष्टक्यमित्यान्वर्थिकेय सञ्ज्ञान्वष्टक्यमिति । एतच्च केचिदष्टकाया अङ्ग वदन्ति केचित्तत्सदृश विकारभूत कर्मान्तर । तत्रोभयथापि तत्कालत्व प्राप्ते कालान्तरमाह । प्रातरिति । नवम्या कर्तव्यमित्यर्थ ॥

आ० । नवम्यामन्वष्टक्यम् ॥

एतेनैव धर्मेण सप्रदाय निपरण कुर्यात्[1] ॥ २ ॥

द० । एतेनैव धर्मेण इति सवनाम्ना प्रकृतस्य द्वितीयस्य श्राद्धस्य परामर्शः । यथा द्वितीयश्राद्धे स्थालापाकादिक न क्रियते । सप्रदानाद्यावाहनाद्युपस्थानान्तमन्यूनातिरिक्तमनुष्ठीयते ॥

आ० । एतेनैव धर्मेण सप्रदाय सप्रदानमेवातिदिश्यते न होम । केचिद्योगविभागाद्धोममपीच्छन्ति । एतेनव तदानीं धर्मेण सप्रदाये व्यतिरिच्यते । एतदन्तर्भावात् । तस्मा सप्रदानमेवावाहनाद्यनुदेशनान्त । सप्रदाय निपरण कुर्यात् । कथ । निपरणप्रकार उच्यते ॥

षट्कर्षू कुर्याद्दक्षिणायता पूर्वापरा प्रादशमात्रीश्चतुरङ्गुलपृथ्वीस्तावदन्तरास्तावदवखाता ॥ ३ ॥

दे० । कर्षू खनिरुच्यते । षड्गर्भा[3] कुर्यात् । दक्षिणायत दक्षिणोत्तररेखया[4] आयता दीर्घा । किंप्रमाण दैर्घ्यमित्यपेक्षायामाह । प्रा

---

1 The last three words not found in Devapāla's text they are given by Br who however reads पिण्डकुर्यात् and by Ad as also by a Tuebingen and a Bombay Kāṭaka More over Devapāla connects the three first words with the preceding sūtra (प्रातरन्वष्टक्यमेतेनैव धर्मेण) That the last three words belong to the text appears from Ad and Br and a trace is found in Devapāla's expression सप्रदानादि । 2 सप्रदानावाहना D 3 Thus the Mss Read षड्गर्तान् ? 4 ०खाया ATC and first hand of D

देशमात्री प्रादेशप्रमाणाः। पूर्वापरा। पूर्वपश्चिमभावेन पङ्क्त्या स्थिता। चतुरङ्गुलपृथ्वा। पार्श्वतश्चतुरङ्गुलपरिमाणा पूर्वपश्चिम रेखायाम्। तावदन्तराः। चतुरङ्गुलपरिमाणमेव समन्तरं व्यवधानं कर्तव्यं पङ्क्तिरूपेण निर्मितानाम्। तावदवखाताः। चतुरङ्गुलपरिमाणा एव ता[1] अधः खननीयाः॥

ब्र०। दक्षिणतः कर्षूः प्रत्यगपवर्गाः खनेत्तिस्रः पितॄणां तिस्रो मातॄणाम्॥

आ०। षट्कर्षूः कुर्यादित्यादि। केचित्प्रकृतं निपरणं कृत्वा षट्कर्षूः कुर्वन्ति। तदानीमेतेनैव धर्मेण निपरणान्तं कृत्वेत्यवक्ष्यत्। तस्मादित्थं निपरणं कुर्यात्। षट्कर्षूः कुर्यात्। किंभूताः। दक्षिणायताः। दक्षिणतो दीर्घाः। पूर्वापराः। पूर्वादारभ्यापरसंस्थानाः। प्रादेशमात्रीः। चतुरङ्गुलास्ताराः[2]। तावदन्तराः। चतुरङ्गुलव्यवहिताः। तावच्चाधस्तात्खाताः॥

तासां दक्षिणतः खराः॥ ४॥

दे०। कर्तव्या इति शेषः। खराः वत्तिकास्थलानि। ते तासां कर्षूणां दक्षिणेषु भागेषु षट्कर्तव्याः॥

ब्र०। तासां दक्षिणतस्तथैव मृदा षट् खराः॥

तेष्वग्नीन्विहृत्यावोक्ष्य कर्षूर्दक्षिणाग्रान्दर्भानास्तीर्य॥ ५॥

दे०। तेषु खरेषु जानुदघ्नेष्वापसदादुद्धृत्य विहृत्य परिस्तीर्य पर्युक्ष्य परिसमूह्य चाग्नीन् कर्षूश्चावोक्ष्यावसिच्य कर्षूषु दक्षिणाग्रान्दर्भानास्तार्य॥

ब्र०। तेषूद्धृतावोक्षितेषु यज्ञोपवीत्यासादनाङ्गे परिसमूहनपर्युक्षणे कुर्यात्। षष्ठ आसादिते प्राचीनावीती कर्षूरवोक्ष्य खराग्नीनां होमाङ्गे पुनश्च अप्रदक्षिणेन परिसमूहनपर्युक्षणे कुर्यात्। कर्षूषु दक्षिणाग्रान्दर्भान्समूलानास्तीर्य खरांश्च दक्षिणपश्चिमाग्रं स्तृणाति॥

पिण्डपितृयज्ञावृता पूर्वासु तिसृषु निधाय[5] मज्जानमुपनिनीय दुग्धेनाभितः परिषिच्य ये चात्र रसाः स्युरेतद्भवद्भ्य इत्युक्त्वा

1 तासु C तास्व AT 2 लस्तारा the Ms 3 Here Ad breaks off 4 Emended कर्षूस्वोक्ष्य the Bombay Ms 5 विधाय the Mss of Devapāla

तृप्यन्तु भवन्त इत्युक्त्वा ॥ ६ ॥

दे० । उक्तस्य पिण्डपितृयज्ञस्यावृदितिकर्तव्यता । पृथिवी दर्विरित्यादिमन्त्रादिका पूर्वासु पूर्वदिग्वर्तिनीषु तिसृषु कर्षूषु त्रीन् पिण्डान् पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो देवदत्तादिभ्यो मज्जानं च पिण्डसमीपे यूषलक्षण[1] स्थापयित्वा । सर्वतश्च सर्वपिण्डान् दुग्धेन परिषिच्य । अन्ये ऽपि ये रसवत्या सिद्धा रसाः सन्ति तैरपि पिण्डान् सर्वतः परिषिच्य । एतदन्नं भवद्भ्यः पितृपितामहप्रपितामहेभ्यो देवदत्तादिभ्य इत्युक्त्वा तृप्यन्तु भवन्तः पितर इत्युक्त्वा ॥

ब्र० । ततः प्रणयनक्रमेणैव षट्सु अपि खराग्निषु पिण्डपितृयज्ञवत् प्रत्येकमाहुतिद्वयं हुत्वा । ततस्तान् मज्जानमुपनिनीय दुग्धेनाभितः परिषिञ्चति ये चात्र दधिमधुघृतादयो रसाः संनिहिताः स्युः । ततः पितॄन् ध्यायन्नेतद्भवद्भ्यः तृप्यन्तु भवन्त इति कर्षूरीक्षमाणो वदेत् ॥

एवमपरासु स्त्रीभ्यो दद्यान्मज्जवर्जं सुरां तूपनिनाय मन्थेनाभितः परिषिच्य ये चात्र रसाः स्युस्तद्भवतीभ्य इत्युक्त्वा तृप्यन्तु भवत्य इत्युक्त्वा ॥ ७ ॥

दे० । एवमपरास्वपरदिग्भागवर्तिनीषु तिसृष्ववशिष्टासु कर्षूषु स्त्रीभ्यो मात्रादिभ्यस्त्रीन् पिण्डान् पृथिवी दर्विरित्यादिप्रकारेण दद्यात् । एतावांस्तु विशेषः । मज्जानं तत्र नोपनिनयेत् । मज्जास्थाने सुरां विकृतयवरसरूपामुपनिनयेत् । मन्थेन चोदकाविलीकृतसक्तुरूपेण सर्वतः परिषिञ्चेत् । अन्ये ऽपि ये रसास्तैरपि सिञ्चेत् । एतद्भवतीभ्यो मात्रादिभ्य इत्युक्त्वा तृप्यन्तु भवत्यो मातर इत्यादि चोक्त्वा ॥

ब्र० । ततः किंचिन्मात्रशेषं चरुशेषमुद्धृत्यैवमपरासु कर्षूषु मातृभ्यः पिण्डनिधानं । ततस्तान् मज्जवर्जं सुरामुपनिनीय गोदुग्धे सक्तूनोप्यैषीकया प्रसव्यमनारभ्योपमथ्य तेन परिषिञ्चति ये चात्र मधुघृतादयो रसास्तैश्च ॥

प्रेष्याः पिण्डान्भक्षयेयुर्निषादा वाग्नौ वाप्सु वा ब्राह्मणान्वा माजयेत् । ८ ॥ ६५ ॥ (५।११)

---

1 पेशीलक्षणD

दे० । पिण्डाना प्रतिपत्तिं कुर्यात्कथ । प्रेष्या भृत्या अनुज्ञाता सन्त पिण्डा भक्षयेयु । धीवरा वा सुराश दाथदूषितत्वात् अप्स्वग्ना वा क्षेप्त या । ब्राह्मण वा भोजयेत्पिण्डान् ये सुराथश दसस्पर्शेन न दूषिताः प्रथमास्त्रय ॥

ब्र० । सुरालिप्तान्पिण्डा प्रेष्या निषादा वाश्नीरन् अप्सु वा क्षिपेत् । इत रानग्नौ वा प्रास्येद्ब्राह्मण वा भोजयेत् ॥

अथ प्रथमश्राद्धस्याष्टकया धर्मो व्याख्यात ॥ १ ॥

दे० । अथशब्द आनन्तर्यार्थः । यदुक्त । शुचिर्भूत्वा पितृभ्यो दद्यादिति[1]। तत्राग्न्युत्पत्त्यनन्तरमेव प्रथमश्राद्ध क्रमप्राप्तमपि नोक्त विकृतेः प्रकृतित त्रापेक्षितया प्रकृतित त्रपरिज्ञान विना दुरधिगमत्वात् । अष्टकाविकाराणि हि सर्वश्राद्धानि । प्रकृतौ ज्ञाताया ज्ञायन्त इत्यष्टकानन्तर शुचिभूतस्यैकादशे ऽहनि प्रथमश्राद्धमधुनारोप्यते । किं च प्रथमश्राद्धस्यामङ्गलप्रायत्वेन लोके प्रसिद्धत्वात्प्रचुरपुरुषार्थाभिहिताग्न्याधानान्तरमभिधान[3] न कृतमित्यप्याहु । अत एवाथ शब्दो मङ्गलमाति त त्रेण द्योतयतीति वर्णयन्ति । अतश्चायमर्थ । अथ प्रकृत्यधिगत्यनन्तर प्राप्तप्रस्तावस्य प्रथमश्राद्धाभिधानस्य सामान्येनाष्टकया धर्मो याख्यात इतिकर्त यता विध्यन्त इत्येव भावः प्रकार इति पर्यायः ॥

ब्र० । प्रेतैकोद्दिष्टेष्वृतूना पत्न्यृतस्य धाम देवा ग्रावाण इत्यष्टकास्थाली पाकहोम ॥

एकवन्मन्त्रानूहेत् ॥ २ ॥

दे० । एकोद्दिष्टत्वादतिदेशप्राप्तस्य म त्रगतस्य पितृनाम्नो बहुवचनान्तस्यैकवचनमूहेत् । एकेनार्थेन तुल्यमेकवत् ॥

पेश्य प्रातरित्यनियम ॥ ३ ॥

दे० । अष्टकायाः पशुपक्षे च पेश्यो ऽवदानस्थाने चादिता[5] ता अतिदेशेन प्रथमश्राद्धे विकल्प्यमानपश्वनुकम्पित्वेन प्राप्ता सत्यो

---

1 Cp XLVI 1 2 Thus D and C श्राद्धस्य मङ्गलप्रयत्न AT 3 ? पुरुषार्थार्थाभि (हि) ता ATC पुरुषार्थाभिधान्या D
4. Cp LXI 1-5 5 Cp LXII 3

नियमभावविशिष्टभावा[1] उच्यन्ते पेशाषु स्वेच्छा कर्तव्या न वेति। पेशीद्वारेण च पशो स्वेच्छोक्तिरिय विकल्पपक्षे हि पाक्षिको नियम स्यात्। एव प्रकृतावन्वष्टक्य प्रातरुक्त। तस्याप्यतिदेशन नियम प्राप्तस्यानियम उच्यत ॥

ब्र । यद्यपि शुरुक्तस्तस्य विधे नियमस्त्वङ्गारश्रृताना पशाना स्थाल्या मेवावदानानि प्रकृतिवदाश्रपयेच्छो ऽन्वष्टक्यस्य चानियम ॥

तिस्र कर्षू कुर्यात्त्रिष्वग्निषु कृत्वैकैक पिण्डमुत्सृज्य प्रथमामन्नस्य पूरयेद्दधिमध्विति द्वितीयां घृतमासमिति तृतीयाम् ॥ ४ ॥

दे० । त्रिष्वग्निषु यथाप्राप्तहोमान्कृत्वा पित्रुद्दशेनैकस्या कर्ष्वामेकक पिण्ड क्षिपेत्पृथिवा दर्विरिति मन्त्रेणावृत्तिभाजा। तत्र प्रथमामन्नस्य नाना प्रकारस्य हविष्यस्य भागेन पूरयेत्। द्वितीया तु दधिमध्विति पूरयेत्। निपातानामनेकार्थत्वात्। इतिशब्दः करणशक्तिप्रधानोऽधि करणशक्तिप्रधानान्त शब्दवत् दधिमधुभ्या द्वितीया पूरयेदित्यर्थ । घृतमासमिति तृतीया पूरयेदिति समान पूर्वेण। वपाक्षीरादिपरि षेकोऽपि प्रकृतिवत् ॥

एव मासि मासि ॥ ५ ॥

दे० । प्रतिमासमेषव कर्तव्यता। नवश्राद्धानामित्यतिदेशार्थ ॥

एव सावत्सरिकम् ॥ ६ ॥

दे० । सवत्सरे भव सावत्सरिक। सपिण्डीकरणमप्यवमित्यतिदेशार्थः॥

चतुर्थ पिण्डमुत्सृज्य त्रेध कृत्वा पिण्डषु निदध्यात्ससृजतु त्वा पृथिवी वायुरग्नि प्रजापति ससृज्यध्व पूर्वेभि पितृभि सह । समाना व स वो मनांसीति ॥ ७ ॥

दे० । सपिण्डीकरणे विशेषमाह । चतुर्थ निदध्यात्। अर्थात्पितृ पितामहप्रपितामहाना दद्यात्। भागनिधाने मन्त्रानाह। ससृजत्वि त्यनेन सहान्तेन समाना व इत्यादिना च त्रयेण प्रक्षिपेदेकैकत्रे- त्यर्थ । तत्र शाखान्तरीया प्रथमा पठिता ॥

1 नियमभावेन विशि AT 2 ? Could be read also क्षुदुक्तस्तस्य

एवमुदकानि ॥ ८ ॥ ६६ ॥ (५।१२)

दे० । पाद्यान्यर्घ्याणि च चतुर्थे पात्र पिण्डवत्पितृपात्रेषु अनेनव मन्त्र त्रयेण निदध्यादित्यतिदेशाथ । पश्चादावाहनाद्युपस्थानान्त कृत्वान्वष्टक्यादिवत् ॥

दे० । उक्त सवश्राद्धानामष्टकाविकारत्व[1] । तत्र यानि पञ्चम्यादा पुत्र कामादिश्राद्धानि लाके प्रसिद्धानि यानि च नान्दीमुखप्रभृतानि विवाहोपनयनतीथयात्राविशेषप्राप्तिविद्धद्धराद्धिजोत्तमगृहगमनादिनि मित्तानि विश्वजिदधिकरणनयकल्पितस्वर्गफलानि तानि प्रथमाष्ट काप्रकाराणि । यानि तु भणितनिमित्तान्येवानन्तरकथितस्वरूपाणि मेदोघृतकुल्यादिपितृतपणाद्यथवादबलेन मासविशेषसाध्यानि तानि द्वितीयमासाष्टकाविकारित्वेन गम्यन्ते यानि तु पिण्डान्वाहायशब्द वाच्यान्यमावस्याद्वादशीसक्रान्त्यादिनिमित्तकान्युक्तनयेन स्वर्गफल कानि नित्यानि च होमाग्निष्टोमनिदर्शनेन तानि च मासाष्टकावि कारित्वेन प्रतीयन्ते । तदेतद्भेदत्रय क्रमेण भणति ॥

अथेतरस्य श्राद्धस्याष्टकया धर्मो व्याख्यात ॥ १ ॥

दे० । अथत्यानन्तर्याथ प्रकृतिज्ञानपूवकस्य[3] विकृतिज्ञाने निदर्शितत्वात् । इतरस्य नान्दीमुखादेरमाससाध्यत्वपक्षो धर्म इतिकतव्यतादिपया योऽष्टकया प्रथमया व्याख्यात । प्रथमाष्टकाप्रकारत्वमेव व्यङ्क्तमाह।

ब्र० । अथेतरस्येति पशुश्राद्धामावस्याश्राद्ध वजयित्वा प्रेतश्राद्धसपिण्डी करणनान्दीमुखाब्दिकस्य कतव्यस्य ॥ अथतरस्य श्राद्धस्यत्युक्तव्य तिरिक्तसात्वसरिकादभ्युदयिकादिश्राद्धादाना प्रथमपञ्चकविधि [4] ॥

1 ष्टकान्वितत्व D 2 We expect rather अपूपाष्टका 3 प्रतिकृति ACT 4 In Br (the Bombay Ms the Lahore Ms s of no help) all is confused Here comes first chapter LXVII w th out any commentary and numbered 1f (read 66) Then follows the text of chapter LXVIII numbered 67 Then a part of the bhaṣya given by me under LXVII 1 (first part) Then comes the text of chapter LXIX without any number Then mmediately the bhaṣya given by me under LXVII 2 then the one under LXIX 1 then the one given under LXVIII 1 and lastly the one given byme under LXVII 1 (second half)

प्रथमेन पञ्चकेन[1] ॥ २ ॥

द ।आज्यमिति स्थितमेव ॥

ब्र ।अत्राभिहोमविहितपञ्चकनिर्देशात्त सब धस्थालीपाकहोम उपल क्ष्यत ॥

आवाहनादि सिद्ध सप्रदानम् ॥ ३ ॥

दे० । सप्रदानमपि सिद्धमविचारितमेव । सर्वप्रकृतिविकृतिसाधारण त्वात् ॥

पूर्वेण निपरण व्यारयातम् ॥ ४ ॥ ६७ ॥ (५ । १३)

दे० । पूर्वेणाष्टकाप्रकारेण कषूकरणादिनेति विशेषेण याख्यात कथित

अथेतरस्य पशुश्राद्धस्याष्टकया धर्मो व्यारयात ॥ १ ॥

ब्र० । श्रोत्रिये गृहमागते मधुपकवत्तूष्णी पशु सज्ञप्य यच्छ्राद्ध त पशु श्राद्धम् ॥

मध्यमेन पञ्चकन ॥ २ ॥

दे० । प्रधानहोम इति शेष ॥

आवाहनादि सिद्ध सप्रदानम् ॥ ३ ॥

दे० । गतार्थम् ॥

पूर्वेण निपरण व्यारयातम्[2] ॥ ४ ॥ ६८ ॥ (५।१४)

अथेतरस्य मासिमासिश्राद्धस्याष्टकया धमा व्यारयात ॥ १ ॥

दे० । इतरस्य प्रथममास यतिरिक्तस्यामावस्यादेस्तृतीयाष्टकया धर्मो व्याख्यात । अस्य पिण्डान्वाहार्यमिति सज्ञा सिद्धा । पिण्ड दानानन्तर ब्राह्मणभोजनाहरणा प्रधानादन्वार्थिकीय[6] सज्ञा ॥

ब्र० । मासिमासिश्राद्धस्यामावस्यानुपलक्ष्यते ॥

उत्तमेन पञ्चकेन ॥ २ ॥

---

1 Cp LXI 6 2 DC g ve now as bh ya tl e pas age which TA subjoin on LXIX 1 3 Th passag in TA only 4 Cp note on LXVIII 4 5 प्रसिद्धा DC
6 वार्थिकी DC

दे० । तृतीयेन पञ्चकेनाज्यभागान्ते स्थालीपाकस्य होमः तृतीयाष्टकावत् । आवाहनादि सिद्धं सम्प्रदानम्[1] ॥ ३ ॥

पूर्वेण निपरणं व्याख्यातम् ॥ ४ ॥ ६९ ॥ (५ । १५)

दे० । गतार्थं ॥ अन्ये तु पूर्वेण निपरणमिति सर्वत्रेदमर्थं व्याचक्षते । पूर्वेण पृथिवी दर्विरिति न तूत्तराभ्यामिति नियमार्थमेतत् । इदं त्वखिलार्यजनानुष्ठानविपरीतं । किं चकोद्दिष्टत्वं चापतेदेव । उक्तं हि । वसवः पितरो भूम्यधिपतयो रुद्राः पितामहा अन्तरिक्षपतय आदित्याः प्रपितामहास्तृतीयलोकाधिपतय । तत्र पितृप्रकाशसमर्थत्वात्प्रथममन्त्रस्य मन्त्रलिङ्गबलेनैकोद्दिष्टत्वं प्राप्नोति । मुनिवचनबलेन त्वन्यत्र विनियोगो नास्ति क्षीणत्वादर्थापत्तेरन्यार्थत्वेन वचनस्योपपन्नत्वात् ॥

दे० । एवं शुचिभूतः पितृभ्यो दद्यादिति प्रसक्तानुप्रसक्तं निर्वर्त्य फाल्गुनीपाकयज्ञमवशिष्टमाह ॥

अथ फाल्गुन्यां तैलापूपस्य जुहोति ॥ १ ॥

दे० । फाल्गुनामासि पौर्णमासी । तस्यां तैलपक्केन गोधूमादिमयेनापूपेन होमः कर्तव्यः । अथशब्दः श्राद्धानन्तरतां भणन् श्राद्धप्रकरणनिवृत्तिस्वस्त्ययनभविष्यत्त्वद्योतनद्वारेण मङ्गलमभिद्योतयति । अधुना जुहोतिशब्दश्रवणात्पाकयज्ञतन्त्राभावशङ्कानिवारणाय यज्ञप्रतीतये देवतामन्त्रं चापूपहोमं च दर्शयति यज्ञहोमान्तत्वोपदर्शनाय ।

अर्यमा देवता ये ते अर्यमन्निति ॥ २ ॥

दे० । अपूपमन्त्रे अर्यमा देवतासंबन्धश्च यवस्य शरीरं । ये ते अर्यमन्निति मन्त्रः ॥

अथेन्द्राण्याः ॥ ३ ॥

दे० । जुहोतीत्यनुषज्यते । द्रव्यमन्त्रा त्वत्र वक्ष्येते प्रकरणसमाप्तौ[3] ॥

प्रससाहिष इति तुण्डिलस्य जुहोति ॥ ४ ॥

दे० । तुण्डो[4] विद्यते यस्य स तुण्डिलो मध्योन्नतः पुरोडाशाकृतिस्त

---

1 This sūtra has fallen out in the Mss of Devapāla.
2 Cp XLVI 1 3 Cp sūtra 6 4. Thus T तुण्डा ACD

ण्डुलपिष्टादिपकः किलाटलोपिकादिवा[1] तेन[1] प्रससाहिष इति मन्त्रेण जुहोति ॥

गोलका रुद्रदेवत्या [2] ॥ ५ ॥

दे० । गोलका यवमयव्रीहिमय गोला इति प्राकृतभाषया प्रसिद्धा । ते रुद्रदेवत्या कर्तव्या । मन्त्रो हि रुद्रलिङ्गको ऽर्थात् ॥

अदितिर्द्यौरदितिरिन्द्राणी[4] पत्येत्योदनया शाकपललाक्तयो ॥ ६ । ७० ॥ (५।१६)

दे० । पादद्वयोद्धृतावोदनौ । तयोरेक शाकेनाभ्य य मिश्राकृत्यादितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षमित्याहुतिं जुहुयात् । द्वितीय तु पललेन[6] तिलतण्डुलचूर्णनिर्मितेनाभ्यज्येन्द्राण्या पूर्वोक्ताया इन्द्राणी पत्येत्यादिमन्त्रेण जुहुयात् । तदेव पञ्च हवींषि ॥

ब्र० । अर्यमा इन्द्राणी इन्द्र रुद्र अदितिरिति पञ्च फाल्गुन्यदेवता । पात्रप्रयोगकाल तलशाकपललाक्त तिलानुपसादयेत् । अर्यम्ण जुष्ट निर्वपामीति तैलापूपस्य व्रीहिणा निर्वपेत् । इन्द्राण्यै जुष्टमिति स्थालीपाकस्य । इन्द्राय जुष्टमिति तुण्डिलस्य । रुद्राय जुष्टमिति गोलकत्रयस्य । अदित्यै जुष्टमिति स्थालीपाकस्य । एवमेव प्रोक्षणं । तिलाना पिष्टानामग्ना तप्ताना निष्पीडिताना पृथक् तैल कृत्वा तलेन हविरासादनकाले ऽपूपमक्त्वासादयेत् । पललेनेन्द्राण्याश्चरु कल्केनादित्या आज्यभागान्ते हुते ये ते अर्यमन्निति तैलापूपस्यावदाय प्रधानाहुति । इन्द्राणी पत्यति पललाक्तस्य चरो । प्रससाहिष इति तुण्डिलस्य । मृडा नो रुद्रेति समवदाय गोलकाना ।

---

1 पिकादिना वा तन AT 2 दैवत्या the Ms of Devapala देवता B (cont nuous text) and a Bombay ?caka 3 The Mantra for the oblat on to Rudra is not ment o 1? according to Dev and Br t s K th XL 11 145 15-16 4 The first mantra not n the printed text of the Kathaka belongs probably to the Katha ra yaka t s identical with Taitt r I 13 2 (6) 5 पलाला the Mss of Devapāla 6 पक्षालेन D only 7 Cp s tra 2 8 कल्पेनादित्याज्य the Bombay Ms कल्पनादित्य आज्य० the Lahore Ms

अदितिर्द्यौरिति क काकस्य[1] चरो । ततः त त्रसमाप्ति ॥

गावो भग इति द्वाभ्या गोयज्ञस्य ॥ १ ॥

दे० । गवा प्रसूताना स्वास्थ्य पुनः सगर्भग्रहणाद्यर्थो[2] वस ते यज्ञो गोयज्ञ । अश्रुतद्र येषु चाज्य हवि चतुर्गृहात यवव्रीहिनिर्मित वा यवकादिद्दष्टार्थेषु लोके स्वस्त्ययनेषु प्रवृत्त्यर्थत्वा प्रायेण च स्रुवेण होम उपनयनादौ दृष्टार्थानि श्रावणयष्टकादिप्रभृती यदृष्टार्थान्यपि । अत्रैवावसरे प्रथमफलकमार्थ स्वस्त्ययनमाह ॥

ब्र० । गोयज्ञ गोमङ्गल्यामिति कश्मीरेषु प्रसिद्ध । गोयज्ञे च हलानि योजयन्ति प्रथमे वसन्त हिमापगमे । यज्ञश द्रो ऽत्र त त्र ॥ गोमङ्गलयज्ञादीना रात्रियज्ञादाना सर्वेषामाज्यधा या[3] एवावदायाज्य प्रधानाहुतार्यथोक्त जुहुयात् । अत्र सवत्राज्य हवि । आज्यभागान्ते चतुर्गृहीतेन प्रचार । गावा भगा न ता अर्वेति गोमङ्गले प्रधानम् ॥

सीरा युञ्ज तीति तिसृभिरायोजनीयस्य ॥ २ ॥

दे० । जुहुया सारा युञ्ज तीत्यादिभिस्तिसृभिर्ऋग्भि ॥

प्रथमोत्तमाभ्या युनक्ति ॥ ३ ॥

दे० । सीरा युञ्ज तीति या प्रथमा गायत्रा पूषा युनक्ति वति च योत्तमा द्विपदी त्रिष्टुप् ताभ्या यागान तर बलीवदा युनक्ति यूपे सयोजयन्तीत्यर्थ । युनक्तियोक्त्रवतीतिश द्वौ बलीवर्दाना यूपसयोजने रूढौ ॥

मध्यमया फालम् ॥ ४ ॥

दे० । युनक्त सीरेति मध्यमया फाल युनक्ति ॥

शुन सुफाला इति प्रदक्षिण द्वे कृषति[6] ॥ ५ ॥

दे० । शुन सुफालेत्यादिकयर्चा प्रदक्षिण कृत्वा द्वे सीते कृषन्ति ॥

---

1 Thus the Bombay Ms कल्पाक्त the Lahore Ms 2 सद्गर्भ ACT 3 oधा यामेवा the Ms 4 यागा तर or युगान्तर the Mss 5 The Mss of Dev consequently फलम् । 6 The Mss of Devapāla have the plural

लाङ्गल पवीरवमित्यपरे द्वे ॥ ६ ॥

दे० । लाङ्गल पवीरवमित्यादिकयचान्ये द्वे साते कृषन्ति ॥

ब्र । सीरा युञ्जन्ति युनक्त सीरा पूषा युनक्त्विति तिसृभि । तदेव द्विपदा[1] सतृताया[1] । प्रधानाहुतिषु हुतासु सीरा युञ्जन्ति पूषा युनक्त्वित्यनड्वाहो युनक्ति । युनक्त सारेति फाल । कर्षण यथो कवत् । कमणि समाप्ते घृतेन सातेति[2] चतुगृहातेनाज्यस्य प्रधान । ततस्तन्त्रसमाप्ति । एतद्गीमङ्गलम् ॥

घृतेन सीतेति सीतायज्ञस्य ॥ ७ ॥

दे० । घृतेन सीतेति मन्त्रेण सातायज्ञस्य जुहुयात् । कार्त्तिकशुक्लद्वादश्या यवबीजवपनोपक्रमाय[3] सातायज्ञस्यार्येषु प्रसिद्धो यत्र वीरणादि मयो सीता कुमारा दवता विरच्यते ॥

या ओषधय इति बीजवपनीयस्य ॥ ८ ॥

दे० । बीजवपन यस्य स बीजवपनीयो यज्ञ । तस्य या ओषधय इति जुहुयात् । सीतायज्ञानन्तरमेवष यज्ञस्ततो यवबीजवपनम् ॥

ब्र० । या ओषधय इति यदा बाजानि उप्यन्ते ॥

विमुच्यध्वमिति विमोचनीयस्य ॥ ९ ॥

दे० । अत्रापि प्रयोजनार्थीयस्तद्धित । विमुच्यध्वमित्यादिना विमोचनाययज्ञस्य जुहुयात् । सर्वबाजवपनसमाप्तावय यज्ञ स्वस्तये ॥

ब्र० । विमुच्यध्वमिति यदा बलीवर्दा हल समाप्ते विमुच्यन्ते ॥

त्रातारमिन्द्रमिति द्वे पर्ययणस्य ॥ १० ॥

दे० । पर्ययण खलप्राप्ताना व्राहीणा क्षोदन बलावर्दचरणैर्गाहन यत्र गाहिकेति प्रसिद्धिरार्याणा तत्प्रयोजनस्य यज्ञस्य त्रातारमिन्द्रमि

---

1 Thus the Ms) Br then comb n th fir t words of s tra 7 w th the pr ced ng So al o h nter punction in the cont nuou text अपरे द्वे । घृतेन सीतेति । सीरा यज्ञस्य (sic !) या आष etc 3 वपनक्रमाय D वपनोक्रमाय AT वपनोपनोक्रमाय C 4 सिद्धे D 5 वापनी Br 6 Thus the Lahore Ms and a Tueb ngen Ms फले the Bombay Ms 7 गैहन CD

त्यादिना द्वयेन जुहुयात् । पर्याणे द्वे साधने इति तु सूत्रान्वय ॥
ब्र० । त्रातारमिन्द्रमुग्रो जज्ञ इति च धान्यादिक्षोदनारम्भे ॥

एव प्रथमोद्वपनस्य ॥ ११ ॥

दे० । प्रथमोद्वपन व्रीह्यादीना नवनिष्पन्नमाद्य वाप । तत्प्रयोजनस्य त्रातारमिति द्वे साधनभूत ऋचौ ॥
ब्र० । एताभ्यामेव प्रथम खलादिधान्य गृह वा कोष्ठागार नीयते । काष्ठागाराद्वा यदा वसन्त आनीयते ॥

उदुत्तम मुमुग्ध्युदुत्तम[1] वरुणेति वरुणयज्ञस्य ॥ १२ ॥

दे० । तडाकप्रतिष्ठाकाले ऽय वरुणयज्ञ ॥
ब्र० । उदुत्तममिति द्वाभ्या[3] नवखाततडाकादा ॥

स वरत्रान्हिरण्यकोशमवटमिति[4] कूपयज्ञस्य ॥ १३ ॥

दे० । नवकूपप्रतिष्ठाकाले ऽयम् ॥
ब्र० । इति नवकूपप्रतिष्ठायाम् ॥

प्र वा दसासीति मण्डपानाम् ॥ १४ ॥

दे० । तमेव यज्ञ कृत्वा कूपसस्कारार्थ[5] मण्डपाना । यवमयाना हुत्वा शेष भक्षयदिति शेष इति माथुरप्रभृतय [6] । अन्ये मण्डपानामिति पाठ दृष्ट्वा व्याचक्षते किल मण्डमुदकमुच्यते । मण्ड पिबतीति मण्डप सेतुर्नद्यादितरणोपाय । तस्य प्रतिष्ठार्थं यज्ञ कुर्यात् । प्र वा दसासीति मन्त्रेण होमान्त । कश्मीरेषु च एतद्वाहुल्येन कम दृष्टमित्यादित्यदर्शनेन व्याख्यातम् ॥
ब्र० । मण्डप सेतुप्रतिष्ठादिक प्रासादिक । प्र वा दसास्यतारिष्मेति चित्रमण्डपादिषु प्रतिष्ठाया । सेतुप्रतिष्ठायामित्यादित्यदर्शनभाष्यम् ॥

1 The first three words not in Br 2 वरुणयज्ञेष्ट the Mss of Devapāla 3 Possibly this was the reading of the sūtra text 4 The second mantra not in ou Kathaka texts corresponds exc The first word with RS X 101 6 and TS IV 2 5 0 5 र्थे CD 6 माथुर D
7 Acc to Br then not only Kath XVII 18 262 10-11 but also 262 12 13 is to be used The Mantrabhaṣya of Devapāla is incomplete here

देवेभ्यो वनस्पत इति वनस्पतियज्ञस्य ॥ १५ ॥

दे० । फलिततरुरोपणकाले ऽयम् ॥

ब्र । इति वृक्षरोपणे ॥

वनस्पते वीड्वङ्ग इति रथयज्ञस्य ॥ १६ ॥

दे० । नवनिर्मितरथारोहणार्थम् ॥

ब्र० । नवरथारोहणे ॥

धन्वना गा इति द्वाभ्या धनुर्यज्ञस्य ॥ १७ ॥

दे० । धनुषो ग्रहणकाले मासवेधकाले[1] चाय क्षत्रियाणा प्रथमकल्पेन । एव कृष्यकम[2] वश्यानामुक्तमिति[2] ज्ञेय । तेषामेव कृषिवृत्तिस्मरणात् । अनुकल्पेन त्वन्यत्र यदुक्तम् ॥

ब्र० । इति नवधनुर्ग्रहणे ॥

रात्री व्यख्यदिति द्वाभ्या रात्रियज्ञस्य[4] ॥१८॥७१॥ (५।१७)

दे० । जागरणसमये ऽयम् ॥

ब्र० । रात्री व्यख्यदुप ते गा इति रात्रिजागरणादो ॥

समुपहते ऽद्भुते वा शान्त्यै शमीं शमुक[5] शाम्यवाकमश्वत्थप्लक्ष न्यग्रोधोदुम्बर[6] दूर्वा च प्राचीनप्रसृतानि षड् दर्भपिञ्जूलानि सुमनसश्चापामार्गं सर्वबीजानि सीतालोष्ट गोमय हिरण्य वल्मीक वपा चाद्भि ससृजति स व सृजामीति द्वाभ्याम् ॥ १ ॥

दे० । सम्यगुपघात समुपहत । व्याधिदुर्भिक्षशत्रूदयादिभि[7] । तस्मि न्वेत्यद्भुते वा । अद्भुतमकालोत्थमुल्काधूमकेतुगगनाङ्गनपरिहरणा कर्णदु स्वप्नाद्यनिष्टसूचक तस्मिश्च सति । शान्त्यै शान्त्यर्थ । शम्यादीनि षोडश द्रव्याणि मृत्पिण्डात्मके ऽद्भि सह ससृजति मिश्रयतीत्यर्थ । वानस्पत्यान्यन्तर्भावयतीत्यर्थ । पूर्वमेवाद्धृत्य

---

1 ? Thus ACT सामवेध D 2 कृषिकर्म AT कर्माणि वैश्यानामुक्तानीति D 3 व D 4 रात्री Br 5 Thu Br (and cp h s bhaṣya) a Tueb ngen and a Bombay Ṭraka and of the Mss of Devap la D शम्बुक AT and perhaps C 6 शम्य D 7 ०दयादि CD 8 ०निष्टके सूचके ATC) स om AT 10 Thus D वानस्पत्यानि तु दर्भानीत्यर्थ ACT

प्रोक्षणकूर्च[1] कुयात्सदाचारात् । सीता हलविलेखिता भूमि । तस्या लोष्टो मृत्पिण्ड । समिश्रण तु स व सृजामीति द्वाभ्या मन्त्राभ्याम् ॥

ब्रा० । अथ समुपहते देशविभ्रमादौ पुरुषकृते ऽद्भुते वा साक्षिस्पन्दनदु स्वप्नदर्शनादौ दुष्टसूचक अध्यात्मिके दोष उपलक्षिते तन्निरासार्थं शमीशमुकादी षोडश स व सृजामि स या व इत्यद्भि ससृज्य ॥

या ओषधय इत्यनुवाकेन सयूयापास्मदत्त्विति चतसृभि सप्रोक्षणम्[2] ॥ २ ॥

दे० । सयात्यालोडयतीत्यथः[3] । अपास्मदेत्त्वित्यादिभिश्चतसृभिर्ऋग्भि राज्यभागान्ते सप्रोक्षण तावदेक कुर्यात् । अथ कस्येद प्रोक्षण । ऋषभाजपुरुषरथगृहक्षेत्रप्रभृते तथा सदाचारात् । पार पयव शायात आचारो वेदपूवक प्रमाण वेदसयोगभाजामाचमनादिवत् ॥

ब्रा० । या ओषधय इत्यनुवाकेन सयौति । ततः शम्यादिभिरपामागा तैः कूर्च कृत्वा[6] तेनापास्मदेत्त्विति चतसृभिगृहाणि बहिरन्तश्च सप्रोक्षति । बाहिस्तात्रिकमाज्यमु पाद्य होमस्यात्र नाम्नानात्त्रिकादिभि स्रुवेणाहुतिचतुर्विंशतिः । दुरितोपशान्त्यर्थ । यथाशक्ति ब्राह्मण भोजनम् ॥

देवाद्भुतेषु यन्नो भयमित्यष्टर्चेन[7] स्थालीपाकस्य जुहोति यद्देवा देवहेडनमिति तिसृभिर्भद्र कर्णेभिरिति चतसृभिरै द्राग्न वर्मेति च[8] ।३

द० । देवाद्भुतेषु देवाश्रयेषु चन्द्रार्कादिदोषेषु भयनिमित्तेषु सत्सु

---

1 कूर्चे D 2 The last half of the s tra pioper s omitted by Devap la 3 सयात्या० the Mss 4 Emended ०दिभिस्तिसभि० the Mss but in his Mantrabhāṣya Dev अपास्मदेत्विति प्रोक्षणे चतस्र । 5 Emended ऋष्वभाजन० C ऋषिभाजन० AT इष्टभाजन० D but above the line अश्वेभाजन० । 6 Thus a Tuebingen Ms the Bombay copy runs ततो दर्भपिञ्जूलैः शम्यादिभिश्च सप्रोक्षणे वा प्रयोग प्रस्तरमिव कृत्वा । 7 See Appendix VIII 8 The words ऐन्द्राग्न वर्मेति च not given by Devapāla but he explains this mantra in the bhaṣya following on this chapters

यन्नो भयमित्यष्टाभिर्ऋग्भिः स्थालीपाकेनाष्टाहुताजुहुयात्। तदनन्तर यद्देवा इत्यादिभिस्तिसृभिस्तिस्र आहुता स्थालीपाकस्य जुहुयात्। तन्नन्तर भद्र कर्णेभिरिति चतस्र अन्या आहुती स्थालीपाकस्य जुहुयात् ॥

ब्रा० । देवाद्भुतेषु यन्नो भयमित्यष्टर्चेनिर्दिष्टेषु दि या तरिक्षभामेषु च लक्षितेषु भयेष्वलक्षितेष्वग्नये यविष्ठायाग्नये वायवे सूर्याय विश्वभ्यो देवेभ्य इन्द्राग्निभ्यामिति चरु निरुप्याज्यभागान्त हुत्वा ॥

उक्त सप्रोक्षणम् ॥ ४ ॥

दे० । अस्मिन्नेवावसरे पूर्वोक्तमेव अपास्मदेत्विति चतसृभि सप्रोक्षण द्वितीय कुर्यात् ॥

ब्रा० । पूर्ववत्सभारामिश्राकरणादिसप्रोक्षणान्त कृत्वा यन्नो भयमित्या दिभियथोक्ताभि षोडशभिर्ऋग्भि षाडश प्र ानाहुतीजुहुयात् । ततो ऽपास्मदेत्विति चतसृभिर्द्वितीय सप्रोक्षणम् ॥

धूर्भिरुपधूर्भिश्च हुत्वा पुन सप्राक्षणम् ॥ ५ ॥ ७२ ॥ (५।१८)

दे० । स्थालीपाकानन्तरमृतुतिथ्यादय प्रागुक्तनयेन स्विष्टकृदङ्गभूता कर्त या । ततो धुर उपधुरश्चा या आहुतय कार्या । तत स्विष्ट कृदादित त्र[1] समापनीय। ततस्तृतीय प्रोक्षण कतव्यमिति ता पर्यता ज्ञेयम ॥

ब्रा० । अग्निर्मूर्धेति चतसृभिरुप प्रयन्त्विवति द्वाभ्या कदा चन स्तरीरसाति च द्वाभ्या[2] स्रुवेण हुत्वा तृताय पूर्वव सप्राक्षण । तत ऋतुतिथि यागादित त्रसमाप्ति ॥

राका होलाके[3] ॥ १ ॥

दे० । होला कमविशाष साभाग्याय स्त्रीणा प्रातरनुष्ठीयते । तत्र हालाक राका देवता । म त्रलिङ्गात् । यास्त राक सुमतय इत्यादि । अन्ये तु याचक्षते । एत साभाग्यार्थ कर्म कचिद्देशे राकाशब्देन प्रसिद्ध

---

1 Thus D only om मन्त्र the other M 2 Cp not on XLVII 13 3 Or (Cp Devap la on th s tra) राका होलाके as a Dvandva but Br n hı cont nuous text l a राका हालाक इ द्राणी० । 4. Kath XIII 16 19 19–20

क्वचिद्धोलाकशब्देन तथा देशविशेषे क्वचित्सुखकुमारी होलेत्युच्यते। अत शब्दभेदादौपाधिक[1] भेदमाश्रित्य राका च होलाका चेति राकाहोलाके द्वन्द्व । वक्ष्याम इत्यध्याहार । राकाहोलाकापर्याय कुमारासुखार्थं यज्ञ विवाहोपक्रमप्रसिद्धानुष्ठान वक्ष्याम इत्यर्थ । तमेवाह ॥

ब्र० । होलाको मध्यदेशे प्रसिद्धो यथा काश्मीरेष्वाश्वयुज्या[3] रात्रौ गृह द्वारोपान्तेष्वग्निप्रज्वालन । तत्राज्यभागान्त हुत्वा यास्ते राक इति चतुर्गृहीतेन प्रधानाहुति । ततस्तन्त्रसमाप्ति ॥

इन्द्राणीमासु नारिष्विति कुमारीणा यज्ञ यजेत् ॥ २ ॥

दे० । कुमारीणा सुखार्थं प्रसाधनस्थाने आज्यभागान्ते यज्ञ यजेदृत्विक् चतुर्गृहीतेनाज्येनेन्द्राणीमित्यादिमन्त्रेण । अत ऊर्ध्वमृतुतिथ्यादि समानम् ॥

ब्र० । इन्द्राणीमासु नारिष्विति कन्यासंस्कारे पूर्तौ विधि ॥

देवता अप्रज्ञायमाना[4] आग्नेय्या[4] यजेद्वैश्वदेव्या वा ॥ ३ ॥

दे० । इदानीं शास्त्रान्ते प्रकीर्णं यदवशिष्ट तदाह । देवता ०देव्या वा । यत्र कर्मणि देवताविशेषो न प्रज्ञायते मन्त्रब्राह्मणवाक्यशेषेभ्यो बहु देवतानाम श्रुतिसमोहितत्वेन तत्राग्नेय्या अग्निदेवतकया क्वचिद्वै श्वदेव्या वा यजेत् । व्यवस्थितविकल्पेन । यथोपनयनचूडाकरण प्रभृतिषु । आज्यभागान्ते प्रधानस्थाने ऽयमुपदेश ॥

ब्र० । तत्र भुवो यज्ञस्येत्याग्नेय्या[5] ये के च ज्मेति[6] वैश्वदेव्या वा प्रधान यथा सीमन्तोन्नयनचूडाकर्मादिषु ॥

स्वस्तिपुण्येष्वनादेशे त्रिका ॥ ४ ॥

दे० । स्वस्त्यविनाश । तदर्थानि स्वस्त्ययनानि स्वस्तिशब्देनोच्यन्ते । पुण्यानि पावनानि संस्कारकर्माणि गर्भाधानान्नप्राशनप्रभृतीनि । तेषु देवताविशेषस्य यत्रानादेशो ऽनुद्देशस्तत्र त्रिका प्रधानस्थाने

---

1 ०भेदौपाग्निक C and first hand of D 2 ०होलाकपर्याय AT 3 Thus the Lahore Ms कश्मा० the Bombay Ms 4 देवताप्रज्ञायमानाग्नेय्या Br and thus also Ad on XXXI 6 XL 16 but a nom sing would be incomprehensible 5 Kath XVI 15 239 8-9 6 Kath XIII 15 197 15-16

कतव्या । तदृद्योताश्च प्रधानेव[1] ता [1] त्रिका । पुनश्चत्वारोऽनु वाकस्था बाहस्पत्ययाम्यराद्रवारुणास्तत्र श्रिय इत्यनुवाके[2] पठिता [3]॥

ब्र०। स्वस्तिपुण्यकमसु यत्र नाम्नातो होमस्तत्र बाहिस्त त्रकमाज्यमु पाद्य स्रुवेण त्रिकादिभिराहुतिचतुर्विंशतियथा स्नातकव्रते ॥

महाव्याहृतयो ऽष्टर्चं चात्र कल्पयति[4] । अग्निर्मूर्धेति चतस्र उपप्र यन्तो अध्वरमिति द्वे कदा चन स्तरीरसीति द्वे धुरश्चोपधुर श्चोपधुरश्च ॥ ५ ॥ ७३ ॥ (५ । १९)

दे०। स्पष्टोऽष्टाना विभागः। धुरश्चोपधुरश्च प्रधानस्थाने यष्टया । शास्त्रा ते मङ्गलार्थं धुरामुपधुरामभ्यास । शास्त्रतदर्थप्रतिज्ञानार्थानुष्ठानावृत्तिर्हि परम मङ्गल तदन्त्या द्यो यते । शास्त्रा तेऽपि मङ्गलो पसहार इष्यते ॥

ब्र०। ओं भू स्वाहा। ओं भुवः स्वाहा। ओं स्व स्वाहा। आ भूर्भुवः स्वः स्वाहा ॥ अग्निमूर्धेत्याद्या धुरश्चोपधुरश्चाष्टावृचः पाकयज्ञम त्रेषु

1 Thus ATC (n D th s passage s m ng) Rea l perhaps प्रधानदेवता 2 Kath XL 11 D rea ls इत्यनुवाकद्वये 3 Kath l c 145 3 8 is the b rhaspatya tr ka ib 9 14 the y mya 145 15 146 4 is the raudra and 146 5-12 (w th the except on of 9 10 wh ch does not belo g to the text) is the varuna trika 4 Th s part of the sūtra proper s not found in the Mss of Devap la but has been replaced by the bha ya 5 These e ght verses (this aṣṭarca) comprise the dh rs and upadh rs cp rem on XLVII 13

पठिताः। उपप्रयन्तो अध्वरमिति द्वे कदा चन स्तरारसीति द्वे एताश्चतस्र उपधुर ॥

इति लागाक्षिसूत्रे गृह्यपञ्चिकाया पञ्चमोऽध्याय[1] ॥

1 The colophon of Br is according to the Bombay Ms इति श्रीकाठके लौगाक्षिसूत्रे चरकशाखाय गृह्यपञ्चिकाया पञ्चमो ऽध्याय समाप्त (in the Lahore Ms the words चरकशाखायां and समाप्त are not found) ॥ समाप्तेय गृह्यपद्धतिर्मन्त्रसहिताकृतिर्माधवाध्वयतनय-ब्राह्मणबलस्य ॥ The syllable ध्व in the name माधवाध्वर्यं is not certa n the Lahore Ms seems to have श्व for the rest even the name of the author is not wholly certain t could also be read ब्राह्मणाबलस्य The Ms of Lahore s mut lated here — The colophon of Devapāla is इति चारायणीयमन्त्रभाष्य भट्टहरिपालपुत्रदेवपालकृत सपूर्ण समाप्तम् ॥

There is a th rd Ms of काठकगृह्यपञ्जिका or काठकगृह्यपद्धति' It is numbered 618 in the A Descr ptive catalogue of Sanskrit Manuscripts in the Government collection under the care of the Asiatic Society of Bengal Vol II Vedic Mss 1923 The last colophon of this Ms as reproduced in the catalogue runs thus —इति श्रीकाठके लागाक्षिसूत्रे चरकशाखाया गृह्यपञ्जिकाया पञ्चमोध्याय । समाप्तेय गृह्यपद्धतिर्मन्त्रसहिता कृतिर्माधवा ध्वर्य्युतनयब्र(ा)ह्मबलस्य ॥ Bhagavad Datta

I The mantras of II 1

इदमहमग्ना समि ग्रमभ्यादधाम्यग्ने सर्वव्रतो भवामि ॥
इदमहमग्नौ समिधमाहार्ष बृहते जातवेदसे ।
स मे श्रद्धा च मेधा च दाघ चायुर्जातवेदा प्रयच्छतु ॥

II The Jaya formulae of XXV 13

आकूत चाकूतिश्चाधात चाधीतिश्च विज्ञात च विज्ञातिश्च चित्त च चित्तिश्च नाम च क्रतुश्च दर्शश्च पौर्णमासश्च । प्रजापतिर्जयानि न्द्राय वृष्णे प्रायच्छदुग्र पृतनाज्येषु तेभिर्वाज वाजयन्तो जयेम तेनेमा विश्वा पृतना अभिष्याम स्वाहा ॥

III The Ādhipatya formulae of XXV 15

अग्निर्भूतानामधिपति स मावतु तस्मै स्वाहा । यम पृथिव्या अधिपतिः स मावतु तस्मै स्वाहा । वायुरन्तरिक्षस्याधिपति स मा० । सूर्यो दिवोऽधिपतिः स मा । चन्द्रमा नक्षत्राणामधिपति स मा० । विष्णुर्दिशामधिपति स मा । पूषा पथानामधिपति स मा० । त्वष्टा रूपाणामधिपति स मा० । सविता प्रसवानामधिपति स मा० । इन्द्रो येष्ठानामधिपति स मा० । मित्र सत्यानामधिपतिः स मा० । वरुणो धर्माणामधिपति स मा । रुद्र पशूनामधिपति स मा० । बृहस्पतिर्ब्रह्मणामधिपति स मा ।

1 Th s Append x g ves the mantras that mu t b lo g cn the one s de to the no ext nt pa t of the K ṭhaka samh t br hmaṇa and ra yaka and on the othe le to the Mantradhy ya belong ng to the Gṛhyas tra see I tro du t on page VI 2 Cp TS III 4 4—Th ntrodu tory words of Devap la येन कर्मणेर्त्सेत् (कर्मणे छेत् the M but cp TS III 4 61) तत्र जयाञ्जुहुयादितीहापि विनियोग prove that the Jaya formulae have made part of the K ṭhaka and that a br hmaṇa on them must have ex sted 3 Cp TS III 4 5 but here they are called abhyat na (also in the Kau kas tra 137 42) The abhyat na formulae according to the Kaṭhas are contained in K ṭh XXXVIII 12

ब्राह्मणो वाचामधिपति स मा० । सोम ओषधानामधिपतिः स मा० । समुद्र स्रवत्यानामधिपतिः स मा० । अन्न साम्राज्यानामधिपतिस्त मावतु[1] तस्म स्वाहा । गायत्री छन्दसामधिपत्नी सा मावतु तस्य स्वाहा । मरुतो गणानामधिपतयस्ते मावन्तु तेभ्य स्वाहा। पितरः पितामहा परेऽवरेभ्यस्ते नः पातु ते नोऽव न्त्वस्मिन्ब्रह्मण्यस्मिन्कर्मण्यस्मिन्क्षेत्रेऽस्यामाशिष्यस्या पुरोधायामस्या देवहूत्या स्वाहा ॥

IV The Sarasvatyanuvaka of XXV 23[3]

Introductory remarks of Devapala

अत्रानुवाके ब्राह्मण आर्षं । अनुष्टुप छन्दः । गन्धर्वाप्सरोराजर्षिप्रभृतीना चरित ह्यन्तरेण स्वरेण[4] याभिर्गीयत ता गाथा इत्युक्त । इह च सर्ववाग्रूपा सरस्वता तद्रूपेण च वधूरुपचर्यते ।

1 Thus the Mss of Devap la Br न्यानामधिपति त मावतु।
2 Devap la expla n अवरेभ्यो निकटेभ्य पितृपितामहादिभ्या ये परे सर्गसमुद्भवा हिरण्यगर्भमनुप्रभृतय पितरस्त न पान्तु ॥ 3 The text of this anuv ka is based on the following Mss

1 ATCD the four cop es of Devap la with the bhasya

2 Br the text of Br according to the Lahore and Bombay Mss

3 T a Tuebingen Ms see Schroeder die Tuebingen Katha Hss page 7 n sarada writ ng *accented* in the way which is usual with the Kathas

4 P a Par sian Ms (a socalled rcaka) No 786 equally *accented*

5 P[2] another Parisian Ms No 230

6 Brl the Berlin rcaka

7 St the Stein rcaka (or rather Karmakandapaddhati) from Oxford

8 Bo[1] a Bombay rcaka

9 Bo[2] another Bombay rcaka.

4 Thus T सवर्णेन ACD

मनामेघप्रभृतिश्च[1] ग न्धव । तद्रूपो वर स्तुत्यर्थमुच्यते ॥

सरस्वति प्रेदमव सुभगे वाजिनीवति ।
या त्वा विश्वस्य भूतस्य प्रगायाम्यस्याग्रत ॥ १ ॥

दे० । सरस्वति इति । प्रेत्युपसर्ग । अवत्याख्यातन सबध्यते । हे सरस्वति सा त्वमिद कर्म प्राव गोपाय । सुभग सर्वहित कारिणि । वाजिनावति वाजिन्य फलपाकान्ता ओषधय तद्वता । स्तनयित्नुरूपा वाग्रूपा सरस्वता वृष्ट्यादिद्वारेण सा का । या त्वामह प्रागायामि श द्यामि स्तामि । अग्रास्थिता श द्ब्रह्मविवर्त वात्[6] सारस्य[7] सरस्वत्याश्च शब्दरूपत्वात् ॥

याग्र सर्व समभवद्यस्यां[9] विश्वमिद जगत् ।
तामद्य वाच गास्यामि या स्त्रीणामुत्तम मन ॥ २ ॥

दे० । याग्रे सर्व । ता चाद्यास्मिन्नहनि वाच सरस्वनी गास्यामि श दयिष्यामि । या स्त्रीणामुत्तम मन । मानस प्रकाशन । प्रकाशा मिका हि वाक् प्रकाशरूप च हृदय चेत । या चाग्रे प्रथम सर्गादा । सर्व समभवत्[10] । सर्व [1] विवर्तरूपा[1] बभूव । यस्या चद वर्तमान विश्व सर्व जगदा श्रितम् ॥

य इह पूर्वे जना[12] आस पूर्वे पूर्वतरभ्य ।
मूर्धन्वा स्तेभ्यो गन्धर्व पुरा दवभ्य आतपत् ॥ ३ ॥

दे० । य इह पूर्वे जना । ये इह जगति पूर्वे जना अभूवन् तत्पूव तरेभ्योऽपि च पूर्वे तभ्योऽपि पुरा ग धर्वो मूर्ध वान्नाम्नासात् । किं बहुना । देवभ्योऽपि पुरा[1] य[1] आतपत् । प्रकाशितवा ब्रह्म

---

1 घनोमेघ T 2 The correct read ng s प्रगायामस्यप्रत see Para kara g[r]hs I 6 2 3 फलानाका ता CT 4 ०यित्नु वाग्रूपा TAC 5 अग्रेस्थि० CT 6 Thus CT ०विवर्तत्वात् D वि(वृ)त्तित्वात् A 7 सरस्व TAC 8 षट च रूप० C षट चरूप० T 9 भरद्य० D and P 10 ०भरत् D 11 सर्वविवरू० D 12 The correct readıng ıs preserved ın the Mantrapa[t]ha 1 3 4 जनास (ınstead of जना आसन्) 13 य पुरा ACT

रूप इत्यथ । गा सरस्वती धारयति वृणोति वा ग न्धव । सरस्वती वागात्मिकेयमधिगायमाना[1] कन्या प्रजापतिरूपो ग न्धर्वो वर इति प्ररोचनाथ ॥

यं एति सर्वत प्राग्भ्यो दिग्भ्योऽधि पवमान ।
मूर्धन्वां स्तेभ्यो गन्धर्व पुरा देवेभ्य आतपत् ॥ ४ ॥

द० । य एति । यो वायुरूप स न्सर्वत एति आगच्छति । अधिपव मानः आधिक्येन पवित्रीकुर्वन् । अतश्च प्रागादिभ्या दिग्भ्य आगच्छत प्राच्यादिभेदेन[2] न्यपदेशभेदात्[3] भिन्ना वायवो भवन्ति । तभ्योऽपि देवेभ्यो वायुभ्य पुरा पूर्व मूधन्वान्ग न्धव आतपत् ॥

स भगवो न मरिष्यस्यहं चेदसि[6] भेषजम् ।
मूर्धन्वां स्तेभ्यो ग धर्व पुरा देवेभ्य आतपत् ॥ ५ ॥

दे० । स भगव । यः पूर्वोत्पन्न सन् । जीवा मानमाह । प्राणाख्यो वायु । हे भगव । भगवन् । जीव । स त्व मरणधमापि न मरिष्यसि । यावदहमस्मि भेषज तिष्ठामि । इन्द्रिय सह । तेभ्योऽपि देवेभ्यो[7] द्योतनादिकमकेभ्य प्राणेन्द्रियेभ्य पुरा मूर्धन्वान्ग न्धर्व आतपत् ॥

हिरण्यवर्णो वैरुम्पं स त्वा मन्मनस करोतु ।
यद्वाजायाति समितिं समुद्रमिव सौभ्रवं ॥ ६ ॥

---

1 मध्यगीयमाना DCT 2 प्रा यादिदेशभे० TC 3 ०भेदा A 4 om D (read ng देवेभ्य) 5 सु Br (both copies) and St 6 चिदसि T w th accent on चि० only and Bo 7 Only in A 8 वैरम्प D (and this is the reading accepted by Devap la in h s bhasya) All the other Mss read either वैरुम्प or वैडम्प in sarada writ ng the s gn for रु and ड is nearly the same the Lahore Ms a Devanagar copy of a sarada original has वैरुम्प ।

दे० । हिरण्यवर्ण । स प्रकृतो गन्धर्वः[1] प्रजापतिः[1] । हे वधु त्वा मम मनस करोत्विति वर आचष्ट । मदेकचित्ता पतिव्रता करोत्वित्यर्थः । कादृश स । हिरण्यवर्ण । भासुरः प्रकाशकरूप । वरम्पः । वारस्य[4] योगिनो[5] मोहवैरियपोहनसमर्थस्य कर्म वर । तत्पाति रक्षतीति वरम्पः । सोभ्रवः । शोभनभ्रूमध्यसयमात्प्रतीतो योगिना । राजा । राजमान । समितिं । सग्रामामिव । समुद्रमिम ससारदु खभार तारयतीति शेष[8] ॥

---

1 Thus also A or g nally but chang d to गन्धर्वपति 2 भास्वर A 3 Thus ACT वैरम्प D 4 वीर्यस्य ACI 5 ? D योगिन (योगवैरियपोहनेय यप्रश्ने) माहनसमर्थस्य A योगिनो मोहवैरियमाहनसमर्थस्य TC योगिनोमाहवैचियमोहनसमर्थस्य 6 AD वरम्प TC वरुम्प —In the Mantrap tha (I 3() tl a ऐरम्म ın the P raskara g hyas t a (I 4 15) वैकर्ण । 7 Instead of सयमात् C सायमात् T सायमात् A l a सयमातीतो । 8 Now follows n Devap la s bh sya wl at eem t be e ther the commentary of a lost verse (and to th s e m ly also D points where the verse numbered by me 7 r k ed as 8) or a second explanat on of ver e 4 To n t probable that Devap la knew two recen ons of tl 4 In no other text there s the lea t trace of tl (l t) verse The bhasya then of Dev runs य एति । प्राग्भ्यो (A सर्वप्राग्भ्यो) दिश इति । पञ्चम्या स्थाने व्यत्ययेन प्रथमा । केचित्प्राग्भ्यो विशेष (प्राग्भ्यो दिश AD) इति पठन्ति । तत्र छान्दसो वर्णव्यत्यय । पुराणतरच्छान्दसास्तु पठन्ति प्रागादिभ्यो ऽधि पवमान इति । अथ च व्याचक्षते । प्राक प्रथम वाभिधीयते (वातिधी D) वा गच्छति । प्रागवा (A ns सर्वाभ्य TC सन्नान्य) सर्वतो दिग्भ्य पवमान एतीति (पवमानवतीति TC) विच्छिन्नसप्रदायेषु (किञ्चनसपातयेषु TC) शताध्ययनवर्तिषु मन्त्रेषु अपौरुषेयेषु यथेच्छ परिकल्पनात् (om A) । पाठानां गत्यभावेन यथादृष्टि (CT om यथा) प्रदर्शन क्रियमाण सता मध्येनोपालभ्य (सतामन्येनोपालभ्य D) कथन ॥

नं वातस्याभिवायते[1] नोद्वातस्याभिधीयते[2] ।
नं वातस्याधुर[3] वहता[4] नोद्वातस्यापमीयते[5] ॥ ७ ॥

दे० । न वातस्य । वातस्याभ्यग्रे[6] नान्यनापि देवन वायते गम्यते । न वातस्याभिधायते । न च वातस्याभिमुख्यन केनापि धीयते । आग तु मान्यते । वातस्य धुर वहतः[7] । पृथिव्यादिक धारयतो विमानादिक च प्रेरयतः । नान्येन केनाप्यपमायते सह गम्यते । माहात्म्यमाचार्यते । इदिति निपात सहार्थे । पुन पुनर्वातशब्दो दीरणमतिशयार्थे[8] । अहो रमणायाहो रमणीयेत्यादिवत् । केचित्तु पठन्ति । नाद्वातस्याद्ध[9] धीयत । न उत् वातस्य आत् ह धीयते । उकारा वणागम [10] । हशब्द इतिहासे । न वातस्य [1] धुर वहतो अन्येनाधायते । सहायेनावगम्यते ॥

आसधो[11] हरितो रथ सौभ्रवं सुहिरण्यय ।
त वात इद्धूजीयत्युद्वातो दढया धुरा ॥ ८ ॥

दे० । आ सत्य । आ इत्युपसर्ग । भ्रजायतीत्यनेनाख्यातेन सबध्यते । सत्य सत्यप्रधान । हरितो हरितवण । आदित्यरथ । अथवा सत्यप्रधानश्च ते हरयोऽश्वा ते विद्यन्ते यस्य स सत्यहरित

---

1 वायति Bo only T accentuates वातस्याभि० P वातस्या॰भिवा 2 Instead of नोद् (thus T St Bo P the Lahore copy of Br and A) D has नेद् CT न and the Bombay copy of Br ना 3 Th s s the readıng of the plural ty of the Mss वातस्य धुर D 4 वहतु A Br Bo 5 Instead of नोद् D नेद् only (and cp Devap la इत्) 6 Thus D वातस्यापि अग्रे CT वातस्याप्यग्रे A 7 वहतु TC 8 रणमितिसहार्थे TC 9 ०स्याद्धि TC 10 गमस्य D 11 This is the reading (not given however by Devapāla) of the plurality of the Mss the accentuat n is wrong आ सत्यो D only (आसत्य the Bombay copy of Br w th which cp Devap la also !) The meaning seems to be the car must be ascended 12 Thus the accents according to T and P[1]

इति[1] वत्वर्थीयस्तकार[1] । सौभ्रव । असयमेन तीक्ष्णदृष्टि भिरपि द्रष्टु शक्य । हिरण्ययः हिरण्मयः तैजसः। तमुद्वातः ऊर्ध्वगतिवातः। आभ्रजायति[2] गमयति। विवर्तस्य प्रजापति रूपस्य वायामाहात्म्यवर्णन। कया भ्रजायति[3] उद्वात[4] दृढया धुरा। ऊर्ध्वे उत्कृष्टे वात एव दृढा धू तया ॥

तवैव राजन्दुन्दुभयस्तव दुन्दुभिरानक ।
तव वातोद्वातावश्वौ तव चैत्ररथ वनम् ॥ ९ ॥

दे०। तवव राजन्। मूर्धन्वा ग यव उच्यत । हे मूर्धन्वन्राजन् । तवेव दुन्दुभयो जयोद्घोषणवाद्यविशेषाः उत्कृष्टवादा शब्दादय प्रकाशनपरा । तथा आनक । पटहाख्योऽपि दुन्दुभिविशेष । तथव वातस्तिर्यग्गति पवन । उद्वात ऊर्ध्वगतिर्वातोऽध पाति वादुद्वात । ता तथाश्वा । अथवा देहगत प्राणो वायु रुद्वात । अपानो वातः। तौ वातोद्वातौ प्राणापाना शरीरस्य रथस्याश्वाविव सवप्राणिना। चत्ररथाख्य वन देवोद्यान तवैव सर्वविभवात्त्वन्स्वामिक[6] इत्यर्थ ॥

ते शुक्र शक्रस्याविन्दन्पराञ्च[7] निहित गुहा।
मूर्धन्वाᳪस्तभ्यो गन्धर्व पुरा जन्तुभ्य आतृद[8] ॥ १० ॥

दे०। ते शुक्र। ते देवा वाय्वादय शक्रस्य शक्तस्य सर्वकारणस्य प्रजापते शुक्र सारमविन्दन् ज्ञातवन्तः। पराञ्च परोक्ष गुहाया हृदये विदुषा निहित । अविद्याभेदप्रपञ्चो वा गुहा । यद्वा। शक्रस्येन्द्रस्य शुक्र प्रजननमुदकलक्षण । गुहाया रश्मिसघाते निहित परोक्ष ज्ञातवन्त । ते देवास्तेभ्यो देवेभ्य पुरा पूर्व

1 Thus D इति इत्यर्थीय ACT 2 यते C याते A 3 यते D 4 Thus the four Mss 5 Thus D पतिताद्वान्ता ACT 6 भवात्वत्स्वा D भवास्त्वस्वा CT भवस्त्वत्का मिक A 7 शुक्रस्या St Bo and the four Mss of Devapala in the text part P¹ has ते शुक्रस्याशक्रस्या 8 Cp RS VIII 1 12.

मूधन्वा ग धव अवि दत् । किमवधि ज्ञातवान् । जत्रुभ्य आतृदः । आ जत्रुभ्यः आतृद [1] । जत्रूणि सश्लेषणानि[2] सवादिकारणानि[3] । सृपितृदो कसुन्[4] । तृद तर्दन विनाश । आ सृष्टे आ प्रलयात् । यदु पादनप्रलयसपादनसामर्थ्यं । त मूधवानविन्दत्सकलमिच्छत

हिरण्यवर्णं सुवृत[6] शोभमान कन्याया[7] हस्त परिगृह्य पुण्यम् ।
सा पुत्रकामा सुभगाय भर्त्रे भवेद्वशेय[8] गिरिवत्स्थिराय ॥११॥

दे० । हिरण्य । एष कश्मीरेष्वेव सप्रति पठ्यते । वर आचष्ट कन्याया हस्त गृहीत्वा । अह वशाया भव भूयास । भवेति व्यत्ययेन मध्यमपुरुषः । अथवा तरा माभिधायते । कन्याया हस्त गृहीत्वा । ह अ तरा म वशाया भव । गिरिव स्थिराय । पर्वतव स्थैर्याय भूयासमह । स्थिरायुरित्यन्ये पठन्ति । पर्वतवद्वशीयास्थिरायुरह[9] भूयासमिति स्पष्टस्तत्रार्थ । वधू प्रत्याह । हे वधु त्वमपि या मयोदुह्यसे सा भर्त्रे भर्त्रर्थे पुत्रकामा भव । कामन काम । पुत्रार्थ एव कामो रतिर्यस्याः सा पुत्रकामा । किमथ । सुभगाय । सौभाग्याय । पुत्रवती हि सती लोके श्लाघ्या भवति न तु रत्येकफला । भर्तृविशेषण वा सुभगायेति । हस्त । विशिनष्टि । हिरण्यवर्णं सुवर्णकान्ति । सुवृत[11] कङ्कणाद्याभरणै सुपूर्णं[1] । अत एव शोभमान । मन्त्रवत्परिग्रहात्पुण्य पवित्रम् ॥

---

1 Read तद ? 2 सश्लेषाणि D 3 सर्वकार CAT 4 Pan n III 4 17 5 Th s wo d to be cancelled ? 6 सुभृत D and so in Brl above the line 7 Read perhaps two words कन्या या but then भवेत् is to be taken as third p optative 8 This is the reading o A T P [1] Bo[1] Bo भवद्वशीय TC ¦ and Br भव वशीयान् D (th s read ng s presup posed by the bhasya) Probably the words are भव इद् वशाइयम् । T[1] accents भवद्वशेय P[1] भवद्वशय । 9 स्थिरायाह ACT 10 मयोद्वह्यसे DA 11 सुभृत D again 12 सपूर्णे D

वैरुम्पे[1] मुनिपर्वत गिरौ हरितसकाशे ।
सकल्परमणे ऽमरां उभौ समनसौ[2] चराव ॥ १२ ॥

दे० । वरम्पे[3] । सम्यकससारभाजनकृतपरिहितश्रौतस्मार्तविहित प्रतिषिद्धकमकलापदम्पतिपरलोकस्वगफलोपभोगवर्णनमेतत्[4] । वर आह । हे वधु वेरम्पाख्ये[5] मुनिजनसेविते पर्वते हरित सकाश सुवर्णमये मेराविति यावत् । सकल्पमात्रेण सर्वाभिल षितस फलप्राप्तिर्यत्र तत्र सकल्परमणे । अमरौ अमरणधर्मकौ । देवौ भूर्वोभावपि सुमनसौ[6] प्रसन्नचित्तौ चराव । सचरिष्याव । पुरुषायुषे पूर्णे ॥

आणीव रथवेष्टसि[7] वने वारिवर्षण्ये ।
वसुकां[9] सूर्यवर्चसिनी वशिनी म मना भूया ॥ १३ ॥

द० । आणाव । आणा इषा रथकाष्ठिका । हे वधु त्वमाणीव रथवेष्टसि रथ यापिनी यथा रथ यभिचारिणा तथा मयि भूया । पवित्रा वशब्द[10] उपमाया । तथा वने मेघे वारिवर्षण्या[11] विद्युल्लता यथा[12]

---

1 Thus or वडम्पे (cp vs 6) nearly all Mss वैरम्पे D and Br 2 सुमनसौ of the M s of Devap la D only and the Lahore copy of Br 3 Here C only वैरुम्पे or वैडम्पे 4 Thus D instead of कलापदम्पति A फलापति TC फलास्पदपति 5 Thus D CT वैरुम्पा or वैडम्पा A हे वरम्पाख्ये 6 Thus (सु) all four 7 Thus most of the Mss रथवेष्टसि DCT रथविष्टसि Bo[2] 8 Thus T St P[1] Brl Bo[1] वर्षण्या and the Mss of Devapāla वर्षण्या the Bombay Ms वर्षिण्या the Lahore Ms of Br 9 वसुगा D and Brl (above the line) all the other Mss वसुका Devapāla presupposes वसुगा Moreover instead of this word all the Mss exc CTD read here अप्सरा (see vs 13) The two copies of Br omit the last half of vs 13 and the first of 14 10 ? Thus D पवित्रां च शब्द A अचशब्द TC read इवशब्द ? 11 वर्षिण्यो CT ०वर्षिण्या A 12 Not in TC

अव्यभिचारिणी मेघ विना न[1] दृश्यते तथा त्वं मयि भूयाः । वारि वर्षत् पतत् नयत्यनुमापयतीति वारिवर्षण्या[2] तडित् । अप्सराश्च सेत्याहु[3] । वसूनि धनानि गच्छतीति वसुगा । धनवती भूया इत्यर्थ । तथा च सूर्यवर्चासिनी तेजस्विना भूया । वशिनी च ईशाना । मन्मनाश्च मयि दत्तचित्ता । पतिव्रता भूया[5] इत्यर्थ ॥

यासा उपरि तिष्ठति[7] वने वारिवर्षण्ये
अप्सरा[9] सूर्यवर्चसिनी वशिनी मन्मना भूया ॥ १४ ॥

दे० । यासा । अथ यासौ तडिद्रूपधारिणी अप्सरा उपरि तिष्ठति सेवेह च रूपान्तरेणावगतवती[10] । अह च मेघो वारि वर्षण्या[11] । अतश्च मयि व दत्तचित्ता भूया इति समान पूर्वेण ॥

अश्वत्थक उपरि श्येनो रमणीयतरो नाम ।
तस्मिन्ह रम्भा रमते शक्र इव परितक्म्यायाम्[12] ॥ १५ ॥

दे० । अश्वत्थक । प्रशस्तो वटवृक्षोऽश्वत्थक । तत्रोपरि श्येन शसनीयो रमणीयतरो नाम गन्धर्व आस्ते । तस्मिन्नप्सरा रम्भा नाम रमते क्रीडति । शक्र आदित्य । यथा परितक्म्याया[1] रात्रौ विश्राम्यति ॥

आस्यन्दमाना सुभगे निर्गिरिभ्य सरस्वति ।

1 Not in A 2 oषिण्या ACT 3 Thus D अप्सराश्चेत्याहु A अप्सराश्च मह्याहु first hand of C corrected into oमय्याहु Has Devapāla here in view the following verse? 4 oका A 5 भूयाद् all 6 Perhaps the original reading of the text was वने वारि वर्षण्येव । सुगा सूर्य० 7 तिष्ठसि A T P Brl Bo Bo तिष्ठसे C D 8 Thus the accent here (cp vs 13) oण्ये here all the Mss 9 See note 9 on page 299 10 अवतीर्णा instead of आगतवती CTA 11 Thus D oषण्य A oषिण्य TC 12 With the र Bo St T P and of the Mss of Devapala D 13 With the र DAT

मातेव दुहितृभ्य कुल्याभ्यो विभजा वसु ॥ १६ ॥

दे० । आस्यन्दमाना । सरस्वती नदी वाच वा मध्यमामभ्यथयते । हे सरस्वति सुभगे । निर्गता । गिरिभ्य स्यन्दमाना स्रवन्ता । कुल्याभ्योऽन्यनदीभ्यो[1] वसु जलमाभज विभजे मातेव दुहितृभ्य यथा माता दुहितृभ्यो धन पतृक विभजते तद्वत् । मध्यमवाक्पक्षे गिरयो देहा । कुल्या गलबिलानि ॥ इदानी वाग्वा अनुष्टुप् वाक् सरस्वतीति श्रुत्या अनुष्टुभ सरस्वतारूपत्वप्रतिपादन । अनुष्टुपछन्दोरूपेण स्तोतुमाह ॥

मध्य तच्छन्दसामाहुर्यत्रादधुर्नाम[3] परेतु[4] देवा ।

अरुणपिशङ्गोऽश्वोऽस्य दक्षिणा यस्तद्वद स इहागन्तुमर्हति[5] ॥१७॥

दे० । मध्य तत् । छन्दस इति[6] यत्ययेनैकवचन । छन्दसा देवानाम सुराणा च[7] । तदनुष्टुपछन्दो मध्य मध्यवर्ति दधा ऋत्विज आहुः वदन्ति । यत्र छन्दसि परेति परागच्छति देवासुरच्छन्दसा मध्यमनुसरति । अनुष्टुबित्यन्वथक नाम देवा अदधुः । विहितवन्त । अत्रान्तरा मध्ये अनुष्टुब् यवस्थिता । तानि षोडशिनि ग्रहे विनियुक्तानि । तत्र च षोडशिनि ग्रहे अरुणपिशङ्गोऽश्वा[9] दक्षिणा मता[10] । सा[11] चेतरच्छन्दोमध्ये यवस्थितस्य राजमुख्यस्यास्यैव छन्दसोऽनुष्टुब्लक्षणस्य[1] भवतीति सभाव्यते । अत

1 Thus D यन्नदीभ्या CA 2 See K h XII 5 167 13 and X 1 124 14 3 Thus Br T P Brl P and of the Ms of Devapala A ०छन्दसा T C and Bo छन्दस D only 4 Thus nearly all the Mss परेति the Bombay Ms of Br and D only 5 The accents of यत्र and of इहागन्तु० are added by me 6 छन्दसीति D The text of Devapala had then छन्दस instead of छन्दसाम् 7 This seems to refer to brahmana passages of the kind of Panc br XII 13 27 8 ACT and first hand of D मध्ये 9 DTC ins स्य 10 See e g TS VI 6 11 6 Jaim br I 197 11 स TCA 12 ०ष्टुब्वक्ष्यमाणस्य TCA

एव[1] भूत तदनुष्टुपछन्दो यो वेद वेत्ति स इह पाणिग्रहणस्थाने आगन्तुमर्हति। ऋत्विग्जनप्रभृति। न तद्धिदेवासुरच्छन्दसा तु मध्यवर्तित्वमनुष्टुभ इत्थ ॥

गायत्र्युष्णिगनुष्टुभो बृहतापङ्क्तित्रिष्टुभः।
जगता चेति ज्ञेयाच्छन्दसा सप्त जातय ॥

तत्रककाक्षरवृद्ध्या देव्या येकाक्षरादीनि सप्ताक्षरान्तानि भवन्ति। देव्येकाक्षरा गायत्री द्व्यक्षरानुष्टुबित्यन्यादर्शने एवमादि क्रमेण। दवी जगती। आसुरी च पञ्चदशाक्षरा जगता एककाक्षरहान्या च प्रातिलोम्येनान्यान्यासुराणि छन्दासि भवन्ति। तत्र नवाक्षरा गायत्री भवति। एव चकाक्षरादारभ्य सप्तमाक्षरपर्यन्तान्यानुलोम्येन दैवानि छन्दासि स्थितानि। पञ्चदशाक्षरादारभ्य प्रातिलोम्येन नवमाक्षर यावदासुराणि। अष्टम त्वक्षर वर्गद्वयस्य मध्ये भवति। तेनेयमष्टाक्षरानुष्टुम्मध्य भवतीति[3] अलमतिवेतत्येन ॥

ईषीकवर्णे लखभ्रु[4] सुभगे सुस्मिते।
मूर्धन्वा[5] स्त्वा गन्धर्वो मामभिनियच्छतु ॥१८॥

दे० । इषीकवर्णे। इषीक शरकाण्ड। सुवर्णमित्येके। हे सुवर्णवर्णे काण्ड गौरकारे वा। हे लेखभ्रु। अञ्जनलेखवद्भ्रुवा यस्या सा सबोध्यते। हे सुभगे प्रियदर्शने। सुस्मिते। चारुहासिनि। त्वा मूर्धन्वान्गन्धर्वो मामभि मा प्रति। नियच्छतु नियता मदेकाधीना करोतु। स हि कन्यास्वामीत्युक्तम् ॥

उभये त्वा देवगन्धर्वा सध्र्यञ्चो[6] विह्वयामहे।
तेषा यतरान्कामयसे तानभ्येहि सरस्वति ॥१९॥

---

1 एव DTC 2 R perhaps विज्ञेया० 3 Cp the passage cited above from Panc br 4 ०भ्रू the Lahore Ms of Br 5 The Ms have no accent on the first word nor on माम् 6 The accent must be wrong as the independent svarita is required 7 ०मसि the Lahore Ms of Br St T P and of the Ms of Devapāla A

दे० । उभये । सोमक्रयणा वाक् सरस्वत्युच्यते[1] । हे सरस्वति देवा गन्धर्वाश्चोभये सध्र्यञ्चः । सह अञ्चमाना । सह भूत्वा । त्वा विह्वयामहे । तव विविधमाह्वानं कुर्म । तेषामुभयेषां मध्ये यतरा न्कामयसे । देवान्गन्धर्वान्वा । तानभ्येहि । आभिमुख्येन गच्छ ॥

अभ्यावर्तेऽहं देवान्गायत कामयामहं ।

गायन्त स्त्रिय कामयन्ते[2] न तथा[3] ब्रह्मवादिनम् ॥२०॥

दे० । अभ्यावर्ते । सरस्वत्याह । गायतो देवानहमभ्यावर्ते । आभिमुख्येन वर्ते । न तु वेद पठत सुरान् । यतोऽहं गायत एव कामये इति वचनव्यत्यय । तथा हि गायन्तमेव स्त्रियः कामयन्ते न तु ब्रह्मवादिनं वेदाना पाठकम् ॥

यासां उपरि पर्वत आत्मना रममाणव ।

क्षौममृद्वी ह वा असि त्वौज[6] ओजसि शृणातु[7] ॥२१॥

दे० । यासा । उपरि पर्वते गिरा मेघे वा । विद्युद्रूपेण मध्यमवाग्रूपेण वा । आत्मना स्वेन रूपेण । रममाणेव क्रीडन्तीव तिष्ठति । सरस्वती । सा हे वधु असि भवसि त्वं । नास्ति न संशय । या कादृशा । क्षाममृद्वा । दुकूलवत्कोमला । जलवृद्धिद्गानेन । अर्थाभिधानेन वा । ह वै इति निपातो पादपूरणे । एव च सति वधू वदति वर । यतस्त्वं सरस्वती तेन त्वया ऊतो रक्षित सन् । अहमोजसि सति शृणोमि । आकर्णयामि । सकल कर्तव्य श्रुतिस्मृति विहित कर्तव्यतया व्यवस्यामि । सहधर्मचारिण्यास्तव लाभबले

---

1 See K th XXIV 1 2 The metre could be restored by reading स्त्री कामयत the verb s thus read by St T P 3 Accent added by me 4 This must be a mistake for गन्धवान्' 5 T is broken off and the accent s neither given by P 6 This is the read ng of all the Mss exc D which has वात in accordance w th the Bhasya 7 Thus all the Mss (only Bo शृणोतु) but the Bhasya presupposes a different reading

नत्यर्थः । केचित्तु शृणोत्विति पठन्ति । तत्राप्यय सदात्मा शृणोत्वित्यथ ॥

सा सरस्वत्यनुवाकविवृति ॥

V The five verses of XLVII 6

युक्त पुरस्ताद्वह हव्यमग्नेऽग्रे विद्धि क्रियमाण मयेदम् ।
त्व भिषग्भषजस्यासि गोप्ता त्वया प्रसूता गामश्व पुरुष सनेम[1] ॥१॥
हृदा पूत मनसा जातवेदो विश्वान्यग्ने वयुनानि विद्वान् ।
सप्तास्यानि तव यान्यग्ने तेभ्यो जुहोमि स जुषस्व हव्यम्[2] ॥२॥
यावन्ता देवास्त्वयि जातवेदस्तियञ्चो घ्नन्ति पुरुषस्य कर्म ।
तेभ्य एतद्भागधेय जुहोमि ते मे तृप्ता काममनुतर्पयन्तु[3] ॥ ३ ॥
अग्ना आग्नश्चरति प्रविष्ट ऋषीणा पुत्रो अधिराज एष ।
स न सूनु सयुजायुजा च मा देवाना रारिषद्भागधेयम्[4] ॥४॥
प्रजापत नहि त्वदन्य एता विश्वा जातानि परि ता बभूव ।
यत्कामास्ते जुहोमस्तन्नो अस्तु वय स्याम पतयो रयीणाम्[6] ॥५॥

VI The Kapotasukta of LVI 1

दवा कपात (Rs X 165 1) चतुष्पदे[7] ॥ १ ॥
शिव कपात (ib 2) वृणक्तु ॥ २ ॥
हेति पक्षिणी (ib 3) कपोत ॥३॥
यदुलूको (ib 4) यस्य दूत प्रहित एष एति तस्मै मृत्यवे ॥ ४ ॥

---

1 Cp Ath S V 291 2 Cp Ath S IV 3910 3 Cp Sat br XIV 932 4 First half K th III 4 255—Br has at the end someth ng more मो अस्मभ्य रीरिषद्भागधेयम् । 5 Thus all the copies of Devapala and Br the Stein and a Bombay rcaka जुहुमो 6 First three quarters K th XV 8 215 20—21 7 Devapala has अर्चामकृणुवाम and expla ns अर्चा पूजा शान्तिमकृणुवाम कुर्मे 8 Devapala कृणुतां instead of कृणुते and पुरुषेभ्या अस्तु instead of अभ्यश्चास्तु

नुदे त्वा प्रणुदे त्वा कपोतोलूक रक्षसा सह ।
यतो न इहागहि[1] तत्र त्वा पुनर्गमयामसि ॥ ५ ॥
ऋचा कपोत नुदत प्रणोदमिष नयन्तः परि (Rs X 165 5)
पतिष्ठ ॥ ६ ॥
पराङेव परावत[2] पराचीरनु सपतन् ।
अथ यमस्य त्वा गृहे आभूत परिचाकशत्[3] ॥ ७ ॥
अग्निर्ऋषि (Rs IX 66 20) महागयम् ॥ ८ ॥

VII The two Anuvakas containing the mantras for the Sraddha (LXIII)[4]

निहन्मि सर्वं यदमेध्यवद्भवेद्धताश्च सर्वे सुरदानवा मया ।
रक्षांसि यक्षा सपिशाचगुह्यका हता मया यातुधानाश्च सर्वे ॥[5]
ओमासश्चर्षणीधृतो (K IV 7 33 10-11) सुतम् ॥[6]
विश्वे देवास आगत शृणुत म इम हवमिद[7] बर्हिर्निषादत ॥
आगच्छन्तु महाभागा विश्व देवा वरप्रदा ।
ये यत्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु त ॥
शं नो देवी० (K XIII 16 198 18-19) स्रवन्तु न ॥[9]
अपयन्त्वसुराः पितृरूपा ये रूपाणि प्रतिमुच्याचरन्ति ।
परापुरो निपुरो ये हरन्त्यग्निस्ताल्लोका प्रणुदत्वस्मात् ॥

---

1 इहागाहि Br 2 Read probably परावत Devapala explains as imperative गच्छ 3 Cp Atharvasamhita VI 29 3 4 These two Chapters (their division is not apparent from the Mss) probably belonged to the supposed Mantradhyaya which as a whole has been lost They contain some verses and formulae not mentioned in the chapter on Sraddhas 5 This verse not given by Devapala Br remarks तत्र सिद्धार्थकान्भूमौ क्षिपद्रक्षोऽपनुत्तये । 6 Br इति विश्वा देवानावाहयेत् । 7 As Devapala explains आनिषीदत the original reading probably is हवमेद । 8 Only given by Br with the remark जपेत्ततीय मन्त्र तु पाराण पुण्यवर्धनम् । 9 Only given by Br शं नो देवीरिति मन्त्रेण पाद्य चैव प्रदापयेत् ।

अपेतो यन्त्वसुरा ये पितृषद ॥
उदीरता (Rs X 15 1) हवेषु ॥
एत पितरो मनोजवरागच्छत पितरो मनोजवैः ।
ये निखाता ये परोप्ता गर्भाद्येऽवपेदिरे ।
सर्वास्तानग्न आवह पितृन्हविषे अत्तवे ॥
आगच्छत पितरो मनोजवस पितर पितर शुन्धध्वम् ॥
आ मे यन्तु पितरो भागधेय विराजाहूता सलिला समुद्रात् ।
अस्मिन्यज्ञे सर्वकामाल्लभन्तामक्षायमाणानुपजीवन्त्वेनान् ॥
अन्तर्दधे पर्वतैरन्तर्मह्या पृथिव्या ।
दिवा दिग्भिरनन्ताभिरन्तरन्या पितृन्दधे ॥
अन्तर्दधे ऋतुभिरहोरात्रै ससन्धिक ।
अर्धमासैश्च मासैश्चान्तरन्यापितृन्दधे ॥
यास्तिष्ठन्ति या धावन्ति या अद्रुग्धा परिसस्रुषा [1] ।
अद्भिर्विश्वस्य धर्त्रीभिरन्तरन्यापितृन्दधे ॥
अमृता वागमृता आपोऽग्निर्वाचोऽमृत तन्त्रिवृदेकधाम ताभि
मन्प्रत्ताभि स्वधया मदध्वमिहास्मभ्य वसायोऽस्तु देवा ॥
यन्मे माता प्रलुलोभ यच्चचारानुव्रतम् ।
तन्मे रेतः पिता वृङ्क्तामाभुरन्यो ऽवपद्यताम् ॥
यन्मे पितामहा प्रलुलोभ यच्चचारानुव्रतम् ।
तन्मे रेत पितामहो वृङ्क्तामाभुरन्योऽवपद्यताम् ॥
यन्मे प्रपितामही प्रलुलोभ यच्चचारानुव्रतम् ।

1 सुस्रुषी D only 2 Thus here and n the follow ng mantras the Lahore Ms of Br (n accordance w th the Mantrapatha) the Bombay Ms of Br वृङ्क्तामाभूरo Devapala who reads throughout वृङ्क्तामाभिरन्यो knows the other read ng माभुरन्योऽवपद्यतामिति कचित्पठन्ति । तत्र भाभुशब्द स्वधानिष्फलादिपर्याय । मा निष्फलमागादन्य ।

त न्मे रेत प्रपितामहो वृङ्क्तामाभुरन्योऽवपद्यताम् ॥
आदित्या रुद्रा वसवो मे सदस्यास्तेषा सख्ये स्वधया मदध्वम् ।
स्वधा वहध्वममृतस्य योनिं यात्र स्वधा पितरस्ता भजध्वम् ॥
सोमाय पितृमते स्वधा नमः । अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नम ॥
ये मामका पितर पार्थिवासो ये अ तरिक्षे ये दिवि समुद्रे[1] ।
ये वाचमाप्त्वा अमृता बभूवुस्तऽस्मन्यज्ञे सवकाममालभन्ताम् ॥
एतद्व पितरो भागधेय पात्रेषु दत्तममृत स्वधावत् ।
अक्षायमाणमुपजीवतन मया प्रत्त स्वधया मदध्वम् ॥
अय यज्ञ परमो य पितृणा पात्रे देय हविरद्यमग्ने ।
मनश्च वाकच पितरो वः प्रदानैरश्विभ्या प्रत्त स्वधया मदध्वम् ॥
एषा व ऊर्गेषा व स्वधा तामत्त च पिबत च मा च व क्षेष्ट[2] ।
येह पितर ऊर्ग्देवता[3] तस्य वय ज्योग्जावन्तो भूयास्म ॥
आमासु पक्वममृत निविष्ट मया प्रत्त स्वधया मदध्वम् ।
वैश्वदेवे हविषि पि वमान विश्वेषु भूतेषु पृथङ् निविष्टम् ॥
पृथिवा ते पात्र द्यारपिधान ब्राह्मणस्य मुखे अमृत जुहोम्यूगस्यूर्जोदा
ऊर्ज मे देह्यूर्ज मे धेह्यन्न मे देह्यन्न मयि धेह्यक्षितिरसि मा मे क्षेष्ठा
अमुत्रामुष्मिंल्लोक इह च ॥
इद विष्णु० (K II 10 15 9–10) पासुरे ॥
विष्णो हव्य[4] रक्षस्व ॥
प्राश्न तु भवन्त । अमृत जुषध्वम् । अमृत भुञ्जीत ॥
य न्मे प्रकामादुत वान्यकामादसंसिद्धे ब्राह्मणेऽब्राह्मणे वा ।
यत्स्कन्दति निऋतिं पाथ[5] उग्रामग्निष्ट सर्व शुन्धतु ।
उश न्तस्तेन पितरो मदन्ता तेन पूतेन देवता मादयन्ताम् ॥
अहोरात्र ससन्धिकैरर्धमासैर्मासर्ऋतुभिः[6] ।
परिव त्सरैः सव त्सरस्य कृतिभिरन्तरन्यान्पितृन्दधे ॥

1 य दिवि य समुद्र or दिवि ये समुद्र Br 2 क्षेष्ठा Devap la
3. ०देवतासु Br देवता च DCT 4 कव्य elsewhere Br 5 पाथम् Br 6 धमासैश्च मास Devapala.

यद्व क्रव्यादजहादेकमङ्ग पितृलोक जनयञ्जातवेदा ।
तद्व एतेन पुनराप्यायतामरिष्टास॰ पितरो मादयध्वम् ॥
स्वधा वहध्वममृतस्य योर्नि यात्र स्वधा पितरस्ता भजध्वम् ॥
पृथिवी दर्विरक्षिता तृप्ति स्वधानुपदस्ता ता पृथिवीं दर्विमक्षिता तृप्ति स्वधामनुपदस्तामग्निरिव पृथिवीमुपजीवासो ये चात्र त्वान्वेषा ते स्वधा ॥ अन्तरिक्ष दर्विरक्षिता तृप्ति॰ स्वधानुपदस्ता तामन्तरिक्ष दर्विमक्षिता तृप्ति स्वधामनुपदस्ता वायुरिवान्तरिक्षमुपजीवासौ ये चात्र त्वान्वेषा ते स्वधा ॥
द्यौर्दर्विराक्षता तृप्ति स्वधानुपदस्ता ता दिव दर्विमक्षिता तप्ति स्वधामनुपदस्ता सूर्य इव दिवमुपजीवासौ ये चात्र त्वान्वेषा ते स्वधा ॥ येऽत्र पितर प्रेता युष्मास्तेऽनु य इह पितरो जीवा अस्मा स्तेऽनु । येऽत्र पितर॰ प्रेता यूय तेषा वसिष्ठा भूयास्थ य इह पितरो जीवा वय तेषा वसिष्ठा[1] भूयास्म ॥
एतानि व पितरो वासासि । अतो नोऽन्यत्पितरो मा यूढ्व ।
वीरान्न पितरो धत्त ॥
ऊर्जं वहन्तीरमृत घृत मधु पय कीलाल परिस्रुत स्वधा स्थ पितॄन्मे तर्पयत ॥

मा मे क्षेष्ठा बहु मे पूतमस्तु ब्रह्माणो मे जुषन्तामन्नमन्नम् । सहस्र धारममृतोदक मे पूतमस्त्वेत परमे व्योमन् ॥
येऽग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धा कुले मम । भूमा दत्तेन तृप्यन्तु तथा यान्तु परा गतिम् ॥
यन्मे राम शकुनि श्वापदश्च यन्मेऽशुचिर्मन्त्रकृतस्य प्राशात् । वश्वानर सविता तत्पुनातु तस्मिपूते देवता मादयन्ता तन पूतेन पितरो मदन्ताम् ॥
देवाश्च पितरश्चतत्पूतमत्रोपजीवन्तामस्मिल्लोके मा धत्त ॥ जीवेम शरद शत पश्येम शरद शतम् । अथास्मभ्यमूर्जं धत्त ज्योतिर्धे स्माजर न आयु ॥

1 वर्षिष्ठा Devapāla 2 दत्त the Lahore ms of Br cp Ād on LXIII 15

यदन्तारिक्ष (K IX 6 109 19-२0) दुष्कृता ॥

तृप्यन्तु भवन्तः पितरो ये च भवतोऽनु ये चास्मास्वाशसन्ते तृप्यत। तृप्यन्तु भवन्त पितामहा ये च भवतोऽनु ये चास्मास्वाशसन्ते तृप्यत। तृप्यन्तु भवन्तः प्रपितामहा ये च भवतोऽनु ये चास्मास्वाशसन्ते तृप्यत। तृप्यन्तु भवत्यो मातरो याश्च भवतीरनु याश्चास्मास्वाशसन्ते तृप्यत। तृप्यन्तु भवत्य पितामह्यो याश्च भवतीरनु याश्चास्मास्वाशसन्ते तृप्यत। तृप्यन्तु भवत्यः प्रपितामह्यो याश्च भवतीरनु याश्चास्मास्वाशसन्ते तृप्यत ॥

दातारो नो[1] ऽभिवर्धन्ता[1] वेदा सन्ततिरेव च। श्रद्धा च नो मा विगमद्बहुदेय च नो अस्तु ॥

अन्न च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि। याचितारश्च न सन्तु मा च याचिष्म क चन ॥

श नो भवन्तु (K XIII 14 196 9-10) अमीवा ॥[2]

वाजे वाजे (K XIII 14 196 11-12) देवयानै ॥

आ मा वाजस्य (K XIV 1 200 15-16) गम्यात् ॥

VIII The Sukta of the adbhutasanti (LXXII 3)[3]

यन्नो भय गृहमागादबुद्ध यद्देवत पितृतो यन्मनुष्यत ।
अग्नियविष्ठ प्रणुदातु तद्भय श न प्रजाभ्य शमु न पशुभ्य ॥१॥
यदद्भुत प्रहित नो अमित्रैर्गृहे निखात यदि वापि क्षेत्रे ।
अग्नियविष्ठ प्रणुदातु तद्भय श न प्रजाभ्य शमु नः पशुभ्य ॥२॥
यदद्भुत प्रहित नो अमित्रैर्गवा गोष्ठे यदि वा पशूनाम् ।
अग्निर्यविष्ठ प्रणुदातु तद्भय श नः प्रजाभ्य शमु न पशुभ्यः ॥३॥
यदारोहच्छकट यद्रथ गौरामवधे ज्ञातिवधाय सृष्ट ।
अग्निर्यविष्ठ प्रणुदातु तद्भय श नः प्रजाभ्य शमु न पशुभ्य ॥४॥
या गोमायुर्वदति यामुलूको याश्च वाचो अशिवा[4] वदन्ति।

1 न प्रवर्धन्ता Devap la 2 Only g ven by Br 3 The text of th s s kta s found ın Devapala Br T T² and Bo 4 Devap la अशिवा सगाल्य ।

अग्निर्यविष्ठः प्रणुदातु तद्भय श न प्रजाभ्य शमु नः पशुभ्य ॥५॥
यद्धनुर्धैनु घयति श्वा वा श्वान खादति रासभे युगे ।
अग्निर्यविष्ठः प्रणुदातु तद्भय श न प्रजाभ्यः शमु न पशुभ्य ॥६॥
चन्द्रग्रहे सूर्यग्रहे यद्भयमुल्कापाते भूमिचलऽवस्फूर्जे[1] ।
अग्निर्यविष्ठ प्रणुदातु तद्भय श न प्रजाभ्य शमु नः पशुभ्य ॥७॥
यदद्भुत यदिह किंचिद्भूत[2] भविष्यदभवद्यादिह[3] कर्हिचित् ।
अग्निर्यविष्ठ प्रणुदातु तद्भय श नः प्रजाभ्य शमु न पशुभ्य ॥८॥

1 Devapāla अंवस्फूर्जे विद्युत्पात । 2 Mss exc Devapāla insert भव्य । 3 ष्यदभवत्यादिह D ष्यदभवान्हि A ष्यदभवंद Br ०ष्यदभवद्यदि T

INDEXES

I List of the Mantras quoted

A From the printed Kathaka

B Mantras outside the printed Katha texts

II List of remarkable words

CORRIGENDA

Page	Line	
iii	12 from below—	and must be ca ıcelled (writing though)
v	15	read ०यणीयायामुक्ता
vi	5 fr ›m bottom	read texts
vii	9	read for convenience s sake
vii	16	critical
viii	11	Kathakagṛhya
1		Ādıtyadarsana
4	15	पर्पेन्र
4	18	०विशेष
7	2 from bottom	Thus T A
8	1	धारयेत
8	13	स्नान
8	6 from bottom	वास्तगतेन
16	7	स्नानम्
45	13	उदीच्यो
86	1 from bottom(text)	अद्भि तृण०

CORRIGENDA

Page	Line	
89	2 from bottom	read दर्भेण instead of दभेण
91	1	पूषा वेतो
108	5 from bottom	०मानाये० instead of मानाये०
122	14	एवंविध०
139	10	मधु instead of मुधु
148	6	०कर्मविधिना वा-य० (separated)
149	8	दर्शनमा०
150	3	ज्याति शास्त्र (united)
156	2	प्रदक्षिण instead of ०णा
157	1	तानुप्यमानान् instead of तानुत्य०
159	5	cancel the figure 2 and insert the following line आ । सपिष्मदिति व्याख्यातम् ॥
160	4	read ब्राह्मणस्याति
227	5 from bottom	were instead of more
236	8	lost last
245	1	Ahnencult
257	3	Visnusmrti
265	1	lost instead of last
266	2	वाक् वाक
267	1&2	Amsterdam and deel
272	16	श्राद्धे instead of श्राद्ध

दयानन्द महाविद्यालय संस्कृत-ग्रन्थमाला ।

* प्रकाशित ग्रन्थ *

१—अथर्ववेदीया पञ्चपटलिका	१॥)
२—ऋग्वेद पर व्याख्यान	१।)
३—जैमिनीय उपनिषद् ब्राह्मणम्	२॥)
४—दन्त्योष्ठविधि	॥)
५—अथर्ववेदीया माण्डूकी शिक्षा	१)
६—अथर्ववेदीया बृहत्सर्वानुक्रमणिका	४)
७—रामायणम् अयोध्या काण्डम् ४ अंक (North Western recension)	६)
८—वैदिक कोष (प्रथम भाग)	१२)
९—काठकगृह्यसूत्र	७)

यन्त्रस्थ ग्रन्थ

१—रामायणम् अयोध्याकाण्डम् F sc V सं० प० रामलभाया

२—चारायणीय शाखा मन्त्रार्षाध्यायः । सम्पादक भगवद्दत्त

३—ऋग्वेद भाष्यम् उद्गीथाचार्य प्रणीतम् ऋ० १ । —१ ।८३॥

सम्पादक-भगवद्दत्त ।

SUPDT RESEARCH DEPARTMENT

D A V College Lahore

' ANDYA MAHA BRAHMAN
WITH SAYANA'S COMME
Ed Chinnaswamy Sastry